

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

II. ЧАСТЬ.

(ТРЕТЯ (НАРОДНА) ДОБА ПИСЬМЕНЬСТВА)

У ЛЬВОВІ, 1921.

НАКЛАДОМ КНИГАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

Передне слово.

Випускаючи в світ II. ч. »Історії української літератури«, подаю кілька заміток про її уклад.

Розбір і виклад літературних творів лучив я, о скільки се було спроможно, з життєписями їх творців. Справдішній письменник вкладає у свій твір свою душу: тим то в творах письменника проявляє ся его особистість і его жите. У деяких наших письменників (передусім у Шевченка) можна зовсім ясно і виразно помічувати внутрішню органічну звязь між їх житем та їх творами. Добре зрозуміне деяких наших письменників (н. пр. Федьковича) можливе тільки на основі докладного знання їх життя. Але справдішне пізнанє і розуміне літературних творів і письменства можливе тільки тоді, коли історик літератури не обмежує ся самими розважаннями про письменника, а познакомить з письменником або его творами, так сказатиб, »в них самих«. Тимто часто наводжу, на скільки є місце, власні слова або частини з писань письменників і виписки з їх творів. Се причинило ся очевидно до збільшеня обєму отсего підручника. Одначе думаю, що се не приносить трудности, а радше улекшить пізнанє і зрозуміне нашого письменства.

Щоби ще дальше не збільшувати обєму книжки, був я приневолений відложити спис літератури, котрою я користував ся, і показчик до ширшої »Історії української літератури«, котру приготавляю до печати.

При сій нагоді вважаю милим обовязком зложити на сїм місці найширшу подяку Вп. президентови Ю. Романчукови, проф. Дрови В. Щуратови і проф. Дрови Я. Гординському, що зволити переглянути рукопись і подали вельми цінні замітки і поміченя, а також Науковому Товариству ім. Шевченка, що допомогло вложеним на се накладом появити ся в печати сему виданю.

У Львові в липні 1921.

Ол. Барвінський.

Третя (народна) доба письменства.

1. Загальний історично-літературний погляд. Внутрішні причини витворення народного українського письменства.

Після прилуки України до Московщини (1654 р.) розпочала ся небавом трудна народно-історична боротьба о збережене самоуправи краю і прав та вольностей козацьких, zagrożених змаганнями московського правительства до перероблення державного й суспільного ладу на Україні, відповідно державним потребам Московщини. Сі змагання, розпочаті за царя Петра I. (гл. Ч. I. ст. 202 і сл.), йшли ще з більшою силою за цариці Катерини II. до заведення однакового устрою (централізації) і прав у всіх краях, отже й на Україні. Місце усуненого останнього гетьмана гр. Розумовського заняв гр. Румянцев в ролі управника краю (1764 р.). Утвореній у Москві комісії для укладу нових постанов до управи державою мали вибрані в цілій державі депутати предложити одержані від суспільства „накази“ що до журб і потреб краю. Одначе українське суспільство безуспішно домагало ся potwierдження старинних прав і вольностей і виконання договорних постанов Б. Хмельницького. В тім самім часі, коли в Гетьманщині знесено гетьманство, знесено полковий козацький устрій у Слобідщині й утворено з неї Слобідську губернію, але хоч козацтво виступило з домаганем привернення давного ладу, остало се й тут без успіху. Хоч перенесена на російську область Запорожська Січ була тільки гінію старої, царське правительство не хотіло довше терпіти такого огнища вільного духа, самоуправної січової громади, гому Катерина II. веліла зруйнувати Запорожську Січ¹⁾

¹⁾ Останнього запорожського кошового, Петра Калышшевецького, вивезено в Соловецький монастир на Білому морі, де він зачинений у саїтній келії прожив ще 25 літ і там помер у 1803 р. в 112-ім році життя.

(1775 р.) і тим знищила політичну самостійність України, що стала тепер провінцією Московщини. Селянам заборонено вільні переселення, а затверджене царицею крпацтво (1782 р.) наділило душами українських селян давню старшину козацьку, перероблену тепер на нобілітованих московським урядом дворян. Наостанку давнійше знесене церковної самоуправи довершено (1786 р.) відобранем монастирських і владичих маєтностей. З упадком політичної самостійности йшли Українці в московську урядову і всенну службу, давали Московщині єрархів, державних помічників, а навіть двораків. З адміністраційним і політичним та горожанським обєднанєм мало довершити ся обєднанє української народности з верховладною народністю московською з підмогою просьвіти і літератури, для котрої Українці доставляли також умових робітників. Витворений київськими ученими і письменниками, а збогачуваний і розвиваний опісля московськими письменниками літературний язык, приймаючи в себе щораз більше московського народного живла і словн з чужоземних новочасних і старинних языків, віддаляв ся від тодішнього языка на Україні, а ще більше від живо народної мови української. Сей літературний московський язык входить наслідком свого державного становища в офіційальне жите, в адміністрацію і висші верстви суспільні, між українське дворянство, що бажало виріжнити ся від мужицтва і присвоювало собі спершу в письмі, а відтак в розмові сей язык, яким послуговувало ся московське правительство, осьвічена верства суспільства і новочасна література московська. Заведена московським правительством цензура і синодальний указ (з 1721 р.) виступають навіть виразні проти уживаня „особаго нарѣчія“ (себ то української мови) в письменстві і книгах. Під впливом тих обставин розділило ся на Україні все суспільство на два табори, що віріжняли ся від себе не тільки мовою, але перегодом і звичаями, побутом та одежею. Коли і низша верства козаків майже зрівняла ся з крпаками, тоді в моднім суспільстві слово мужик стало виразом докірливим і насмішливим і так виробив ся погляд, висловлений Климентієм, що в „простого мужика простий єсть обичай, а в письменної особий політичний звичай“. Новомодному українському дворянству видавали ся сьмішним не тільки давна одежа і пре-

ківські звичаї, але й народна мова здавала ся єму простою і сьмішною. Коли на Україні стала ширити ся новіjšа московська література і мова, тоді й після указок точасних поетик (з половини XVIII ст.) українська мова, прозвана „сільським, мужицьким слогом“, могла найти місце тільки в низших родах літератури, н. пр. в комедіях.

Одначе всі ті обставини не були в силі обеднати і зіл'яти український нарід з московським. Вдача і прикмети українського народу так виріжняли єго від московського, що самому народови кидала ся в очи ся різниця.¹⁾ Широкі верстви українського народу були за численні, щоби можна було їх виселити та й просьвітою стояли вони висше, ніж тогочасна Московщина. Прилука до могутчої держави з су-племінною народністю й однаковою вірою загладжувала, правда, помалу племінні різниці, а верховладна управа, звичаї, нова просьвіта і література налягали важко на окремішність українського народу. А всеж таки виступала ярка різниця в усім народно-побутовім характері, в мові, в переказах, в народній поезії, звичаях і в близьких ще споминах історичних. Проти нового ладу починає ся посеред самого українського суспільства витворювати опір, а на давній культурно-історичній царині Гетьманьщини виступають дивні про-яви. По українських хуторах ще не перевели ся були люди, що, хоч переіменовані з давньої козацької старшини в дво-рянські чини, доношували предківські жупани і мовою та домашнім побутом не соромили ся бути похожими на кре-таків та козаків, майже зрівнаних у суспільнім житю з кре-таками.²⁾ Поміж осьвіченою верствою українського су-спільства, замість і побіч давньої академічної осьвіти, почи-нає ширити ся помалу західно європейська осьвіта і нові європейські ідеї про волю і права чоловіка. Численні сини колишньої старшини козацької здобували собі осьвіту на університетах у західній Європі і приносили відтак на Україну не тільки європейську науку, але й вільні думки, погляди та ідеали. Тим способом витворює ся на Україні тип панів-ільнодумців, що не могли погодити ся з тодішнім полі-

¹⁾ І няві Москаль називає Українця „хахлом“, а навпаки Українець москаля „кацапом“. У нас називає нарід також „кацапами“ буковинських язвиповів, що заїздять до Надднієстрянщини копати стави і рови.

²⁾ Н. пр. рід Квітків, див. Куліша: Григорій Квітеа і єго повісти.

тичним і суспільним ладом на Україні. Свої думки та ідеї висловлюють вони або в сатиричних і гумористичних творах з політичною нераз закраскою або в політичних памфлетах. Цікавим уособленем тогочасних поглядів і думок посеред оśвіченого українського суспільства був Григорій Сковорода (гл. Ч. I. ст. 246 і сл.). Як живо кружки сих панів-вільнодумців були переняті думками про недавню історичну минувшину, як не переставали мріяти про самоуправу України, показує написана одним з таких панів-вільнодумців, Василем Полетикою, на початку XIX ст. „Исторія Руссовъ“ (гл. Ч. I. стор. 211 і сл.), замітна яко пам'ятник українських історичних споминів, політичних ідеалів, бажань і мрій українських патріотів, котрий мав незвичайно великий вплив на розвиток народної сьвідомости, т. зв. українофільства.

В низших верствах українського суспільства, хоч не так виразно і сьвідомо, проявляють ся подібні погляди й думки і знаходять вираз у сатиричних казках і переказах (пр. Очаківська біда), віршах, діяльогах та інтермедіях, складаних грамотними людьми, що зберегли ся або в устах народу або в рукописних збірниках. Під впливом сих ріжнородних прояв „благородні шляхтичі“ зпоміж українського дворянства, забезпечивши собі з підмогою московського уряду свої привілеї, одушевляють ся славою колишньої Гетьманщини, виступають оборонцями хоч провінційально самоуправи української, нахиляють ся до українського народолюбства і починають любити ся українською історією й етнографією. Спершу се одушевленє своєю минувшиною і народним житєм було впливом привычки до старовини, до народної пісні. Колиж сим перенялись також оśвічені й учені люди і се зацікавленє перейшло в книжку тоді народність, що доси приманювала до себе своєю патріархальністю, переходить в стадію романтичної школи вже раніше витвореної в західній Європі, що відтак ожила і на певних підвалинах оперла сї змаганя до народвідання на Україні та чимало пособляла розвиткови українського народолюбства і народного письменства.

2. Зверхні, загально-європейські причини, що впливали на витворенє народного українського письменства.

Одушевленє викликане серед українського суспільства народовіданєм довело до наукових записів і дослідів творів устної словесности на Україні аж під koniecь першої четвертини XIX ст. Тоді то доходили до нас вільнодумні погляди, викликані французькою революцією, наука про народність і виучуванє устної народної словесности від Німців, Чехів і Сербів та інших народів під впливом всеєвропейського руху. Одначе почини до національного осьвідомлення не вийшли від вільнодумних змагань кінця XVIII ст., бо там головно проявляло ся змаганє про „права чоловіка“, а навіть не з самої Німеччини, тільки з Англії, а вчасти з Франції. Там зрозуміли, що треба піти в нарід, докладно пізнати і відчути жите простолюдя, щоби вірно зобразити его сьвітогляд і народним духом оживити свою творчість. Се зродило там нову галузь науки — етнографію (народовіданє) і нову добу поетичної творчости, добу письменства в народнім дусі. В Англії вже з кінцем XVI ст. філософ Бекон і драматичний поет Шекспір визволили ся з бездушного і невільничого наслідования старинних клясиків грецьких і латинських. З кінцем першої четвертини XVIII ст. появляють ся в Англії перші етнографічні збірники, в другій половині тогож столітя видає Персі (Percy) свої староанглійські балади, а шкотський учений Мекферзон пересьпіви пісень яко твори старинного келтійського барда Осіяна, що навіть на Гетого зробили велике вражіє. Вслід за ними і Німці, одушевлені поезією Осіяна, почали займати ся своєю власною старовиною. В Німеччині найбільш причинив ся до вивчення народної словесности Гердер (замітна його збірка „*Stimmen der Völker in Liedern*“, поезія ріжних націй). Супроти космополітизму видвигнув Гердер понятє народности, а до его пояснення причинили ся також братя Грім, романтики й творці німецького научного язикознавства. Особливож Яків Грім провадив дальше діло розпочате Гердером і витворив науку про народність.

Сей рух обняв небавом і Словянщину, де етнографічні видання і досліди на полі народовідання майже рівночасно появляють ся у різних племен словянських.¹⁾ Се були вже змаганя не звичайної цікавості, але виразні, хоч еще не зовсім умілі заходи збираня і розсліджуваня народної старовини, яко історичних поучних останків давних часів.

а) *Романтизм.*²⁾ Великий вплив на витворенє і поглибленє ідеї національності в письменстві мав романтичний напрям. Романтизм се була умова струя, що проникла не тільки в царину письменства, але й проявила ся в мистецтві, науці і в житю, всупереч до класичного напрямку. Романтичний напрям протиставив християнство поганьству, середновічє старинности. Творча сила середньовічної доби проявила ся в християнській релігії з єї глибокою чутливістю. Християнська релігія бажала впливати на почуваня людей з підмогою поезії, живописи та музики і витворила християнське мистецтво. Романтичний напрям намагав ся звязати поезію з народним житєм, сею невичерпаною криницею поезії. Романтики почали отже добувати думки і почуваня, які жили віками в народі, зображали єго побут і підготовляли шлях до реалізму. Таким способом романтизм лучив ся з народністю в письменстві і явив ся

¹⁾ В Росії Чулкова „Русскія сказки“ (1780 р.), Вука Стефановича Караджича „Српске народne pjesme“ (1814 р.), в Польщі розвідка Адама Чарноцького (Zoryan Dołęga Chodakowski) „O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem“ (1818 р.), на Україні кн. Цертелєва „Опытъ собранія пѣсень“ (1819 р.), в Чехах Челяковського „Slovanské narodní písně“ (1822 — 27 р.).

²⁾ Завойоване Германами населене римського цїсарства підлягло впливови мови завойовників, а з тої сумішки витворила ся мова звана романзо, довго уживана в різних краях, поки з того не розвітвили ся різні романські язики. Сї народи витворили поезію в своїй рідній мові, із своєрідним народним євітоглядом і всіми прямицями своєрідного життя, а та поезія зображала лише життя, як старинна поезія Греків і Римлян. В супротивности отже до старинної класичної поезії названо поезію романських народів — романтичною, а сей напрям у письменстві — романтизмом. Що до своєї основнї був се властиво новоромантизм, бо вже в перших столїтих християнства витворили ся в душі основної єго ідеї зрівняня європейських верств і народів — людів поезії (у Готів, Скандинавців, Кельтів і у Словян — ридарство Sagenkreise, маандрівні співачки, fahrende Leute, — пор. Слово о Полку Игоревім — Wieland.)

першою формою народної літератури. Кожда з оживаючих народностей змагала до витворення саморідної поезії яко найкрасшого виразу індивідуальности.

Потрясеня викликані в Європі війнами Наполеона I. розбудили сьвідомість національности і довели до боротьби о визволенє народів зпід перемоги Франції з окликом на право народів до самостійного житя. Сьвідомість національної окремішности проникла і поміж менші словянські народи, що давнійше втратили політичну і державну самостійність і завмерли, та виявила ся у відродженю словянських народностей.

б). *Вплив європейської науки на розвиток українського мисльменства.* Бистрий розвиток наук під кінець XVIII ст., а іменно прояви нової наукової критики, приспорили багаті засоби наукові, що значно вплинули на всю ходу народовіданя, як і на напрями новочасних літератур. Сей розвиток наук викликала головно німецька т. зв. „історична школа“. Німці вступили на дорогу межинародної науки обняли всесторонний матеріал, а тим побитом німецька наука здобула собі широкий вплив і поза межами німецької літератури.

По наукових дослідах і теоріях Гердера, Фридрих Август Зольф вказав на се, що творцем Гомерового епосу не є традиційний сліпець, але грецький нарід, а знамениті фільольоги німецькі сформулували понятє народного епосу.

З початком XIX ст. відбув ся в історично-фільольогічних науках цілковитий переворот, а нова критична аналіза обняла рівнорядні області історичного знаня. Так появилася новочасна фільольогія, що довела до лінгвістики, новочасна мітольогія, археольогія й історіографія, що змагали до дослідів житя народів, а не тільки самих держав. Франц Боп порівнальною граматикою індоевропейських язиків (1816 р.) положив основу до порівнальних дослідів фільольогічних і лінгвістичних. Порівнальну методу приложив Яків Грім до німецької мови.¹⁾

За їх приводом Чех Осип Дубровський²⁾ виказав порідненє словянських язиків порівнальною методою та

¹⁾ Я. Грім видав німецьку граматику (1819). Старинности німецького права, Мітольогію, Історію німецької мови, Словар і Народні казки.

²⁾ Institutiones linguae slavicae (1822 р.).

вितворив цілу школу словянської фільольогії. (Смотрицький положив до сего певні основи „Граматиноюю славеньскою“, котра два столїтя була учебником в українських землях, у Московщинї і Сербїї). Осип Шафарик¹⁾ досліджував словянські старинности, народовіданє і письменство. Словенець Вартоломей Копитар став основником словянської фільольогії, а його земляк Франц Мікльосич положив несхитні підвалини до того знаменитою „Vergleichende Gramatik der slavischen Sprachen“ (в 4-ох томах 1852—1875). Сербин Вук Караджич дав почин справдешньому народному письменству сербському, впровадив фонетичну правопись, видав Словар, Граматику і Збірник народних пісень, а Словак Ян Коляр в поемі „Slavy dcera“ (дочка Слави) дав неначе кодекс панславїзму і положив основи до пізнаня словянських народностей та розбудив між Словянами живий умовий та національний рух.²⁾ В тім самім часї московський учений А. Востоков виступив з невеликою, але богатою змістом розвідкою „Разсужденіе о славянскомъ языкѣ“ (1820) і тим положив певні підвалини до означеня взаємних відносин словянських языків, а Ал. Павловський видав першу „Граматику малоросійскаго нарѣчія“ (1818 Спб.)

На історичнім полі викликала переворот Бартольда Нібура критична історія старинного Риму³⁾, в котрій він глядить поясненя римської історії в політичних та економічних условинах житя народу. В подібнім напрямі присьвятив Карло Отфрид Мілер⁴⁾ свої досліди грецькій історії, а до них прилучив ся яко третій основник історичної німецької школи Фридрих Шльоєсер.⁵⁾ Розвиток німецької історіографії мав вплив на успіхи сеї науки в Словянщині, особливож на українську історіографію. Учені німецькі історіографи, покликані в Росію, кладуть підвалини до критичної історіографії давної Руси, на чолі їх знаменитий Август Шлецер критичним виданєм Несторової Літописи⁶⁾, Руської Правди, котру видає, також Раковецький

¹⁾ Geschichte der slavischen Sprache u. Literatur nach allen Mundarten (1826); Slovanské starozitnosti (1837); Slovanský narodopis (1842).

²⁾ Über die litterarische Wechselseitigkeit zwischen den Stämmen und Mundarten der slavischen Nation (1837).

³⁾ 1811 p. ⁴⁾ 1820 p. ⁵⁾ 1817 p. ⁶⁾ 1802—8 p.

у Варшаві¹⁾. Починає ся також збиранє і видаванє літописий та історичних памятників. В історії гляділи звязи з сучасністю, а історичні досліди підготовили неперечно розбудженє національної свідомости. Європейська історична і фільольогічна наука викликала опісля на Україні цілу громаду істориків та фільольогів, що самостійно приложили ту наукову методу до засобів української історії й народности.

в) *Відродженє словянських народностей* мало також великий вплив на розвиток самостійної літератури української. Се відродженє проявило ся під koniec XVIII ст. з одного боку під впливом західно-європейських ідей свободи і народности, а з другого — таких подій, як визволенє Сербії з турецького ярма, змаганя до народної рівноправности Чехів з Німцями, Словаків і Хорватів з Мадярами іт. п. Відродженє словянських народностей, розпочате археологічними й історичними дослідами, проявило ся спершу романтичним ідеалізмом і мало в своїх точках наукову і літературну ціху, але перегадом прибрало під впливом подій національно-політичний напрям. Західно-словянські народности, завмерлі під напором германізму, оглядали ся на свою минувшину і гляділи моральної підмоги в ідеї Словяньщини. Тим способом проявило ся у них змаганє до словянської взаїмности (словянофільство) задля обопільного опізнання й обєднання словянських народів до боротьби за народну рівноправність. Так зродила ся ідея панславізму у західних Словян (Словаків, Чехів).

Ідея словянофільства й панславізму приймала різні напрями, відповідно до того, хто сю ідею розповсюджував. Майже сучасно появляє ся вона і в Московщині. Уже в половині XVII ст. являє ся на Україні хорватський свьященик, Юрій Крижанич, яко проповідник політичного панславізму (з примішкою ідеї всесловянської церковної єдності), відтак у Москві вказує єін на потребу союзу всіх словянських народів. Але єго ідея найшла тогочасне суспільство це не приготованим до таких змагань. Протягом XVIII ст. ідея виступила неясно, аж пізнійше виринула в повній формі і то зовсім иншої у Москві, а в иншої на Україні.

¹⁾ 1822 р.

В 20-их рр. XIX ст. Гегеліянська філософія, котрою переняло ся багато російських учених на німецьких університетах, причинила ся до розвитку національної ідеї, а розсліди на полі історії, археології й етнографії надали національному рухови реального змісту, котрий відтак виявив ся словянофільством. Головна ідея московських словянофілів обмежала ся до окликів про велич народу-велитня і всесловянських поезій (Пушкін: „словянські ріки зіллють ся в московськім морі“, погляди словянофілів про „гнилий“ захід Європи і випосажений богатими засобами організм Москви). Попри те однак московське словянофільство мало значний вплив на історичне значінє престолюдя, на минувшину і сучасність держави і в тім зійшло ся з новою історично-критичною наукою, котра звернула ся до розслідів народного житя, старовини й народної поезії.

В супротивности до централізаційної ідеї московських словянофілів розвинули українські учені т. зв. федеративну теорію, що вступала ся за права занедбаних верств народних і опирала ся на історії північно-руських народоправств (Новгорода і Пскова) та виявила ся у вільнодумних змаганях Кирило-Методіївського Братства сорокових років у Києві.

г) *Ідея рівних прав чоловіка*, викликана великою французькою революцією з кінцем XVIII ст., причинила ся також до розбудження літературної творчости в народнім дусі. З того часу проникає всюди суспільна думка про нарід, виростає протягом XIX ст. у виразний напрям і находить тим лекше вступ в українськім суспільстві, де було пригіднійше до того поле, як де инде (вічевий устрій на давній Русі, північно-руські народоправства Новгород і Псков, Запорожська Січ і недавне ще крѣпацтво і т. п.). Та думка пособляла витвореню й розповсюдненю ідеї свободи й рівноправности всіх верств українського суспільства.

д) *Політичні події*, на останку, іменно під впливом Наполеонських війн, розбудили між європейськими народами свідомість та ідею національности і викликали боротьбу за визволенє Європи після пораженя Наполсона під Москвою (1812) р.). Окликом у сій боротьбі було прав с народів на самостійне жите і сей оклик проник також

до менших словянських народів та виявив ся у відродженню словянських народностей.

Всі ті наведені в горі ідеї і змаганя заходили на Україну або через Польщу і Росію, або з ними прямо знакомили ся люди, що їздили здобувати собі освіту і науку в західній Європі. Тим способом будила ся і зростала національна свідомість на Україні, а як кожда з оживаючих народностей змагала до того, щоби витворити свою поезію, яко найліпший вираз індивідуальности, так і на Україні змагане до народности виявило ся почином нової доби письменства з виступленем Івана Котляревського.

3. Іван Котляревський. Полтава першим огнищем українського життя і письменства.

Вісімнадцяте століте було добою найбільшого занепаду і поневолення українського народу, добою „розграблення національної власности“, як влучно висловив ся П. Куліш. В слід за знищенем останків старинного своєрідного горожанського і державного устрою погасла, здавало ся, й остання іскра українського козацького духа. Здавало ся, що українське живло не зможе остояти ся під владою могутної держави і подавляючої єго управи, не вспе зберегти своєї самостійности й окремішности народної супроти щораз більше розширюваної мови новійшої літератури московської. Здавало ся, що вже вичерпують ся останні літературні і просвітні засоби українського народу й єму не остає нічого, як злити ся з верховладною московською народністю. Так і не диво, що український нарід в сумованю і журбі над занепащенем своєї долі співав:

»Наступає чорна хмара та ще й друга сняя:

Була Польща, була Польща, та й стала Росія.»

Одначе в сій важкій хвилі ествованя українського народу не вичерпали ся зовсім засоби українського народного життя, не занепастилися ся вони і не перестали жити, а навпаки стали жерелом єго відродження. На межі XVIII і XIX ст. являє ся **Іван Котляревський**, котрий своїми поетичними творами дав почин справді народному українському письменству. Явив ся Котляревський у Полтавщині, де ще жили українські кобзарі, де українські етнографи опісля поробили цінні записи народних дум.

Іван Котляревський родився в Полтаві (29 серпня 1769 р.), де його отець служив канцелярським у магістраті. Його родина причислялася до дворян, але держалася ще своїх предківських звичаїв і рідної мови. Окрім того і чудова природа околиць вилеліяла в ньому ту гарячу любов рідного краю, яка одушевляла його ціле життя. Першу освіту побирав він у дяка. Тоді дяки виходили із „спудеїв“ колегій і були спершу „мандрівними дяками“, котрі опісля займали сталі посади і стали важним чинником у суспільному і народному житті. Це були люди, що виносили з колегій всякі мистецькі відомості, не тільки умілість співу, але й знання всяких кантів та віршів, улаштування вертепних вистав ітп.

Після початкової науки і вивчення церковної грамоти, часослова і псалтиря вступив Котляревський в 14 році життя до духовної семінарії (гімназії тоді ще там не було), де вже впроваджувано новий лад під впливом Московщини. Там зустрівся із своїм земляком Миколою Гнідичом, перекладчиком Гомерової Іліади на московську мову, з котрим заприятелював і жив з ним опісля в дружних взаєминах. В семінарії заправляли вихованців до складання принагідних віршів на взір Ломоносовських од, а Котляревський вправляв також своє помітне чуття в ритмах та складав вірші, за що його вже тоді називали ритмачем. Він писав українські вірші, що ходили по руках його приятелів і знайомих, але відтак затратилися. Скінчивши семінарію, не вступив він у духовний стан, бо не виніс відтам такого душевного настрою, щоби стати священником. Так само не переняв він вільнодумством розповсюдженим в часах Катерини II, та хоч був опісля членом масонської ложі „Любови къ истинѣ“, то не проявив ніякої суперечливості з основами віри в своїх творах націхованих широким світоглядом, якого не бачимо в попередніх поколіннях. Імовірно вступив він до сеї масонської ложі як мораліст з наміром впливати на відроджене сучасного суспільства хоч уже перед заснуванням сеї ложі в 20-их роках XIX ст. в Полтаві був перенятий думками про потребу відродження українського суспільства.

Котляревський учителював опісля по панських домах а попри те мав нагоду на селі ближче придивитися народному життю, хоч і Полтава в тім часі не була ще змосков-

щена і тамошні звичаї не відрізняли ся різко від народних. Одягнений по народному, ходив він часто на вечерниці й інші народні сходини, щоби основно вивчити народну мову і пізнати народні звичаї. При сій нагоді записував твори усної словесности та оповіщував дещо в сучасних виданнях і тим способом вказав дорогу своїм наслідникам на полі українського народовідання та став одним з перших українських народописців. На селі помічував він не раз знущання панів над крєпаками, що так ще недавно були вільними людьми. Отсі помічення приневолювали єго призадумувати ся над гіркою долею крєпаків, а се навівало єму ті погляди, котрі він виявляв опісля у своїх творах. Вражіння хлопячих і парубочих літ не могли остати без впливу на чутливу душу Котляревського (на шестому році єго життя зруйновано Запорожську Січ, на чотирнайцятomu заведено крєпацтво). Неминучо тоді вже у него проявили ся перші позначки національної свідомости і єму насувало ся питанє, чи єму піти шляхом „благородних дворян“, чи за щойно закріпощеним народом. Він бачив і наглядно пізнав недолю українських крєпаків і тому новомодне українське паньство стало для него так осоружним, що він покинув учительованє і перейшов у судову службу. Але й ся служба при тодішнім хабарництві не припала єму до вподоби, а зазнавши ще до того невдачі в любови, вступив він у воєнну службу (1796 р.). Котляревський брав участь в російсько-турецькій війні (1806—1808), в котрій визначив ся лицарським завзятем, хоробростю і второпністю при облозі Тендер та Очакова і тим заслужив собі воєнні відзначеня. Але що воєнні походи підорвали єго здоровлє, пішов він у відставку. Ставши вільним, зажурился, бо не було з чого жити. Виїхав отже до Петербурга, де зазнав чимало журби і приниженя, хоч був уже знаний „яко поет,¹⁾“ поки єму повело ся (1810 р.) осягнути становище надзорця („помічника директора“) полтавського дому для вихованя бідних дворянських дітей. Хоч се становище не було таке важне, був Котляревський вдоволений, що найшов тихий пристановок у рідному краю і сповняв вельми вміло та запопадливо свої обовязки, за

¹⁾ Великий князь Микола (пізійший цар) підчас побуту в Полтаві взяв у Котляревського для себе два примірники єго „Енеїди“.

що єго назначено „попечителем полтавського богоугодного заведеня.“ За три роки до смерти увільнив ся він від сих обовязків, а нездужаючи перестав бувати у знайомих, приятелів та мужиків, що любили єго за людяну та веселу вдачу і називали „кумом“. Товариші жалували, що не стало душі в їх забаві, бо Котляревський розвеселював усе товариство забавними і дотепними оповіданнями та приказками і визначав ся справдешним українським гумором. Іноді читав він, по довгих настійчивих просьбах товаришів, своєю „Енеїду“, а читав знаменито. Умер в Полтаві (29 жовтня ст. ст. 1838 р.),¹⁾ визволивши перед тим своїх крепаків. Лишив по собі память добродійного і правого чоловіка.

Писаня І. Котляревського. Літературну діяльність почав Котляревський знаменитою „Енеїдою на малоросійській языкъ перелиціюваною“, котрої часть І. появилася накладом полтавського поміщика Парпури в Петербурзі 1798 р. і містила перші три частини, видані без відома автора. Сим виданєм починає ся нова народна доба українського письменства. Хоч Котляревський вельми добре володів літературним московським язиком і міг за приводом своїх земляків Богдановича, В. Капніста і М. Гнідича здобути собі поважне становище в московській літературі, не пішов їх слідом, але став управляти понехану ниву рідного письменства. Він не вибрав для своїх творів уживаного перед тим у нашім письменстві словяноруського ані книжного язика, але звернув ся прямо до самого жерела живої української мови слідом свого мистецького почування і поетичного натхнення з повною вірою в могучість живої народної мови. Сю думку навіяли єму твори нашого письменства XVIII-го ст., складані „простим, мужицьким словом“, між иншим різдвяні і великодні вірші, а особливо вірші-орації, призначені для деклямації, переняті щирим і саморідним українським гумором, в котрих і сьвящені біблійні оповідання перенесені в звичайну обстанову сільського українського житя. Такими вже

¹⁾ Котляревського похоронено на городькім кладовищі поруч могили його товариша і приятеля Гнідича. В 1898 р. сьвятковано на Україні в Галичині і Буковині соті роковини цюяви перелицьованої Енеїди в українського літературного відродження, а 12 н. ст. вересня 1903 р. відслонено торжественно в Полтаві пам'ятник Котляревському і поставлено на єго могилі новий нагробник.

виразними злучниками з перелицьованою „Енеїдою“ були також такі чисто народні твори, як „Легенда про Марка, що товче ся по пеклі“, або „Очаківська біда“, і т. ин., сі наглядні докази невичерпаної навіть у XVIII-ім ст. української народної творчости. Треба було тільки чоловіка, котрий би посунув дальше розвиток української народної творчости на висшій степені, а таким явив ся Іван Котляревський із своєю „Енеїдою“.

„Енеїда“ на українську мову перелицьована¹⁾ є головним твором Котляревського, що забезпечив єму безсмертність, „поки сонце з неба сяє, поки живуть люди“, як висловив ся Шевченко. „Енеїда“ Котляревського є сьміхотворним епосом, травестією, котрої основою послужила латинська поема Вергілія.

„Енеїда“ поділена на 6 частин (і 730 строф десяти-рядкових). В I-ій часті Еней покидає збурену Трою і після ріжних пригод причаює до Картагїни, де опниє ся в гостях у Дідоні. А що на приказ Зевсового післанця Меркура мав з Троянцями дальше поплисти морем, Дідона з рознику спалила ся по его відїзді на кострі. В II-гій часті опиєє поет пригоди Енея на Сицилії. Часть III-тя подає знаменитий опис пекла і вандрівку по нїм Енея з Сивілею. В IV-тій часті оповідає про приїзд Енея до короля Латина в Італії, а в V-ій і VI-тій про боротьбу з рутульським Турном.

Сьміхотворно-сатиричні перерібки Вергілієвої Енеїди стали появляти ся вже в XVII-ім ст. а великий успіх мала і викликала чимало наслідовань французська перерібка Павла Скарона, котру імовірно читав Котляревський, бо знав французську мову.²⁾ Замітна була також німецька перерібка Блюмавера³⁾, а в московській мові появила ся перерібка М. Осипова.⁴⁾ Імовірно вже в молодости задумав Котляревський перелицьувати Вергілієву Енеїду, а хоч

¹⁾ Виданє Енеїди випущене в сьвіт самим Котляревським з его поправками і з додатком 4-ої часті, появило ся в Петербурзі 1809 р., а ціла Енеїда в 6-ти частях появила ся по смерті Котляревського в Харкові 1842 р. Повне виданє творів Котляревського (крім „Енеїди“, „Наталка-Полтавка“, „Москаль-чарівник“ й „Ода до ки. Куракїна“) появило ся в „Рускій письменности“ львівської „Просвіти“, а в Києві у видавництві „Вісн“ ілюстроване виданє під редакцією С. Єфремова 1909 р.

²⁾ Virgile travesti 1648—1654.

³⁾ Alois Blumauer's travestierte Aeneis, 1784—1793.

⁴⁾ Мшколи Осипова „Енеїда вывороченная на изнанку“ (вивернена на виворіт) є лихим наслідованєм Блюмаверової травестії.

независимо від Осипова розпочав свою роботу, замітний з українській „Енеїді“ вплив перерібки Осипова. Одначе при всім тім критика на основі порівняня обох текстів наглядно виказала, що Котляревський умів всюди надати всій обстанові і своїм личностям чисто українські прикмети, характери тих личностей зобразити вельми живо й згідно із вдачею українського народу, так що „Енеїда“ являє ся широкою картиною українського народного побуту (н. пр. гостина, обід, ігри й танці Енея і Троянців у Дідони (I часть), поминки по Анхізови й ігрища задумані Енеєм (II ч.), зовсім самостійний і вірний народним поглядам опис раю і пекла (III ч.) та бенкет у Прозерпіни (III ч.) сьмішности тогочасної шкільної системи (IV ч.), бенкет у Евандра (V ч.). Котляревський витворив отже зовсім саморідний сьвіт українських образів та обстанови так, що „Енеїда“ Котляревського вийшла зовсім саморідним, новим українським твором, в чім єму вельми пособляло основне вивченє народного побуту і житя. На „Енеїді“ відбив ся отже вплив української народної поезії, котрої саморідне живлє виявляє ся так наглядно, особливо в описі раю і пекла (III ч.), в дусі народної творчости і народних поглядів на загробне житє. Котляревський вгадав пригідну хвилю, коли українське суспільство відчувало потребу саморідного поетичного слова і сьвідомо виступав на рідній поетичній ниві не таким ладом, як писали „писарчуки поганих вірш“, як „скучні піти“, котрих він засадив у пекло, але писав із справдешним поетичним натхненєм. Ознакомлений добре з прикметами, хибами і недостачами тогочасного українського суспільства, вибрав він популярну тоді в письменстві форму трагестії, в котрій як у зеркалі мало би українське суспільство приглянути ся своїм хибам і недостачам, щоби тим способом розбудити в нїм почуваня людяности і суспільної справедливости, отже не тільки любов до чоловіка, а й до всего народу. Котляревський дав нам не тільки реальну і народописно живу та вірну українському житю поему, а й мимо позиченої чужої форми зробив її широко-українською, національною. Всюди бачимо в поемі українські обставини і наше народне житє, простолюдне і панське, в поема перенизана народними поглядами, повірjami й історичними

ними споминами про козацьке лицарство і ті змаганя, якими воно було одушевлене.

Серед сьміхотворних картин виводить Котляревський поважні образи української минувшини, що були ще в живій тямці сучасного українського суспільства, з виразно національною закраскою:

»Так вічної пам'яті бувало
У нас, в Гетьманщині, колись,
Так просто військо шикувало,
Не знавши: стой, не шевелісь (IV ч. ст. 101).

Еней і єго Троянці у своїй блуканні після збуреня Трої се неначе козацтво, що після зруйнованя Січи глядить нової оселі; Еней виступає прямо яко „козак“, а єго дружина яко „кіш“. Котляревський навязує оповіданє про вандрівку Енея до останних часів козаччини, описує єго гостину у Дідони в Картагінї, відтак на Сицилії у царя Ацеста і з колючою сатирою живописує картини народних хиб і занепаду хозацтва, заправлені здоровим і щирим сьміхом та не щадить гіркої правди і висшим верствам українського суспільства. В III-ій часті Енеїди виводить він яскраві картини морального занепаду тодішнього суспільства на Україні в зображеню пекла і не пощадив нікого, хто тільки заслугував на кару. В цілім рядї осуджених пересувають ся перед нами „начальники, п'явки людськії,“ „старшини без розбору“, „пани“,

»Що людям льготи не давали
І ставили їх за скотів« (III ч. ст. 70).

Змагаючи до поправи хиб усього суспільства, звертає Котляревський вістре сатири також проти суспільного і державно-політичного ладу, котрий він мав нагоду пізнати в горожанській і військовій службі. Він зображає Олімп з цілою громадою богів і богинь, котрими неначе цар верховодить громовладний Зевес з такими самими людськими хибамі, сваркою, коромолами, розпустою, хабарництвом, як і на землі між звичайними людьми, тільки в більшій мірі. Живописуючи тих олімпійських володарів, Котляревський мав неперечно на приміті тих володарів московської держави, серед котрих розплодили ся були всякі пороки. В тих картинах олімпійського царства могли неначе в зеркалі побачити себе тодішні державні керманичі. А як в образі гро-

мовладного Зевса виставив нам поет тип державного самовластця, так між низшими богами можемо добачити тих всевладних помічників самодержавного устрою, що обертали ся коло великого престола і також не були вільні від усяких гріхів.

І на землі серед українського суспільства зображає нам поет подібні картини розпусти і бенкетованя, що розвельможило ся по Україні, в котрім потонуло українське панство, затративши свої народно-політичні змаганя й ідеали. Перенятий до глибини душі гуманністю, підняв Котляревський уже тоді суспільне питанє, що майже ціле століте ворушило глибокі уми московського й українського суспільства, питанє про долю мужиків, що наостанку рішило ся знесенєм крѣпацтва. Се наглядний доказ великої горожанської мужности Котляревського, що він в тих часах, коли все осьвічене суспільство заявляло ся за крѣпацтвом селян, станув по стороні гнобленого мужицтва і писав:

»Мужича правда єсть колюча.

А панєьба на веї боки гнуча.« (VI ч. ст. 97).

Отже хоч „Енеїда“ Котляревського подає картини в комічнім настрою і підоймає на сьміх усе, що заслугувало на докір, то сьміх сей має поучне значінє, учить, що так не повинно бути. Єго сьміх над усякими хибами і недостачами суспільства викликує справдешній жаль, що воно дійшло до такого занепаду і ся прикмета щиро українського гумору ставляє Котляревського начеб предтечею М. Гоголя.

„Енеїда“ Котляревського осягнула незвичайний успіх і не втратила й доси літературної стійности; вона визначає ся не тільки справдешним українським гумором, але навіяна також щирою людяністю і незвичайною простотою поетичного замислу. Єї літературно-історичну стійність підносить ще й та обставина, що твір сей має виразні прикмети народности і сучасности. „Се одинока в історії сьвітової літератури подія, пише шведський учений А. Єнзен, що літературний язык по двох ріжних добах процвиту зосім забутий і обмежений до становища людової мови, виступає при відновленім відродженю з комічнім епосом, а не менше знаменно, що ся перша проба в комічнім виді могла в дійности стати популярним національним епосом“. Проф. Єнзен висловив погляд, що „Енеїда“ Котляревського

оживила українську літературу і з мистецького, а передо-сім з культурно-історичного та мовного станвища багато еревисшила всі свої попередниці і прообрази. Вже Костарів зазначив велике значінє Котляревського що до реалізму, народного гумору і народної мови, а навіть Куліш, що першу неприхильно відносив ся до „Енеїди“, був приневолений признати, що Котляревський, „при всіх слабих сторонах“ був одним з тих немногих Українців, що розбудив національну свідомість. „Енеїда“ Котляревського є по думці Єнзена „в своїм роді і з оглядом на історично-мовні відносини літературним мистецьким твором, а крім того ервоярним культурно-історичним документом.“

Ода до кн. Олексія Куракіна, генерал-губернатора лівобережної України, писана під новий рік 1805 чистою і гарною мовою, із справдешним гумором, є панегіричною піснею“, як її сам поет називає. Але попри те розкриває н у ній перед нашими очима сумну картину українського деморалізованого панства та нездорових суспільних і державних відносин, вона є доволі їдкою сатирою, що стає певним доказом незалежного погляду Котляревського так, що докори Куліша про намір поета приєднування впливового мовіка в свою користь показують ся безосновними.

Окрім епічної „Енеїди“ і ліричної „Оди до кн. Куракіна“ написав Котляревський ще два драматичні твори. Він бував гостем у домах генерал-губернатора Куракіна, Репніна і кн. Лобанова-Ростовського, любителя мистецтва, який пособляв відкриттю театру в Полтаві. Котляревський ступав там у різних ролях виставлюваних тоді комедій і опер, був директором новозаведеного театру, а відтак сам ступив із своїми драматичними творами: „Наталка - Полтавка“ (опера в 2-ох діях) і „Москаль - Чарівник“ (водевіль в 1-ій дії). Зміст „Наталки - Полтавки“ ось який:

»Наталка полюбила Петра, сироту-приймака, що змалку зроставав з нею у її батька Терпила. Взаємна любов Петра натхнула великою гадкою. Він іде в світ заробити собі гроша, щоб злоту пайку зблизити ся до Наталки і з нею одружити ся. Родина і краса Наталки принаджує всяких женихів, між иншими бо і одного вазного Тетерваковського, що упросив собі посередником свого орного Макогоненка. Терпилиха, що між тим повдовіла і збідніла, радаб віддати за него Наталку і вона з закровавленим серцем піддає ся волі матери. Колиж відбувають ся заручини за воз-

ного, являє ся знечеви Петро. Наталка відказує тепер возному, а се побачивши, що ні розважання, ні погрози не змінять постанови Наталки, по довшій задумі годить ся з своєю долею, а навіть са пособляє довести до кінця подруже Наталки з Петром.

„Наталка - Полтавка“ появила ся на видні театру в 1819 р а найблизшою понукою до написаня єї була опера-водевілка. Шаховського „Козак-Стихотворець“, виставлена в Полтаві 1817 і в Харкові, в котрій він виявив повне незнане українського побуту. Супроти того карикатурного зображеня українського побуту в сій опері, Котляревський виступив з реальною і вірною картиною українського життя.

В опереті „Наталка - Полтавка“ зобразив Котляревський Полтавців без лишньої ідеалізації, зовсім реально, а особливо в Наталці проявляє ся чиста душа української дівчини з такою теплотою чуття, що не може не тронути читача і видця. Наталка зображена з питомою українською народною природною чутливістю, зовсім ріжною від природної афектації та сентиментальности, а ся чутливість не суперечить зовсім реалізмови. Ся чутливість підходить до любовно-ідилічної поезії, що дійшла була до високого процвітання в Італії в добу відродження в XV ст., а звідтам дістала ся до Іспанії і Франції. Тим способом українське письменство вже рано і причутливо наблизило ся до тої західно-європейської струї, що проявила ся такими плодотворними усходами в західно-європейській, а пізнійше і в московській літературі. Сї напрями були спільні й українському письменству не тільки з московськими, але і з іншими словянськими і західно-європейськими літературами. Реалізм, гумор і чутливість се головні прикмети українського письменства, яко признаки єго саморідности і з тих головних основ творила ся житєва сила українського народу, любов народности і розбуджене народної свідомости.

Дієві особи Наталки, Терпилихи і Петра проникливі широю і природною чутливістю, а з другого боку вибірний, Возний і бурлака Микола, навіяні справдешним українським гумором і комізмом, творять таку мистецьку гармонію, що Горленко влучно назвав „Наталку - Полтавку — вічною молодою“. Отсе мистецьке розділене світла і тіни, чутливості і гумору на основі народности і реалізму надає „Наталці - Полтавці“ такої мистецької стійности, що вона д

кить ся вже ціле столітє¹⁾ на видні українського театру встане все сьвіжим образом українського народного поуту. Справедливо отже І. Срезневський замітив, що „Наталка-Полтавка“ є не тільки одним з перших літературних творів України, але zarazом першим збірником пам'ятників української народности, взірцем для наслідників і тому мала ильний вплив на вивченє української народности. Пісні „Наталці-Полтавці“, як „Віють вітри“, „Чого вода калачутна“ і ин., зложені самим Котляревським, такі зворушливі, ердешні і чарівні, що деякі з них стали народними.

„Москаль-Чарівник“, український водевіль в одній дії, написаний в тім самім році (1819), що й „Наталка-Полтавка“. Основою сего твору послужила імовірно народна казка пехожого мотиву про жінку, що в неприяві чоловіка прийшла у себе сільського старшину. Голодний вандрівник, отрого жінка не хотіла пустити в хату, причаївшись під верми, виявив по повороті чоловіка перед ним цілу правду, даючи перед ним чарівника. Подібний мотив оброблений XVIII ст. в комічній французській опереті, в котрій виступає жовнір-чарівник і має багато спільного з комічною оперетою „Москаль-Чарівник“ Котляревського, хоч сей останній являє ся самостійним твором у подробицях, у живописанню характерів дієвих осіб і основній ідеї, в чім Котляревський виявив багато самостійности і таланту та великий дар помічування, черпаючи дані з живої і прямої стичности народом та єго житєм. Зміст „Москаля-Чарівника“ ось який:

До Тетяни, жартовливої жінки чумака Чупруна, вірної своєму чоловікови, заходить судовик Фитик, користуючись виїздом чумака до солю. Саме тоді приходить у хату Чупруна москаль на квартиру і просить о вечерю. Колиж Тетяна вимовила ся, що не має о повечеряти, салдат положив ся на заїчку і удавав сплячого. Розмови Тетяни з Фитиком він почув, що у Тетяни є пражена квасоля, печена курка і пляшка запіканки. Тимчасом вертає Чупрун з дороги, а Тетяна велить Фитикови скритись під припичком. Чупрун, побачивши салдата, питає жінки, що він повечеряв, але почув від неї, що вона нічого не варила. Тоді встав москаль і заявив, що він яко чарівник нагодує голодного чумака, вигнавши Фитика з під припичка, заявляючи, що се чорт прийив стати судови-

¹⁾ Вперше появилася „Наталка-Полтавка“ на видні домашнього театру генерал-губернатора кн. Репніна в 1819 р.

віка. Але Тетяна признає ся, що єе Фінтик, а вона хотіла не глумитись над осоружним паничем. Чупрун поучив Фінтика, щоб шанував матір, а Тетяну обміняв на тридевять земель.

Котляревський подав у розмовах дієвих осіб глибокого значіння погляди на моральні теми про обовязки супрот родичів, про се, що „вийшовші в люди“ не повинні гордувати своїм рідним гніздом і убогим родом (як н. пр. Фінтик), про лукавство „письменних людей“ і т. п. Тетяна в розмові з Фінтиком гарно вказує на моральне єго вбожество, а в єї словах відбивають ся погляди автора „Енеїди“, що рішучо та яскраво пятавав сьмішні явища життя, котрі нагадують спосіб живописаня М. Гоголя. Моральний занепад бачив Котляревський не серед простолюдя, але в недоука, як „поліції писець“ Фінтик, що цїнять тільки поверховність, а згїрдно споглядають навіть на своїх рідних задля того, що мати їх „в нинішній осьвіченій добі одягає ся по старинному, мужичому“. Дятого у Котляревського на першій місці в обрїбці основчєї оперети в порівнаню із західним творами виступила не зрада або готовість зради жінки, але протиставленє легких обичаїв ніби інтелїгентних людей з доривим моральним основам селянства. Тим способом у Котляревського вельми принадно злучений ідилїчний лад зображуваня із сатиричним.

Котляревський є родоначальником і творцем нової народної доби українського письменства і займає тим способом визначне становище в історії розвитку української народности. „Енеїда“, перший обємистий печатаний твір написаний з великим талантом, зробила українську мову літературною. „Енеїдою“, „Наталкою - Полтавкою“ і „Москалем - Чарівником“, як признає Куліш, пригадав він Українцям, що є у них рідна мова не для того тільки, щоби вилаяти мужика; він був першим українським письменником, що зобразив забуте або нехтоване жите українського простолюдя і вивів український нарід із страшно занепаду в XVIII ст. до нинішньої сьвідомости. Єго популярні і широко розповсюднені твори викликали серед українського суспільства умовий рух, котрий перегадом сї захопив усе жите українського народу, дав понуку до наукового вивченя української народности і довів до націоналїзму.

ного осьвідомлення українське суспільство, з котрого за Котляревським вийшла ціла громада письменників.

Житє Котляревського і єго діяльність звязані тісно з Полтавою, котра тим способом стала першим огнищем українського національного житя. В Полтавщині зберегли ся ще дорогоцінні скарби устної словесности і славні перекази України, в Полтаві були виставлені перші українські драматичні твори, приладжені до вимог новіших драматичних форм. Полтава була першим огнищем, котре відчуло потребу нового саморідного письменства, що було би виявою питомого українського народного житя, зовсім відмінного від народного побуту Московщини. Ся потреба відчувана українським суспільством виявила ся в особі Котляревського і в єго творах. Одушевлений горячою любовою українського народу і краю, єго мови, звичаїв і всего побуту, розкрив Котляревський у своїх творах скарби душі і вдачі українського народу з незрівнаним гумором і сердешною чутливістю і став відразу, як замічає М. Дашкевич, неначе всенародним поетом, бо викликав своїми творами зацікавленє не тільки серед осьвіченої верстви Українців, але й серед простолюдя.

4. Вплив Котляревського на розвиток української літератури і народности. Наслідівці Котляревського.

Твори Котляревського мали могучий вплив на розвиток українського слова і письменства та на розбудженє національної сьвідомости і розвиток української народности. Мимо занепаду українського суспільства і змосковщеня осьвіченої єго верстви, не перевели ся ще були серед неї люди, що дорожили своєю предківською мовою, стародавними звичаями й ношею. В тих обставинах, в котрих відчужене свому народови українське паньство любило посьміяти ся з простолюдя, припала єму до вподоби „Енеїда“ Котляревського, не стямивши ся навіть, що він се зеркало підвів також українському паньству, що би й воно приглянуло ся там своїм хибам і недостачам. Деякі з тих панів стали отже наслідувати сьміхотворний лад Котляревського, незрозумівши духа „Енеїди“ і доводили в своїх писанях і зображенях українського народного побуту до карикатурної пересадки і викривленя образу українського народу.

Писання отсих наслідовців Котляревського виходили не з почуття потреби розвитку своєрідного письменства і поважного погляду на єго задачі, не з внутрішньої понуки до вияви народного житя, єго потреб і змагань, а, як висловує ся про свої писання оден з того рода письменників, Павло Белецький-Носенко: († 1856)¹⁾ „Я вас²⁾ писав з безділля, змагаю ся з нудьгой.“ Він вправді не цурав ся своєї предківської мови і написав твір: „Горпинида чи вхопленая Прозерпина, жартовливая поема въ трехъ писняхъ“ (1871—72 у Києві), як і „Приказки“, і т. и. хоч спершу єму був навіть ненависний „духъ малороссіянизма“, одначе се писанє було у него „од безділля лиш забава“.

В перших десятках ХІХ ст. явила ся ціла громадка письменників, що почали писати українською мовою, хоч тодішне українське дворянство в значній части споглядало на се недобрим оком. В таких обставинах могли вступити на шлях рідного письменства хиба такі люди, що винесли ще з дитячих літ живі спомини з народного житя або були під прямим впливом свідомих ідеалів. І дійсно були такі ідейні одиниці серед українського паньства, звичайно з українських поміщичих родин, деякі люди навіть талановиті, що брали за перо, але на жаль не мали ясного зрозуміння і свідомости задач українського письменства.

Між тими письменниками визначив ся **Олександр Корсун** (1818—1892) з заможної поміщичої семії в Ростовщині, в котрій домашнім учителем був поет Михайло Макаровський. В харківськїм університеті повело ся Корсунови згромадити около себе гурток молодих людей: **Миколу Костомарова**, **Порфірія Кореницького**, **Степана**, **Петра** і **Марту Писаревських**, **Михайла Петренка**, що своїми творами заповнили виданий Корсуном „Сніпъ, украинській новорочникъ, Харьків 1841 р.“

Деякі з поміщених у сїм новорічнику творів, (як трагедія **М. Костомарова** „Переяславська ніч“, переклади з Байрона, Петрарки й Короледворської рукописи) вказують на се, що автори сих писань поважно задивляли ся

¹⁾ Дідич Прилук, в Полтавщині, інспектор тамошньої школи, член харківського „Общества Наукъ“ у тамошнім університеті, котрому прислав писані московщиною наукові розвідки.

²⁾ Приказки, скомпонував Павло Белецький-Носенко, в 4-х частях, Київ 1871.

на задачі українського письменства та намагалися підняти його розвиток. Однак більша частина цих писань була зложена „так з нудьги і по слободі“, як висловився у сатиричній поемі „Вечерниці“ П. Кореницький, хоч деякі з тих письменників визначалися і літературним хистом і знанем народної мови. В зображуванню комічної сторони народного побуту доводили вони до пересадної крайности забавляли зворовлене українське панство такими творами, націхованими простаковатостю, а часто і невірним зображенем народних звичаїв. Писання ладом травестій не переводилися й пізнійше, а під впливом „Енеїди“ Котляревського з'явилася поема **Константина Думитрашка** (1886, професора київ. духовної академії) „Жабомишодраківка“ (*Βατραχομυοαχία*) (Спб. 1859), котрої основою послужила з наведеним наголовком грецька травестія Гомерової Іліади. В сій поемі зображує Думитрашко сатирично-комічним ладом політичні відносини між Українцями, Поляками і Москалями.

Неперечним поетичним талантом, знанем народного побуту і мови та справдешним українським гумором визначаються казки, байки, вірші народописного й історичного місту **Остапа Рудиковського** (1784—1851, з хорватської родини поселеної на Україні), що служив військовим лікарем, предтечі українських байкарів. В творі „Объ Наталци-Толтавци мои думки“ підіймає несправедливо на глум Котляревського оперету і домагаєся реального зображення народного побуту, але сам впадає в пересадний комізм.

Сьміхотворний, гумористичний лад проявлявся на Україні вже в творах усної словесности до Котляревського в різних писаннях, що визволилися із схолястичних форм. Український нарід підіймає взагалі на сьміх усе, що повстало а перекір його волі і розумови і ся вдача та прикмета нашого народу виявилася в творах найвизначніших українських письменників поруч із сьрдешною і щирою чутливістю. Котляревський пішов слідом української народної словесности, націхованої українським гумором і надав тільки дальшу обрібку сему готовому ладови народної творчости, хоч ніколи перейшов поза межі справдешнього народного комізму. Однак більшість його наслідовців, що звернула ся на ниву українського письменства в тім напрямі, часто не міла розрізнити справдешнього, природного комізму від

викривленя і простаковатости. Деякі з них, хоч влучно орудували українською мовою, брали ся без справдешнього письменського хисту і поетичного натхненя „з нудьги або для забави“ до складаня „українських жартів“ і витворили такий хибний погляд, що українська мова непригідна до поважного письменства, хиба до поглузованя з українського мужика й его побуту. Такими писаннями сі наслідовці „ввели в славу“ самого Котляревського так, що сі простаковат писаня его наслідовців назнаменовано „котляревщиною“ і вони не переводили ся навіть до найновіших часів, коли розвиток українського письменства пішов уже широким шляхом у зовсім иншій напрямі. Отсе була та відємна сторона в починах розвитку українського народного письменства. Побіч сих відємних проявів твори Котляревського дали пѣнку до писань українською мовою, в котрих вправд мало можна найти письменського хисту і поетичного натхненя, але зате стрічаємо в них влучні погляди на суспільні відносини і змаганя до поправи нещасної долі українського суспільства, пригнобленого новим ладом московської управи. Такі твори розповсюджували ся у відписях, тільки в останніх часах дійшли печатно до відома загалу. Вони стають певним доказом, що мимо морального і національного занепаду українського суспільства ще не зовсім завмерла була здорова народна думка і що переняті любовію свого рідного слова, краю і народу ідейні одиниці за приводом Котляревського змагали дорогою письменства до поправ нещасної долі широких верств українського суспільства і до подвигненя его з тяжкого занепаду. В того рода творах виявила ся додатна сторона наслідованя писань Котляревського. Лучали ся поміж его сучасниками навіть талановиті письменники, хоч обставини не сприяли розвиткови їх таланту і впливови на долю народу.

Константин Пузина (1790—1850), земляк і сучасник Котляревського, належить до тих письменників. Родом з Полтавщини, вихованець духовної семинарії, в котрій перед ним учив ся Котляревський, визначав ся спосібностями, висланий опісля до духовної академії в Петербурзі не затратив і на чужині національних почувань, а жвава і жартовлива вдача тягнула его до письменства в рідній мові, котре знанє виніс він з дому. Замітним твором его є недавно опублікований роман „Сторож“.

віщена „О да — малороссійській крестянинъ“. Коли Котляревський проводить скрізь призму трагедії свої національні погляди і „колючу правду мужичу“ та протиставить її „панській на всі боки гнучій“, так що не всі зрозуміли его „Енеїду“, то Пузина в „О ді“ своїй виявив вже зовсім виразно демократичні ідеї, виступає в обороні гнобленого і кривдженого простолюдя, котре „всі нехтують і за посьмітте мають“ та проти вивисшування панства над простолюдєм. Знаменно передовсім, що Пузина признає себе зовсім свідомо „истиннымъ малороссомъ“, значить справдешним Українцем і не цурався своєї рідної мови та пише нею літературний твір в поважнім напрямі. Хоч сей твір не має великої сгійности мистецької, то порушені в ній виразно і ясно суспільні питання та з певною свідомістю національної справи стають доказом зрозуміння поважних задач, які мало виконати українське письменство нової доби, та що те незрозумінє, зазначене вже в деякім степені творами Котляревського, значно поширило ся і поглибило. Неприхильні обставини і пригоди спричинили, що письменський талант Пузини не міг відповідно розвинути ся, всеж таки его коротка письменська діяльність являє ся поруч і після Котляревського і в звязи з его творами дальшим і висшим, більше свідомим степенем у розвитку національної української думки.

Окрім „Енеїди“ Котляревського мали значний вплив на розвиток українського письменства і народности також его драматичні твори, хоч і на сім полі не обійшло ся в зображуваню народного побуту без пересадного викривлюваня і карикатурности. На ниві драматичного письменства вели дальшу діяльність: Василь Гоголь, Яків Кухаренко і Кирило Тополя.

Василь Гоголь († 1825), отець знаменитого Миколи Гоголя, родом з козацької семі, нащадок „славного Тараського, природного стихотворця“, автора зложених в українськїм дусі інтерлюдій, був директором і головним актором домашнього театру у висушеного міністра Дмитра Трошинського в Кибинцях, у Полтавщині, і для его розвеселеня писав комедії українською мовою (між 1822—1825), з котрих зберегла ся одна п. з. „Простакъ или хитрость женщины перехитренная салдатомъ“. Зміст „Про-

стака“ майже схожий з ранше писаним „Москалем-Чарівником“ Котляревського. В сїм творі виявив Василь Гоголь драматичний талант і міг би був зайняти поважне місце на полі драматичного письменства, колиб єму було суджено написати більше творів. Всеж таки дав він добрий почин до дальшого розвитку українського драматичного письменства.

Яків Кухаренко († 1862), генерал чорноморських козаків і приятель Шевченка, написав в 1836 р. оперу з життя чорноморських козаків п. з. „Чорноморський побит“, в котрім зобразив часи першого заселеня Кубаньщини останками Запорожців після зруйнованя Січи із замітним розумінєм сценічного мистецтва. Основний хід дії схожий з „Наталкою-Полтавкою“, а твір сей у перерібці М. Старицького п. з. „Чорноморці“ з музикою М. Лисенка викликає добре вражінє і доси держить ся на видні народного театру.

Кирило Тополя видав майже сучасно з „Чорноморським побитом“, твір оснований на народній пісні „Не ходи, Грицю, на вечерниці“, котрий одначе не є викінченою драмою з єдністю дійства і розвитими характерами, тільки народописними картинами українського побуту, вірно живописаними з природи без надмірної ідеалізації.

Хоч Котляревський стояв одинцем у Полтавщині, пішли за єго прикладом інші письменники, а навіть у наддністрянській Україні відбив ся вплив єго творів, де „Наталка-Полтавка“ явила ся на видні народного театру в перерібці **І. Озаркевича** п. з. На миловане не масилованя або „Дівка на відданю“ в Коломиї (1848 р.), а „Москаль-Чарівник“ п. з. „Жовняр-Чарівник“. Окрім згаданих в горі творів драматичних виставляли в домашних театрах на Задніпряньщині в 30-их і 40-их рр. ХІХ ст. оперету в 4-ох діях невідомого автора п. з. „Любка или сватанє въ с. Рихмахъ“, котра є тільки слабим наслідованєм „Наталки-Полтавки“ і що до зображеня характерів дієєих осіб і розвитку дійства уступає далеко свому первовзоруви. Але й на ниві драматичного письменства деякі письменники своїми пересадними творами знеславили роботу Котляревського так, що й до них приложено у відємнім для Котляревського значіню назву „котляревщини“. Такі твори з неприродним і пере-

садним та простаковатим комізмом появлялися ще й у 50-их і 60 рр. XIX ст. в українських театрах, поки не уступили місця справдешним літературним творам.

Названі в горі твори сучасників Котляревського або й дальших десятилігь споріднені з його творчістю письменським ладом і формами його творів, так як знов Котляревський своїми творами навязував у вельми значній мірі до усної словесности, а в части до літературних творів XVIII ст. з проявами народного напрямку. Твори Котляревського та змаганя кн. Цертелева і Павловського вказували і витичували дальший напрям у розвитку українського письменства та звернули бачність також на невичерпане жерело тої живущої і цілющої сили — на любов рідної мови і свого народу, его минувшини та побуту. Котляревський видобув своїми творами на вид ті прикмети народної вдачі і творчости з глибини народної душі, здібність гумористичного помічування життя, а при тім глибину чуття, що витиснули знаменне пятно на українськім письменстві, і в тім саме проявила ся велич его почину.

5. Харків — друге огнище українського народного життя і письменства.

Слобідська Україна (Слобідщина), з головним містом Харковом, заселила ся в половині XVII-го ст. переселенцями з правобережної України на основах козацького ладу. Одначе Катерина II. усунула всякі окремішности Слобідщини, а цар Микола I назвав її Харківською губернією, щоби зовсім затерти історичне знамя краю. Суспільні відносини витворили ся тут подібним ладом як у Гетьманщині, але зблизили ся більше до московських. Українці творили значну більшість населеня краю і внесли сюди тодішню українську культуру. В Слобідщині стрічаємо початкові школи (129), а в Харкові, на взір Київської академії засновано Колегію (1726—1814), котра була єдиною середньою школою в Слобідщині і там учив якийсь час Григорій Сковорода. За цариці Катерини II. засновано в Слобідщині державні народні школи. Найвисшої школи, університету, дїждала ся Харківщина з початком XIX ст. заходами і жертволюбивостю головно української шляхти, а іменно незвичай-

ною запопадливістю Василя Каразіна (1773—1842), котрий для „любимої его України“ зібрав більш 600.000 рублів на заснування в Харкові університету відкритого 1805 р., що по его думці мав стати для Слобідщини тим, чим були старинні Атени для Греції, а основи до того підготував Григорій Сковорода, званий „мандрівним університетом“. Але хоч більшість професорів становили Німці і Москалі та викладали науку латинською мовою, бо українська старовина і мова була для них чужа, в еж таки з відкриттям університету в Харкові розбудив ся умовий і літературний рух і довів небасом до важних добутків.

6. Вплив харківського університету на літературний рух.

Університет подавав висшу освіту й познакомлював суспільство з європейською культурою. Між професорами й освіченим харківським суспільством навязують ся взаємини, розбуджує ся зацікавлене письменством, являють ся літературні почини спершу московською мовою і викликають зацікавлене українською старовиною та промошують тим способом дорогу українській мові. Проф. Іван Срезневський, отець пізнійшого народописця й язикознавця, розвідкою про „Словянську мітольоґію“ звертає бачність на словянську старовину. Петро Артемовський-Гулак, лектор польської мови і літератури, зазначає, що при розборі польських творів буде займати ся також иншимн словянськими мовами, з новійших „з потреби українською“, а живі спори в початках ХІХ ст. про народність і поширення нових літературних напрямів довели до зацікавлення народним життям і побутом. Наукова діяльність в університеті промошує дорогу народовіданню, а на сім полі сходять ся Українці і чужі дослідники, котрі звертають бачність на високу поезію народних дум, пісень, переказів і звичаїв. Появляють ся літературно-наукові видання, спершу московщиною, а перегодом здобуває собі право горожанства також українська мова. Виходять там також періодичні видання, а між тими неначе орган університету найповажнійше місце займає місячник п. з. „Українскій Вѣстникъ“, в котрого редакції беруть участь Петро Артемовський-Гулак і Григорій Квітка. Крім того й університетська молодіж видає літе-

ратурні збірники (альманахи). В місячнику печатано наукові розвідки, між іншими з історії України, прозові і поетичні твори, описи українських народних звичаїв, а в них находимо відгомін народного романтизму, що мав такий могучий вплив на розвиток українського письменства в перших десятиліттях нової доби. Ся чутлива прихильність до народу і вільнодумність має тим більшу вагу, що все те було писане в добі крпацтва, коли на простолюдє споглядали висші верстви суспільства, як на сотворіне без людських змагань. „Український Вістник“ був взагалі хосенним видавництвом і сьогодні не можна его обминути в історії письменства й осьвіти.

7. Харківський літературний кружок.

Дальший розвиток української письменської творчости, розпочатої „Енеїдою“ Котляревського, вяже ся тісно з заснованем харківського університету, того розсадника осьвіти в Слобідщині, що згромадив довкола себе визначнійші родиниці українського суспільства, витворив певні умові на ірями і видав людей, що пішли шляхом Котляревського. Харківський університет прибрав перегодом українське пимоме пятно, котре на нїм витиснула історія краю і українська племінність більшости слухачів. Тамошне жите зберегло имало прикмет української старовини, історичних споминів переказів; бандуристи висьпівували ще високопоетичні думи, а простолюдє і міщанство держало ся ще предківських звичаїв. Сам Харків, бодай на передмістях, мав ціху українського міста. Університетська молодїж проживала найбільш по міщанських домах, де ще бачила предківські звичаї навіть між осьвіченою верствою не зовсім ще виперто українську мову.

Серед таких обставин почало будити ся умовé жите, чимало сему сприяло вільнодумне володіне Александра І. між осьвіченими Українцями виринула думка самостійности етьманьщини, котрої відгомін відбив ся в масонській льожі „Любовь къ истинѣ“ в Полтаві, де Котляревський займав значне становище „великого оратора“ (промовця). Наїзд наполеона на Росію розбудив великі надії серед українських самостійників, між котрими не вигасали думки і змагання гр. Капніста і Полетики, автора „Исторіи Руссовъ“.

Серед таких різнородних струй будило ся зацікавлене мнувшиною України і народним побутом, нав'язане спершу чутливим романтизмом, котрий переоголом приймає вид по важних наукових дослідів на полі народовідання, а на основ тих дослідів витворюють ся змаганя до письменської творчости в українській мові і се доводить переоголом до сьві домого зрозуміння потреби плеканя рідного письменства. В „Українськїм Вістнику“ розвідки з історії України будили любов рідної мови, університетська молодіж цікавила ся народними піснями і звичаями, а се доводило до починів письменської діяльности. Предтечею літературно діяльности Петра Артемовського являє ся **Василь Маслович** видавець „Харковскаго Демокрита“, в котрїм печатав українські вірші гарною і доволі чистою мовою, а окремо видав (1814 р.) „Байки“ з жартовливим настроєм. Був він одним з найвизначніших вихованців харківського університету, котрий єго цїнив задля загальних здібностей і не сумніву, що був би заняв поважне становище в письменстві, колиб був довше потрудив ся на тїм полі.

Петро Артемовський-Гулак (1790—1865) був першим у Харківщині письменником, котрому суджено було заняти визначніше становище в історії української літератури. Родом з Городища в Київщині, син сьвященника, він і з рідного дому знає української мови, котрою знаменито орудував. В харківській університеті звернув він на себе увагу професорів своїми здібностями, так що ще перед скінченням університетських курсів поручено єму лекторат польської мови і літератури; відтак заняв він там катедру „руської історії“ на протяг 25 літ і ціле десятилітє був ректором.

Спершу почав Артемовський перекладати твори європейських поетів московщиною, одначе побачивши недолатність своїх перекладів, став писати вірші українською мовою, імовірно під впливом знакомства з Григорієм Квіткою, котрому присьвятив перший свій твір „Справжня добрість“. У сїм недокінченім творі намагав ся поет висловити похвалу Квітці, що покинув монастирське житє, і доказати, що справжня добрість можлива і в сьвітовім житю.

Першим печатним українським твором Артемовського була казка (як він сам назвав) п. з. „Пан та собака“ напечатана в Українськїм Вістнику (1818 р.), та пі

писана наконечними буквами *з... й... з...*, коли тимчасом під своїми московськими писаннями клав повне імя, а після того „Супліка до Грицька К...и“. За тим поміщена єго „Писулька“ до тих, що читати муть казку „Пан та собака“ і „Супліку до Грицька К...и“ прозою.

»Пан та собака« — се сатира, в котрій поет зобразив долю нещасного Рябка, що на панському дворі усю нічку вірно доглядав панської худоби. За сюж вірність довело ся єму зазнати тяжкого знущання на приказ пана. Після такого шмаганя Рябко поклав ся спати на цілий день і ніч. Тимчасом москалі нищпорили в коморі і за те знов Рябкови вайнали »сотеньок із нять кнів«. Оця панська несправедливість доводить Рябка до розпучки:

»Уже мені, бачу, чи то туди — високо.

Чи то сюди — глибоко: -

Повернеш ся сюди — і тута горячє

Повернеш ся туди — і там болячє«.

(Руска писем. I. ст. 376).

„Пан та собака“ є самостійним сатиричним твором, в котрім мистецьким способом, з питомим українському народови гумором зображена доля безталанних українських крепаків, безправства і панської самоволі, і се зображенє доводить до сліз. Положенє тодішних крепаків було таке, до подібно Рябкови приходило ся їм хиба жалувати ся не на панів, а на „добрих людей“, що за їх вірну службу честь така діставала ся їм“ і в тім щиро-українським комімі виявив поет ніжну, але й вельми гірку іронію, що так плучно осьвітлює тогочасне положенє українського простолюдя. Але хоч сей на ті часи сьмілий і недвозначний протест проти знущання українського паньства над бідолашними крепаками дійшов до відома міродатних кругів, не могли вони здобути ся на поміч крепакам і він перегомонів без успіху. Всеж таки Артемовський, посилаючи в редакцію „Українського Вістника“ свою казку, в супліці до одного з редакторів, Грицька Квітки, пише:

»Хто, кажуть, до кого — ми до тебе, Грицько,

З суплікою прийшли: я, бач, і мій Рябко.

Не дай загинуть нам, не дай з нас кенкувати;

А докиж буде нас зле паньство зневажати!

Пусти нас, батечку, до хати« (ibid. ст. 371).

За сею віршованою „Суплікою“ слідує, вперше в українськїм письменстві нової доби, прозове писанє до чита-

чів, але також у сатирично-комічному настрою. Тимто Куліш зазначає, що й у Артемовського в складі речі відозвала ся „котляревщина“, хоч при тім признає, що з сильним та гнучким стихом і образованістю, якою націховане єго оповіданє, твір сей і нині в українськїм письменстві оставив би тривку памятку свого єствованя, бо вже самою темою першого печатного твору надав Артемовськїй українському слову достоїнство, якого воно ще в літературі не мало. Язык Артемовського, каже Куліш, також далеко чистїйший і ріжнообразнїйший, ніж у Котляревського. Навіть сьмішне у него являє ся вже не в карикатурі дїйсности, а в самім положеню річий, кожда черта в гумористичнїй єго живописи має внутрішнє значінє, що надає єго сьміхови прикмету благородної сатири. До тогож і весь круг дїйсности означений у него з мистецькою любовю зображуваного предмету. Оповіданє йде у него із строгою послїдовністю і не містить нічого лишнього, що можна сказати тільки про немногих початкових письменників.

Але хоч Артемовськїй і в прозі не вийшов поза межі сьміхотворства, то всеж таки він тут (н. пр. в „Писульці“ доданій до казки „Солопій та Хивря“) виявив сьміливий погляд, що панам і лежачи добре та що нема на сьвітї, як із своєю ріднею — з мужиком.

Про дальшу літературну діяльність Артемовського висловив ся Куліш відємно і вказав на се, що автор віршованої трагікомедії обдарував нас ще кількома творами вже слабшими що до викладу і не так визначними що до змісту, а на останку зовсім замовк. Тимто Куліш зачисляє Артемовського до пасивних талантів, що неспосібні стоять одинцем посеред суспільства із своїми безсмертними переконаннями, але при тім признає єму велику заслугу що до розвитку української мови після Котляревського. На ослабленє поетичної творчости Артемовського, відтак і на перерву вплинула довга єго недуга, та крім того й трусниця переведена у него на основі злобного доносу, на що вказує висловленє поетом побоюванє перед напастю в прозовій замітці „Дещо про Гараська“: „І щєб то щєб сказав, бо язык дуже свербить; та цур їм: у нас, бач, у старшина московська, чи то далеко до пенї?“ (ibid. ст. 378)

Згаданими в горі комічними і сатиричними писаннями, авіяними незрівнаним і щирим українським гумором, з котрих зпід сьміху ринули невидимі сльози, бажав Артемовський будити українську народну сьвідомість, осьвіту і пообляти визволеню й волі українських крепаків та їх народно-господарському добробутові. Але крім сих творів травестованих од Горація звернув ся він на царину романтичної поезії і в пересьпіві німецької балади „Рибалка“ мистецтвом майже дорівнав Гетому, а пересьпівом Міцкевичової балади „Твердовський“ станув на висоті польського поета. До тогож написав десять дрібних приказок і байок, між котрими визначає ся незвичайною красою мови і вірша „Рибка“ (Пліточка)“. Так само дрібна єго пісонька „Текла річка“ (написана в 1855 р.) і під впливом Горація написаний (1856 р.) вірш „До любки“, перекладений Фемом на московську мову, стають певним доказом, що він визначав ся неперечним поетичним талантом також в елеґійно-народнім напрямі тай що в другій добі поетичної творчости єго талант блиснув инколи, хоч не таким ясним певом, як у творах першої доби.

Зате в другій добі творчости деякі єго писання під впливом побіди Росії над Наполеоном I. і скріплення самодержави Миколи I. та побід над Туреччиною в 50-их рр. XIX ст. бачимо у Артемовського наслідком єго полохливої вдачі жадаючи відзначень зворот до урядового патріотизму одушевлення царем (Ода „До Терешка“), а в травестованих одах Горація (н. пр. „До Пархома“) проявляє нахіл до зневіри („Терни! за долею, куди похне, хились! як хилить ся од вітру гілка“, *ibid.* ст. 394). Сей урядовий патріотизм Артемовського і деяких инших письменників харківського кружка (Квітки, Метлинського, Корсуна) а також Ос. Бодянського (під прибраним іменем А. Боди-Варвинця) розжеврив ся неперечно під впливом звороту внутрішньої політики Росії, де під грозою воєнних подій відновлено (в 1831 р.) українські козацькі полки урядово признано самостійність української мови і тим збуджено надії наших письменників на пільги для України, хоч до того причинив ся неперечно і вплив московських словянофілів і зворот до деспотичної системи Миколаївської доби.

Наведені в горі обставини викликали в Артемовського яскраве роздвоєне єго владі: з одного боку виявив ся у него урядовий, Миколаївський патріотизм, а з другого — єго творчість блиснула мистецьким ладом у рідній мові, для котрої він покинув урядовий язик, і тим дав наглядний доказ, що тільки в рідній мові може в цілім сяєві виявити ся талант і письменське мистецтво, як се бачимо і в знаменитих єго перекладах Давидових псалмів. Але сі явища складали ся на те, що визначний поетичний талант Артемовського-Гулака не міг розвинути ся і вирости так, як се можна було сподівати ся по перших творах. Всеж таки ві посунув вперед розвиток українського письменства своїми творами, що визначають ся гнучкістю, легкістю і силою слова, та запевняють єму передове місце в історії українського письменства, а сьміливою обороною гноблених крпацтвом широких верств суспільних протоптав він той шлях котрим єго наслідники змагали до осягнення визволення престолюдя з тяжкої суспільної неволі і до єго рівноправності.

„Він став безсмертним яко народний український поет пише Костомарів, ніхто не перевисшив єго в знаню вс тонкостий української народности і в незрівнанім мистецтві живописувати їх поетичними образами і прегарною народною мовою“.

8. Поширене літературного руху під впливом харківського університету.

Поява українських поетичних творів Масловича й Артемовського в харківських місячниках стала вихідною точкою для дальшого розвитку українського письменства, а пообляжали тому наукові досліди української мови й народоданя, до чого чимало причинив ся своїм впливом харківський університет. Сі досліди зазначили і вказали дальнапрями українського письменства, а також перше єго зерело — любов рідного слова й народу в єго історичній минавшині і сучаснім побуті. Між університетськими случаями починає розвивати ся літературний рух, котрий, подобно як і в Полтавщині, виріс природно з почуття внутрішньої потреби осьвіченого українського суспільства, що покориштувати ся богатою словесною спадщиною наро-

в єго думках і піснях, казках і переказах, у звичаях і побуті. Душею того кружка був Ізмаїл Срезневський¹⁾, вельми чутливий на українську природу, на красу народної поезії яко на чудовий відгомін славної колишньої минувшини. Він не менше цікавиться ся й одушевляє сучасним українським письменством, а добутком сего одушевлення були збірники народних творів, розвідки з української історії та видавані альманахів. Головною прикметою тих альманахів було змаганє до ознакомленя суспільства з українською поетичною творчістю і з народним побутом та історичною минувшиною. В них стрічаємо твори Харківців, Артемівського-Гулака і Квітки Основ'яненка, та Полтавців, Когляревського Гребінки. Одушевленє і любов народности видали перші плучини українського письменства, котре розвивало ся поступенно з романтичним рухом, а крім того черпало засоби живого духа з ідеї слов'янського відродженя. Вже основник харківського університету, В. Каразин, носив ся в Харкові з всеслов'янськими мріями і піддавав цареві Александрови свої мрії про всеслов'янське царство. Імовірно, відозвав ся тут відгомін давних взаємин України з південною Слов'яньщиною, коли Серби приходили вчити ся в Київській академії, або коли в XVIII ст. сербські виходці поселяли ся в Україні. В громаді харківських письменників виступає Александер Корсун (1818—1892), оден з українських слов'янолюбців, що переписував ся з чеськими ученими; там жило багато Поляків і тим способом витворило ся зближенє до польського письменства і польських кружків. Українські мислителі вчили ся польської, чеської і сербської мови, а найдатнійшим представником того слов'янолюбства харківського кружка був Ізмаїл Срезневський. Слов'янолюбство того кружка мало чисто літературну основу без політичного складу, коли тимчасом польські слов'янолюбці мріяли про віднову розібраної історичної Польщі з верховладою над широкими Слов'янами, передовсім над Україною, а московські

¹⁾ Срезневський Ізмаїл був родом з Московщини, але провівши молодий вік на Україні, в Харкові, де єго отець Іван був професором університету, став ентузіястом української старовини. Срезневський дав з 1826 р. збирати народні пісні і напечатав 1831 р. в „Українським альманаху“, а відтак (1833—38) видав у Харкові „Запорожскую Старину“ в двох частях.

словянолюбці змагали до верховлади в Словяньщині в душі всемосковської централістичної ідеї.

Розширене й поглиблене почуте народности наслідком записів і дослідів устної словесности причинило ся до вироблення національної української ідеї взагалі і до виразу її в письменстві. З другою половиною XVIII ст. витворив ся напрям саморідного українського романтизму, котрий опісля зливав ся поступенно з єго західно-європейською струєю і черпав натхнення в части в ідеях словянського відродження та довів до розвитку українського письменства в новочасній добі.

9. Романтичний напрям в українськiм письменстві.

Етнографічне й історичне виучуванє українського народу вводить в українське письменство романтичний напрям, що проявляє ся у письменників харківської громади для котрої харківський університет був науковим і духовим осередком. Українська народна поезія і перекази одушевили навіть молодого Срезневського до праці на тiм полі так що довгий час був він авторитетом в українській етнографії. Змалку знакомий з Артемовським-Гулаком і з пізнішим письменником Григорієм Квіткою й їх приятелями, став Срезневський горячим українофілом. Під впливом ученого професора Даниловича Срезневський і єго товариші ровесники **Лев Боровиковський** ¹⁾, **Олександр Корсун** ²⁾, **Амврозій Ме**

¹⁾ Боровиковський Лев ур. 1804 р. в Полтавщині (в Хоролі) учив ся в харківськiм університеті і був учителем гімназії в Полтаві. Виступив на ниві літературній з баладою „Маруся“, написаною на ла Жуковського „Свѣтланя“ (в 1829 р.); писав байки, балади і дум. Єго байки (видані Метлицьким 1852 р.) не визначають ся ані сатиричним талантом, ані природним гумором, а є лише легким, невикінченим картинами суспільних хиб на Україні. Переклав також Міцкевичево *Фарса*.

²⁾ Корсун Олександр, поміщик з Полтавщини, учив ся в харківськiм університеті і стояв у літературній звязи з Порфірієм Корницьким, Степаном і Петром Писаревським, учениками харківської колегії, з Костомаровом і Мих. Петренком, студентами харківського університету, з котрими видав альманах „Синіи“ (1841). Єго епічні поеми „Українські повіря“ основані на народних переказах і в них виявляють ся сліди „котляревщини“. Він був одним з перших українських словянофілів і відносив ся симпатично до чеських словянофілів Вяслава Ганки і Франца Челяковського.

тлинський, Микола Костомарів, рано зазнаємили ся з польським язиком і письменством, особливо з поетами Бродзінським і Міцкевичем та поетами т. зв. української школи Богданом Залеським ¹⁾, Гощинським ²⁾, Мальчевським ³⁾, а крім того з важнішими трудами ріжних польських учених з обсягу польської історії і словянської старовини [Нарушевич ⁴⁾, Чацький ⁵⁾, Мацейовський ⁶⁾, Войціцький ⁷⁾ і ин.]. Діла Карджича і близке знаомство з основником харківського

¹⁾ Залеський Богдан (1802—1886 р.), найзнатніший з польсько-української школи. З его творів замітні історичні Думи, котрих темою козаччина, тужливі і гармонійні Думки і Русалки, основані на народних повірях і забобонах (дещо переложив українською мовою Волод. Терлецький), з поем Duch od stepu. Одначе Україна Залеського се не дійсна Україна, але вимріяна і звязана нерозлучно з Польцею, котра мала воскреснути з підмогою введеного ним до польської поезії козаколюбства. Він оспівує козаків XVI ст., але приписує їм почування суперечні історичній правді.

²⁾ Гоципський Северян, (1802—1876), автор поем Zamek Kapiowski (частину єї переложив М. Шашкевич) (1828), котрої основою колївищина. Він зображає доволі безпристрасно і з глибоким зрозумінєм кроваві події на основі народних переказів, з мпстецьким живописанєм природи і драматизмом дійства. — М. Грабовський схарактеризував трех польсько-українських поетів таким способом, що Мальчевський живописав Україну шляхотську, Залеський козацьку (властиво польсько-козацьку) а Гоципський гайдамацьку.

³⁾ Мальчевський Антін (1793—1826), автор одной з найзнатніших поем в польській літературі „Magya“, основаної на волинським переказі, перенесенім на землю України, в котрій зобразив Україну шляхотським краєм, де козакіявляють ся воївоиками в боротьбі польських вельмож з Татарами а українське простолюдє тільки живописанєм припатком.

⁴⁾ Нарушевич Адам, (1733—1796) поет та історик. Головний его вір Dzieje narodu polskiego (6 томів) сягає лише до вимертя Пястів. З поетичних его творів визначають ся ідилї й сатири поетичним полетом.

⁵⁾ Чацький Тадей (1765—1813), основник Кременецького лієя, опісля заступник куратора шкіл, оснував своїм коштом баато шкіл і захочував молодіж до любови польського народного життя побуту. З его творів замітне діло O litewskich i polskich prawach, том II.

⁶⁾ Мацейовський Вацлав Олександр (1793—1883), проф. права університетї варшавським, історик. Его головний твір Historia państwa i prawa słowiańskich (6 томів). Більш як всі инші польські учені був н прихильником ідеї панславїзму.

⁷⁾ Войціцький Казимир Владислав (1807—1879) збірив і видав zysłowia (3 томн 1830), Pieśni ludu polskiego, ruskiego i białoruskiego

університету Каразином, що симпатизував з Сербами, розбудили у Срезневського зацікавлене полудневими Словянами і тим способом вже тоді став він горячим словянолюбом, заки ще обіхав словянські землі. Срезневський виступає вже в ранім віці яко ревний збирач і дослідник пам'яток народної словесности й української старовини¹⁾. У вельми цікавій розвідці²⁾ доказує він, що українська мова є язиком, а не нарічем московського або польського, як деякі думали, що се оден з найбогатших язиків словянських, котрий не уступає чеському в богатстві висловів, польському в живописности, сербському в милозвучности, а хоч єще не вироблений, може з літературними язиками рівняти ся в синтактичній гнучкости і богатстві та має літературну будучину. Ся й інші розвідки Срезневського поставили єго високо посеред письменників і збирачів української старовини народної в 30-их роках. Він визначав ся, як і єго ровесники і товариші, горячою любовію української народности і старовини, пильно виучував народну словесність і жите. Була се та романтична народність, яка тоді проявляла ся в літературних відносинах до народу і починала ся історично-етнографічними дослідями. Але велика заслуга сеї романтичної народности є в тім, що вона відчувала велику наукову і морально суспільну вагу виучування народу і вплив ідеї народної на свідомість суспільства і дійсне жите. Заслугою романтиків було, що вони гляділи в народнім житю внутрішнього зміслу історичного і побутового, але помиляли ся в переведеню сеї задачі, думаючи, що се важне питанє може рішити поезія і чувство. Питанє се могло бути рішене цілою чергою історично-фіольогічних наук і поважним поставленєм суспільного питаня.

Етнографічне виучуванє української народности довело перших українських письменників до горячого переконаня на певне право розвитку самостійної літератури української, а Костомарів уже тоді (1844 р. в альманаху „Молодик“)

(2 томи 1836), Klechdy (2 томи 1837), Stare gawędy (1840); написав також *Historia literatury polskiej w zarysach* (4 т.) і оснував науково-літер. місячник *Biblioteka Warszawska*.

¹⁾ В 1838 починає видавати „Украинскій Сборникъ“, рід української бібліотеки.

²⁾ Взглядъ на памятники Украинской народной словесности 1834.

висловив свій погляд про окремішність української народності від московської.

10. Взаємини українського письменства з польською і московською літературою.

Окрім усної поезії народної чималий вплив на тогочасну літературу українську мала польсько-українська романтична література, в котрій находимо вже раніше романтичні фантазії про козаччину. Поети польсько-українські [Залеський, Мальчевський, Гощинський, Гроза¹⁾, й ин.] виводили в своїх творах картини старців-бандуристів, осьпівували ті могили, що скривали кости козацьких героїв і під впливом українських кобзарів народних вкрили славою козацьку бувальщину²⁾. Однак польсько-українські поети залюбки зображали лицарських козаків, котрі неначеб то брата з Поляками ділили радість і горе і на таких вимріяних відносинах опирали свої політичні вигляди. Се романтичне одушевлене польсько-українських поетів козаччиною впливало і на українських поетів, котрі стали виучувати народні думи і живі ще спомини про козаччину: Се одушевлене козацькою бувальщиною закривало її недостачі і зображало усе в приманливім сьвітлі.

Побіч польсько-українських поетів, що гляділи на козаччину як на складову частину польського народу і польської історії, намагали ся ще й інші письменники зобразити Україну загарбану Москвою всупереч нібито щирій прихильності козаків до Польщі. До тих належав Тимко Падуря (1801 – 1872), що писав навіть українською, часто попольською мовою думки і пісні („Українку“, видані у Варшаві 1844 р.). Хоч чванливо називав себе „душа запорожська“, був у дійсности двірським сьпівцем і прислужником польського зарабщеного еміра-чудака Вацлава Ржевуського („Ревухи-Золотої Бороди“) в Саврані і намагав ся одітий за

¹⁾ Гроза Олександр, ур. 1807 р. в Клівщині, писав поезії на нові життя і мивушини української (поема „Starosta Kaniowski“, „Мелу“, драма в V. діях „Нгує“).

²⁾ Михайло Грабовський (1807—1863) признавав українській народній поезії визначне місце серед сьвітових народних літератур і похваляв, що польсько-українська школа черпала з того жерела.

лірника підняти Чорноморців разом з Поляками до боротьби проти Росії (1830/31). Сі пісні Падури при всім козаколюбстві, переняті польським патріотизмом і невірним зображенем козаччини, розповсюдив торбаніст Віторт навіть і по наддністрянській Україні. Сучасно з Падурою писав збісурманений Михайло Чайковський (Садик-паша) (1808—1886) „Kozackie powieści“ і „Wernyhora“, в котрих переводив погляд, що козаччина була щаслива в злуці з Польщею, а спасене її бачив у братаню шляхти з хлопцями; поселивши ся відтак у Києві, писав по московськи про зєдиненє Словян під владою Росії.

Окрім впливу польсько-української літератури й устної поезії української слідно значний вплив на українське письменство тогочасне також Бродзїнського і Міцкевича, з котрих останній був тому близький українським поетам, що черпав теми для своїх балад і романсів з народних пісень і переказів. „Mania ballad wówczas panująca“, як виразив ся Міцкевич („Czaty“, „Rybka“, „Świtezianka“ і т. ин.), заставляє Артемовського перероблювати Міцкевичеву баладу „Pani Twardowska“. Бориковський перший покидає гумористично-сатиричний напрям і також звертає ся до сеї форми, а особливо Метлинський під впливом Міцкевича підходить до баладової форми в зображуваню сучасного народного побуту. Таким способом, виучуючи пильно бувальщину з устної літератури і черпаючи мотиви з сего жерела, українські романтики зблизили ся до польсько-української школи поетів. Черпаючи матеріяли для своїх творів з минувшини українського народу, письменники українськ визначились зразу оригінальними творами і тим виріжнили ся від того романтизму, який панував у тогочасній московській літературі, що черпала з чужого жерела, іменно з німецької літератури.

Неперечно й московська література мала свій вплив на розвиток українського письменства вже в перших починах. Однак при тім впливі не дасть ся заперечити оригінальність у розвитку, змісті і формах української літератури. В сю пору, коли починало розвивати ся українське письменство, московська література не визначала ся щосьвідомою народністю і самостійністю і підлягала чужоземним впливам, а західно-європейський вплив, котрому мо

сковська література значно підлягала навіть в 20-их і 30-их роках, доходив до українського письменства не тільки посередно через московську або польську літературу, але й прямо з першої руки. Деякі українські письменники були знакомі з літературами західно-європейськими, і по часті під впливом тих літератур, почасти силою оригінального таланту навіть випереджували, хоч не зовсім свідомо, в деяких формах літературну творчість московських письменників. Так на пр. Карамзин¹⁾ і Жуковський²⁾ наслідують Французів і Німців, коли тимчасом у творах Котляревського й Артемовського зразу находимо реалізм і живе народне слово. Іменно в чутливім зображуваню народного побуту в повістях українська література випередила на час московську, а чутливість у драматичних творах Котляревського або в повістях Квітки то не сентиментальність повістей Карамзина і Жуковського, але природна виява почувань, що впливає з чутливої вдачі авторів і природного характеру українського народу, свобідна від хоробливости і неприродної пересади. Українська література вже вельми рано звернула ся до того західно-європейського напрямку, який показав ся так плодотворним у наслідках і в західно-європейських а трохи пізнійше, і в московській літературі.

¹⁾ Карамзин Микола, знаменитий історик московський, (1765—1826 р.р.) Романтичні повісті „Бѣдная Лиза“, „Наталья, боярская дочка“, зірвали псевдоклясичні кайдани з московської літератури і зробили перелом до романтизму і сентименталізму, яким навіяні всі його твори. Він також після Ломовосова ступив на дальший ступень у розвитку стилю. Їго „Історія Росіи“ (12 т.) має ще й нині деяку вартість, хоч в дечім уже застаріла.

²⁾ Жуковський Василь (1783—1852), званий в історії московського письменства Колумбом романтизму, ознакомив ся вже замолоду з європейськими мовами. Вже його перші балади „Людмила“ і „Свѣтлана“ після Біргерової „Ленори“, як і переклади з Гетого, Шілера й ин. викликали велике вражінє в московськім суспільстві. Ставши відтак учителем пізнійшого царя Александра II., заслужив собі добру пам'ять своїм гуманним і виховним впливом. Гуманній вдачі Жуковського завдячував і Шевченко своє визволенє з крѣпацтва. Перервавши на якийсь час літературні праці, взяв ся опісля Жуковський знов до дальших перекладів з Шілера, Гомера й ин. Їго переклади визначають ся вельми гарною формою. Перекладами з Шілера ознакомив Росію з німецьким ідеалізмом, а під впливом Байрона вніс у московську літературу фантастичний романтизм.

В західно-європейських літературах видвигнуто повісти й оповідання з сільського життя в супротивності до давньої сальонової новелістики і невірнього зображення сільського побуту. В тих оповіданнях з сільського життя проявлявся щораз більше реалізм (впадаючи иноді в грубий реалізм), після того як сільський побут розбуджував щораз більше зацікавлене серед суспільства. Неперечно, що иноді й московська література звертала бачність українських письменників на українські предмети, перекази і красу природи, або познакомлювала Українців з творами західно-європейських літератур. Так н. пр. баляда Артемовського „Рибалка“ написана під впливом перекладу Жуковського з баляди Гетого („Der Fischer“). Пушкин, одушевлений українськими піснями (виданими Максимовичем) та „Історією Руссов“ написав знамениту поему „Полтава“ під впливом Байронової поеми „Мазепа“ (переложену Е. Гребінкою), а Рилєєв у боротьбі проти всякого гноблення писав чудові „Думи“, „Ісповѣдь Наливайки“, що гине за рідний край, та поему „Войнаровській“, що готов до всякої жертви за Україну. За їх прикладом родовиті Українці Микола Маркевич і Микола Гоголь поширюють у московськiм суспільстві зацікавлене минувшиною України. Маркевич у збірнику „Українскія Мелодіи“ обрабляє у московських віршах українські побутові й історичні теми, а Микола Гоголь в повістях „Тарасъ Бульба“, „Вечера на хуторѣ“ і и. фантастично і невірно зображує український побут і минушину. Московська література вплинула на вироблене більше або менше штучних форм в українськiм письменстві (сей вплив бачимо вже у Котляревського), одначе зміст, прикмети стилю і основні напрями виробили ся в українській літературі незалежно від московської. Сі головні напрями були в українській літературі не тільки спільні з московською, але й з іншими словянськими і західно-європейськими літературами. Гумор, чутливість і реалізм характеризують українську літературу яко сталі єї прикмети, а житєва сила українського народу, любов народности і пробуджене національної свідомости були головними підоймами в розвитку літературної творчости українського народу.

II. Громада українських письменників у Харкові.

В творах перших українських письменників, а саме у Котляревського й Артемовського - Гулака, проявив ся народний напрям головно комічним зображенем й образами з народного побуту та виступав відтак у творах їх наслідовців, хоч і у тих письменників стрічаємо чутливий настрій у зображуваню народного життя з прикметами любовно - ідилічної поезії. Одначе визначним представником вдачі українського народу, сеї злуки щиро народного гумору і природної, зрівноваженої чутливости являє ся творець української повісти, найвидатнійший письменник харківської громади

Григорій Квітка (Основяненко). Походив він з козацької старшини (ур. 18 листопада 1778 р. в селі Основі під Харковом), в котрій єго предки займали видні становища в полках Слобідщини. Основа була майном родини Квітків і відсіля прибрав він собі прізвище — Основяненко. По батькові наслідував він хист до оповідання, а по матери першу осьвіту. Змалку хирний, осліп Григорій Квітка від золотухи, а провидівши підчас богоміля перед чудотворним образом Пр. Богородиці в Озерянській пустині, в Куряжськім монастирі, розгорів ся релігійною ревностю, що витиснула незатерте пятно на все єго жите і проявила ся також у найкрасших єго творах. Вплив єго дядька, Наркиза Квітки, учителя з хлопячих літ і настоятеля Куряжського монастиря, та оповідання Григорія Сковороди, частого гостя в домі Квітків, причинили ся чимало до розбудження в нім аскетичного духа і нахилу до монастирського життя, а музикальна вдача єго семі і часті богослуженя виробили в нім здібности до музичних творів і глибокого мистецького духа. Рід Квітки, як і все паньство кругом Харкова, жило старосвітськими звичаями, розмовляло рідною мовою і тому Григорій так добре знав усі звичаї народного побуту і писав такою щирою народною мовою. Ширшої осьвіти не осягнув Квітка, а вчив ся, як і всі тодішні панські діти. Вписаний тодішнім звичаєм у воєнну службу, не бачив єї навіть і перейшов відтак у горожанську, але вже в 23-ім році життя вступив у Куряжський монастир послушником. Та хоч по чотиролітнім майже побуті вернув домів, жите в монастирі живописно положенім, далеко від сьвітового гомону

і забав, відбило ся опісля в єго релігійно-моральних повістях. Згодом навик він до світового житя, а з поправою єго здоровля проявив ся в нїм побіч прикмет глибокої релігійности і природної чутливости щирий і сердешний український гумор. Сею двійною прикметою назнаменовані також єго повісти і драматичні твори. Пробудила ся в нїм охота до театральних вистав і Квітка уладжував домашні гистави ¹⁾ та виступав у найтруднійших ролях. Із засноваєм університету в Харкові почала ся свідомо єго громадянська і суспільна діяльність на рїжних царинах житя: він став директором театру, вїйшов до редакції „Українського Вістника“, займав ся інститутом дворянських дочок, де познакомив ся з єго наставницею, Анною Вульф, і з нею опісля одружив ся. Дружина єго вельми осьвічена, ознакомлена з французькою літературою, добачивши в нїм літературний талант, спонукувала єго писати повісти, читала і критикувала єго писаня і за сїю щирість присьвятив він їй свої найкрасші повісти „Маруся“ й „Сердешна Оксана“. Вибраний повітовим маршалком Харківського дворянства, проживав Квітка в Харкові, а тоді, громадили ся докола него українські письменники — Артемовський-Гулак, Метлинський, Чужбинський (познакомив ся з Гребінкою) і вся українська молодіж, що опісля видавала українські альманахи. Яко редактор „Українського Вістника“ оставав він у взаєминах з університетськими професорами, особливо з Артемовським. Під koniec житя переселив ся знов до Основи, де й умер (8 серпня 1843 р.).

Літературна діяльність Квітки. З громадянським і суспільним житєм починає ся також і літературна діяльність Квітки. В харківських і в столичних місячниках печатав він спершу московщиною сатиричні писаня, вірші, повісти і драматичні твори, але визначне становище в історії письменства здобув він собі українськими писаннями, що появили ся в Москві п. з. „Малороссійскія повѣсти, разскзываемыя Грицькомъ Основяненкомъ“ (в 2-х частях 1834—37). Він виступив на ниві українського письменства вже з повною свідомістю потреби писаня для народу рідною єго мовою, а погляд сей висловив у листі до М. Максимовича,

¹⁾ В Харкові не було ще тоді театру.

„щоби приневолити до мовчання людей з дивним поглядом, начеб то не слід було писати мовою українського народу, котра визначає ся силою і красою, недосяжною в иншій мові, питомими зворотами, гумором та іронією“. З повною отже народною свідомістю домагав ся він, що „як говоримо, так і писати треба“, а тим вказав уже зовсім ясно і рішучо, що наше письменство повинно розвивати ся в живій мові народу. Квітка - Основяненко, як влучно каже Куліш, „взяв неписьменного, темного, найпростшого собі хлібороба і оповідав єгож мовою, що в єго господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом дієть ся. І вийшов у нього красний божий мир, іще наче кращий, ніж у нас перед очима. Се так, як подивиш ся в тиху воду і вбачиш там небо і землю, і здаєть ся тобі, що небо й земля у якусь нсву лїпоту в тому водному світі облекли ся. Так і в оповідані Квітки красний божий мир, іще наче кращий, ніж він єсть у нас перед очима. І вийшли в нього люди живі-живісінькі, і що в їх душі діяло ся, що в серці їх во-рушилось, усе се там, як на долоні в нього показано“.

Живописанєм простолюдя, єго житя і побуту випередив Квітка не тільки московських письменників ¹⁾, але навіть оповіданя з народного житя в літературі французькій ²⁾ і в німецькій ³⁾. До селянського житя линув дух Квітки не тільки з щирої прихильности до українського простолюдя, але й демократична вдача українського суспільства спонукувала наших письменників стояти на чисто народнім і народолюбивім становищі. Проживаючи серед народа в Харківщині, котрої він не покидав за все жите, виніс Квітка з рідної хати недосяжне знанє української мови, навчив ся розуміти думки поселенців і, як він пише до редактора „Современника“, П. А. Плетньова, „спонукав їх оповідати про себе своїми словами“. А хоч Квітка не осягнув широкої осьвіти, визначав ся він талантом і незвичайним даром помічуваня та умілостю відчувати найбільш скриті

¹⁾ Д. В. Григоровича „Деревня“ появилася 1846. „Антонъ Оремыка“ 1848 р., Ів. Тургенєва „Записки Охотника“ 1852 р.

²⁾ Жорж Занд (прибранє ім'я поетки Dudevant) чудові зображеня життя селян видані 1841 р.

³⁾ В. Auerbach-a, Schwarzwälder Dorfgeschichten вийшли 1841 р.

почування і силою своєї здібности неначе психічною аналізою зображав сі почування, як вони зроджували ся, розвивали ся і розв'язували. „Він виражав, як каже Костомарів, таку глибину, повноту і ніжність народного чуття, що витискав сльози і все являє ся вірним живописцем народного житя. Ледви, чи хто перевищив єго jako повістяря-народописця і в тім згляді стоїть він висше від свого сучасника М. Гоголя, хоч уступає перед ним що до мистецької будови. Квітка мав величезний вплив на грамотне українське суспільство, а навіть неграмотний нарід, слухаючи читаня єго повістей, одушевляв ся ними“, тай нині лучають ся не раз люди, що заплачуть над Квітиною „Марусею“. Ніжна та сердешна чутливість і лагідна та щира жартовливість надає Квітиним повістям незмінної сьвіжости. Одначе Квітка, як про него висловлює ся І. Срезневський, „був не тільки бистрим оповідачем-обсерватором; єго заслуга jako народного письменника й учителя незрівнано важнійша. Він глибоко розумів, як необхідно треба говорити народови єго живою мовою, щирою, простодушною, без усяких викрутасів, щоби розбудити в нїм охоту до читаня та науки і любов до книжки — душевну сьвідомість. Всьо, що Квітка написав українською мовою, стає доказом того благородного змаганя єго — поучувати тих, на котрих може впливати людська мова тільки в тім виді, до якого вони привикли з діточих літ у своїм простім сільським побуті. Квітка був і на довго остане першим народним письменником на Україні“. Він справді був учителем народу не тільки в „Листах до любезних земляків“, сій першій пробі популярного писаня українською мовою, але єго повісти, а іменно релігійно-духовні розважаня, як про марноту сєго сьвіта в „Марусі“, про любов ближнього в „Добре роби, добре буде“, про осуджуванє одним одного в „Козир-дівці“, про материнську любов у „Сердешній Оксані“, про суд Божий у „Перекотиполі“, або про любов дітей у „Божих дітях“, являють ся дорогоцінними дидактичними зернами, що глибоко западають у душу читача, тим глибше що вони висловлені з сердешним почуванєм, горячою любовою людей і справдешньою щиростю. Квітка виступив на літературну ниву в зрілих роках з виробленими поглядами. Jako епик довго вирабляв він свою мисль, пок

вона встигла вийти в словесному образі всякому ясною і розумною. Він слідив довго і бачно тодішне суспільство, виучував мову і народний побут і тим способом осягнув сю повноту слова, необхідну епікови. Квітка живо і вірно живописав не тільки в своїх українських повістях жите українських селян, але так само основно вивчив і зобразив у московських повістях жите українського дворянства, котре в его часах уже відставало від народу мовою і звичаями. Одначе справдешним цінним літературним добутком є повісти Квітки писані українською мовою, між котрими до найкрасших зачисляємо отсі повісти: Маруся, Сердешна Оксана, Конотопська Відьма, Козир-дівка, Щира любов і Перекотиполе. Правда, московські критики добачали в Квітчиних повістях вплив сентиментальних повістей Карамзина і Жуковського, одначе в дійсности являють ся вони саморідними первотворами, а се признавали вже й сучасні Квітці критики, вказували на „оригінальність предмету та на безсумнівний саморідний талант, що оден може підержати самостійність українського письменства“. В его повістях проявляє ся вроджена українському народови природна чутливість, яку стрічаємо і в народних піснях і в мистецькім українськім письменстві, котру треба відрізнити від неприродної сентиментальности, перещепленої на московську літературну ниву з німецького письменства (Гете: Вертер і т. п.). Ся ніжна і сердешна чутливість у Квітчиних творах зрівноважила ся з питомим українському народови незрівнаним і щирим гумором. Ся злука сумовитої чутливости з щирим гумором, так знаменна в українській вдачі, проявила ся у Квітки не менше, як у мистецьких творах М. Гоголя, і здобула собі назву Гоголівського гумору, скрізь котрій виринають сльози. Повісти Квітки є неперечно першими саморідними творами українського повістярства, написані вірно українському життю і побуту, з неперечним визначним талантом, а вплив московських взірців проявив ся в них хиба в деяких подробицях.

Повісти Квітки можна поділити на два відділи: 1) повісти чутливого настрою з етнографічною закраскою і 2) гумористичні. Між першими передове місце займає „Маруся“, в котрій Квітка живописав образ чутливого серця

української сільської дівчини і, як влучно каже Куліш, „вложив сюди весь свій дар промовляти серцем до серця“.

„Маруся“ є неперечно найкрасшою повістю Квітки, в своїм роді мистецьким твором, хоч її зміст простий, невидуманий. Дієві особи сеї повісти живописані в значній мірі з дійсного життя і мають стійність народописну, як і в інших його творах. Наум Дрот і Настя визначають ся теплим, релігійним чутем і глибокою вірою в Провидінє, а се береже їх перед розпукою в трудних хвилях їх життя і спонукує глядіти успокоєня в покірливості Божій волі. Маруся — постать списана без надмірної ідеалізації, природно, без прикраси, як се личить українській дівчині, „пишній красок і непорочній серцем“. Одна тільки постать Василя менше відповідає своїми романтичними почуваннями справдешній народній дійсности. Обряди сватаня і похоронів подані з незвичайною народописною вірностию. Взагалі в Квітчиних повістях розсіяно стілько подробиць з весільних обрядів, а крім того і про вечерниці, різдвяні і великодні звичаї, про похорони і т. п., що справедливо Квітку називають повістярем-етнографом. Тимто влучно каже Куліш що „Маруся“ — се найщирша ісповідь, яку тільки здола писатель принести перед миром — і правду говорили ті, що казали, наплакавшись над „Марусею“: „На його нагробковий написатиб тільки: „Автор „Марусі““.

Зовсім похожа на Марусю в Квітчиній повісти „Щир Любов“ (і в драмі з таким самим наголовком) головна героїня Галочка, з тою ріжницею, що автор списав імовірно під впливом і при участі своєї подруги, більш ідеально, так що вона не являє ся природною постаттю української дівчини.

В змаганю живописувати ідеальні жіночі постати, написав Квітка повість „Козир-дівка“, але тут зумів в усі душевні сили зобразити в гармонійнім розвитку. І в „Козир-дівці“ те саме народне чутє, що й у „Марусі“, одна в інших обставинах і з іншими прикметами.

Колиж у названих повістях Квітка зобразив ідеалізовані героїні, то повість „Сердешна Оксана“ списана в реальнім напрямі і похожа на Шевченкову „Катерину“. В „Сердешній Оксані“ дав Квітка образ жертви душі сьвіта, що занапастив долю бідолашної дівчини. „Списана“

і я „Сердешну Оксану“, пише Квітка в листі до Шевченка (18 ст. ст. жовтня 1840 р.), от так точнісенько, як і ваша „Катерина“. Як то ми одно думали про бідних дівчаток“. Квітка, як видно з єго листу до Шевченка, вважав „Сердешну Оксану“ одною з красших повістей, коли поставив її поруч Шевченкової „Катерини“ і вона дійсно задля свого реального напрямку займає поміж єго повістями перворядне місце.

В повісти „Божі діти“ зображає двоє сиріток, що остали по батьках померших наслідком пошести і переводить гадку, „що Господь сам стараєть ся об малюсіньких діточках, сохрانیть їх і посила їм благодітелів, не оставля і тих, хто вбиваєть ся за діточками, жалкує об них і не жаліє нічого, абиб сих малявочок сохранити від усякої біди“.

Так само дійшов Квітка до краю ідеалізації в моралізуючій повісти „Добре роби, добре буде“ і бажав вказати на се, як би то добре було, щоби люди дбали не тільки про себе самих, але й про своїх ближніх, як се навчав Христос.

„Перекотиполе“ є другою моралізуючою повісттю Квітки, котрої провідну гадку висловив автор отсими словами: „Хоч чоловік, зробивши худо, і захова кінці так, що ні жаден чоловік не дошукаєть ся до правди, так Він, премудрость вишня, Він знаючий наші діла, бачащий самії думки наші, він не потерпить ніякої неправди“. Основою повісти послужив народний переказ про степову рослину, перекотиполе, що, відорвана від кореня, котить ся далекими просторами, неначе бездомний бурлака, що й не знає, де опинить ся.

Між гумористичними повістями Квітки замітний „Салдатський патрет, латинська побрехенька по нашому розказана“, основана на латинській пословиці: *ne sutor ultra pedem*. Се є справдешній реалістичний образець гумористичний у сатиричнім напрямі. Метою сеї повісти було, обезпечити ся проти докорів московських критиків, що не знали ні країнської мови ні народного побуту, а брали ся оцінювати країнські твори. Квітка добре зрозумів, що єго чудова „Маруся“ не скоро дожде праведної критики і гірку свою исьль обернув у жарт, написавши „Салдатський патрет“, котрий по думці проф. Дашкевича наближує ся

до повістей М. Гоголя, особливо до його „Сорочинської ярмарки“.

На народних переказах основані повісти Квітки: „Мертвецький Великдень“, „Конотопська Відьма“ і „От тобі скарб“. Яку „Мертвецькому Великодні“ Квітка виставив п'яньство шкідливим народним налогом так у повісти „От тобі скарб“ вказав на всякі забобони розповсюднені між народом, дарма, що стільки віків проминуло від заведення Христової віри. „Конотопська Відьма“ має основою народні вірування історично-побутового характеру. Окрім занепаду козаччини бажав Квітку в сій повісти зобразити справдешні ще поганські вірування про відьми, збережені між народом і намагався написати її в жартовливім настрою, одначе місцями оповідане вельм розтягнене, так, що тільки деякі частини визначають ся гумором, а живим реалізмом списані картини зопсованого чиновництва мають літературну стійність. Меншої ваги дрібні повісти Квіткині: „Підбрехач“, „Пархимовесняданя“, „На пущення, як завязано“.

До гумористичних Квіткиних повістей підходять є драматичні твори, хоч що до стійности уступають його повістям, а іменно три комедії: „Шельменко, волостний писар“, „Шельменко денщик“ і „Сватання на Ганчарівці“, коли тимчасом драма „Щира любов“ написана на тій основі, що й повість його з тим самим наголовком.

„Шельменко, волостний писар“, комедія в 5-діях, зображає в головній дієвій особі тип хитрого „хахла“ що робив усякі „мошеничества“, поки все не виявило і не забрано єму кривдою нажитого майна, а єго не віддає в салдати. „Шельменко денщик“, комедія в 5-діях, має більшу літературну стійність. В сім творі протиставить автор постать справдешньої Українки, що без новітньої осьвіти бачить щастє в тихім родиннім житю і домашнім господарстві, постатям еманципованих дам, здеморалізованих столичним житєм.

„Сватання на Ганчарівці“, оперета в 3-х діях зображає жите українських селян, а хоч доволі розтягнене є місцями займає. Вважає тільки в устах салдата похвалячаче начеб то всюди, де він бував, крепакам жило ся добре з

дичами. Окрім повістей і драматичних творів Квітка написав і видав „Листи до любезних земляків“. Се перша проба популярного писання українською мовою, котрого метою було пояснити широким верствам народний державний лад, порядок і причини державного устрою та привчити народ глядіти на все власними очима. Одначе сі поуки задрашені такими славословями для царської влади, а навіть чиновництва, що стають у яскравій суперечности з дійсною правдою. Хоч Квітка в своїх творах не в однім місці вказував на народні й суспільні хиби, натякав тут і там на наджиття чиновництва, то таки не вспів підняти ся до ясного розуміння суспільного ладу, а навіть крпацтво вважав неачеб зовсім природним і потрібним ладом у державнім суспільнім устрою.

Літературну творчість Квітки на ниві українського письменства оцінює П. А. Плетньов ось як: „Між сучасними повістями автор, що прийняв імя Грицька Основяненка, єсть без сумніву оден з перших талантів, не тільки у Роді. Природа наділила єго таким даром тонкого помічання характерів, дивоглядностей і всіх обставин життя, що краса родить ся під єго пером без найменшого намагання. Рівночасно ж він сам великий критик власного свого твору. В зображенє народного побуту він не внесе лишньої мрти і ні одним словом не пошкодить принадности. Мало єго: єго сцени — веселі, сьмішні, навіть карикатурні — ні є не доходять до пересади і ніколи не теряють справдешної займавости. Єго „Маруся“ в своїм роді така досконалість, як і всякий з безсмертних творів чудової старинности“. Се справдешня поема народного побуту, як висловив ся Горленко.

Так само проф. М. Дашкевич оцінює Квітчині поети як „перші твори української белетристики, котрі зображають прихильно народний характер і побут, а до того талановито, ріжносторонно і вірно. Глибоко відчує народність Квітки проявляє ся в єго мові, дрібних замітках і характеристиках, у виборі дієвих осіб та в основі зовідання. Мова єго визначає ся простотою і чистотою; їй нема нічого вимушеного, штучного і кованого. В зображеню народного життя стоїть він на реальній основі, нема єго неприродної ідеалізації і прикраси; він не закриває

народних хиб, хабарництва сільських судіїв і писарів, нахилу до обдираня ближних у лихій годині. У Квітки серед чесних людей являють ся також обманці, злодії, а навіть убийники“.

Також А. Пипін високо цінить літературну стійність українських повістей Квітки і зазначає, що він визначив ся в зображеню українського життя, а особливо української жінчини поетичною правдою і тому має історичне значінє, бо своїми писаннями відкрив землякам спромогу нового літературного шляху.

12. Харківські і полтавські ровесники Квітки.

Около Квітки-Основяненка, найвиднійшого тоді українського письменника, скупляє ся українська молодіж, що вчила ся в харківській університеті, і ціла громада молодих письменників. Окрім згаданих вже в горі належали до харківської літературної громади лірики Петренко ¹⁾, Щоголів і ин.

Щоголів Яків (ур 1824 р. Харківщині, ум. 1898 в Харкові), виховував ся в релігійнім дусі під доглядом матери, в гімназії познакомив ся з творами московських романтиків Батюшкова, Жуковського і Лермонтова і вже тоді писав московські вірші в сентиментально-ідеальнім напрямі. Професори харк. університету, Срезневський і Метлинський, пораяли ему вступити на фільольогічний виділ і так ввійшов він в ідеалістичну студентську громаду 40-их років. Дізнавав він також щирої прихильности проф. Артемовського-Гулака. За приводом Метлинського став він писати українські вірші, але дещо з них появило ся аж у Кулішевій „Хаті“ (1860). В р. 1881 видав збірник своїх ліричних поезій п. з. „Ворскло“ а в р. 1897 другий збірник „Слобожанщина“. Щоголів був поет цілою душею і всіми своїми почуттями та почував усе гарне на сьвіті; але він був більш поет-обсерватор. Мова єго гарна, хоч не зовсім свобідна від чужих примішок.

В звязи (хоч не прямиї) з харківською громадою стояв

¹⁾ Петренко Михайло, (ур. 1817 р. в Харківщині), вступив із своїми „Думками та сьнівами“ в Співні Корсуна 1841 р., а в Мелодію Бенькєго і Южнорус. Зборнику Метлинського в романтичнім напрямі.

Евгеній Гребінка (1812—1848), голова українських байкарів. Познакомивши ся з Квіткою, видає він в альманасі „Ластівка“ (Птб. 1841) твори тогочасних письменників українських, зібрані мабуть Квіткою задля задумуваного ним періодичного видання. Гребінка послугує ся в своїх „Приказках“ також жартовливим тоном, одначе доторкує ся в них вельми болючих сторін суспільного життя на Україні, а перекладом Пушкинової поеми „Полтава“ при всіх его недостачах показав придатність української мови до поважних творів літературних.

Евгеній Гребінка, син поміщика з Полтавщини (біля Пирятина), виніс уже змалку живі вражіня чудової природи і народного поетичного побуту, що так живо відбили ся в его творах. Неоден з переказів оброблених ним опісля зачерпнув він з оповідання української няньки. Найбільший успіх мали его „Приказки“ (Спб. 1834). Альманах Ластівка, що крім его творів помістив також писаня Л. Боровиковського, Гр. Квітки, Забіли, Котляревського, Кореницького, Куліша, Чужбинського, перші твори Шевченка й ин., мав звістити українському суспільству весну національного відродження. І справді була „Ластівка“ першою пробою літературного збірника, що мав наше суспільство заправити до читаня творів рідною мовою. В передньому слові п. з. „Так собі до земляків“ дав Гребінка не тільки гарний взорець українського прозового писаня в мистецькій картині української природи, але й виявив горячу любов рідного краю і рідної мови та вказав на потребу окремого українського письменства. Одначе коли став учителем у Петербурзі, столичні відноини втягнули его на ниву московського письменства (пиав повісти з української минувшини, з котрих деякі переладені українською мовою), а глумливою критикою Бейнського дав ся збити з пантелику і до смерти не напатав уже нічого українською мовою. Був він поетом вельми їжною і чутливою вдачі, але не мав снаги устояти ся в боротьбі з супротивними петербурськими живлами. В історії українського письменства запевнив собі Гребінка незабутню пам'ять своїми байками, котрі назвав „Приказки“ і позазав ся у них справдешнім митцем у живописи української природи, народного побуту та суспільних відносин. Як

і інші байкарі, брав він не раз до приказки основу оброблену іншими поетами. Одначе се зовсім не збавляє ціни Гребінчиних приказок, бо в них показав ся він самостійним творцем, так що єго приказки виходять зовсім саморідними первотворами. Крім того визначають ся вони незрівнаним гумором і вельми ніжною і легкою іронією та сатирою. Тим то влучно оцінив Куліш Гребінчині приказки, пишучи:

„Коли рівняти їх до сусідної словесности (московської), то навряд, чи є в ній кращі приказки од Гребінчиних, а тільки, що московські дзвони голосніші од наших. Гребінка пишучи приказку, малює тут же наші села, поля і степи свіжими та й не позиченими фарбами. Коли сьмієть ся він, то прислухайтесь — тут же скрізь сьміх почувте якийсь сум; колиж справді сумує, то слово єго процвітає квітками щирої української поезії. Широкі єго приказки, як наші степи, жартовливі вони та якомсь і сумовиті, як наші селяни; шуткуючи, сі приказки займають душу з глибока“.

Хоч Гребінка мало написав українською мовою, єго приказки мали значіне для українського письменства і чималий вплив на дальший єго розвиток тай досі вони остали найкрасшими зразками нашої байки по своїй силі, саморідности і щиронародній закрасці. Тимто Гребінка займає визначне становище в історії українського письменства як голова наших байкарів.

Першим доказом живого руху літературного, розбуженого харківською громадою, можуть також стати видавані в Харкові альманахи (К о р с у н а „С н і п“, річник перший, очевидно з наміром дальшого видаваня, Бецького Молодик 3 томи), а визначний московський критик Белінський справедливо замічав на тій основі, що „Харків є неначе столицею України, отже й столицею українського письменства, української прози, а особливо української поезії“. До сеї доби літературної належать **Михайло Макаровський**, **Осип Бодянський** (з прибраним іменем Ісько Материнка), що вже в молодім віці виступив з українськими віршами, а також з повним знанєм народної мови оповів „Наські українські казки“ й **Амврозій Метлинський** (з прибраним іменем Амврозій Могила.) Сі два останні трудили ся також на науковій ниві і своїми научними дослідями чимало

причинили ся до дальшого проясненя українського літературного питання і народної свідомости.

Осип Бодяньський, другий письменник родом з Полтавщини, вельми заслужив ся цінним видавництвом „Чтенія Лосковск. Общества Исторіи и Древностей“, котрі містили в собі справдешню скарбницю, необхідну для кожного історика, археолога, етнографа, фіольолога, історика української літератури, але й взагалі словянської. В своїх наукових і критичних розвідках відносив ся він з великим жаром до української народности, а вказуючи на богатство української народної поезії, добачав у появі українських повістей світку спроможність для Українців, заняти почесне місце виробити свою прозу. Третій письменник з Полтавщини, **Макаровський Михайло** (1783—1846), син сьвященника з Полтавщини, осягнув доволі значну на той час освіту (знав мови латинський, французський і німецький), був домашнім учителем у поміщиків Корсуна, Кулябки й ин. і під кінець життя написав дві поеми „Наталя“ і „Гарасько“. Особливо перша з них, хоч доволі позабута, остане справдешнім літературним жемчугом.

Зміст сего епосу такий: Харитина з дочкою Наталею горюють, бо її чоловік пішов у погоні за Дунай і пропав без вісти. Наталю стрічає чумак Опанас і вони полюбили ся взаємно. Отець Опанаса згоджує ся на подружжя его з Наталею. Підчас весілля являє ся отець Наталі і віддає їй зароблений за Дунаєм гріш. Живопись сего епосу дише сільською патріархальною простотою і блищить такими живими красками, що ніколи не перестаріє ся. Макаровський поет вповні національний, проникнутий духом і образами селянського життя і світогляду. Друга поема, в котрій Гарасько, діставшись у черкеський полон, женить ся з сестрою черкеською, прийнявшою християнство, навіяна Пушкіновим »Кавказскимъ Епикомъ«. Обидві поеми напечатав ученик Макаровського, Метлинський, в »Южно-русскомъ Сборнику (1854).«

Амврозій Метлинський (1814—1870)¹⁾, четвертий письменник з Полтавщини, не орудував значнішими науковими за-

¹⁾ А. Метлинський походив з дворянської семі біля Гадяча Полтавщині. Був спершу адюнктом-професором московської літератури в Харківській університеті, відтак професором того предмету в Києві, а на останку знов у Харкові. В 1839 р. видав збірник поезій п. з. „Замки и пѣсни“ в Харкові, в котрім помістив також цінні „Замтки относительно южнорусского языка“ а в 1848 р. в альманах „Южный русский Сборникъ“, в котрім помістив тво-

собами ані в літературі ані в університетській аудиторії. Але в Метлинськiм міцно утвердила ся любов української народности й він мав добрий вплив на своїх слухачів та впоював їм любов письменства, виучування народного побуту, а тим самим доводив їх до народної свідомости. Українські бандуристи і студенти, знавці українських пісень і напівів, були у него частими гiстьми. Любов народности була у него вродженим чувством, впоєним єму змалку вражіннями українського житя, і опісля злила ся вона з романтичним ідеалізмом, що надав відтак напрям літературним і етнографічним змаганям Метлинського. Головним трудом Метлинського був Збірник народних пісень, а народну словесність уважав він головним жерелом, з якого повинні черпати письменники і збогачувати та розвивати літературну мову. Він відносив ся до народної поезії з романтичним ідеалізмом, потрібним тоді для вироблення вірнішого розуміння сего предмету, але ще мало зрозумілим для тодішнього суспільства. Метлинський висловив погляд, що труди для виучування народу і розвитку народної мови є для нас моральною konieczністю, бо розповсюднують нашу самосвідомість і вирабляють у народі почутє свого достоїнства. До тих поглядів прилучили ся у Метлинського всесловянські почування, а їх вислідом були єго переклади поезій Челяковського, Коляра, Короледворської рукописи, з сербських і польських поетів.

Метлинський збагнув і вивчив основно поетичну скарбону України і з неї черпав він ті сумовиті теми, що підходили до єго особистого настрою, а на єго чутливій, сумовитій вдачі відбивали ся також невідрадні відносини рідного краю, так що єму, неначе „останньому бандуристови“ виривав ся з душі розпучливий оклик:

»Вже не греміти ме, вже не горіти ме, як в хмарі,

Пієня в народі, бо вже наша мова конає«.

(Смерть Бандуриста.)

Більша часть єго поетичних творів назнаменована справдешним талантом. Характер єго творів визначає ся глибс

ри сучасних поетів (між ними М. Макаровського) і свою розвідку про українську правопісь. Вийшовши у відставку, глядів від ліку на свою невову недугу в Швайцарії і на Криму, в Ялті, де умер (1870) з рани заданої власною рукою в меланхолійнім розстрою.

кою сумовитостю і вірним зображенням старинного побуту. „Він прегарно зрозумів поезію степового козацького життя, каже Костомарів; у него козак всюди являє ся єством високим, але zarazом буйним і диким, видно єго дійства покриті туманом і слезами“. Окрім того твори Метлинського проникнуті щиро-народним українським живлом, бо єго талант вирастав на збираних ним засобах народної словесности.

Немило вражає в деяких творах Метлинського пере-славний настрій єго бандури (подібно як у деяких творах Артемовського, Квітки і Корсуна), викликаний неперечно одушевленням російського суспільства під впливом побід над Наполеоном I., котре проявило ся також у деяких творах Жуковського і Пушкіна. Нема сумніву, що тут відбив ся також відгомін московських словянофілів. Та крім того сам Метлинський натякає на деякі пільги зроблені в 30-их рр. XIX ст. російським правительством нашому письменству, котрі на Україні спонукали Метлинського, як і деяких єго сучасників до такого фальшивого настрою, немилого для українського уха. А хоч Метлинському насували ся навіть сумніви, чи українська мова і так само й українська народність не замовкне та не забуде ся, то він не втертяв горячої любови рідного краю; душа єго звернула ся до могил „начинених благородним трупом“ і в своїх творах осьпівує він українські степи та могили, українську козаччину і бандуристів, а всі єго твори навіяні щирою любовію України. Сей настрій Метлинського відбив ся також у творах Маркіяна Шашкевича, як видно з листу сєго останнього, де він згадує про „сановитого сумного, казав бись, пристарого Могилу“, котрий „ступає під землю в могили, цілує порох і обнимає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з віграми по степах або вороном попід небеса“. Отсе витворило в чутливій поетичній вдачі Метлинського сей романтичний настрій, котрим так назнаменовані єго твори, що то думці проф. К. Студинського „Метлинському треба признати в українській літературі місце першого поета-романтика, котрий вплинув не тільки на напрям літературний у відродженім у Наддністрянщині письменстві, але також у поезіях Шевченка. Неперечно на сей єго романтичний напрям вплинуло також одушевлене козацькою старовиною

московських поетів Рилєєва (в поемі „Войнаровський“, у недокінченій поемі про Б. Хмельницького) і Пушкіна (в поемі „Полтава“) та московщиною писаних „Украинскихъ Мелодіяхъ“ українського історика М. Маркевича. Деякі інші твори Метлинського нагадують польсько-українських поетів н. пр. Б. Залеського і особливо Падуру. Поезія Метлинського нав'язана тугою по козацькій старовині, а його думки і пісні вельми сумовиті, бо згадка про Україну переймає його сумом, подібно як і в творах польсько-українських поетів. Одначе мимо горячої любови колишньої старовини не має він уже надії на відроджене давньої козаччини, оцінюючи реально історичні та сучасні відносини, і тим різниться від козаколюбства Чайковського і Падури. Письменська діяльність Метлинського припадає на передодні національного змагання України, розпочатого вже зовсім свідомо членами Кирило-Методіївського братства в половині 40-их рр. ХІХ ст. і його твори посунули справу українського письменства значно вперед, але й мали чималий вплив на відроджене галицької України.

З сучасників харківського кружка згадати годить ся ще з природи вельми талановитого Віктора Забілу з можливої панської семі в Чернігівщині (зпід Борзни) й Олександра Афанасієва-Чужбинського, сина заможного з Московщини дідача в Полтавщині.

Віктор Забіла (1809—1869) не печатав за життя нечисленних своїх творів, що визначають ся красою мови та поетичним настроєм. Зломаний нещасливим коханєм писав головно ліричні вірші, але з веселого чоловіка, обдарованого незвичайним гумором, що міг з него зробити українського Гоголя, звів ся до тла і погубив свій визначний талант. Мало що не вся поезія Забіли присвячена подіям власного життя, цілком суб'єктивна, автобіографічна, що поясняє нещасливі житеві обставини поета, котрі не дали розвинути ся его визначному талантові. Значна частина его творів перележала в рукописах аж до найновіших часів, поки вони не втратили сучасного значіння.

Олександр Афанасіїв-Чужбинський (1817—1875), виплеканий серед українського населення чудовою природою Полтавщини й українською піснею, товаришував з Гребінкою, котрий мав на него великий вплив, а також Шевченкови

у вандрівках его по Україні. Поезія его так само суб'єктивна, як і Забіли, та визначає ся чималою теплотою, сьвіжістю і саморідними красками, але не має висших народних ідеалів і являє ся тільки талановитим пересьпівом народних пісень, а плавність мови, музичний і сьпівний розмір деяких его безіменно напечатаних творів насував декому здогади, що се можуть бути перші проби Шевченкові.

13. Головні прикмети і струї відродженого письменства на придніпрянській Україні 20-их до 40-их рр.

Виучуване народности, а особливо народна поезія — були головним, живучим жерелом української літературної творчости. Задля того українська література визначала ся уже в перших починах саморідним змістом і складом та саморідною закраскою. В своїх починах обмежувала ся народна література українська до сорокових років тільки зображенем народного побуту в формі повістей і оповідань, драматичних творів або поезій в народнім дусі і не йшла дальше простого зображення. Народність була головною понукою літературної творчости, одначе народність тодішніх письменників — не виключаючи навіть Квітки — як каже Костомарів, се мов би зеркало наведене на народний побут: після того, яке зеркало, в нім з більшою або меншою вірністю і повнотою відбиває ся народне жите, народний побут. Опісляж, чим більше розбуджує ся національна сьвідомість, проявляє ся змагане живійшої літературної діяльності по части до висловлюваня висших ідей народною мовою; зацікавлене народописними дослідями більшає, а також зацікавлене історичними переказами народу, іменнож козаччини.

У двох перших письменників — Котляревського й Артемовського, головних представників гумористично-сатиричної струї (котляревщина), проявляє ся напрям гумористичного зображуваня слабих сторін тодішнього суспільства, як се бачимо і в польській літературі часів Красіцького і его сучасників, а в московській В. Капніста, Грібоедова й опісля М. Гоголя. Сі письменники, до котрих відтак прилучила ся ціла громада, як Гребінка, Дмитрашко, Кореницький, Корсун і ин., бере старокля-

сичні мотиви (Вергілія, Горація, Батрахоміомахію, Езопа і Федра), але zarazом черпає повною пригорщею з національного жерела (давнійшого і новійшого), хоч се привязане до свого, народного не є ще вповні сьвідоме. Твори сих письменників визначають ся питомим українському народови гумором і дають могучу понуку московській літературі, в котру Микола Гоголь вводить сей напрям і викликає цілу пізнійшу осудну т. зв. „обличительную“ літературу. Крім природного гумору, инколи доведеного до пересадної карикатурности, визначають ся твори письменників сеї групи також вродженою українському народови чутливістю і сьвіжостю чисто народною (н. пр. Наталка Полтавка, що має в українській літературі подібне значінє, як у польській „Wiesław“ Бродзінського).

Ся громада письменників промостила дорогу етнографічно-романтичній струї, котрої представниками являють ся Квітка-Основяненко, Макаровський, Ісько Материнка (Бодянський), Щоголїв, оба Писаревські, Тополя, Метлинський. Вони розвивають в етнографічнім напрямі засновки чутливости, котрі проявили ся в Наталці-Полтавці. У письменників сеї громади, котрих головою був Квітка, бачимо ще недостачі попередників, однак вони творять вже у розвитку письменства висший степень того напряму, який проявляє ся з кінцем трийцятих років ХІХ столїтя. З кінцем другого десятилітя бачимо вже під впливом більшої осьвіти і живійшої самосьвідомости також бистрійший розвиток літератури, котрої русло ще більше поширило ся і збогатило з кінцем 30-их років.

Відродженє українського письменства почало ся з лївобічної України, з Полтавщини. З Полтавщини та Харківщини вийшли українські письменники згаданих двох струй а осередками літературного й умового руху була Полтава і Харків.

Під впливом сих літературних струй, як і з питомо саморідної основи (проповіді і вірші Добриловського, Боггласник і т. ин.) виростає перший галицько-український поет Маркіян Шашкевич і єго товариші, а майже сучасно з Шашкевичем розвиває ся талант Шевченка і витворює ся на Придніпряньщині Кирило-Методіївське братство

14. Національне відродженє і почини народного письменства в наддністрянській Україні.

Історичний огляд. Галицька земля, звана Червоною Руссю, була в початках історичної доби злучена з цілою Руссю і творила частину старинної федерації руських князівств. Заселена українським народом, оставала спершу під владою київських князів, а з половини XI ст. під владою княжого роду Ростиславичів (гл. ч. I. стор. 45). Основане кн. Володимирком Галицьке князівство (із столицею Галичем 1141 р.) дійшло за кн. Романа і короля Данила до великого процвіту і могутности, але опісля до внутрішних усобиць. З татарським наїздом перериває ся звязь Галицького князівства з останньою Руссю, а по смерти Юрія Андрієвича († 1337 р.), правнука Льва Даниловича, почала ся між Литвою, Польщею й Угорщиною війна о спадщину Романовичів, у котрій польський король Казимир 1340 р. завоював Галицьку Русь із Львовом, але в 1352 р. в династичнім договорі відступив верховне право на Галичину Людвикови угорському (що після Казимира був польським королем). Ся обставина стала відтак основою т. зв. ревіндикації Галичини з боку Австрії (в першій поділі Польщі 1772 р.). В 1387 р. влучено нарештє Галицьку Русь до Польщі, з назвою „руського воєводства“, а Волинь, котра у війні о спадщину Романовичів ранше дістала ся Литві, влучено в звязь з в. князівством Литовським, наслідком подружа Ягайла з Ядвіґою.

З того часу Галицька Русь ділила долю Польщі аж до єї поділу. Висші верстви українського суспільства приймали римсько католицьку віру, польську мову і звичаї і тим способом відчужували ся від свого народу. Українська народність, мова і предківські звичаї зберегли ся тільки в нижших верствах суспільних, а українське населенє щораз більше теряло свої національні, церковні і суспільні права. Але хоч народні сили були тут підорвані, національно-релігійний рух, розбуджений з XVI-им ст. на Литві й Україні відбив ся тут сильним відгомном. Коли під проводом Б. Хмельницького козацтво стануло до боротьби з Польщею за народні права, взяла й Галицька Русь живу в ній участь. Галицька Русь, котра вже в XIII ст. дала захист останкам старинної

київської культури, станула і під кінець XVI ст. на чолі інших українських земель в обороні своєї народности. Тут відбувалися головні бої в козацько-польській війні, тут засновувано церковні братства, братські школи і печатні, що були оплотами оборони предківської віри й народности. Але козацько-польська війна закінчила ся прилукою лівобережної України до Московщини, а правобережна остала при Польщі. Тим тяжше заважила в Галицькій Русі польська влада на українськiм народі. З першим поділом Польщі (1772 р.) обняла Австрія Галицьку Русь під свою владу, яко спадщину „угорської корони“. Край сей одержав назву „Королівства Галичини і Володимирії“.

15. Доля українського населення в наддністрянській Україні після прилуки до Австрії.

а) Дбалість про долю Русинів у Австрії. Українське населення в Галичині творили безправні зубожілі хлібороби, підупале міщанство, виперте з міських урядів і цехів, і темні сьвітське духовенство, бо для виховання молодого клиру не було відповідних інститутів.

Не дивно отже, пише сучасний автор словянсько-руського словаря¹⁾, що „ледве сотий єрей (сьвященик) зрозуміє словенський (церковно-словянський) язик, не відаючи, що читає на божественній службі, з погибелю своєї і поручених пастві єго душ“. — Австрія стала дбати про долю Русинів. Марія Тереса обмежує підданство (крепацтво) і дає захист селянському стану проти самоволі панства²⁾, а заразом звертає бачність і на потребу висшої освіти руського духовенства, засновує³⁾ у Відні при церкві св. Варвари духовну семинарію „Barbareum⁴⁾“. Цісар Йосиф II. зніс підданство в тім самім році, коли цариця Катерина II. затвердила крепацтво в Україні, та звернув бачність і на просьвітні потреби

¹⁾ Виданого в Супраслі 1722 року.

²⁾ (Патентами з 1774.—75.—78 рр.).

³⁾ 1774 р.

⁴⁾ Цісар Йосиф II. розвязав *Barbareum* 1784 р., а замість того засновує цісар Франц I. цісарський конвікт (1803) розвязаний 1893 р.

в Галичині. Дітям селян був відкритий вступ до всяких шкіл, а до служби урядової приймано людей з різних верств суспільних, скоро лише виказали ся відповідним приспособленем. У Львові заснував сей цісар духовну семінарію ¹⁾, опісля (1784 р.) університет з 4-ма виділами і 6-класною гімназією (академічною). На просьбу львівського єпископа Білянського, щоби на виділах філософичнім і теологічним лекції для Українців відбували ся в руській мові, заведено (в 1787 р.) руські виклади на університеті, а руську мову признано краєвою, народною і національною (Landes- Volks- und Nationalsprache). Однак Українці не вміли сим добродійством відповідно покористувати ся, бо тодішні професори намагались учити в мертвім язиці церковно-словянськім.

б) Неясне розумінє про українську мову і народність. Задля хибного погляду на мову церковних книг і задля недостатчі наукових дослідів словянських мов, не мали ані Українці, ані австрійське правительство ясного розуміння про українську народність і мову. І Українці і правительство вважали церковщину книжною мовою українською, а про народну мову українську думали деякі учені, що се повітовщина польської мови, інші, що се мішанина церковщини, московщини і польщини і т. и. Руські (а властиво церковно-словянські) виклади не могли отже оживити української літератури і втворити національної науки, бо руські професори діставали менші плати від професорів латинських викладів, а крім того вважали вони достойним осьвічених людей лише язык церковний, хоч він не міг стати мовою щоденного житя. В щоденнім житю, а навіть у проповідях українське духовенство уживало польської мови ²⁾, а тодішні письменники уживали польської і латинської, опісля й німецької мови, побіч церковщини. Церковщина здержувала таким побутом відродженє народного письменства, а за весь час руських ви-

¹⁾ 1783 р. спершу дієцезальну, а відтак переіменовано її на генеральну, в 1893 р. знов перетворено на дієцезальну.

²⁾ Ще в р. 1842 проповідник архикатедральний, Спіридон Литвинович, вголошує „kazanie na uroczystość Zjawienia Bożego w cerkwi parafialnej miejskiej Wniebowzięcia N. P. M. w przytomności Najprzewiel. Grzegorza Jachimowicza, sufragana Metropolii halickiej — i poświęca Szan. Członkom Instytutu Stauropigiańskiego lwowskiego“.

кладів в університеті не появила ся в Австрії ані одна українська книжка.

в) *Почини українського народного шкільництва.* Небавом знесено руські виклади ¹⁾, а львівський університет перенесено до Кракова. Колиж Краків оголошено республікою ²⁾ відновив цісар Франц І. університет ³⁾, однак без медичного віділу. Спершу не розбудив сей університет наукового руху і життя, однак вже самі прихильні відносини Марії Тереси і Йосифа ІІ. до Українців пособляли розбудженю національної свідомости. Іменно коли по митрополиті Ангеловичу наступив Михайло Левицький ⁴⁾, котрий віддавав важнійші реферати ученому крилошанинови Іванови Могильницькому з Перемишля, звертає власть духовна пильну бачність передовсім на народні школи, котрі під той час на ново організовано. Заходи митрополита Левицького й Ів. Могильницького осягнули сей успіх, що цісарським рішенням з 1818 р. постановлено, щоби в народних школах українські діти вчили ся релігії українською мовою, та щоб і вся наука відбувала ся по українськи в школах, де є українські діти; деж мішані молодіж (руського і лат. обряду), там мала наука відбувати ся по польськи, але українські діти мали вчити ся української мови. Вправді розпорядку сего не виконувано докладно, тому наші власті церковні звернули також бачність на засновуванє парафіяльних шкіл, у котрих молодіж учила ся читати (на церковних книжках) і писати (кирилицею, — бо із скорописю ознакомив Українців аж пізнійше Йосиф Левицький у своїй граматиці ⁵⁾).

г) *Перше просвітне товариство українське.* В тім часі проявляють ся заходи задля організації галицьких Русинів до самостійної праці серед народу. Почин до сеї організаційної проби дав крилошанин Ів. Могильницький заснуванєм у Перемишлі (1816 р.) першого просвітнього товариства „для видаваня катехитичних і гомілетичних книжок для народа, для образованя обичаїв і ширеня правд віри християнської“. Правительство затвердило статут сего това-

¹⁾ 1808 р.

²⁾ 1815 р.

³⁾ 1817 р. і з того часу звав ся він „Universitas Franciscea“.

⁴⁾ 1817 р.

⁵⁾ виданій 1834 в.

риства, що було важним почином, бо окрім офіційальної так сказатиб більше обрядової репрезентації (затвердженого правительством Ставропигійського Інститута, митрополії капітул у Львові і Перемишлі) Українці не мали иншого заступництва. Перемиський кружок, до котрого належали Мих. Левицький, І. Могильницький, І. Лаврівський, основник капітульної бібліотеки, І. Снігурський і ин., був важним кроком вперед з огляду на сучасний рух між иними Слов'янами, а іменно між сусідними Поляками (у Львові засновано інститут Осолинських¹⁾, у Варшаві університет, крім того повстали товариства наукові і численні кружки польської молодіж). На се товариство звернув бачність також славіст Копитар, горячий прихильник самостійного розвитку всіх слов'янських мов. Се товариство вельми служило ся около оборони української мови і народности, ч в часах кн. Метерніха не сьміла проявити ся ніяка самостійна думка. Вже само засноване такого товариства тих часах абсолютної системи було важною подією.

д) *Відгомін слов'янського відродження в наддністрянській країні.* На останку проникає і в Наддністрянщину відгомін слов'янського відродження. Романтичний напрям у західно-европейських літературах викликав і між Слов'янами національні змаганя. Чехи Дубровський²⁾, Юнгман³⁾, Шафарик⁴⁾, словенець Копитар⁵⁾, Серб Караджич⁶⁾, Словак Коляр⁷⁾ відликують у перших двох десятках нашого століття живий

¹⁾ 1817 р.

²⁾ Дубровський Оспп, основник порівняльної слов'янської філології (1753—1829 р.) був ректором духовної семінарії в Градищі котомуца. (Гл. стор. 7).

³⁾ Юнгман Оспп, знатний чеський філолог (1773—1847), писав і переложив Мільтона „Втрачений рай“, написав історію чеської літератури і видав чесько-німецький словар в 5. томах.

⁴⁾ Шафарик Павло, знаменитий дослідник на полі слов'янських яз, літератур і старинностей (1795—1861) (Гл. стор. 8).

⁵⁾ Копитар Вартоломей, словенець, основник слов. філології (1797—1844), був кустосом цісарської бібліотеки у Відні. Єго головне „Glagolita Clozianus“ з ученим передним словом.

⁶⁾ Караджич Вук, творець нової літератури і мови писемської (1787—1864). (Гл. стор. 8).

⁷⁾ Коляр Ян, словацький поет (1793—1852), був професором чеської археології в університеті віденським. (Гл. стор. 8).

руж між західними й полудневими Слов'янами. Поляк Адам Чарноцький (Зорян Ходаковський) пішки вандрує по польських і українських землях, збирає народні пісні й перекази і других заохочує до того. В тім часі появляються збірники українських пісень Цертелева, Максимовича, починає ся літературний рух на Україні, а видання українські доходять і в Наддністрянщину. І тут під впливом словянського відродження починає проявляти ся жите на ниві письменства спершу з обсягу народного шкільництва. (букварі, катехізми, шкільні правила і т. ин.), опісля при нагоді вступлення М. Левицького на митрополію по довгій перерві перший стишок¹⁾, відтак поетичні проби Йосифа Левицького і Кирила Блонського²⁾. Одна че і мовою і змістом сі літературні проби поетичні були наслідованем бурсацьких реторичних віршів принагідних зложених дивоглядним язиком, в котрих церковно-словянський язик був попсований незнанем форм і примішкон живої мови польської й української.

е) Досліди української історії і мови. Учені й письменники починають розсліджувати українську історію й мову. Іван Могильницький перший почав досліди української мови, написав³⁾ „Грамматыку языка славено-русского“ (видану М. Возняком (1910), нею користував ся пізнійший автор „Руської Граматики“ Йосиф Левицький) і розправу про українську мову а також укладав руські книжки для народних шкіл. В ті часі і львівський університет починає брати участь у науковім руху. В альманасі „Der Pilger von Lemberg“ видані проф. Гітнером⁴⁾ появили ся дві руські пісні народні з поясненнями редакції, а в другім річнику тогож альманаха розправа Дениса Зубрицького⁵⁾ о народних піснях.

1) „Чувства чадъ галицкихъ рускихъ і т. д.“ 1818 р. без імені автора.

2) 1822 р. у Відні.

3) Около 1820 р.

4) 1829 по польськи в Czasop. nauk. księgozbioru im. Ossoliński. Первопись сеї розвідки видав М. Возняк 1910.

5) 1821 р.

6) 1822 р.

7) Зубрицький Денис, (1777—1862), із шляхотського роду, хівар міста Львова і Ставропільського Інститута, писав істор. моног.

галицьких (руських і польських). Опісля Зубрицький порядкує ставропигійський архів, а добутком сеї праці була стаття про ставропигійську церкву¹⁾, в котрій сей учений виявляє своє національне становище і в тім підготовляє в дальшій розвитку галицьких Русинів підвалини для обединительної ідеї. Він говорить там про „Völker russischen Stammes“, а ще виразнійше виступає сей погляд Зубрицького в полеміці проти розправи про українську мову Івана Могильницького, котрий ще не може найти дороги від історичного книжного язика до народної мови української, але виразно стоїть за самостійністю української мови. Супроти докладного відріжнювання в розправі Могильницького назв руський і російський, промавляє Зубрицький за уживанем назви „росийський“. Неясне становище займає також Йосиф Левицький²⁾, автор „Граматики руского язика въ Галиціи“³⁾. Він відріжняє вправді дуже докладно руську мову від московської (єму була відома граматика Павловського, Енеїда Котляревського), але в прозодії наводить він взірці з поетичних творів Державина і ин. московських поетів і тим показав, що не зрозумів значіння національної літератури української.

21. Почини народної літератури в наддністрянській Україні.

Вплив романтизму на розбуджене національної свідомости. „Судило нам ся послідними бути“. Серед того туману невиразних поглядів учених грамотіїв на українську мову й єї національне значінє була народна поезія тою поранною зірницею, що заповідала благодатний світ серед дотепе-

фії, між иншим Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich 1836, Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi 1837, Kronika miasta Lwowa 1844. (а московською мовою видав „Исторія древняго Галичско-русского княжества“ 3 части 1851—1855 р.); Grenzen zwischen der ruthenischen u. polnischen Nation (1849, то само появило ся і в польській мові.)

¹⁾ 1830 р. у віденським N. Archiv f. Geschichte „Die griech.-kath. Stauropigialkirche“.

²⁾ 1829 печатає він стішок на імянини еп. Снігурьського.

³⁾ виданої в Перемшлі 1834 р.

рішньої темряви. Збірники українських пісень Цертелева і Максимовича, твори Котляревського, відзиви учених польських Ходаковського і Залеського ¹⁾ про українські народні пісні, котрим признають велику стійність поетичну, звернули бачність на жерело, де треба глядіти живучої води для національного відродження українського народу ²⁾.

„Руська трійця“. За приводом польської молодези, що лучила ся в кружки для праці коло національного відродження польського народу, зложила ся у Львові ³⁾ „Руська трійця“ (Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький), як її опісля назвали інші товариші, а відтак ширша громада студентів, головно заходом сьмілійшого поміж ними Маркіяна Шашкевича. Кождий вступаючий давав руку, що буде працювати над відродженем народної літератури і просвіти народу. Члени сеї громади приймали словянські імена (Шашкевич — Руслан, Вагилевич — Далибор, Головацький — Ярослав і т. д.) і вписували якесь прислівє до альбума „Руська Зоря“, вистаченого Шашкевичем. Душею сеї громади був Маркіян Шашкевич.

Маркіян Шашкевич родив ся в Підлисю, в Золочівщині (6-го листопада 1811 р.). Отець єго був сьвящеником у сусідньому селі Княжу. В Підлисю, у свого діда, о. Авдиківського, прожив Маркіян дитячі літа на лоні родини в гарній околиці, де справді хилить ся душа внятливого для краси природи чоловіка до любого думаня. Тут змалку наслухував він милим звукам рідної мови і переймав ся горячою любовію родимого місця, котру опісля висьпівав у милозвучних думках та звеличив живописне рідне „Підлисе“. Вже в хлопячім віці проявив ся в нім поетичний хист і він складав принагідні вірші на родинні торжества, нав'яні ніжною родинною любовію. Скінчивши (6-клясну) гімназію в Бережанах, вступив Маркіян до духовної семинарії у Львові,

¹⁾ Вацлав Залеський (z Oleska) вдав 1833 р. *Pieśni ludu galicyjskiego* (руські і польські), з знатним переднім словом, зібрані з підмогою українських студентів, між иншими і Маркіяна Шашкевича.

²⁾ Вагилевич писав в 1843 р. до Погодина: „Бути може, що велична старинна поезія коляд із своїм особливим чудовим сьвітом, проявивши мою уобразню, пробудила мою душу з просоня. Навіть може бути, що вона дала мені перо в руки.“

³⁾ 1832/3 р.

де спершу слухав філософічних курсів (нинішню 7 й 8 кл.). Але за те, що, вийшовши з товаришем до міста, забарився поза назначений час, був приневолений уступити з семінарії. Строгий отець відказав йому помочи, треба було отже самому дбати о прожиток. Се підорвало слабосиле здоровле Маркіяна і викликало опісля в ніжній его душі сумовитий, розпучливий настрій у его думках. Однак недоля навчила его дбати про себе, дала ему оглянути ся в сьвітї і пізнати людей, а в боротьбі о прожиток розвивав він свою самостійність та достиг сим способом пізнійшої слави. До 1834 р. (коли знов принято Маркіяна до семінарії), помагав він в канцелярійній роботі свому вуйкови, Захарови Авдиковському, управителеви дому сьв. Лазаря у Львові, та з его підмогою ознакомив ся з Денисом Зубрицьким, префектом ставропигійської печатні. Авдиковський і Зубрицький, противники тодішних революційних змагань польської молодежи, мали неперечно вплив на молодого і жадного науки Маркіяна.

Вже тоді зрозумів він потребу основної науки, поглибив винесене із школи поверховне знанє латинської і німецької літератури, ознакомив ся з творів і видань Дубровського, Шафарика, Коляра, Вука Караджича, Ліндого і Раковецького з широким сьвітом Словяньщини і єї поважною величною старовиною та з відмолоднілими, відживаючими єї парістками. Розглянувши ся в Словяньщині, опинив ся Маркіян нараз у новім сьвітї, про котрий тільки здогадував ся. Проживаючи на сьвітї (поза мурами семінарії), ознакомив ся Маркіян з двома молодими талановитими слухачами філософії, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем. Від Головацького дізнав ся Маркіян про збірник українських пісень Максимовича і принагідно дістав Граматику Павловського та Енеїду Котляревського. Крім того ознакомив ся з Вацлавом Залеським, з дідичем Княжого, Тадеєм Василевським, котрий доставляв ему польських та сербських книжок, і з чеським ученим Православом Кавбеком, від котрого дізнав ся про чеське письменство і відродженє чеського народу.

Розвідавши про подвигненє чеського і сербського народу з вікового занепаду до нового житя, став роздумувати над способом збереженя нашої рідної мови перед загибелю, але не зараз найшов те, що дух его віщий причу-

вав, а душа его так горячо бажала. Мов півсонно снувала ся перед его умом своєрідна народна словесність, але без проводу не було відваги пустити ся в незнаєму путь. Таким провідником став єму Котляревський із своєю Енеїдою, в котрій побачив він живий приклад і впевнив ся про можливість народного українського письменства. Під сільською стріхою найшов Маркіян понехане висшими верстами рідне слово, котрим задумав промовити до народу, що пропадав у темряві, і понести між него просьвіту. До сеї величної гадки приєднав Маркіян деяких шкільних товаришів і заснував кружок „Руська Трійця,“ щоби набути протягом побуту поза мурами семінарії знанє вихіснувати для народної праці. В тім часі умер его отець, а се приневолило Маркіяна подумати про свою долю, своєї матери і сиріт. На просьбу Маркіяна прийнято его знов до семінарії, де він при своїм слабім здоровлю став ревно трудити ся із товаришами для здійсненя своїх думок. Він був їх провідником у народолюбивих змаганях, а мав при тім рідкий дар збудити в товаришах любов рідного слова, промовити до серця, заохотити до праці і відкрити завмерлий талант. Маркіян зразу відчув і зрозумів ясно, що для всеї України треба одної письменської, але живої, рідної мови. Тим способом Шашкевич зразу найшов певну дорогу до розвитку українського письменства, від котрої ученого Івана Могильницького відтягало его змаганє ратувати повагу української мови зближенєм до церковщини, а Йосифа Левицького взірці тогочасної московської літератури.

„Русалка Дністровая“. З поворотом до семінарії духовної¹⁾ застав там Шашкевич розбуджену потрохи свідомість національну і почав дальше трудити ся в тім напрямі. Шашкевич став душею семінарської молодежи, що звернула ся до вивченя рідної мови, літератури й історії. Він не тільки одушевляв товаришів патріотичним духом, але давав у всім привід. Набувши власною пильністю основної осьвіти ознакомивши ся з рідною мовою на основі устної словесности та з словянськими літературами, переняв ся Шашкевич живим розумінєм всеї Словяньщини. Він бачно слідив розвиток українського письменства і любував ся творами

¹⁾ 1833/4 вже другий раз — перший раз 1829.

перших придніпряньських письменників та українськими народними піснями, виучував українську минувшину і добачав у старовині незвялену „красоту передвічну“. Тому й згрівав він своїх товаришів іти між нарід, розсліджувати на місці останки старовини, збирати з уст народу пісні, перекази, приповідки і т. и. Одушевлені ним до народної праці семінаристи складають рукописний збірничок поезій із замітними слідами романтизму і впливу народних пісень п. з. „Син Руси“ (1833 р.), в котрім були також стишки М. Шашкевича. Який вплив мав Шашкевич на національне осьвідомлене своїх товаришів, можна пізнати із слів одного з бувших його товаришів, Козановича: „О безсмертний Маркіяне! Ти зажег огонь в моїй груді, котрий лише гробова персть (земля) загасити може!“ Небавом Маркіян пустив у світ перший печатний стишок „Голос Галичан“.¹⁾ Невеликий сей стишок, написаний чистою і звучною мовою народною, був справдешньою „зірницею розсвіту“ по довгій темряві на ниві рідного письменства, „зробив цілковиту переміну на землі Галича, як каже його товариш, Микола Устиянович, збудив Русь з глибокого сну“. Се був наглядний доказ, яким повинно бути українське письменство, коли має бути народним і живим, доказом, що жива народна мова може стати літературною.

Задумане Маркіяном і єго товаришами видане збірника „Син Руси“ не появило ся, а тоді загадав Шашкевич за приводом збірників М. Максимовича і Вацлава з Олеська видати альманах під заголовком „Зоря“, зложений з Головацьким і Вагилевичем з народних пісень, научних розвідок і власних поетичних творів. Та поки справа видання „Зорі“ рішила ся в цензурі у Відні, Шашкевич також живим словом будив народну свідомість серед нашого суспільства.

В 1834 році виголосив Маркіян у семінарськім музею „Слово до питомців“ у прияві духовних властей і запрошених гостей українською мовою (до того часу звичайно такі промови виголошувано латинською або польською

¹⁾ написаний в 66-ті уродини цїсаря Франца І. 12 лютия 1835 р.

²⁾ Сей збірник не появил ся печатно задля недостачі гроша і цензурних перепон.

мовою), а в осени 1835 р. Шашкевич, Устиянович і Величковський виступили вперше у львівських церквах з проповідями у рідній мові. Се була дальша проява національної свідомости, що стала будити ся між тогочасною молодіжю, шоби вводити посеред нашого суспільства рідну мову, розбуджувати і просвічувати нарід, піднимати народного духа і воскресити задля того українське письменство в Галичині. Для сеї гадки приєднав Шашкевич окрім Вагилевича і Головацького ще й інших товаришів. При тім бажав він сею ідеєю оживити як найширші верстви нашого суспільства.

Але хоч Шашкевич вказав нашій літературі просту і певну дорогу, проявляють ся ще й після того змаганя, розвивати літературу дальше не на основі вказаній Шашкевичем, але давних схолястичних взірців. Йосиф Левицький печатає переклади деяких балад Гетого і Шілера ¹⁾, а Симеон Лисинецький поетичний опис Дунайської повени п. з. „Возрѣніе страшилища“ такою неможливою мовою, що Максимович аж зляк ся, оцінюючи сі твори ²⁾ і заявив, що се ані українська, ані білоруська, ані московська мова, а якась штучна церковно-руська мішанина і радив галицьким письменникам вчити ся мови з народних пісень, особливо українських, де народне жите проявило ся з найбільшою силою і красою. Тим більше личить се галицько-руській Музі, що відроджує ся посеред словянського світа і в ту іменно пору, коли майже всі Словяни пізнали ціну своєї народности і так горячо за неї прийняли ся.

Тимчасом цензура у Відні і Львові на основі оцінки пррфекта богословія, Венедикта Левицького, заборонила видавати „Зорю“, зладжену живою народною мовою і правописю достроєною до народної вимови.

Заходи Шашкевича розбили ся отже о цензурні перепони, а до того ще назвали на него й товаришів підозріне у політичних властей і поліційну ревізію, котра не виказала нічого небезпечного. Однак горяча любов рідного слова і жива свідомість національної ідеї не дали Шашкевичеви й єго товаришам понехати задумане діло. Вони звер-

¹⁾ 1834—1844 р. в Перемшлі.

²⁾ в „Кієвлянпві“ 1841 р.

нули ся до Серба Юрія Петровича, з котрим Головацький ознакомив ся на університеті в Пешті (1835 р.) і єго заходом вийшов змінений в дечім альманах п. з. „Русалка Дністровая в Будимі 1837 р.“

Щоби видатнійше зазначити самостійність української мови в приготовленім до печати альманаху, рішили видавці придержувати ся в своїх писаннях фонетичної правописи, уложеної на взір сербської правописи Вука Караджича, признаної Копитаром і Грімом дуже льогічною й найліпшою із словянських (Срезневський признав Вукову правопись також „взірцевою“ поміж словянськими). Але сі дві головні ціли альманаха (чиста народня мова і фонетична правопись) станули в дорозі сему виданю. Лиха доля постигла сю першу книжку зложеною живою народною мовою. Тільки незначна частина накладу (100 екз.) дійшла до руських хат через Відень, а все инше забрала львівська цензура і випустила в сьвіт аж в 1848 р. (Цензором був проф. теології моральної в львівськім університеті, Венедикт Левицький, приятель Д. Зубрицького і прихильник єго поглядів). Чиста народна мова і фонетична правопись були головними приводами до конфіскати невинної зовсім книжочки, а навіть Йосиф Левицький накинув ся завзято на „Русалку Дністрову“, що не держить ся єго граматики і похваляв єї конфіскату, називаючи правопись „дикою“, а авторів глумливо „естетиками руськими“. Знайшло ся посеред нашого суспільства чимало таких, що цурали ся сеї „невидальщини“ і з гиркими докорами звертали ся головно до Шашкевича. Повторили ся тут подібні події, які приключили ся в сербській літературі в XVIII-ім столітю. Старші люди між тогочасними Русинами похожі були на ту „словену-сербську школу“, що не вмiла ще найти справдешньої літературної мови і завзято напала на Вука Караджича, що бажав писати для народу і вибрав до того живу народну мову. В Галичині справа була ще більше трудна. Русини до 30-х років, не вмiючи народної мови, стали писати, як попало, мішаниною, зложеною не тільки з церковщини й української мови, але й польського і канцелярсько-латинського язика. Такою мовою ніхто нігде не говорив, се була штучна мішанина, у кожного письменника відмінна. Не диво, що нарід зовсім не розумів такої мови і таких писань.

Хоч старше покоління нашого суспільства так неприхильно відносило ся до змагань Маркіянового кружка, однак ся дрібна частина накладу „Русалки“, що розійшла ся по Галичині, зробила рішучий перелом у думках і поглядах про українське письменство і єго національну задачу, стала починсом до позитивної роботи для народу. Як Шашкевич обнимав душею всю Україну, черпав богату духову поживу з творів придніпрянських письменників та народних дум і пісень українських, так і перша книжка, що містила твори „Руської Трійці“ показала передовсім зрозуміне потреби одної письменської мови для всієї України і найшла відгомін у відозві М. Максимовича з нагоди виходу „Русалки“¹⁾ про оден український язик „від карпатських гір до степів задонських і берегів Кубані“. Було се добутком впливу, який з одного боку на перших письменників у Галичині мало відроджене словянських літератур²⁾ і відроджене української літератури на Придніпряньщині, з другого боку сучасний рух між молодежею польською в Галичині.

Та хоч Шашкевич був приневолений стілько біди терпіти яко спорудник „Русалки Дністрової“, переконаний о правости своїй, зносив у чистоті серця терпеливо всі наруги і докори, бо був певний, що тільки ним вибрана дорога доведе український нарід до просвіти і відродження. Не упав отже духом, але розкрив своє серце тільки невеличкому кружкови приятелів і знайомих, що зрозуміли єго гадку і горнули ся до него. З того часу не залишив Маркіян ніякої нагоди, де би щось дало ся зробити для своєї рідної мови, коли би можна хоч дорогу показати або провести хитких і нерішучих. Не зважав він на хирне здоровле і робив, що здужав, на різних царинах письменства. Маркіян любив сільський нарід і бажав трудити ся для єго просвіти. Тим то скінчивши богословські науки, став сьвященником. Але на лихих приходах терпів великий недостаток, бо задля хирного здоровля не міг займати ся сільським го-

¹⁾ в альманаху „Кіевлянинъ“ 1841 р.

²⁾ Між иншими Коштар висказав був в 1811 р. президентови Петербурської Академії наук, гр. Новосильцову, свій погляд, що кожде словянське нарічє повинно витворити окрему літературу з більшим правом, як діалекти у старинних Греків.

сподарством, трудився тільки для своїх парохіян, котрі полюбали єго особливо за гарні науки голошені живою народною мовою. І як би на перекір, чим більше знемагав і страдав, тим більше затоплював ся в книжках, тим пильнійше читав і писав. Особливож залюбки читав він твори Котляревського, Артемовського Гулака, Квітки, Гребінчину „Ластівку“ з першими літературними починами Шевченка і Куліша і не диво, що Україна мала на єго творчого духа такий чародійний вплив. Він бажав, щоб і Галичина поступала в розитку рідної мови і просьвітних змаганях рівною ходою з Україною.

Однак при ненастанній праці немічне тіло щораз більше занепадало. Приятель єго, Микола Устиянович, приходник Славска в Скільщині, запрошував Маркіяна на жентицю і відпочинок у горах, але єго недуга розвинула ся так скоро, що (7 червця 1843 р.) закінчив своє бідолашне житє, у своїм останнім приході, в Новосілках лїських, у Каменеччині, де тлінні єго останки спочивали, поки в 50-літні роковини смерти не перенесено їх (31 жовтня 1893) з величавим торжеством до Львова на личаківське кладовище.

Літературна творчість М. Шашкевича і єї значінє. М. Шашкевич полишив невелику спадщину літературну. Головні єго твори, се пісні, думки і думи, навіяні ніжним, сердешним чутєм, назнаменовані красою і простотою вислову та журливим, сумовитим настроєм. „Рідко в них свобідна, безжурна мисль“, каже Я. Головацький, „найчастійше глибока, сердешна туга, жаль і наріканє на долю, аж серце рózриває, істинне пятно нашої народної поезії“.

Серед чудової природи рідного місця, під впливом милозвучної народної пісні ріс і розвивав ся поетичний талант Маркіяна, як він сам каже в думці:

»У садочку соловійчик
Щебетав пісеньки,
Розвивав ми пісеньками
Літа молоденькі.«

Народні пісні, котрих звуків уже змалку наслухав ся Маркіян, а опісля так сквапливо записував і „не рік, не два розбирав їх мову“, витиснули могуче знамя на поетичних

єго творах і були „великою підмогою для єго небуденного природного поетичного хисту. Склад народних пісень, тропи і фігури, звороти і вислови та ритміку присвоїв собі Маркіян так докладно, що при деякім творі Шашкевича повстає сумнів, чи оригінальний се твір, чи півнародний“. Сей вплив народних пісень виразно проявляє ся особливо в думках личного, любовного змісту.

До високого ліричного настрою підняв ся Шашкевич у творі „Нещасний“, в котрім відозвала ся найбільш болюча струна почувань поета, коли він у своїй уяві глядить на образ свого безталанного і бідолашного житя. Із зболілого серця, прибитого родинними злиднями вириває ся порівнанє єго нещасної долі з долею щасливця, в образі живописанім з великим мистецтвом що до розділу сьвітла і тіни. І в тім личною журбою настроєнім високоліричним творі відбив ся вплив романтичного напрямку, згадки „передвіцького часу“, в котрім так заглиблював ся Маркіян і єго ровесники. Він не тільки з уст народних збирав перекази української старовини і повір'я, але й вчитував ся пильно в літописи, відки міг також зачерпнути народні перекази і тому не дивниця, що тяжку недолю уявляє собі яко „відьму кощаву“, що давить серце, а тугу „як „гадь“, що „вселила ся до серця“ і „зідає мисли, як змія зіроньки.“

Сей твір написав Маркіян імовірно в 1835 р., коли наслідком пережитих „на сьвітї злиднів“ підупав був вельми духом. Імовірно тоді написав він також у подібнім настрою думку „Розлука“, в котрій вістуном недолі являє ся „ворон чорнокрилий“ та гарний сонет „Сумрак вечерний“, в котрім виявляє „тихий смуток і думає нещасний сумненько“, мов „тяжка могила серед степу о півночі, бо радощі єго сплинули так, як Дністер спливає. Ясне небо нависло чорними хмарами, неначеб густі бори склонились тяжкими тугами“. ¹⁾

В супротивности до того тихого смутку виявляє ся у Маркіяна в закінченю одного з найкрасших єго ліричних творів п. з. „Лиха доля“ наймогутнійше „глибина чутя, щирість вислову і така сила акценту“, на яку до Шашкевича ніхто у нас не спроміг ся“. Думка „Лиха доля“ є вір-

¹⁾ Руська письменність III. ст. 28—29.

ним, але незвичайно яскравими красками по мистецьки живописаним образом бідолашного поетового життя і доводить його до такого „сильного акценту“ у вислові розпуки, як се стрічаємо в біблійних поетичних творах або у Шевченка. Поет уявляє собі лиху долю „гадиною їдливою“, що переїла його щастє“, „запустила в душу журбу і розпуку“ і „вчинила його серцю з гараздом розлуку“.

У згаданих тут і в інших думках Маркіяна виявила ся отже із справдешним мистецтвом не тільки його ніжна душа, але й велика сила таланту. В сій і в інших думках (н. пр. „Погоня“) проявив ся вплив народної пісні, котра давала Маркіянови поетичну звучність і живописність, але він натхнув сі твори своїм індивідуальним духом і надав їм знамя самостійної творчости.

Від могутного акорду в „Лихій долї“ відбиває чуда „Веснівка“ вельми знаменно незвичайною ніжністю мягкостю вислову сумовитих почувань, навіяних Маркіянови холодним і сухим домаганєм сусїда о сплату даної єму позички в хвилї, коли поет находив ся в крайній потребі, написана на оборотній сторонї листу сусїда. Ся чудова пісня в рівно ніжною музикою М. Вербицького чарувала кожним разом українське суспільство на народних концертах.

Отсі твори є наглядним доказом широкої скалі в ліриці Шашкевича, котрого талант в інших обставинах міг би дійти до незвичайно високого розвитку, на що вказують також великої стійности і глибокого натхнення поетичного „Псалми Русланові“, в котрих Маркіян „станув на найисшїм щєблї поетичної своєї слави“. Сї три псалми се щира виява душі поета переповненої глибокою вірою в Бога, се його філософічно-релїгійне ісповіданє в часах широко розповсюдненого недовірства і зневіри. І та глибока, несхитна віра, натхнена любовію, є для поета в усіх його личних і народних змаганнях несхитною підвалиною надїї, котру він у такім щирім і піднеслїм ліричним настрою виявив з таким богатством образів і чудовою силою та звязкостю вислову. „Псалми Русланові“ мають високу літературну цінність яко знамениті взірці поетично одушевленої прози, взірці, поруч котрих у творах наших письменників на Україні можна поставити хиба релїгійно-філософічні розважаня деяких Квітчиних повістях. Мистецтво і образівість у сих

творах основані на глибокім знаню народної мови, доведеної до високого степеня.

Коли Шашкевич у ліричних думках і піснях виливав свій жаль на недолю, в „Псалмах Русланових“ вязав свої філософічно-релігійні погляди з патріотичними почуваннями, в „Згадці“ „передвіцький зганув час“ і думкою сягнув „поза Волгу, за Дунай“, коли в думі „Погоня“ зобразив боротьбу козака з Татариним, щоби „відбити дівчиноньку“, сестру козака, то в поетичній думі „Болеслав Кривоустий під Галичем“ (1139 р.), призначеній ще до задуманого збірника „Зоря“, на основі зачерпненої з Длугоша про боротьбу Ярополка київського з Болеславом, дав боєву пісню з виразним національним характером а „строєм народної пісні“ і зложив думу про „Хмельницького обступлене Львова“. Змагане до розбудження в широкіх верствах суспільства національної свідомости спонукало Маркіяна написати історичну розвідку про „Богдана Хмельницького“ (рукопись затрачено) і згадку „О Запорожцях и їх Сьічи“. З минувшини України задумав був Маркіян написати епічний твір п. з. „Перекинчик Бісурманський“, (написав тільки три частини), котрого героєм мав бути гр. Вацлав Ржевуський („Золота Борода“ або „Ревуха“, (гл. ст. 41, — Міцкевич звеличив его в поемі „Fagys“). Маркіян бажав зобразити побут на Україні де ще жили Запорожці, свідки зруйнованя Січи, вспіи однак звеличити тільки народного „Бандуриста“ в сім найкрасшім своїм творі, назнаменованім високим полетом і красою поетичних образів, сміlostю і вдатностю порівнань.

Ще виразнійше і ширше проявляє ся національна свідомість і погляд Шашкевича на український нарід та его минувшину, на сучасні его змаганя й вигляди в будучині в думі п. з. „Побратимови“¹⁾, посилаючи ему пісню українські“. Під впливом романтичного напрямку глядить поет одушевлення в історичній минувшині, а хоч не був заводим істориком, дійшов своїм віщим духом до того погляду, якого заводові дослідники допевнили ся наукови

¹⁾ М. Устияновичев.

способом¹⁾. Він обіймав своїм умом не тільки козаччину, але бачив се і відчував, що не лише „в той час була честь і слава, військовая справа, сама себе на сьміх не давала, неприятеля під ноги топтала“, коли нарід горнув ся під прапор Б. Хмельницького²⁾, але було таке й тоді, коли віщий Боян „співав славу князям і дружині“; він одушевляв ся також побідою Руси під Галичем.

В думі „Побратимови“ виявив Шашкевич ясну свідомість національної і культурної єдності всіх українських земель і спільної всему українському народови письменної мови й літератури, почуте і зрозуміне умового і літературного єднання всіх українських земель. Се неначе в поетичні рамці вложена національна програма для ровесників та їх нащадків. Ся дума стає найкрасшим доказом, як у наддністрянській Україні письменство пробудило ся під впливом національної ідеї і народної поезії, а відтак стало розвивати ся під впливом літературних творів з Придніпрянщини, де література відродила ся також під впливом любови української народности.

Чималий вплив на розвиток творчости Шашкевича мало відроджене словянських народностей і польсько-українська поезія та зворот у польським письменстві до людовости. Він пильно вчитував ся в чеські, сербські й польські поетичні твори, що відбило ся на єго літературній фізіономії; перекладав „Суд Любушин“, „Короледворську рукопись“, деякі сербські пісні і частину поеми С. Гоцинського „Zamek Kaniowski“, а крім того й „Слово о Полку Ігоревім“, з котрого зберіг ся тільки прозовий переклад „Плачу Ярославни“.

Прозою написав Шашкевич живий романтично закрашений образець з народного житя п. з. „Олена“, котрий назвав казкою, хоч подія в нїм описана не підходить під понятє казочного живла. В сїм творі зобразив він пімсту опришків під проводом ватажка Медведюка над бутним старостичем у хвилі, коли сей, запрошений Семенком на ве-

1) „Не скрізь козаччину треба нам на давнину дивити ся — писав Куліш — а з давнини на близьчі де нас віки, а з них і на козацтво споглядати“ (Історія України, Основа 1861, IX. ст. 81.).

2) Згадані в горі розвідки Шашкевича про Б. Хмельницького і про Запорозців та їх Січ.

сіле, пірвав молоду і вертав з нею до замку. В „Олені“ умів поет по мистецьки нагнути свою звичайно елегійну мову до рішучої бесіди опришків. Се неперечно поетична проза, далека від Квітчиної та близша до Федьковичевої, але єго власна, в котрій виповіла ся також єго власна думка.

Шашкевич обняв своєю письменською діяльністю також інші царини літератури, перекладав Євангеліє (5 глав сьв. Матея і ціле сьв. Йоана), списував деякі проповіді народною мовою і зазначив тим потребу введеня живої народної мови також у церкву. Він бачив, що й сучасний народний рух польський змагав до ширеня просьвіти в усіх верствах народу, звернув отже увагу і на потреби школи та уложив, ідучи слідом перемиського кружка, Читанку для малих дітей (напечатану по єго смерті 1850 р.), і тим дав наглядний доказ, яку велику вагу надавав він шкільній науці в живій народній мові.

Шашкевич почав також приготовляти етимольогічний церковно-словянський словар яко підвалину своїх язикових дослідів, одначе побачивши, що багато є дечого потрібнішого та що така трудна робота вимагає доброго здоровля і довшого часу, понехав сю роботу. Колиж у тодішніх польських кругах проявило ся змаганє печатати українські твори абецадлом, щоби тим затирати окремішність української мови і коли навіть Йосиф Лозинський напечатав „*Ruskoje Wesilje*“ та оповістив розвідку „*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*“, подав Маркіян оцінку „Руського Весіля“ в „Русалці Дністровій“ і вказав на те, що „наша мова вимагає приладженя правописи до живої вимови і тому виступив з начерком фонетичної правописи, та в части перевів се в „Русалці Дністровій“. Своєю літературною діяльністю поставив М. Шашкевич програму позитивної праці для народу — розвивати письменство на народній основі, розбуджувати сьвідомість національну поміж Русинами і ширити просьвіту між усіми верствами українського народу. А хоч Шашкевичеві не довело ся за короткий час свого життя перевести сю задачу, все таки в тім єго велика заслуга, що він перший своїм віщим духом ясно зрозумів ідею національної самостійности й індивідуальности Русинів, нею сам

живо переняв ся і натхнув своїх товаришів та вказав шлях, яким треба простувати Русинам до національного відродження і культурного розвитку.

Літературно-історичне значінє М. Шашкевича. Невелика літературна спадщина Маркіянова витворила нову добу в українськiм письменствi в Галичинi. Він перший з любови народу промостив живiй народнiй мовi широкий шлях в українськiм письменствi і зложив наглядний доказ, що ся мова спосiбна до вислову найвисших почувань і найглибших понять. Своiм щирим і великим серцем обняв він весь українськiй нарiд і всi єго землi, витав з одушевленєм літературнi твори письменникiв з Приднiпряньщини як свої рiднi і положив пiдвалини до літературного й національно-культурного зединення всего українського народу без огляду на єго розмежованє. Хоч прибитий злиднями і тяжкою недугою зiйшов вельми рано із сьвіта та не успiв вповнi розвинути многонадiйного свого таланту, всеж таки своїми змаганьями і творами з царини красного і релiгiйно-духовного письменства, з народовiданя і язикознавства, з iсторiї та шкiльництва витичив тi напрями і дороги, якими треба змагати до просьвітного, умового і національно культурного пiдему нашого народу. „Шашкевич, каже Б. Лепкий, жив з народом і для народу, видержав до кiнця. Отсей перший народний письменник, перший видавник, борець за свободу думки, перший органiзатор товариств, перший робiтник щирий і невтомимий, — єсть одним з наших народних героiв“. Ся коротка дiяльнiсть Маркіяна і невелика єго письменська спадщина була справдiшньою „зiрничкою розсьвіту“ нашого народного житя, котра мимо всiх змагань лукавих гасителiв українського духа, мимо всяких перепон і трудностей не погасла, а щораз яснiйше сияє над царинами українського народного письменства і житя.

16. Доля українського письменства в надднiстрянськiй Україні по смерти М. Шашкевича.

Передчасна смерть М. Шашкевича була великою втра-тою для розвитку народної iдеї і письменства в надднiстрянськiй Україні. Розпочате „Руською Трiйцею“ дiло мали дальше повести передовсiм Вагилевич і Головацький,

а крім тих виявили ще найбільш хисту і снаги до того Микола Устиянович і Антін Могильницький.

Іван Вагилевич (1811—1866), вельми талановитий, невсипучий у науковій роботі, міг би був вельми успішно посприяти розвиткови народної ідеї і письменства, одначе й над ним повисла лиха доля і довела до змарнованя сего незвичайного таланту. Син сьвященника з Ясеня горішнього, в Калушині, вступив до духовної семинарії, але займав ся більше дослідями на ниві народовіданя, язикознавства, історії й археології і ддятого не успів у звичайнім часі покінчити своїх заводових наук. Тоді ознакомив ся з деякими польськими літератами (Августом Бельовським і Йосифом гр. Борковським) та з М. Шашкевичем і Я. Головацьким і ввійшов до „Руської Трійці“. Добутком его народописних змагань була збірка народних пісень, напечатана в „Русалці Дністровій“ з ширшим переднім словом п. з. „Передговор к народним руским пѣсням“, навіяним романтичним настроєм молодечого ума. Одначе Вагилевич не успів ще основно розглянути ся в тих народних скарбах і не вмів розрізнити народних дум від пісень. Язиковими, археологічними й народописними писаннями здобув собі Вагилевич імя поміж ученими в Празі, Варшаві і Москві, але участь его в „Русалці Дністровій“, де напечатав дві поеми „Мадей“ і „Жулин та Калина“ та переписка із словянськими вченими, особливо з Погодином, навели на него підозріне поліційних і духовних властей. Він був приневолений літературними й науковими працями добувати собі прожиток. На останку став душпастирем у Нестаничах (в Каменеччині, де перед тим був Шашкевич), але небавом обняв у Львові редакцію „Руского Дневника“ (гл. стор. 54). За самовільне полишене душпастирства консисторія мала потягнути его до одвічальности, а тоді Вагилевич прийняв протестантизм, дістав спершу тимчасову посаду кустоса Осолінеум, де порядкував бібліотеку, але усунений небавом відтам задля лютераньства, став директором міського архіву і на сім становищі у великій нужді закінчив передчасно своє жите (1866).

Яків Головацький (1814—1887) мав найбільше снаги до вести діло розпочате М. Шашкевичем і „Руською Трійцею“ до путя, бо зразу вельми пильно переняв ся думками і зма-

ганями М. Шашкевича. Одначе вже в кілька літ після смерти Маркіяна збив ся на манівці із шляху витиченого Маркіяном, а коли Вагилевич змарнував свій талант, захоплений польськими змаганями, Головацький під впливом Дениса Зубрицького і проф. Михайла Погодина дав ся приєднати для обединительної ідеї. Син сьвященника з Чепелів у Брідщині, виніс Головацький уже з дому любов рідної мови і пісні. Скінчивши гімназійні науки у Львові (1831), став слухачем філософії, в Осолінеум почав розчитувати ся в історичних і язикових творах українських і словянських, переписав собі Збірник українських пісень М. Максимовича та дістав „Енеїду“ Котляревського і повісти Квітки. При сій нагоді в Осолінеум пізнав ся з М. Шашкевичем (слухачем II. р. філософії) та з І. Вагилевичем, а се довело до утворення Маркіянового кружка. Тоді вже почав збирати народні пісні, перший „пішов у нарід“ і обійшов значну часть Галичини, Буковини й Угорської Руси. Ся народописна вандрівка спричинила значну проволоку в єго філософічних студіях, котрі скінчив у Пешті, де ознакомив ся із словянськими (найбільш сербськими слухачами). Добутком єго народописної вандрівки був величезний збірник Народних пісень Галицької й Угорської Руси (в 4 томах виданий у Москві і опис сеї подорожи). Скінчивши відтак у Львові духовну семинарію (1839), був душпастирем у Коломиїщині і Заліщищині, де пильно займав ся науковими й літературними дослідями.

Літературну діяльність розпочав Головацький спільно з М. Шашкевичем та І. Вагилевичем зложеною ладом народних пісень думкою п. з. „Два віночки“, перекладом сербської пісні, та „Короткою вѣдомостю о рукописях славянских и русских находящих ся в книжници монастыря св. В. В. у Львовѣ“ (в „Русалці Дністровій“). По смерти Шашкевича перейшла керма на ниві нашого письменства в єго руки, а зібрані ним літературні засоби видав у Відні єго брат Іван п. з. „Вѣнок Русинам на обжинки“ Ч. I. (1846), із сердешною згадкою Я. Головацького п. з. „Память Маркіяну Руслану Шашкевичу“ і Ч. II. в 1847 р. В Ч. I. крім творів Я. Головацького й І. Вагилевича стрічаємо писаня нових письменників Антона Могицького, Луки Данкевича,

Миколи Устияновича й ин. Всїтвори в II части „Вѣнка“ зложені народною мовою, одначе з передмови видавця Ів. Головацького повіяло вже иншим духом, який звіщав уже зворот із шляху витиченого Маркіяном і „Руською Трійцею“. Знаменний сей голос Івана Головацького з покликом „къ словеснѣй єдности“ на основі „старословенщини“, яко помосту до московщини, є неперечним відгомонам тих „обєднителних“ впливів, що проявили ся від часу наукових поїздок М. Погодина по словянських землях.

Байдужність українського суспільства в наддністрянській Україні, в значній часті відчуженого від свого народу, улєкшувало роботу таким зводливим голосам обєднителїв тим більше, що змаганя ідейних одиниць осягали мало успіху та стрічали ся з неодолимими перепонами, а вони не мали тої витревалости, якою визначав ся Шашкевич. Я. Головацький, роздратований сумним положенєм народної справи, написав із свого сільського затишку в Микитинцях (в Коломийщині) розвідку „Zustände der Russinen in Galizien“¹⁾, в котрій представив народно-політичне положенє Українців у Галичині. Там вперше майнула думка про „український Піємонт“, вилєліяна опісля з більшою сьвідомостю, котра одначе не найшла належного зрозуміння і вихіснованя в міродатних кругах, хоч розвідка викликала велике вражіє. Всеж таки Я. Головацький був головним представником Маркіянових спадкоємців і не тільки кермував дальшою роботою товаришів Маркіянового кружка, але й їм довело ся з „весною народів“ (1848 р.) стати в перших рядах і повести дальші змаганя до відродженя визволеного з вікового занапащеня нашого народу в наддністрянській Україні.

17. Подув „весни народів“ у наддністрянській Україні.

Конституція розбуджує новий рух літературний. Рік 1848 ий, званий „весною народів“, памятий в історії тим, що тоді під впливом нових думок про „права чоловіка“, проголошених під кінець XVIII ст., стали вони добивати ся своїх прав, волі й рівноправности всіх суспільних верств, розвитку в питомім народнім дусі, народної само-

¹⁾ Напечатана в „Jahrbücher für slav. Literatur“ Дра Гордана в Личєску 1846 р.

управи і поділу законодавчої влади володаря з народними представниками. Сей „подув весни“ не проминув безслідно і для українського народу в Австрії.

а) „Головна Руська Рада“ у Львові. Події 1848 р. розбудили живий рух у цілій Австрії. Надана Фердинандом I. конституція ¹⁾, знесене останків крєпацького підданства ²⁾ і панщини ³⁾, проголошена рівноправність і повна свобода всіх народностей в Австрійській державі розбудили нове жите поміж Українцями, зовсім неприспосібленими до практичної політики і законодавчої роботи, яка тепер мала почати ся. Щоби покористувати ся наданими конституційними свободами для народного відродження, заснувала ся у Львові „Головна Руська Рада“ ⁴⁾, котра мала дбати про потреби і національні права Українців (при сій нагоді віддано честь заслугам М. Шашкевича), а у виданій нею відозві ⁵⁾ признано український нарід самостійним між словянськими племенами. На петицію Гол. Руської Ради, вислану до цісаря Фердинанда, наспіло рішенє, що в усіх народних школах у громадах з чисто або переважно українським населенєм буде наука подавана українською мовою; що на львівськїм університетї буде основана катедра української мови й літератури ⁶⁾, щоби молодїж могла основно вивчити ся рідної мови. До тогож часу, поки не буде учителїв приспосіблених до навчання українською мовою, мала німецька мова бути викладною, тільки науку української мови признано предметом обовязковим для всіх учеників східної Галичини ⁷⁾

б) „Руський Собор“ у Львові і словянський зїзд у Празї. З другого боку представники польської шляхти українського

¹⁾ 25 цвїтня 1848 р.

²⁾ 17 цвїтня 1848 р.

³⁾ 15 мая 1848 р.

⁴⁾ 2 мая 1848 р.

⁵⁾ 10 мая 1848 р.

⁶⁾ Основана в груднї 1848 р.

⁷⁾ Обовязковим предметом для всіх учеників перестала бути українська мова 1857 р. і з того часу до 1868 р. була зглядно обовязковим предметом (себ то, що кождий ученьк мав учитись одної з краєвих мов, української або польської). З 1868 р. польська мова стала предметом обовязковим для всіх учеників польських гімназій у цілій Галичинї.

роду скликали при участі деяких Українців¹⁾ „Руський Собор“ у Львові і заснували „Дневник Руський“²⁾, щоби здобути єму вплив на українське суспільство, а на редактора покликали І. Вагилевича (гл. стор. 84). „Руський Собір“ проголосив, що буде дбати про свободний розвиток української народности, про засноване українських низших і висших шкіл, утримувати згоду й єдність з народом спільної вітчизни (себ то з польським) і т. и. Сю ціль наміряв „Руський Собор“ осягнути ширенем просвіти й української літератури, однак „Дневник руський“ вже по двох місяцях перестав виходити, бо не найшов прихильників між українським народом. Відтак розв'язано й „Руський Собор“ і Вагилевич опинив ся без прожитку.

Майже рівночасно з Собором Руським зібрав ся в Празі словянський зїзд³⁾, на котрий і „Гол. Руська Рада“ вислала відпоручників (Івана Борисикевича, крил. Григорія Гинилевича й Алексія Заклинського). Українці зав'язали там з Поляками федерацію на основі рівноправности української мови з польською в урядах і школах і рівноправности обох обрядів. Одначе сей зїзд задля політичних подій не докінчив нарад і не затвердив угодних ухвал.

в) *„Собор руських учених“*. *Галицько-руська Матиця*. *Народний Дім*. *Ставропигійський Інститут*. Тимчасом М. Устиянович, приходник Славска в Скільщині, порадив Гол. Руській Раді, щоби до Львова скликала „Собор руських учених і любителів народної просвіти“ (перевів сю гадку І. Борисикевич). Справді зібрало ся більш сотні Українців на зїзд⁴⁾, котрий установив письмо і правопись для української мови, признаної самостійною і окремішною від польської, московської та церковно-словянської, бо деякі хотіли признати церковщину нашою письменною мовою, а всі інші домагали ся введеня живої народної мови в літературі. Становище української мови пояснив науково Яків Головацький у відчитаній на зїзді „Роз-

1) 8 червця 1848 р.

2) „Дневник руський“ видавано в часті абецадлом, в часті кприлицею.

3) 2 червця 1848 р.

4) 19 жовтня 1848 р.

праві о южноруськім язиці“ і виказав єї самостійність, а Микола Устиянович в одушевленій промові наново зазначив народну й культурну єдність з Придніпряньщиною. Сей зїзд був першою ширшою маніфестацією наддністрянських Українців, що бажали на народній основі розвивати свою народність і літературу. На внесене І. Борисикевича постановлено заснувати у Львові для народної просьвіти „Галицько-руську Матицю“ (на взір чеського товариства) та небавом розпочала вона свою діяльність¹⁾. Матиця мала видавати книжочки і часопись для народу та дбати про шкільні книжки в народній мові.

Лев Трещаківський, приходник із Городка, подав гадку²⁾ збудувати у Львові „Народний Дім“, під котрий цісар Франц Йосиф I. положив торжественно угольний камінь³⁾. Сей інститут мав бути огнищем українського житя, науки і просьвіти, мав містити бібліотеку, музей і видавати наукові твори. Та поки ще „Гал. руська Матиця“ розпочала свою діяльність, поки здвигнено „Народний Дім“, головним осередком духового житя був „Ставропигійський Інститут“, перетворений із старинного Ставропигійського Братства“, декретом цісаря Йосифа II⁴⁾, в котрім члени сего інститута названі „вітцями й заступниками руського народа“. Побіч релігійних та гуманітарних задач мав сей інститут ширити також просьвіту і науку (удержувати історичний музей, печатню, книгарню й бурсу для молодежи). Вплив поваги членів сего інститута й їх книжних поглядів відбив ся також у тогочаснім нашім письменстві.

г) *Літературна діяльність Я. Головацького після зїзду учених.* Сї події розбудили живий умовий і письменський рух у Наддністрянщині. У Львові почала виходити „Зоря Галицька“⁵⁾ (літер. політ. тижневник), „Новини“⁶⁾, політична часопись, перетворена відтак на літературну „Пчола“ й урядовий „Галичо-русский Віст-

1) Перші заг. збори відбули ся 13 марця 1850 р.

2) 15 червця 1849 р.

3) 18 жовтня 1851 р.

4) Декрет з року 1788.

5) Від 15-го мая 1848 р. під редакцією А. Павенцького.

6) Під редакцією І. Гушалевича від 1 січня 1849 р.

ник¹⁾ (з літер. додатком „Отечественний Зборник“). Однак у всіх тих часописах мало було самостійних творів, котрі малиб літературну стійність. У сім літературнім руху заняв Я. Головацький перше місце поміж земляками і став неначе провідником тих письменників, що громадили ся під єго кермою від часу зїзду руських учених і заснованя „Гал. руської Матиці“ (М. Устиянович, Антін Могильницький, Йосиф Лозинський, Лука Данкевич і ин.). Іменований у львівськїм університетї професором української мови й літератури, котрої доси не признавали противники нашого народу, став він науковою повагою і на єго голос звертали увагу не тільки наші письменники, але й міродатні правительственні круги. Появляє ся єго „Грамматика руского язика“ (1849), „Розправа о южнорускїм язичі“²⁾ і „Три вступительні преподаваня о рускїй словесности (1849)“ яко перші поважні, як на той час, почини наукового обробленя української мови й літератури. Крім того виходять також книжки господарського змісту, шкільні учебники, принагідні вірші і т. и. Одначе крім Головацького не виступає ні оден видатнійший таланти, ні оден більшої міри письменник, котрий зумів би так одушевити українське суспільство, як Шашкевич. Окрім Львова, котрий був осередком умового і літературного житя Українців, проявляє ся доволі живий рух літературний у Перемишлї в 40-их і 50-их рр. (чимало причинила ся до того заснована єп. Снігурським печатня). З Перемишлем вяже ся літературно-наукова діяльність Йосифа Лозинського (1807—1889) й Антона Добрянського у видаванім ним календарі-альманаху „Перемишлянин“.

Одначе Головацький уже в другій редакції „Розправи о южноруск. язичі“ (гл. в долинї примітка 2) змінив свій первісний погляд про українську мову і наклонив єго до об'єдинительного напрямку. „Не цураймо ся, пише він,

¹⁾ Від 14 листня 1849 р. під редакцією М. Устияновича; в р. 1850 перенесена до Відня.

²⁾ Напечатана в „Историч. очерку основаня „Гал. Руської Матиці“ (1850 р.)“. Первошесь сеї розправи оповіщена в „Записках Н. Тов. ім. Шевченка“ (т. 121, 1914) ріжнить ся у дечім засадничо від сеї другої редакції в Ист. Очерку.

старою Словенщиною (церковно-слов. язиком). Словенський язик не є нам напрасно накинений, — є то язик, котрий нас із шістьдесятью міліонами вяже“. Акінчить свої виводи ось як: „Тії то стародавні памятники руські суть рідним накорінком, на котрім має вирости древо народної словесности. — На тім предвічнім тлі розмалюємо своєрідними красками образ нашого народного житя; на тій камінній цолті, на сїм народнім цільцю, а не на утлім дереві самого прогонародного язика побудуємо храм народного просьвіщеня, народної словесности, котра не буде хвилевою забавкою декого, але заживним кормом всего народа“ (ст. 76—77).

Був се вже зворот в обединительний табор. Головацький змагав тепер поступенно до „обогачуваня старими слови нинішнього язика письменного“ і вже в „Зорі Галицькій“ (в 1851 р.) напечатав розвідку „О митрополитѣ Руси Иларіонѣ“ (уривок з его університетських викладів), в котрій зійшов на мертвий книжний язик. Опісля викладав він в університеті тільки старинну літературу змосковщеною язиковою мішаниною, а про новійші твори і не згадував. Тим способом его катедра не справдила покладаних на него надій для розвитку рідної мови і письменства ¹⁾). Головацький не покинув вправді пера і пильно трудив ся на ниві старинного письменства, язикознавства і народовіданя, одначе его розвідки писані змосковщеною мовою не розбудили народного житя і літературного руху, а витворили спільно із Д. Зубрицьким, А. Петрушевичем і ин. окрему вітку в нашім письменстві в мові, котру А. Пипін назвав влучно „особымъ русскимъ языкомъ“. Головацький і его прихильники не уявляли собі того, що література не може розвивати ся в якимсь іскусно витворенім язичі, але що єї орудником повинна бути жива народна мова. Своїм становищем і повагою впливав він відємно і на своїх ровесників, колишніх спадкоємців Маркіянової ідеї, котрі, витривавши якийсь час під прапором народної мови, перегадом

¹⁾ Сі змаганя Я. Головацького довели до усуненя его з катедри в 1867 р., після чого він переселив ся в Росію, де заняв становище предсідника археографічної комісії у Вільні і там умер в 1888 р.

зневірювали ся і або замовкли або йшли слідами Головацького, Петрушевича і Зубрицького.

Поруч Головацького станув у першім ряді на літературній ниві **Микола Устиянович** (1811—1885) між тими народлюбцями, що бажали витворити самостійне письменство в живій народній мові і довести до просвітно-культурного підєму нашого народу в наддністрянській Україні. Уроджений в місточку Миколаєві (в Жидачівщині, відси єго прибране імя „Миколай з Миколаєва“), де єго отець був посадником, визначав ся змалку унаслідованою по матери ніжною та чутливою вдачею, що опісля проявила ся в єго творах романтично-ідеалістичним напрямом. Уже в духовній семинарії написав він вірш п. з. „Слеза на гробъ М. Гарасевича“ (1836 р.), заслуженого для нашої церкви архипресвитера (автора цінного твору „*Annales Ecclesiae Ruthenae*“). Сей вірш зближив єго з Маркіяном і вони оба опинили ся на тій самій ниві, а в кружку Маркіяна зійшов ся він з Головацьким, Вагилевичем і ин. Наслідком наведеного на Устияновича підозріння у політичних властей замовк він на якийсь час, але передчасна смерть єго друга Маркіяна викликала новий поетичний твір „Згадка за М. Шашкевича в вічну єго память“, а рік 1848-ий і звязані з ним події видвигнули єго в перші ряди робітників на народній ниві. Ступаючи слідами Маркіяна, висьпівав Устиянович живою народною мовою в романтичнім настрою гарні ліричні твори („Побратимови в день імени єго“, „Осінь“, „Верховина“, „Туга“, „Хора й ин.), в котрих чутно також далекий відгомін німецьких клясиків, а деколи і польських поетів, одначе всі вони носять пятно саморідної живописности, хоч народна поезія в творах Устияновича не відбила ся таким сильним впливом, як у Шашкевича. Менше хисту виявив Устиянович у епічних творах, бож головним єго живлом була лірика, одначе літературну стійність мають також сі епічні твори, в котрих поет держав ся живої народної мови і намагав на народний лад (н. пр. „Пещена дитина“, „Рекрутка“, дума „Похід на Царгород“).

Окрім поетичних творів написав Устиянович прозою повісти: „Допуст Божий“, „Старий Ефрем“, „Мєсть Верховинця“ і „Страстний Четвер“, оповіданє з молодих

літ Гр. Яхимовича „Толкущему отверзется“ та поетичний образець з угорської верховини „Ніч на Бержаві“. Дві перші повістки списані з життя самого поета; особливо ж у першій зобразив він свою ніжну, чутливу матір, що берегла своїх дітей перед злющою вдовою, котра прокляла власну свою дочку. В повісти „Мість Верховинця“ влучно зобразив поет вдачу верховинців, а „Страстний Четвер“ переносить нас у часи угорського вельможі Юрія Ракочія, та хоч подія розвиває ся в карпатській верховині, дієві особи нам зовсім чужі.

Прозові твори Устияновича були побіч Маркіянової „Олени“ першими пробами на ниві повістярського письменства, котра опісля довший час лежала перелогом аж до часів Федьковича і Франка. Якнебудь Устиянович не виявив справдішнього повістярського хисту, всеж таки замітна в тих его творах цвігиста проза, що визначає ся чудовими живописними образами верховинської природи, в котрих блиснув поетичний его таланти.

На превеликий жаль і шкоду рідного письменства і сей другий спадкоємець Маркіянової ідеї наслідком бідованя на нужденнім гірським приході, а також наслідком могутних посторонних впливів (Богдана Дідицького, Івана Головацького й ин.) на его мягку, чутливу вдачу почав хитати ся у своїх національних і літературних поглядах, поки зовсім не збив ся з Маркіянового шляху на об'єдинительні манівці. На 40-літний ювілей (1878) українська молодіж і народні товариства повитали Устияновича сердешними привітами. Але на сі привіти відповів він стихом „Моимъ друзямъ“ написаним змосковщеною мовою, в котрім Русинам-народовцям дорікав „сепаратизмом“ та взивав „къ единству“. На склоні віку гадки чутливого поета звернули ся знов на шлях Маркіяна і він відчув, що забрив не туди, куди провадила его вірна єму до якогось часу народна муза і рік перед смертю мав написати „Сон внучки“ (1884), в котрім гадка его звертає ся знов до України, а в творі „Вспомини“ тогож року подав неначеб поетичне *sigillum vitae*. Тимто влучно зобразив его в посмертній споминці Ів. Франко: „Не послідну силу покрила буковинська

земля¹⁾); солодко-звучна струна пукла на вбогій лірі руської музи; умер оден з перших будителів нашого народного духа, друг Маркіяна, „соловейко“, як звали его молоді товариші, умер залетівши в старости літ на чуже поле, забажавши сьпівати „по нотах“. — Нещасними впливами віддертий від груди питомої матери, на котрій висьпівав тільки солодкозвучних пісень, він замовк; признавши сьвяту справу своєї молодости, справу Маркіянову, ілюзією, він утворив собі на єї місце нову ілюзію, виrozumовану, абстракційну, і на дармо кілька разів пробував до тої холодної ілюзії заґрїти своє м'яке серце до живої, натхненої пісні. Вправні пальці бренькали по струнах, але тепле, животворне слово не полилось уже з груди, як колись у днях молодости“.

Антін Могильницький (1811—1873), ровесник М. Шашкевича, Я. Головацького й Устияновича, не належав імовірно до Маркіянового кружка, одначе виявив не меншу від них любов рідної мови і саморідного письменства. Син сьвященника з Підгірок (у Калушині), рано осиротів і тиняв ся по Буковині й Угорщині, глядаючи осьвіти, поки на останку у Львові не скінчив богословія. Вже в духовній семінарії виступив з привітним віршом, а в „Слові о повинностях підданих“, виголошенім перед настоятелями і питомцями семінарії, виявив великий хист красномовства і вказав потребу вчити ся народної мови та її плекати, приблизити ся до народу, наслухувати его тужливим пісням і приглядати ся народним поведінкам. Могильницький належав також до перших будителів народного духа в наддністрянській Україні та був прихильником живої мови в письменстві, хоч не зглибив устної словесности і творів українських письменників так, як кружок Маркіяна, і тому в его творах більше відбив ся вплив польських і німецьких поетів, а також вплив церковно-словянського і польського язика. Після перших починів поетичної творчости з часів духовної семінарії відозвав ся Могильницький з розбудженем народного життя (в 1848 р.) поетичною повістю „Русин в ояк“, (1849), в котрій зобразив хоробрість українського жовніра. Головним твором его є поема „Скит Маняв-

¹⁾ Із Славска, в Скільщині, переніс ся Устиянович в старших літах на Буковину, де був прихильником у Сучаві і там умер (1885 р.).

ський“, оперта на народних переказах про заснуванє сего славного старинного монастиря на Ста-иславівськїм Підгіррю. Мимо визначного поетичного таланту єго в ліричних і епічних творах, уклад сеї поеми схиблений, бо обемисте оповіданє вложив він в уста старця-селянина, котрий повтаряє оповіданє про заснуванє монастиря, а до того виголошує філософічні розумованя про „святую простоту“¹⁾.

Тодішні обставини зложили ся так, що великий талант Могильницького не вспів розвинути ся і знидів у сільськїм затишку. Тим то сьвідомий того з певного рода жалем перевершував він у передньому слові „Скита Манявського“ висказ Римлянина: „Коби нам хлїб наш насущний, лекші дневні праці, став би ся не оден з нас Віргіль і Гораций“. Серед українського суспільства викликали свого часу твори Могильницького велике одушевленє і надії, а також єго участь у народнім житю в 1848 і в 1861 р., коли яко посол галицького сойму і державної ради визначив ся краснорічними промовама в обороні народних прав. Маркіянів син, Володимир, і буковинський поет Федькович присьвятили одушевлені вірші „батькови Могильницькому“, одначе надії на него покладані не справили ся.

З меншим успіхом, але з щирою любовію народної мови і словесности, трудили ся побіч згаданих письменників Маркіянової доби **Лука Данкевич** (1791—1867) яко байкописець (відомий під прибраним іменем Лука з Ракова), **Михайло Козаневич** (1807—1877) вірний до скоу Маркіяновій ідеї мимо обєдинительної блуканини деяких ровесників і **Рудольф Мох** (1816—1891), котрий поборював граматичного диктатора Йосифа Левицького, прихильника церковщини, і полишив перші проби на драматичній ниві, доси в Галичїні не управлюваній („Справа в селї Клекотинї“ і ин.).

18. Вплив письменників Придніпряньщини на відродженє письменства в наддністрянськїй Українї.

Як на Придніпряньщинї любов рідного слова і народу довела до розбудженя народного житя і відродженя пись-

¹⁾ Могильницький не напечатав II-ої части сеї поеми, оповістив тільки першу єї частину.

меньства, так і в наддністрянській Україні розбудила вона народну свідомість і дала почин народному письменству. Збірник українських пісень М. Максимовича став для них неначе провідною зорею, що завела їх до рідного українського слова, випертого під стріху сільських курних хат, щоби его видобути із забуття і поставити на народнім свічнику. Та попри те став сей збірник для них наглядним свідомством, що й на широкій Україні, про котру і в наших галицьких співанках гомоніла не раз хиба тужлива згадка, співають та говорять такоюж мовою, як і під галицькою сільською стріхою. Колиж небавом попала ся їм у руки „Енеїда“ Котляревського, мали вони вже готовий зразок рідного письменства, яке їм доси уявляло ся тільки в гадці. Повісти Квітки, твори інших українських письменників у Гребінчиній „Ластівці“, в „Южнім Руськім Збірнику А. Метлинського“, твори Єремії Галки і т. и., додали їм снаги сміло ступати тим шляхом, що провадив їх до горячо бажаної мети, до витвореня рідного письменства в живій народній, зовсім забутій і нехтованій мові. Та не тільки дорогою печати діставали ся літературні твори з придніпрянської України до Галичини, але вже з початком ХІХ ст. розповсюднювано їх також у рукописних збірниках, а з тим галицькі письменники приймали не тільки мову, але й письменський лад сих творів. Особливо припадали до впопоби сатиричні й гумористичні писаня (н. пр. сатира Василя Раствоцького з Волині п. з. „Польське Царство“ (1832 р.). Окрім того на відроджене наддністрянської України мали вплив вистави драматичних творів І. Котляревського. В Галичині була ще жива традиція шкільних драм Київської Академії та вертепних і пасхальних драм і в 40-их рр. ХІХ ст. В львівській духовній семінарії виставлювано гумористичні діяльogi в роді давних інтермедій, а се залюбоване до драматичних вистав понесли питомці із собою по краю, так що під кінець 40-их рр. ХІХ-ого ст. устроювано такі вистави в різних сторонах краю. Початок зробив о. Іван Озаркевич (дід письменниці Наталії Кобринської) в Коломиї виставою перерібок творів Котляревського. Виставлювано в Коломиї також Квітчине „Сватане на Ганчарівці“ і Ст. Писаревського „Купала на Івана“ п. з. Весіле“, (імовірно також у пе-

ерібці І. Озаркевича, (а вистава „Сватання на Ганчарівці“ ала привід до легенди про побут Квітки в Коломиї, ко-рого одушевлені виставою видці викликували, хоч він по-ер 1843 р.)

Драматичні вистави сих творів устроювали також пи-омці духовної семинарії у Львові і в Перемишлі. Музику о них укладав тодішній консисторський канцеліст (опісля зьященик і визначний композитор) Михайло Вербиць-ий, а пісні сих творів розповсюджували ся по українських одинах у цілім краю і розбуджували любов народної мови національну свідомість. Такі вистави устроювано також Тернополі (1849 р.). І. Озаркевич надав однак своїм пе-ерібкам місцеву закраску гуцульську, а се затерло між-шими рівень гумору й іронії первотворів.

Таким побутом уже в перших починах відродження над-дністрянської України і єї письменства стрічаємо сліди впливу літературних творів з Придніпряньщини, що мало лагодатні наслідки для розвитку письменства в Галичині. Але небавом набігла инша струя впливу з Росії, струя обеди-тельних змагань московських словянофілів, що ослабила тературні й умові взаємини між наддністрянською і придні-рянською Україною. Отся струя обединительна збила ко-шних товаришів і помічників М. Шашкевича на манівці і ви-орила тут окрему вітку мертвого книжного письменства.

. Обединительний напрям у письменстві Наддні-стрянщини. Денис Зубрицький.

Під впливом обединительної струї змарніли небавом ояви національного і літературного руху Українців 40-их рр. Наддністрянщині: завмирає зовсім національно-політич-ий рух (чимало впливає на се реакція за міністерства Баха¹⁾), на літературній ниві виступає вже зовсім виразно „обе-динительний“ напрям, що змагає до витвореня „обще-ского літературного язика“. Прояви сего напряму зближення і обеднання української літературної мови з мо-овською сягають уже перших часів відродження наддні-рянської України в 30-их рр. Жерелом сего напряму була пропаганда кружка московських словянофілів з підмогою

¹⁾ „Головна Руська Рада“ розвязала ся 30 червня 1851 р.

професора московського університету Михайла Погодина¹⁾, а головним представником сего напряду в Наддністрянщині був Денис Зубрицький (гл. стор. 68). Зазнаємивши ся із Зубрицьким підчас побуту у Львові²⁾, Погодин мав нагоду вийти в зносини з Вагилевичем, Головацьким і ин. письменниками, переписував ся з ними і приєднував для „обеднительної“ ідеї. Около Зубрицького громадять ся цілий кружок і він звіщає Погодина³⁾ про заснованє „Погодинской колоніи Галичско русской“, назвавши себе єї „атаманомъ“. Зубрицький видає „Історію древняго Галичско-Владимірського княжества“ (т. I—III 1851—1855 р. у Львові) московською мовою, пятає в ній „невіжами“ тих, „що прислухували ся тільки простонародному розговорю своїм слуг і робітників“, називає українську мову „чужим, областним наречєм галицької черни“ та висловлює там погляд, що історії не пишуть „на областномъ нарѣчїи Галичской черни“ бо для „простолюдина довольно молитвенника, катехизиса и псалтиря“. Під впливом тих поглядів Зубрицького відбуває ся помалу переміна в змаганях деяких учених і письменників у Наддністрянщині, котрі, замість надїяти ся на власну працю, ходили на Високий Замок і тужливо споглядали на північ.⁴⁾ Головацький уже в „Розправі о южно-руськїм язичї“ (в другій редакції) натякає на потребу збогачуваня української мови „старими словами“ з давних пам'яток, а брат єго Іван печатає свої сонети присвячені Миколі I. „императору всеи Руси“ (при нагоді єго візду д

¹⁾ Погодин Михайло, московський історик і археолог ур. 1800 в Москві, ум. 1875 р. був професором університету в Москві, подорожував по слов'янських землях, збирав слов'янські старинності (по єго смерті закупив російський уряд за 200.000 руб. єго музей і бібліотеку, в котрій опинило ся чимало дорогоцінних рукописів із ставропольського архіву, з бібліотек св. Онуфрейської, перемиської капітульної і пн. галицьких бібліотек). Він намагав ся зробити Росію осередком панславизма. В тім згляді вельми цікаві „Письма з Слов'янщини“ від. 1879—80, в котрих містять ся листи слов'янських учених і письменників до Погодина.

²⁾ Від 1835 р. Погодин часто відвідував Львів, а в 1840 р. подав цареві Миколі I. пропам'ятне письмо про близький розпад Австрії і вказав способи, як би систематичним підкупством слов'янської інтелігенції в Австрії можна підготувати об'єднанє австр. Слов'ян з Росією.

³⁾ Письмом з д. 7 липця 1856 р.

⁴⁾ Про се оповідає в своїх споминах з подорожи по Галичині львівський губернатор Громека около 1855 р.

Відня) в II-й ч. альманаха „Вінок“ (1849), зложеної уже більше книжною мовою і присвяченїй православному архієп. Раячичеві на перекір митрополитові Левицькому. Заходом Зубрицького вводять з підмогою Погодина зближений до московщини язык у виданім накладом Гал. Руської Матиці „Историческомъ Сборнику“, в котрім з історичними й археологічними розвідками виступає **Антін Петрушевич** (1821—1913), син сьвященника-письменника Степана із Стрийщини, крилошанин львів. митр. капітули. Вже на зїзді руських учених висловив він погляд, що твори призначені для всенародної просьвіти треба печатати живою народною мовою, а твори висшої науки для інтелігенції „літературним язиком“. Він сам печатав свої розвідки з обсягу історії, археології й язикознавства книжним язиком, котрий він уважав „праруським“. Вельми трудящий і плодовитий, був він радше лінгвіст і фільольог, як історик, а його історичні розвідки переповнені виписами й примітками, мають часто прикмети полемічних брошур з їдкою нераз вузко-політичною закраскою. Заслужив ся між иншим виданєм дрібних, розсипаних заміток до історії Галиц. Волод. Руси п. з. „Сводная Галицко-Русская Лѣтопись“ (від 1500—1800), що мала імовірно послужити йому основою до продовження „Исторіи“ Д. Зубрицького. Одначе безкритичність у вношеню збирального матеріалу і суб'єктивність видавця виявлювана полемічними замітками вменшує наукову стійність сеї Літописи. Справдешньою великою заслугою Ант. Петрушевича є вельми багатий збір книжок і рукописий, жертвований ним книговні „Народного Дому“, що творить там „Музей Антона Петрушевича“.

На ниві відродження народного життя в наддністрянській Україні в першій половині XIX ст. причинили ся до розбудження народної сьвідомости особливо серед нашого духовенства **Михайло Гарасевич** (1763—1836), професор богословія і ректор львівського університету, а відтак генеральний вікарій митропол. капітули, обемистим твором „Annales Ecclesiae Ruthenae“ (1862 у Львові), що подає історію Руської Церкви від введення християнства до 1826 р. з багатою збіркою вельми цінних документів, і **Михайло Малиновський** (1812—1894), архидіакон митропол. капітули, що брав живу участь у науковій діяльності і оповістив (під впливом

Д. Зубрицького і Я. Головацького) книжною мішаниною чимало розвідок богословських та з історії Руської Церкви і видав неначеб доповнене названого твору М. Гарасевича німецькою мовою „Die Kirchen- u. Staatssatzungen bezüglich des griech. kat. Ritus in Galizien, Lemberg 1861“.

Антін Добрянський (1810—1877), парох Валяви, заслужився вельми численними розвідками з історії Руської Церкви, печатаними у видаванім ним календарі-альманаху „Перемышлянинъ“ (1850—56) і полишив у рукописи твір „Historia Ruthenorum cum Sta Romana ecclesia unitorum“ з цінними документами (в музею А. Петрушевича).

В тім часі появляє ся московщиною для жіноцтва видавана часопись „Лада“ і „Семейная Библиотека“¹⁾, вибір з московських поетів „Русская Антологія“²⁾, а навіть редакція „Зорі Галицької“ дістає ся в руки членів Погодинської кольонії так, що Ставроп. Інститут рішив застановити дальше єї видаванє. „Стихи“ складані при нагоді ріжних торжеств нагадували подібні твори XVII і XVIII ст. Письменники „староруської школи“ звертали ся нераз до московської літератури, одначе не черпали із справдішнього єї жерела, із живих засобів, що проявляли ся вже самим стилем, живим реалізмом і новими ідеями у таких письменників як Пушкин і Гоголь, вони не розуміли ані змісту ані характеру московського письменства.

20. „Особый русскій языкъ“ у літературі 50-их рр. XIX ст. у Наддністрянщині.

Для обєдинительного письменства в Галичині трудили ся, почавши від 50 их рр. XIX ст., головно три письменники, котрі крім того в обєдинительнім таборі заняли в національно-політичній діяльності важне становище. Се були: Іван Гушалевич, Богдан Дідицький та Іван Наумович.

Іван Гушалевич (1823—1903), син хлібороба з Чортківщини, складав уже яко питомець духовної семинарії пісні під ноти, котрі тим способом розповсюдили ся серед на-

¹⁾ під редакцією Северна Шеховича 1853 р. ²⁾ 1854 р.

шого суспільства. Вже з „весною народів“ в 1848 р. стало єго імя голосним завляки пісні „Мир вам, братя!“¹⁾ котра протягом довгих літ була неначеб народним гимном. Перші поетичні твори писані доволі чистою народною мовою печатав у видаваних ним часописях (гл. в горі) і в збірнику „Стихотворенія И. Гушалевича“ (1848, Перемишль). Але пізнійші єго вірші навіяні вже обєдинительним духом, зложені „особымъ русскимъ языкомъ“, не мають літературної стійности ані що до форми, ані що до змісту і мови. Засновини українського народного театру дали єму привід до написаня чотирох мєльодрам з житя селян доволі чистою мовою, між котрими найдовше держали ся на видні театру „Підгіряни“ (1879, Коломия) завдяки музиці М. Вербицького. Покинувши управляти рідну ниву письменства, запаморочений обєдинительними змаганями, відвернув ся він в 1866 р. рішучо від народу і відбив ся від него, так що під koniecь свого житя став мертвим і забутим.

Богдан Дідицький (1827 — 1909) вибив ся в 50-их рр. ХІХ ст. побіч Головацького на становище дійсного проводира Погдинської кольонії і став неначеб ареопагом у справах письменства в Галичині. Син сьвященника з Жовківщини, Дідицький переняв ся був на філософічнім виділі у Львові (1846) революційними змаганями польської молодежи, але промова Гр. Яхимовича на зборах „Гол. Рус. Ради“ і вірш А. Петрушевича „Братям Галичанам“ там виголошений довели єго до отямлення, а Я. Головацький розбудив у нїм українськими книжками народні почуваня. Але яко помічник у редакції „Вѣстника“ і „Зорі Галицької“ (1853 р.), намагав ся вже вводити московщину. Збірником „Зоря Галицкая яко альбумъ на 1860 годъ“, виданим у честь митрополита Яхимовича, в котрім більш пятьдесятки письменників помістило свої поезії і цінні розвідки літературні, народописні й історичні, писані мішаною книжною мовою (він сам помістив там свою поему „Буй-тур Всеволод“) здобув собі Дідицький серед нашого суспільства великий вплив, котрий вельми влучно оцінив Ом. Огоновський: „Хоч народні проводирі стояли на сцені полі-

¹⁾ Текст сеї пісні з музикою Петра Любовича роздано на словянським зїзді в Празі (1848), а відпоручники „Гол. Рус. Ради“ сьпівали її в кружку Словян.

тичної сьвятині руської, то за кулісами скривав ся умний творець „Альбума“, когрий цілою машинерією тодішньої політики Русинів вправно кермував. Та і сам митрополит рішав усякі важнійші справи лиш за радою Дідицького.“

Почин Йосифа Лозинського до введеня польського абецадла в українськїм письменстві (гл. в горі стор. 82) підняло в 1850 р. австрійське правительство з понуки краевого галицького правительства. Секретар міністерства просьвіги Йосиф Іречек в окремій брошурі ¹⁾ приспособив чеську правопись до української вимови і доказував, що українське письменство зможе розвивати ся на основі сего нового письма самостійно й окремо від московського. Щоби спинити московщенє мови розповсюднюване деякими галицькими письменниками, намісник гр. А. Голуховський намагав ся перевести гадку порушену Й. Іречком і покликав з тою метою комісію для полагоди сеї справи. ²⁾ Однак комісія не згодила ся з тою правописною новиною і змаганє се ударемнено. В сїм азбучнім спорі брав живу участь також Б. Дідицький ³⁾.

Осягнувши таке впливове становище серед нашого суспільства, вихіснував се Дідицький для систематичного переведеня обєднательної ідеї і в 1861 р. став видавати політичну часопись „Слово“, спершу мовою зближеною до народної, а відтак обережно впроваджував московські вислови і форми. Щоби приєднати ширші круги нашого суспільства, печатав він у „Слові“ перекладом історичні розвідки Костомарова (Дві руські народности 1863 і ин.) і поезії українських поетів виїмково навіть Кулішевою правописю, розповсюднював виданя письменників з України, але перегадом „Слово“ рішучо приняло русофільський напрям що до мови і національно-політичних змагань. Після невдачного бою австрійських військ з Прусами в 1866 р. помістило „Слово“ статю „Поглядъ на будущность“

¹⁾ Über den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht. Wien 1859.

²⁾ Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien, Lemberg 1861.

³⁾ Дідицький Богданъ, О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Вѣдень 1859. — Споръ о рускую азбуку, описаний Б. А. Дідицькимъ, Львовъ 1859.

з зазначенем, що галицькі Русини творять з Москалями оден нарід. Крім того Дідицький видав безіменно брошуру т. з. „Въ одинъ часъ научитьсѣ Малорусину по великорусски“ (1866), в котрій намагав ся показати, що є „на Руси одинъ русскій языкъ, а на этомъ языкѣ два выговора“, для пособлюваня московщентю літературної мови видав „Подручный нѣмецко-русскій словарь“ (після московського словаря І. А. Е. Швіда 1867 р.). Дідицький манив ся думкою, що твори его языком писані зможуть Москалі читати своїм виговором і вважати своїми.

На той лад що до мови виправляв Дідицький твори інших поетів (Гушалевича, Устияновича, Лисикевича, Федьковича і ин.), видаваних его заходом, і намагав ся тим під ден стрихулець підвести їх до що до „літературного языка“, хоч сі поправки особливо творів Устияновича і Федьковича влягли ся псованем їх саморідної мови. Дідицький присвоїв собі в 60-тих рр. неначеб диктатуру на літературній ниві

Галичині і визначував кождому з письменників, що до его звертали ся, літературне становище. Так повело ся ему переманити в обєднительний табір молодого письменника Володимира Стебельського, котрий на ниві рідного письменства визначним талантом міг би був собі здобути поважне становище, а за понукою Б. Дідицького став у літературній обєднительній часописи „Боянъ“ будувати „храмъ рідной Руси“. В тім напрямі провадив Дідицький опісля видавництво „Литературного Сборника“, видавничого Гал. Рус. Матицею“ замість „Наукового Сборника“.

Іван Наумович (1826—1901), син народного учителя з Бузька, підчас богословських наук у Львові переняв ся був польським патріотизмом, але опісля навчив ся народної мови української і печатав народною мовою вірші, казки, оповіданя і драматичні твори вже 1849 р. в тодішних часописах. Опісля популярним місячником „Наука“ розбудив в широких кругах народних замилованє до читаня і поширив потрібне народови заводове знанє з обсягу хліборобського господарства (особливо з пасічництва) та здобув собі тим способом голосне імє в широких верствах народних. Перегодом одначе „Наука“ стала щораз більше промовідувати москвофільські змаганя та намагати на московщину і тим втратила просьвітно-научну стійність. Окрім того

в промовах своїх у галицькій соймі і в державній раді заняв об'єднательне становище, а статтю „Поглядъ на будущность“ в „Словѣ“ (1866) промовив противникам дорогу до гноблення самостійного національного і культурного розвитку українського народу.

Побіч названих в горі істориків Д. Зубрицького й Антона Петрушевича, котрі в своїх писаннях заняли об'єднательне становище, намагалися І. Гушалевич, Б. Дідицький і Ів. Наумович переводити об'єднательну ідею з підмогою поетичних творів, повістей і популярних писань.

21. Літературні змагання против об'єднательного напрямку.

„Об'єднательний“ напрям мав вельми некорисний вплив на розвиток народної літератури в Наддністрянщині. Горстка об'єднательців під проводом Зубрицького, як пише сучасний дописець „Зорі“ (1854, ч. 51), „набрала в свої груди воздуху сіверного (північного) і ним завіяла по ниві нашої літератури так, що гнеть сам по ній сніг і лід оказався і чути ся дали єно голоси, які чути ся дають на полях, коли метельниця зашумить. Умовкли перед голосом тих метельниць жайворонки і соловії що не розблиснущої весни нашої літератури. Мороз перейшов по жилах і костях Русинів. Розпука їм серця розривала, бо думали, що по тій красній і так короткій весні вічна настане зима“. І справді затихають на якийсь час письменники Маркіянового кружка, Я. Головацький і М. Устиянович (а відтак намагаються писати мовою зближеною до московщини). Вагилевич починає писати лише по польськи. Однак зерно кинене Маркіяном на галицько-українську ниву не пропало марно. Слов'янофільська пропаганда, що викликала розлад серед українського суспільства і дала почин до завзятої партійної боротьби, не встигла запаморочити всего українського суспільства.

На перекір заходам Погодинської кольонії починає серед українського суспільства будити ся придушена свідомість національна. З початком 1855 р. стає на чолі редакції „Зорі Галицької“ Микола Савчинський і оповіщує, що „Зоря“ не перестане виходити: „скине тільки шати і пута чужі, а прибере ся, як повинна, по руськи“. Головними представниками народного напрямку являються ся Плятов

Костецький¹⁾ і два молоді поети Ксенофонт Климкович і Євгеній Згарський, що загірті творами Шашкевича й Устияновича, заснували між станиславівською молоддю громаду „Руський Гелікон“ і постановили працювати на літературній ниві на народній основі.

Євгеній Згарський (1834—1892), син сьвященика з Жидачівщини, переняв ся вже в часі гімназійних наук у Станиславові народодлюбивим духом під впливом шкільного товариша Ксенофонта Климковича (1835—1881), сина сьвященика з Городеньщини. Найбільш до вподоби припали їм поезії М. Шашкевича й М. Устияновича (в I і II ч. „Вінка“, виданого у Відні), отже й вони почали під впливом своїх учителів Василя Ільницького і Михайла Полянського писати вірші народним ладом і народною мовою. Одначе обставини так склали ся, що Климкович, не покінчивши гімназійних наук, був приневолений тиняти ся в тимчасовій урядовій службі, поки Б. Дідицький не покликав єго на помічника в редакції „Слова“ (1862 р.). Але вже ранше печатав Климкович поетичні твори в „Зорі Галицькій“, в котрій також Згарський, тоді слухач філософії, поміщував поезії і прозові писання та став душею сего видавництва і разом з Климковичем після давнійшого занепаду оживив єго в народнім напрямі. Перегодом обняв редакцію „Зорі Галицької“ Плятон Костецький (1832—1908) з порученя Ставропигійського Інститута і поміщував там свої поезії й оповідання з лемківського життя.

Се були почини нового літературного життя, котре овіяне животворним духом відродженої з кінцем 50-их років літератури на Придніпрянщині, поплило знов ширшою струєю і забезпечило дальший розвиток українського письменства в Галичині на народних основах.

22. Національне відродженє і почини народного письменства в надпрутській Україні.

Відорвана з давних часів²⁾ від українських земель надпрутська Україна (Буковина) пробудила ся що йно в 60-их рр.

¹⁾ Костецький Плятон поміщував свої поетичні твори спершу в „Зорі Гал.“ і пн., відтак видав 1862 р. збірник своїх поезій п. з. „Poezji Platona Kosteckiego, Lwów.“

²⁾ Буковина враз із Молдавією належала в XII ст. до Галицького

XIX ст. до нового умового життя. Яко частина Молдавського господарства попала була Буковина під владою Туреччини в страшну умову темряву і нужду. Не було там ні одної школи, а по монастирях учили черці тільки церковної грамоти, тимто і тамошне духовенство вельми підупало що до просвіти. Не ліпше діяло ся і в боярських кругах, бо діти боярські ледво вмiли читати і писати. Темнота налягла на весь край, а за тим ішов і умовий занепад населеня. Аж в р. 1775 блиснув промінь надії на красшу долю, коли Буковина перейшла під владу Австрії. Цісар Йосиф II. зніс підданство і приказав закладати народні школи. Одначе сі школи мали ширити науку німецької мови, а при тім не занедбувати волоської. Про Українців на Буковині австрійська управа мабуть і не знала, вважаючи їх на основі православного віроісповіданя Волохами. До тих шкіл покликуювано учителів з Угорщини або Семигороду, тому незеликий хосен приносили вони народови.

В 1786 р. прилучено Буковину яко буковинський округ до Галичини. Народні школи перейшли з того часу під догляд львівської латинської консисторії, пізнійше (1844 р.) виєднала собі греко східна консисторія в австр. правительства догляд над більшою частию народних шкіл. В справах народного шкільництва поділяла Буковина у великій часті долю Галичини аж до відлученя 1849 р. З того часу, як латинська консисторія обняла догляд шкіл, учили в буковинських школах окрім німецької і волоської мови також польської, але про українську мову ніхто й не думав.

Цісар Йосиф II. положив також перші підвалини до двигнення буковинського духовенства. Для кандидатів ду-

---

князівства, котре обіймало східну Галичину і сягало до устя буковинського Серету і Прута в Дунай. В половині XIII ст. попала Буковина під татарську кормигу, а в половині XIV ст. загорнули сей край Волохи. Тоді заняв польський король Казимир північну часть Буковини із східною Галичиною. Під впливом українського живла в Молдавії зукраїньщилася волоська династія, на дворі молдавських господарів у Сучаві паує українська мова, а в церкві зукраїньщена церковно-словянська, так, що Молдавське господарство до половини XVII ст. мало українську діху. З перенесенем столиці Молдавії із Сучави до Яс, виперла українську мову волоська, а в половині XVII ст. являє ся волоська мова вже в урядових грамотах.

ховного стану основано духовну школу і подавано науку читання, писання, числення і необхідні богословські і душпастирські відомости. Щоби витворити основи для ширшої осьвіти духовенства і сьвітської інтелігенції, оснувало австрійське правительство в Чернівцях гімназію (розширену 1808 р. на ліцей), а духовну школу перетворило в богословський науковий інститут (1827 р.), що остояв ся аж до заснованя черновецького університету (1875 р.). Однак обидві сі наукові інституції, в котрих учили тільки латинською і німецькою, опісля (в богословськiм інституті) також волоською мовою, не могли виховати сьвідомої української інтелігенції, що полюбила би свій край і нарід і подбала про єго культурний розвиток. Задля того надпрутська Україна від злуки з Австрією не проявляла більш як 60 літ українського життя, не видала (аж до 1861 р.) ні одного українського твору літературної стійности, хоч з початком ХІХ ст. між австрійськими Слов'янами будить ся національна сьвідомість, народне жите, а в сусідній і з Буковиною адміністраційно злученій Галичині вже в 30-их рр. положено підвалини до розвитку народної літератури. Правда, під кінець 40-их рр. являють ся в надпрутській Україні віршованя (Гавриїла і Василя Продана та Василя Ферлеєвича), однак і змістом і мовою та складом були вони зовсім чужі українському народови і тому не могли розбудити ані народної сьвідомости ані життя серед тамошнього українського суспільства.

Рішучий перелім на сім полі замітний аж по введеню шкільного державного закона з 25 мая 1868 р., коли управа шкіл перейшла в руки державних властей (Ради шкільної краєвої) в Чернівцях. З того часу росте число народних шкіл, а з заснованєм учительської семинарії в Чернівцях виходять приспосіблені для народних шкіл учителі. Новочасна школа виховала молоде покоління сьвідоме користи з науки і положила підвалини до всенародної просьвіти, отвираючи популярному письменству приступ до широких кругів народних. Але справдешній соняшний промінь засіяв у надпрутській Україні не з наукових інституцій, тільки зпосеред самого народу, з котрого вийшов перший народний поет Йосиф Юрій Гординський-Федькович.

23. Закарпатська Україна, її національний занепад і почини відродження. Історичний огляд.

Закарпатські Українці, поселені в колишній північно-східній Угорщині, на південних збочах Карпат, сумежні із Словаками на заході, з Мадярами і Волохами (Румунами) на півдні, а з галицькими Українцями на північному сході тогобіч Карпат, (около $\frac{1}{2}$ мільона), є тубильці, що осіли тут в різних часах. В часі малярського наїзду Українці тоді вже були христіянами після східного обряду, мали власну самоуправу, а на малярськiм дворі можна було почути й українську мову. Майже до кінця XV-го ст. населенє не підлягало кріпостному праву. Католицька віра здобула собі великий вплив на Угорщині, а тоді українське боярство перегодом винародовило ся і змішало ся з малярською аристократією. Від XVI-го ст. Мадяри випирали инші народности з висших урядів і відносили ся неприхильно до Українців, навіть тоді, коли вони прийняли унію з Римом в Ужгороді (1649 р.) для обезпеки свого обряду і народности. Висші верстви суспільні златинщили ся і змалярщили і подібно, як у наддністрянській Україні, з українського населеня остали тільки низші верстви.

За володарства Марії Тереси і Йосифа II засіяла угорським Українцям красша доля. Установлено Мукачівську епархію, до духовної семинарії у Відні принимано питомців з мукачівської і прясівської епархії, а взаїмне там опізнане з питомцями з львівської і перемиської епархії розбуджувало почутє приналежности всіх до одного українського народу. До заснованої Йосифом II. семинарії у Львові приймали питомців із Закарпатської України, а навпаки галицькі Українці часто їздили на Угорщину кінчити свої науки (Я. Головацький, А. Могильницький і ин.).

Одначе Українці не мали доступу навіть до низших урядів, а панщизняні селяни коротали своє жите в безпросвітній темноті. При всім тім одначе малярщенє не осягало ще тоді значних успіхів, як довго в середних і висших школах учили латинською мовою. Колиж з кінцем першої половини XIX ст. значно розвинуло ся малярське письменство, Мадяри осягнули перевагу над иншими народностями в краю. Революція в 1848/9 розбудила загорілість між Мадярами

але разом освідомила немадярські народности. Після згноблення мадярської революції австрійське правительство відносить ся прихильнійше до немадярських народностей і до Українців. Чимало Українців осягнуло тоді висшу освіту і заняли визначні становища в державі і церкві, а знесенє панщини пособляло просьвіті між селянами. Заложено чимало народних українських шкіл, а з просьвітою будила ся і народна сьвідомість. Але із заведенєм дуалїзму на основі австро-угорської угоди (1867 р.) мадярська мова здобула собі майже виключне становище в державнім і прилюднім житю, зносини з Наддністрянщиною перервали ся, а мадярська культура поширювала мадярщенє Українців.

24. Змаганя до підєму народного почутя між закарпатськими Українцями.

Вже в першій половині ХІХ ст. старали ся мукачівські єпископи будити народну сьвідомість між духовними і сьвітськими земляками з підмогою просьвітних змагань. В тих змаганях пособляли владикам Адольф Добрянський, син сьвященника, котрий своїми здібностями добив ся в державній службі висшого становища (був старшим жупаном), Іван Раковський, ректор мукачівської духовної семилярії, і Александер Духнович, крилошанин пряшівської капітули, поки вони стояли на народних основах.

Коли наддністрянська Україна в 1848-ім р. відродила ся до нового народного житя, тоді „Головна Руська Рада“ подавала руку „народови руському в Угорщині до зєдінєня, щоби всі Русини були одним сильним у спільній праці щасливим народом“. Закарпатські Українці на сей поклик галицьких земляків вислали 1849 р. під проводом Адольфа Добрянського депутацію до цїсаря з домаганєм, щоби комітати (округи) поділити після народностей, ввести українську мову в народних школах, заснувати українські гімназії і правничий ліцей в Ужгороді та український університет у Львові щоби допущено Українців до урядів. А. Добрянський, котрий опісля яко комісар при російських військах, висланих (1848/49) на Угорщину для втихомиреня ворохобні проживав в Ужгороді, розвинув там живу народну діяльність.

Вужгородській гімназії дозволено вчити деяких предметів українською мовою, а се розбудило завмерлу Закарпатську Україну і тоді Ужгород став осередком українського життя. Одначе перегодом почав Добрянський під впливом навязаних з московськими об'єдинителями взаємин виявляти об'єдинительні змагання, попав через те у підозріне у правительства та втратив своє урядове становище. Після того переніс він у 80-их рр. XIX ст. свою діяльність на наддністрянську і надпрутську Україну, котра закінчила ся у Львові пам'ятним політичним процесом (1882).

25. Літературна діяльність закарпатських Українців.

З пробудженням народної свідомости намагали ся передові закарпатські Українці плекати рідне письменство. Першим робітником на літературній ниві Закарпатської України був **Александр Духнович** (1803—1865)¹⁾, крилошанин прясівської єпархії. Ще яко сільський св'ященик збирав народні пісні і почав вже з початком 30-их рр. писати поезії, складати книжки для початкової шкільної науки і для потреб народу та старав ся карпатсько-український говір підняти до степеня літературної мови і щиро дбав про поширене просвіти в рідній мові між земляками. Але хоч оден єго вірш („Я Русин єсм був і буду, я родив ся Русином“) задля народолюбивого настрою став популярним, не було у него поетичного таланту і тому поетичні єго твори не мають літературної цінности.

Небавом одначе Духнович і єго ровесники та наслідники переняли ся поглядами карпатсько-руських грамотіїв XVII ст., бо думали, що літературні твори треба писати „книжнимъ словенскимъ языкомъ“ та піддержували сю давню шкільну традицію не тільки серед духовних і урядничих верств, але навіть у звичайному життю вважали непригожоживати „хлопської мови“. Сі грамотії думали, що „славянско-руській языкъ“ є „матерній языкъ російского народа „или же рускій языкъ русского народа Галиціи“. Прихильником національно-культурної єдности Українців з Москалям

¹⁾ Перед ним уже видав Михайло Лучкайт латинським язиком и писану граматіку руської мови (1830) і проповіди (1831)

був навіть вельми талановитий Юрій Гуца-Венелин (1802—1839), лікар, археолог і етнограф, що переселив ся в Росію, а відтак вельми причинив ся до відродження болгарського народу. Хоч признавав він окремішність і самостійність української мови, до котрої належить і карпатсько-український говір, і ріжницю її від московщини, одначе обстоював оден літературний язик для України і Московщини.

Отсі язикові погляди морочили уми закарпатських грамотіїв у початках XIX ст. і на довгий час згнобили свобідну думку, живе слово й умовий та письменський рух серед тамошнього суспільства. Наслідком замкнення умового житя у вузькі межі пережитого і попсованого „старословянського язика“ і єго письменства попала українська інтелігенція в мертвоту і почала малярщити ся, а зубожіле селянство оставало без просьвіти і науки, бо й шкільні книжки були зладжені змосковщеним, для молодежи незрозумілим язиком. Закарпатські письменники витворювали отже таке саме письменство, як галицькі обєдинителі — „особый рускій язикъ“ і тим пособляли малярщєню свого суспільства.

Тоді зрозуміло й угорське правительство, що занепад народної просьвіти може довести при такій роботі обєдинителів до суспільного і національного розладу в краю і почало дбати про видає шкільних книжок у живій мові закарпатських Українців. З почином 80-их рр. XIX ст. зладив Ласло Чопей у Будапешті і видав державним накладом читанки для народних шкіл мовою зближеною до народної, одначе і в тих виданях попадали ся вислови церковно-словянські, московські, словцькі і малярські, хоч видно загальне змаганє до визволеня з обєдинительної сумішки. Вслід за тим появил ся нагороджений Угорською Академією Наук тогож автора „Русько-малярський Словарь“ у Будапешті (1883) з передним словом, написаним чистою народною мовою і короткою граматикою української мови. Спорудник користував ся окрім Мікльосича трудами українських й інших язикознавців і висловив рішучий погляд, що „Руський язик є самостоятельний і не може ся держати нарічієм російського“. Одначе се не отямило закарпатських обєдинителів, вони остали глухими на ті погляди Л. Чопея, наслідком того малярщєне поширювало ся невпинно і спиняло ся тільки там, де ще жиє живе народне

слово, під сільською стріхою. Тимчасом осьвічена верства закарпатсько-українського суспільства або майже зовсім винародовила ся або попала в зневіру і рівнодушність. В останніх одначе часах деякі закарпатські учені навязали взаємини з Наук. Товариством ім. Шевченка у Львові і змагають до відродження закарпатської України на народній основі, а велика сьвітова війна причинила ся там до розбудження національної сьвідомости і до просьвітних змагань.

26. Ширший розвиток письменства в придніпрянській Україні. Київ третим огнищем літературного й умового руху.

Національна ідея проявила ся в перших творах українських письменників (Котляревського, Артемовського а навіть Квітки) ще не зовсім виразно і не з повною сьвідомостю. А всеж таки і в тім комічному зображуваню народного побуту, инколи пересаднім, проглядала горяча любов народу і тому влучно замітив Куліш, що „Котляревський був усеж таки одиноким письменником, що зобразив усіма забуте або понехане жите українського простолюдя“. Квітка-Основяненко ступив уже оден степень далше від своїх попередників у зображуваню народного побуту і живописував з етнографічною вірністю жите і моральні прикмети українського простолюдя. Сей напрям причинив ся до поступенного значія народного письменства і глибшого зрозумія єго досяглости. З одушевленем народною поезією і народними переказами лучила ся любов умового житя Словяньщини, а тоді й народна ідея виступала з більшою сьвідомостю в українськім письменстві. В українських творах 30-их і 40-их рр. ХІХ ст., доволі ще нечисленних, проявляють ся всі прикмети словянського відродження. Подібно, як у Чехів, в часі відродження, в українськім письменстві слідно змаганя до обнови завмерлої старовини (навіть з підмогою підроблених неначерб то старинних історичних дум).

Осередком того розбудженого українського житя стає на короткий час старинний Київ, з котрого се жите розходить ся широкими струями на Придніпряньщині. Київ мав певні хвилі занепаду і бистрого процвиту, але все був осередком культурного українського житя, одушевляв своєю

старовиною, чарував відгомоном колишнього житя. Московські словянофіли лучили з Києвом окреме посланництво для словянського житя, але для українського народа був він огнищем нового відродження, а в мріях українських словянофілів столицею та осередком будучої словянської федерації, коли нове жите буде основане на підвалинах братерського єднання і любови.

У сім осередку України зустрічали ся три сусідні словянські народности; українська, московська та польська і тому під впливом всесловянського відродження на передове місце висувало ся питанє про взаємини між тими трема народами. Заснованє університету сьв. Володимира в Києві, 1833, (після знесеня Виленського університету і Кременецького ліцея), другого з черги на українських землях, причинило ся до розбудження умового українського житя, особливо з того часу, коли там обняв катедру московської літератури український учений і етнограф Михайло Максимович (1834). Небавом заснував ся там для дослідів старинностей комітет, котрого членом був також Максимович і се був почин до пізнійшого заснованя комісії для видавництва давних актів. Відтак починає Максимович видавати альманахи, в котрих містив вірші і повісти для оживлення, але головний зміст їх творили історичні розвідки і матеріяли про Київ та Україну, а головним спорудником сих альманахів був сам Максимович.¹⁾

Поки ще почав у Києві будити ся літературний рух, в українськїм суспільстві проявляли ся згадки про колишню окремішність і самостійність України і розбуджували любов української старовини, а любителами єї бували і великі пани в роді згадуваного вже бувшого міністра Трощинського. На початку ХІХ столїтя до тих українських патріотичних змагань прилучили ся також змаганя всесловянські. Був се час, коли по всій Европі творили ся тайні товариства (в Італії, Еспанії, Німеччині й Росії). Сей дух проявив ся і на Україні; в Києві заснувало ся „Общество Соединенныхъ Словянъ“ (1818 р.)

Підвалиною програми сего товариства був федеративний засновок, а до него належали Українці, Москалі і По-

¹⁾ Спершу видавав Максимович „Кієвлянинъ“ (3 книжки 1840, 1841 і 1850), а відтак „Украинець“ (2 книжки 1859 і 1864 р.).

ляки. Метою його змагань було витворенє дружних взаємин між трема племенами місцевого населеня. За Полтавою і Харковом, де пробудило ся вже народне житє, слїдував з черги Київ, де змаганє до національного відродженя українського народу проявило ся вже з повною свідомістю в „Кирило-Методіївськїм Братстві“ в напрямі демократичної федерації словянських племен під зверхністю Росії.

27. Словянофільство в Росії. Кирило-Методіївське Братство в Києві.

Під кінець XVIII ст. під впливом західно-європейських ідей свободи і народности проявило ся відродженє словянських народностей і витворило ся почуванє словянсько-взаїмности (словянофільство) задля обопільного пізнаня і змаганя до зєдиненя словянських народів до боротьби о народну рівноправність. Так зродила ся у західних Словян (Словаків і Чехів) ідея всесловяньства (панславїзму).

Ідея словянофільства (панславїзму) в Росії приняла з початках 60-их рр. виразну політичну прикмету і змаганя в тім напрямі виявили ся в „Словянскомъ благотворительномъ комитетѣ“ в Петербурзі і його філіях. Се словянофільство мало виразну ціху панрусизму на централістичній основі.

В супротивности до сеї централістичної ідеї московських словянофілів розвинули українські народолюбці словянофільську ідею на федеративній основі, котра обстоювала права поневолених народних верств і виявила ся у вільнодумних змаганях Кирило-Методіївського Братства в Києві, в 40-их рр. XIX ст.

Вже на два-три роки перед заснованєм Братства св. Кирила й Методія утворила в Києві патріотична молодіж українська заходами Куліша, що там був тоді учителем (1843—1844) невеличку громаду, котра задумала видвигнути українську народність з духового занепаду, а українськи крєпаків з умової і суспільної неволі. Молода київська громада перенялась ідеями Христової віри і тому всі вони добре знали св. Письмо та перенялись євангельською правдою і любовію, вважаючи, що до такого діла треба люди

чистих серцем, осьвічених і спосібних до християнської саможертви. В сій невеличкій громаді зародилась була перша думка, видавати книжки потрібні для самопізнання, наклонити деяких панів-гуманістів, щоби заводили народні школи і тим положили основу народній просьвіті на Україні. Головою сеї громади був Шевченко, на котрого взирали товариші „як на якийсь небесний сьвітильник, яко видиме натхнення звиш“.

Окрім того й історія Словян була для київських громадян провідником і підоймою до великого подвигу і нема ніякого сумніву, що відроджене Словян (живий національний рух у Чехів і Словаків) було жерелом українського панславізму київських громадян. Тогочасний рух у польській літературі, іменно ідеї поета Красінського¹⁾, наука Товіянського²⁾ і месіянізм Міцкевича не могли також остати без впливу на київську громаду. В польсько-українській тогочасній літературі (Чайковський: *Powieści kozackie*) були висловлені думки про всесловянське значіне Києва, а з тим вязали ся думки висказувані про всесловянське посланництво Польщі. В Києві пробували Поляки, що цікавили ся Словяньщиною і приязно відносили ся до провідників українського руху (Куліша відносини до Михайла Грабовського і Сьвідзінського). Отже сі ріжні впливи і місцеві услівя, серед яких находила ся київська українська громада, витворили програму всесловянського єднання. Так провадила діло до р. 1845 українська громада в Києві, перенявшись ідеєю всесловянською, з котрою громадяне лучили змагане до просьвіти на Україні і знесенє крѣпацтва.

---

¹⁾ Красінський Жигмонт, оден з найзнатвійших польських поетів, ур. 1812 р. в Парижі, ум. 1859. З его творів замітні прозові фантастичні і пророчі драми „*Nieboska komedya*“ „*Irydion*“, зображаючі боротьбу нового суспільства із старим, пророча поема „*Przedświt*“, „*Psalmu przyszłości*“. Красінський — поет більше філософічний, а в творчости зовсім незалежний.

²⁾ Товіянський, колишній ученик виленського університету, радник карного суду, екзальтований містик, пропагатор дивачних доктрин про походженє і чищенє духів, покинув Вільно і поселив ся в Парижі, де зібрав собі 44 прихильників і оголосив ся їх учителем. У своїй науці месіянізму обіцював дні відродженя з духа. Поміж першими учениками Товіянського були Гоцинський, Міцкевич, Словацький.

В році 1845. переселив ся до Києва Костомарів (заняв місце в київській гімназії, а відтак катедру історії в університеті), де ранше зродилась ідея українського панславізму під впливом Корсуна і Метлинського, а особливо славіста Ізмаїла Срезневського. В Києві ознакомив ся Костомарів з товаришами української громади Кулішем, Шевченком, Василем Білозерським й іншими, оповідав їм про словянське відродженє і звертав їх бачність на загальнословянські питання. Питання порушені Костомаровом викликували живі розмови, а іменно Шевченко був одушевлений словянською взаємністю. Мало-помалу дозрівали погляди товаришів і київська українська громада перетворила ся (в перший день Різдва Хр. 1846 р.) під впливом Костомарова в Братство сьв. Кирила і Methodія, злучивши змаганя всесловянські з українським націоналізмом, на суспільно-політичній основі. До сего товариства належали, окрім в горі згаданих, Микола Гулак, Опанас Маркович (опісля чоловік Марії — Марка Вовчка), Олександр Навроцький¹⁾ і ин. Вони зложили устав сего тайного товариства (давнійша громада українська в Києві не мала ніякого писаного уставу, покровителями своїх змагань прийняли словянських первоучителів (Кирила і Methodія) а девізою їх було: „И оубразмакете истину и истина свободитъ км“. (Єванг. Йоана VIII. 32).

Члени Кирило-Methodіївського Братства прийняли ось яку програму: Слов'яни повинні зєдинити ся в самостійні політичні групи на основі федеративного зв'язку поміж слов'янськими народами; привилеї і станові права та крѣпацтво мають бути знесені, а кожде племя повинно мати своє народоправство; управа, законодавство і просьвіта мають основувати ся на релігії Ісуса Христа; в справах віри має бути релігійна свобода і терпимість; в прилюднім богослуженні всіх єствуючих церкв у слов'янських племен має бути за

¹⁾ Навроцький Олександр ур. 1823 р. в Полтавщині. скінчив курс наук у київській університеті (1847 р.). За участь у Братстві сидів 7 місяців у тюрмі і до 1851 р. був під поліцейним доглядом. Відтак славив у Петербурзі, а після того в Ерпвані, умер 1903. Писав поезії: ричні і переклав 12 пісень з Осіяна, деякі поезії Байрона, Шілер, Гетого, Хомякова, Міцкевича (між иншими „Ода до юности“, „Фарпота зладив пересьлів Гомерової Іліяди й Одисеї.

ведена словянська мова; має бути повна свобода мисли, науки і вільність печатати всякі писання; в наукових інститутах словянських народів мають відбуватися виклади всіх словянських язиків і літератур.

Кирило-Методіївські товариші переняли ся думкою, що до такого великого діла треба нових людей і сили нової; а тою силою повинна бути чистота серця, праведна освіта й свобода простого люду. Тому членами Братства могли бути лише люди відомі з непорочного життя й праведної освіти. Задля того постановили вони дбати, щоби на Україні було як найбільше письменних людей. Найкращим способом ширити свою проповідь уважали вони устне й печатне слово й добру науку дівчат, яко материй і сестер сих діячів, що мали ширити освіту серед простолюдя. Тому й дбали вони, щоби на Україні було як найбільше письменного жіноцтва. (Таким поглядом свого часу переняв ся був також Квітка яко директор інститута для дворянських дівчат у Харкові). Окрім того члени Братства пильно заходили ся, щоби було знесене крпацтво. Тому постановили мало-помалу підготовити до сеї спасенної думки й уряд та панів з підмогою науки і підмови, а простолюде до нової красшої долі з підмогою народних шкіл. Задля того мали нахилити до сеї думки панів, щоби заводили сільські школи.

Ще докладнійше і виразнійше з національного становища були подані загальні засновки приложені до місцевих відносин особливо з оглядом на Поляків і Москалів у „Книзі Битія“ або „Законъ Божій“, написаній М. Костомаровом. Слідом тодішнього словянофільства Костомарів у сій книзі ідеалізує патріархальне словянство і протиставить его германському живлові. Він вважає український нарід найчистійшим і найвірнійшим представником демократичного живла, подає погляд на історичний розвиток Польщі й України й її упадок. Але хоч Україна лежить у могилі, каже Костомарів, вона не вмерла, а встане з могили і знов кликне до своїх братів-Словян та стане незалежною речю-посполитою в союзі словянськім.

Окрім тих змагань до підему з вікового занепаду і до відродження українського суспільства члени Кирило-Методіївського Братства постановили рішучо зірвати з царською

самовладою та оперти зєдинених Словян під верховладою Росії на основах демократичної федерації. Федерація мала би бути „Словянськими зєдиненими державами.“

Стоячи на основі національної самостійности й окремішности українського народу, члени Кирило-Методіївського Братства дбали про розбудженє національної свідомости Українців, а одушевлені народною мовою відносили ся з великою увагою до московського і польського письменства. Коли поезія Шевченка була проникнута щирим українським народовством і він у поетичній формі давав вислів поглядам Братства на українську народність, то Куліш і Костомарів обрабляли історію й етнографію України головно науковим способом, а врядигоди критичними й публіцистичними розвідками пояснювали єство та задачі українства.

Члени Братства сходили ся на дружні розмови у Гулака. Студент Петров, що жив у тім домі за деревляною стіною, чув відорвані слова їх розмови і умів так підлестити ся Гулакови, що сей розказав єму про се товариство, а навіть впровадив єго до Братства. Тоді Петров, розвідавши про все, доніс власти. Наслідком того доносу арештовано десять членів сєго товариства і посаджено їх у кріпости або розіслано на урядову службу в далекі губернії Росії. Костомарова увязнено на передодні єго весіля ¹⁾, а Шевченка ²⁾, коли перевозив ся поромом на Дніпрі до Києва, щоби відтак з Кулішами поїхати за границю на дальшу науку малярства. Такаж сама доля постигла й інших товаришів.

Увязненє членів Товариства св. Кирила й Методія спиноло розвиток українського письменства на цілий десяток літ, а програма того товариства лишила ся теорією розбитої київської громади української. А всеж таки в пізнійших літературних і наукових працях давних товаришів та їх наслідників проявляв ся відмінний від московського погляд на розвиток літератури і словянські відносини, погляд, в котрім було історично багато вірного і з людського становища багато справедливих домагань.

¹⁾ 29. марця 1847 р.

²⁾ 5. цвѣтня 1847 р.

28. Українська Трійця.

Найвизначнішими представниками ідей Кирило-Методіївського Братства — українською трійцею були: Костомарів, Шевченко і Куліш, котрих письменську і громадянську діяльність тепер розглянемо.

Микола Костомарів, головний починник і душа Кирило-Методіївського Братства, уродився (16 н. ст. мая 1817 р.) на слободі Юрасівці у Вороніжчині, де українське населення межує вже з московським. Батько його був дідичем та оженився з українською селянкою. На одинайцятomu році життя грабівники вбили його батька і з того часу виховане молодого Миколи оставало в руках матери. По скінченню вороніжської гімназії перейшов він у харківський університет, де під впливом проф. Луніна, ученого європейської міри, одушевився історією, а під впливом проф. А. Метлинського і товариша Ізмаїла Срезневського народовіданем та став записувати народні думи й пісні і тим способом на основі усної народної словесности вивчив основно українську мову. Тодішній Харків був осередком українського руху („Українські Атени“) і Костомарів увійшов там у кружок української молодіжи (з А. Корсуном, Петренком, Щоголевым, Кореницьким, Бецьким і ин.), перенятої ідеєю відродження української мови і літератури. Тоді вже під прибраним іменем Єремії Галки почав він писати українські поетичні твори, в котрих зобразив злиденне положення українського народу, а притім вказував на підйом народного духа і бистрий перехід народу від безпомічної безсильности до могутньої прояви народної рішучости. В драматичнім творі „Сава Чалий“ зобразив Костомарів прославленого в народній пісні честилюбця тяжко покараного за зраду своєму народови, а в трагедії „Переяславська ніч“ представив герпіню і героїчні подвиги народу і торжество всепрощаючої християнської любови.

Українські поетичні твори Костомарова¹⁾ не мають великої мистецької стійности, (більше поетичного хисту вивив він у драматичних творах), а всеж таки є вони певним зворотом від романтичного сумованя за минувшиною на

¹⁾ Збірник творів Єремії Галки, Одесса 1875, а також: Руска письменність, видане товариства „Просвіта“ у Львові 1906, т. IV.

шлях красшого розуміння української старовини та сучасности, подають нові мотиви та виявляють національну свідомість. Тимто, коли Метлинському насувалися сумніви, що „рідна мова може як свічка сконати“, то Костомарів висловив надію на красшу будучину.

Сьпіваючи про „чародійную славу“ „Еллади“, котрої діти „гризлися із собою як звірі“ і вона тим побутом „зопсувала найкрасчий восточного неба дар“, мав поет без сумніву на приміті і Словяньщину та нашу безталанну Україну. Але при всім тим він не зневірився, він вірив у красшу будучину і висловив надію, що настане:

»День велкпий, день воскресний,
День Божої слави :
В прах розсиплють ся будови,
Старосьвітські справи«. (Руск. Псем. IV. 268.)

Костомарів голосив ті самі думки, якими були переняті Кирило-Методіївські братчики, а доторкуючись тут політично-супільних питань, бачив їх розвязку на християнській основі.

Між епічними творами визначають ся дві гарні поеми в романтичнім напрямі, написані на основі народних переказів: „Брат з сестрою“ і „Ластівка“. Перша поема звязана з добою Татарщини (козак оженив ся з купленою у Татарина полоненою дівчиною), а в „Ластівці“ зобразив переміну вдови у ластівку з жалю за вбитим на війні сином.

Головною цариною діяльности Костомарова була історія. Єго найбільш цікавили спомини минувшої могутности і слави українського народу, згадки про підєм і боротьбу народних верств за віру, народність і рідний край проти всякого гноблення. Тимто він приготовляв ся до університетської професури і написав розвідку „О значені уніи въ западной Россіи“ (1842 р.), одначе сю розвідку з понуки харківського архієпископа ніби то задля „вельми різких і неосновних, сумнівних поглядів“ спалено, а Костомарів не дістав наслідком того катедри історії в харківськім університеті. В другій розвідці „Объ историческомъ значені русской народной поезіи“ (1843 р.) намагав ся на основі українських народних пісень виказати психологічні типи народного житя. Але й ся розвідка при всій науковій стійности стрінула ся з різкою критикою москов-

ьких учених необізнаних з народним українським житєм. Костомарів прийняв тоді становище гімназійного учителя в Рівні на Волині, де розсліджував добу Хмельниччини і приготував засоби до історії Богдана Хмельницького. Але вже в 1845-ім році київський університет покликав його на кафедру історії.

В Києві заснувалося головно з його почину на Різдва 1846 р. Братство св. Кирила і Methodія. Наслідком доносу увязнено членів сего братства, а Костомарова передержано рік у Петро-Павлівській твердині „за утворенє тайного товариства, в котрім обговорювано злуку Словян в одну державу“ і вислано його в урядову службу в Саратов (у статистичнім комітеті) з заборотою писати і печатати свої твори. В 1857 році помилуваний царем Александром II., виїхав він із Саратова за границю, а коли вернув у Петербург (1859 р.), опечатав у „Отечественныхъ Запискахъ“ історичний вір п. з. „Богданъ Хмельницькій“¹⁾, котрий поставив його відразу в перших рядах істориків у Росії. Петербурський університет покликав його на тій основі на кафедру історії, отру там викладав від листопада 1859 до мая 1862 р. з таким успіхом, що не тільки студенти, але й старші люди заюбки його слухали, а одушевлені викладами слухачі на раенах виносили улюбленого професора із салі. Наслідком заворушень між академічною молодежю правительство ачинило університет і заборонило Костомарови викладати історію. Колиж (в 1862 р.) знов відчинено університет, не покликано вже Костомарова на кафедру, а полишено його в урядовій службі з професорською платою яко члена Археографічної комісії“, в котрій видав 10 томів о історії України п. з. „Акты Южной и Западной России“. Тоді з В. Білозерським і Кулішем заснував він науково-літературний місячник „Основа“ (1861—1862), в котрім історичними й історично-політичними розвідками розвивав думки про демократію й федерацію на основі по-

¹⁾ „Богдан Хмельницькій“ появилася 2-м видавом 1859 р. 2-ох томах, а 1887 р. 3-м видавом в 3-х томах. Український переклад її монографії появилася в „Руск. Істор. Бібліотеці“ Ол. Барвінського т. IX—XII в Тернополі 1888—89 р.

шани всякого народу, яко одинокого способу уладжуваня словянських справ.

В 1859—1862 р. повіяло на Україні привітнійшим вітром для просьвітного руху, а тоді українські народолюбці стали засновувати недільні школи і писати шкільні книжки українською мовою. Костомарів намагався надати сим заходам практичний і реальний напрям і в розвідці п. з. „Мысли Южнорусса“ (Основа 1862, V.) про научуванє в українській мові, вказав на те, що простолюдю треба приступним ладом подавати необхідне знанє. Українське суспільство зложило поважну квоту на печатанє українських учебників для недільних шкіл. Але цензура не дозволила напечатати навіть українського перекладу Євангелій Ф. Морачевського¹⁾. Тоді Костомарів передав лишні з видавництва учебників гроші Петерб. Академії Наук на нагороду за виданє Українського Словаря, котрого спорудженя і виданя довершив Борис Грінченко (в IV-х томах 1907—1909).

Після того забрався Костомарів виключно до наукової роботи по книговнях та архівах, а добутком сеї довголітної запопадливої праці явило ся 16 томів п. з. „Историческія монографіи и изслѣдованія“, відтак у VI-ти томах „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“. Найбільша частина єго монографій присьвячена історії українського народу, котрого не добачали попередники Костомарова поза князями і гетьманами. Він звів разом нитки історії Київської Русидотатарської доби і козацької України від єї починів аж до упадку Мазепи, а крім оповідань про походи, дипломатичні змаганя і політичні коромоли зобразив визвольну боротьбу українського народу. В „Исторіи въ жизнеописаніяхъ“, окрім оповіданя історичних подій подав літературні образи діячів України XVII ст., в котрих пояснив письменське жите України з доби церковних братств, коли українська просьвіта була ще громадською справою²⁾.

¹⁾ Переклад сей в перерібіці П. Жптецького напечатано аж в р. 1905—11 в Москві з дозволу С. Спнода.

²⁾ В „Руск. Истор. Бібліотеці“ Ол. Барвінського напечатані українським перекладом істор. монографії Костомарова в т. II., IX—XV., а переклад Ол. Барвінського „Исторіи въ жизнеописаніяхъ“ появил ся

З поглядами українського народовця звернув ся Костомарів також до історії Московщини і своїми монографіями з того обсягу причинив ся до зросту демократичних думок у московськiм суспільстві і доторкнув ся також історії Польщі з демократичного становища та слідив за національним духом у подіях XVII—XVIII ст.

При всім тім одначе головним предметом єго історичних дослідів був український нарід. „На нарід глядів Костомарів яко на живий організм“, каже В. Антонович. „Історичні події про жите і долю сего народу черпав він з архівних документів і старинних літописий; одначе сі події не оставали в зображеню історика сухим вичислюванем осіб і змавань, не були самою тільки пергаменовою основою кабинетної роботи. Дієві особи, події, цілі доби оживали в богадій творчій уяві автора і не затрачуючи реальних, провірених строкою критикою прикмет історичної правди, стрясали з себе гробову пліснь і виринали в повних житя образах“. Для доповнення і оживлення сухих нераз літописних і документальних подробиць черпав Костомарів „краски з етнографії для живописаня побуту і поглядів народних верств. Цим етнографічним засобам учений історик не признавав чивидно дійсного значіння, але в збережених в устній словесности історичних натяках і згадках старав ся схопити моральну фізіономію доби, доповнити ними ті ніжні, тонкі, невловимі черти, що вивітріли і засохли в строго історичних памятниках. Яко історик віруючий у могутність свого народу, не вагав ся він відкинути се, що, хоч миле иноді патріотичному почуваню, не видержує критики, або такі перекази, що граничать часто з панегіриком. Яко письменник глибоко народолюбивий, перенятий глибокою вірою в будущину українського народу, в єго могутність і духові сили, Костомарів не міг вязати ся такими мало важними зглядами, як бережене хоч би давних, але фальшивих переказів і основного на них фальшивого національного самопідлещуваня“.

Хоч Костомарів писав свої твори, особливо научні, московською мовою (головно з оглядів на цензурні постанови), одначе вони присвячені майже виключно поясненю

історичної долі України й українському народови. Та хоч літературна спадщина єго в українській мові невелика, належить він до перворядних українських діячів. Дорогою історичних і народописних дослідів він справді більше, як хто инший, причинив ся до виясненя внутрішньої історії України, а своєю діяльністю до поглиблення національної свідомости серед українського суспільства. На історичній ниві здобув собі Костомарів визначне становище jako одинокий історик-мистець, що вмів живописувати минувшину в доведених до справдешнього мистецтва живих образах осіб, звичаїв і подій. Костомарів належить неперечно до найбільш трудящих і плодовитих письменників¹⁾, а обставини, серед яких він жив і трудив ся та й єго професорське становище зложили ся на те, що писав свої твори переважно московщиною. Отсі обставини, як і погляди ним висловлені з нагоди початкової науки в недільних школах, в критичних оцінках деяких українських видань і замітки єго з нагоди літературної діяльності в останних роках Куліша дали привід до не зовсім оправданих висновків про погляди Костомарова на задачі української літератури, начеб він замолоду „не додумавсь, як на схилі віку, до теорії „літератури для домашняго обихода“. Із згаданих поглядів Костомарова одначе годі висновувати, начеб він був противником розвитку самостійного й окремішнього українського письменства. Він жеж сам писав українською мовою літературні твори (між ними і дві прозові розвідки), перекладав європейських поетів, одушевляв ся появою цінних творів українських письменників (Нечуя-Левицького Старицького, Кулішевих перекладів Шекспіра) і сам виявляв намір написати історію України для народу українською мовою. А що при всій горячій любови України і рідної мови Костомарів був приневолений не одно промовчувати, то робив се очевидно не задля того, начеб понехав свої погляди, а тому, що в Росії не було ані свободи печати, ані особистої волі. Задля того в єго писаннях проявляє ся инколи невиразне становище в тих справах, а обережність єго можна виправдати страданями і переслідуваннями, які він перетерпів jako основник і провідник Кирило-Методіївського

¹⁾ Бібліографічний покажчик вказує 316 єго творів і розвідок.

Братства, опісля яко професор історії в петербурьськiм унiверситетi й український діяч до самої смертi. Костомарiв, правда, ставив тодi на першому мiсцi видане українського словаря i граматики, щоби дати українськiй мовi мiцнi пiдвалини, вiдтак указував на потребу книжок для початкової науки, а що буде потреба дальше писати, се, як вiн висловлював ся, вкажуть обставини, i тим самим бажав широкого розвитку українського письменства, не тiлько одної початкової словесности для народу. Що сего погляду не висловлював рiшучим способом, можна виправдати тими обставинами, що навiть за строго научнi его iсторичнi твори переслiдували его вороги i цензура, а тим паче за писаня в справi становища i розвитку українського народу.

Як у прилюднiм житю зазнав Костомарiв тяжких злиднiв, так i в родиннiм житю переслiдувала его лиха доля. З приводу Кирило-Методiївського Братства увязнено его на передоднi вiнчаня i розлучено з судженою, котра опiсля вiддала ся i аж пiд вечер его житя блиснуло єму на хвилину сонце родинного щастя. Коли овдовiла его колишня суджена, одружив ся вiн з нею i тодi стала вона не тiлько его дружиною, але й помiчницею в наукових працях. Задля ненастанної працi постарiв ся вiн перед часом, але до останньої хвилi не випускав пера з рук, поки двократна нещасна пригода не вкоротила его житя в Петербурзi (умер 7-го ст. ст. цвiтня 1885 р.), так що не успiв довершити деяких розпочатих писань. З вiрою в правдивiсть iдей, котрим присвятив Костомарiв усе своє жите, перемагав вiн усякi сумнiви i брав ся все з молодечою енергiєю i чисто українським завзятем до своїх робiт у змаганю до iдеалу, котрий так гарно висловлений его другом Шевченком:

»А я, брате,
Таки буду сподiватись,
Таки буду виглядати,
Серцю жалю завдавати«.

Тарас Шевченко се найзамiтнiйше i найвизначнiйше явище на нивi українського письменства i нашого народного житя. „Жите такого чоловіка, як Шевченке, замiчає влучно М. К. Чалий, має велике значiнє не тiлько для сучасности, але й для грядучих поколiнь. Поява его — се не злучайнiсть: з iменем Шевченка звязана доля многих мiлю-

нів народу, в нїм, як проміні в огнищі сїчки зосередили ся духовні сили нашого кріпостного люду; він виріс з рідної ниви, обитої потім і кровю нашого кормильця-селянина. В особі поета нарід пізнав своє невідрадне положенє і вислав єго на виднó осьвіченого миру, в середовище цивілізованих верств, голосити їм свої сердешні думи що тяжили на нїм протягом віків“. — „Шевченко, каже Костомарів, був вибранцем свого народу в прямім значінку сего слова. Нарід неначе вибрав єго сьпівати замість себе. Поезія Шевченка — се пряме продовженє народної поезії — правесна єї доня. Муза Шевченкова роздерла завісу народного житя.“

Мало що не в кождім народі являють ся по всі часи великі поети, вістники любови, правди і волі, борці із супротивними їм живлами. Одначе навіть у таких визначних поетів проявляє ся инколи певного рода роздвоєнє між ї творами і житєм їх. Але такого роздвоєнє нема у Шевченка. Він оден і той сам у своїх творах, у „Кобзарі“ й інших писанях, в „Записках“ і листах, — всюди проявляють ся ті самі гадки, ті самі почуваня і змаганя цілої єго личности протягом усього єго житя; він являє ся нам взірцевою цілостю у своїх почуванях, змаганях і ділах свого житя. Шевченкового „Кобзаря“ можна назвати найкрасшою частиною, одною великою поемою єго житя, котре нерозривними звязками злучене з усіма єго творами. Житє Шевченка дає нам такий величний образ тісної злуки чоловіка і поета, що вельми мало можна найти подібних прикладів в історії людства. Безсмертну стійність і глибоке виховне значіння мають Шевченкові твори, але поміж єго творами найбільшим, найпіднеслійшим являє ся саме єго житє серед можливих найтруднійших обставин неначеб мистецьким будівничим збудоване і зломане, поки ще було довершене. Ледви котрий із сьвіточів людства пізнав у такій мірі як Шевченко, що „житє — то боротьба“. Ціле єго житє було важкою боротьбою за любов і правду, за волю та за добро людства. се була велична, але zarazом страшна трагедія.

Дитячий вік Тараса. Тарас Шевченко-Грушівський родив ся 25. лютня (ст. ст.) 1814 р. в Моринцях (Звенигородського повіту, в Київщині). Батько Тараса Григорій і мати Катерина були крєпаками спольщеного дідича-Німи

Енгельгарда і се крѣпацтво спадало й на Тараса. Дід Тараса, Іван, побравши ся з Грушівською, став писати ся двома родинними іменами: Шевченко Грушівський та й Тарас в школі іменував ся Грушівським. У півтора року переніс ся батько Тараса з Моринець до Кирилівки і тому всі дитячі спомини Тараса вяжуть ся з сею місцевостю. Скоро і мило збігали дні малому Тарасови посеред дитинних мрій. Околиця, де родив ся і жив Тарас, вельми живописна, тому природа і єї прояви звертали на себе бачність молодого хлопця і оживляли єго буйну уяву, а бистрий і поетичний ум спонукував єго побачити в дійсности сї образи, які витворив собі в уяві (єго вандрівка до желізних стовпів, що в єго уяві підпирали небо).

Однак не довго тішив ся Тарас сим справдешним щастєм; надійшли хвилі, що затроїли єму дитячу волю і рано знівечили єго щастє. Се були колючки і терня, що зміцняли єго духа. Перше нещастє, яке постигло Тараса на десятому році єго житя — се була смерть матери. Про се згадав Тарас опісля (1850) з тяжким серцем :

»Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою
Ще молодую у могилу
Нужда та праця положила.«

(Руська писем. V. 2. ст. 56.)

Батько Тараса, маючи господарство а при тім шестеро дрібних дітей, був приневолений в друге оженити ся і дати дітям мачуху. Мачуха мала свої діги і задля дітей-зведенят настали в родині злидні. Мачуха найбільше не любила Тараса задля єго пустотливої вдачі. З того часу щезли з Шевченкової хати хвилі згоди і домашнього щастя. „Не минула година без колотнечі і зачіпки між нами дітьми, пише сам Тарас, не минула година без суперечки й зачіпки між батьком і мачухою“. Змалку лишений любови і материнських ласк, навик він скупляти ся в самім собі і став недовірчивим. Батько віддав єго до дяка в науку. Але мертва наука не припала до вподоби непосидючому хлопцеві. Він радше слухав біблійних оповідань батька, або споминок з давної бувальщини, особливо оповіданя про Коліївщину столітнього

свого діда Івана (що був єї самовидцем), а се врило ся глибоко в тямці малого хлопця.

»Бувало в неділю, закривши Мінею, — —
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину...
Столітнії очі як зорі сияли,
А слово за словом сьміялось, лилось...
І мені малому нераз довелось
За титиря плакати. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче«

(»Гайдамаки« епілог.)

З того часу, як опісля оповідав Тарас своєму приятелю Сошенкови, зародила ся в єго думці ідея поеми „Гайдамаки“.

Опісля настали для Тараса тяжкі невзгоди. В дитини роки по смерті матери дізнав Тарас другої важкої втрати. Умер єго батько Григорій, а умираючи згадав і про Тараса: „Синови Тарасови з моєї спадчини нічого не треба“, сказав натхнений віщим духом. „Він не буде аби-якою людиною, з него буде або щось дуже добре, або велике ледащо, а для него моя спадчина або нічого не буде значити, або нічого не pomoже!“ Одинайцятилітний Тарас став круглим сиротою. Нераз сидів він під тином у старій ряднині, думаючи про гірку сирітську долю. Однак мачуха не давала єму дармувати. Від раної весни до пізної осени Тарас грав на череду, а зимою ходив до школи до дяка Богорського, був єго „попихачем“. Тарас без великого труду вивчив грамотку (буквар), часослов і псалтир, і дяк не задавав собі при науці з Тарасом багато праці. Нераз опісля покликав він Тараса читати псалтир над мерцями і для заохоти давав єму десяту копійку. Але сваволя Тараса розстроила скоро згоду між учителем і учеником. До тогож дяк був чоловік простий, паниця і часто знущав ся над малим хлопцем. Коли Тарасови надоїла лайка і бійка дяка, утік він „в сьвіт за очі“ і скривав ся в саді сусідного селянина, виглядів собі сховок у корчах калини. Сестра Ярина приносила єму їсти і там скривав ся Тарас цілими днями перед дяком і мачухою. Тоді то мабуть серед чудової природи розбудила ся в нїм охота до рисованя, бо, сидячи в бурелісі, рисував собі коний, москалів і т. и. Але наблукавши ся цілими днями, був Тарас приневолений знов вертати до св.

гнобителя. Зненавидівши лютого п'яницю-дяка, відплатив він єму за жорстокість власною єго тростинкою й утік від него. Школою Богорського скінчила ся початкова наука Тараса.

Шевченко глядає учителів малярства. Тепер бажав він взяти ся до рисованя і малярства, до чого ще змалку мав велику охоту. Тож ходив по селах та глядав собі тямущого учителя малярства, як сам каже:

»Ходів я та плакав, та людій шукав.

Щоб добру навчили...«

(Руск. П'єсьм. V. 1. 226).

В сій вандрівці за учителем малярства попав Тарас на такого п'яницю, як Богорський, то знов на дяка-ворожбита, що глянувши на єго ліву руку, сказав єму рішучо: „У тебе нема кебети ні до чого, ба й ні до шевства, ні до бондарства“. Втративши надію стати малярем, тринадцятилітній Шевченко вернув до Кирилівки і став, як сам каже, „пастирем стад непорочних“, себ то громадським пастухом. Але охота до живописи спонукала єго піти ще в село Хлипнівку, що славилось малярями. Там прийняв єго оден з малярів на дві неділі на пробу, а помітивши у Тараса талант до малярства, порадив єму, щоби постарав ся о дозвіл у діцича вчитись у Хлипнівці малярства, бо без дозволу бояв ся довше держати у себе чужого хлопця-крепака.

Тарас послухав ради маляря і пішов за дозволом Вільшану, де жив Дмитренко, управитель дібр Енгельгарда. Дмитренкови припав до вподоби живий і цікавий лопець і він взяв єго на службу до двора. Саме оді обняв молодий Енгельгард майно свого батька. Він риказав Дмитренкови зпоміж сільських хлопців набрати посібних до двірської служби. Таким способом і Тарас гав комнатним козачком. Охота до малярства не покидала Тараса, причинивши єму чимало горя. Енгельгард їздив асто до Вільна, Варшави, Києва й до Петербурга і брав собою Тараса. В подорожах сих збирав собі Тарас „нишом-тишком“ рисунки, щоби було опісля з чого дома перисовувати. Проживаючи якийсь час у Варшаві, віддав Енгельгард Тараса до якогось комнатного маляря на науку. Маляр замітив у свого ученика незвичайні здібности до малярства, однак не вмів єго більше нічого навчити окрім

мальованя стелі та стін. Але був на стільки сумлінний, що прийшовши по році до пана за умовленою платою, просто висказав єму свою думку про Тараса. З поради того маляря віддав Енгельгард Тараса до знатного в тім часі портретиста варшавського Лямпі. Пан обрахував ся, що може з часом мати велику вигоду, коли єго крепак навчить ся малярства. Тарас почав отже ходити до него на науку трохи не цілий рік. Вже в Вильні познакомив ся Тарас з Полькою Варшавянкою, котра не була крепачкою і в перший раз пізнав та глибоко почув своє людське достоїнство. Любов тої Польки, опанованої запалом польського повстаня, мала великий вплив на єго хоч пригнетену, але глибоко чутливу вдачу. Тарас вивчив ся тоді красше польської мови й опісля читав поетичні твори Міцкевича, Богдана Залеського й естетику Лібельта. Та перша любов, як сам признає, облагородила єго душу і вивисшила єго у власних очах. „Я вперше тоді прийшов на думку“, оповідав опісля Тарас своєму приятелеви Сошенкови, „чому і нам нещасним крепакам не бути такими людьми, як і інші вільні верстви?“ Для бідного сироти розкрив ся новий сьвіт. Але те хвилеве щастє не дало єму ні на часинку забути про свою невідрадну долю. З одного боку єго гірка минувшість, крепацтво, з другого вільна воля і незалежність інших верств — все те страшно мучило Тараса і доводило до розпуки. Однак Тарас не загинув.

Енгельгард виїхав з Варшави з цілим двором до Петербурга та взяв з собою і Тараса. Тут віддав єго на 4 роки на науку маляреви Шираєву, котрий не раз тяжко побивав Тараса. Тарас пильно займав ся малярством а в ясні весняні ночі ходив у царський „Літний Сад“ і там відрисовував статуї, якими був прикрашений той сад. Там зустрінув ся і познакомив ся Тарас із земляком своїм Іваном Сошенком, що опісля став учителем рисованя в Ніжені. Сошенко дізнав ся з оповіданя Тараса про єго нещасну долю, познакомив Тараса з приятелем своїм Євгенієм Гребінкою, що був тоді в Петербурзі канцелістом у комісії духовних шкіл, і з ним став радити ся, як би помочи бідному землякови. Гребінка заняв ся щиро долею Тараса, казав єму приходити до себе, давав єму всякі книжки (твори Котляревського, Артемовського, Квітки й ин.), подавав деякі в домости і т. ин. Опісля Сошенко представив Тараса секре

гареві академії мистецтв, Українцєви Григоровичєви, і знаменитому малярєви Карлови Брюлову, а з Гребінкою бував Тарас часто у придворного маляря Венеціянова. Сей познакомив Тараса з славним московським поетом Василем Жуковським, що був учителем наслідника престолу (опісля царя Александра II). Знакомство з такими людьми не могло бути без впливу на розвиток молодого чоловіка. Розмови, яким він прислухував ся в їх домі, книжки, що діставав від Гребінки, бистро подвигнули вперед осьвіту Тараса. Провівши весь день на роботі (мальованю вікон, стін, стелі і иноді й парканів), Шевченко забирав ся нічу до своєї хати на горищі і читав усе, що єму попало в руки. А пам'ять у него була надзвичайна.

Шевченко належить до тих незвичайних людий, яких (Ізраелі¹⁾) назвав пізно вихованими геніями — *sero sapientes*. Не набравши ся змалку початкової осьвіти, якєб єму улеглила трудну дорогу до поважної науки, поет-самоук привоював собі з великим трудом наукові відомости без ладу системи, але одолівав трудности і велика сила присвоєних відомостей не задавила єго таланту. Тарас зачудував Сошенка поступом у науках. Бажаючи лїпше познакомити ся з напрямом єго таланту, задав Жуковський Шевченкови тему: описати жите артиста (митця)²). Не відомо, на скілько Шевченко вдоволив знатного романтика, вісно лиш те, що з того часу Жуковський пильно захопив ся, щоб єго визволити. Та хоч сим займали ся впливові люди, всеж таки справа поступала вельми помалу. Тимчасом Шевченко ходив у сьвята до музея мистецтв при царській зимовій палаті і приглядав ся творам славних малярів, а в Літнім саді став писати перші свої вірші. З тих поетичних починів Тарасових напечатано опісля лише багяду „Причинна“.

А всеж таки Шевченкови щораз тяжшим здавалось єго репацтво і доводило єго до божевіля. Тимчасом Брюлов

¹⁾ д' Ізраелі (лєрд Біконєфізл), англійський державник і письменник (1804—1881).

²⁾ Опісля Шевченко обробив сю тему в повісті написаній московською мовою п. з. „Художникъ“ (переложєвій українською мовою), де пєсєє частину свого життя, коли вчєв ся в академії мистецтв під равою Карла Брюлова.

намалював портрет Жуковського і за 10.000 рублів з гродажі сего портрету куплено волю Шевченкови 22. цвітня 1838 р. В пам'ять сеї незабутної події свого життя присвятив Шевченко двом своїм добродіям знамениті поеми: Жуковському — „Катерину“, а Григоровичеві — „Гайдамаки“.

Шевченко від викупу з крѣпацтва до заслання в неволю.
З того дня почав Тарас ходити до академії мистецтв (крѣпакам був заборонений вступ до сеї сьвятині) і став скоро одним з найліпших учеників-товаришів Брюлова. В академії заприятнив ся Шевченко з Німцем Штернбергом і читав з ним романи Вальтер-Скота в московськїм перекладї, а в Поляка Демського дістав історичні твори Лелевеля і поезії Міцкевича. Крім того читав Тарас з поради Брюлова біблію, історію, а в перекладах твори Гомера, Гете, Шілера, Шекспіра, московських і польських письменників, учився французької мови і слухав академічних відчитів. Брюлов познакомив Тараса з передовими петербурськими людьми, а Тарас часто ходив по вечерах, неначеб хотїв заглушити спомини про гірку долю минувших літ. Деколи сидїв дома, але мало займав ся малярством, а все було то сьпіває, то вірші пише. Однак поет наш сам не знав літературної стійности своїх творів і (окрім Сошенка, котрий звав їх „нікчемними“) перед ніким з ними не виявляв ся. Аж Полтавець, дідич Петро Мартос, прочитавши принагідно деякі Шевченкові поезії, подбав про перше виданє Тарасового „Кобзаря“ в Петербурзі 1840 р. Але як тільки появив ся „Кобзар“, стали московські критики піднимати на глум українську мову і народність. На Україні повитали його з нечуваним одушевленєм. Небавом напечатав Шевченко поему „Гайдамаки“ (1841 р.), прийату також вельми неприхильно московськими критиками, що конечно хотїли поета спонукати писати московською мовою поеми з висших верств суспільства. В тім часї познакомив ся Шевченко з Яковом Кухаренком, отаманом чорноморських козаків, і зараз заприятнив ся з ним, а відтак з Осипом Бодянським. З оповідань Кухаренка зацікавив ся Тарас природою і долею свободололюбних гірняків кавказьких, а знакомство з Бодянським пособило вивченю історії України і розкрило поетови широкий сьвіт — Словяньщину.

В р. 1843. поїхав Шевченко на Україну, не бачивши чотирнайцять літ рідного краю. В осени вернув у столицю, а літом 1844. р. поїхав знов у рідний край, укінчивши академію мистецтв. Притім дістав він золоту медаль і (в 1845. р.) титул „свобідного артиста (митця). На Україні проживав Тарас у знайомих і приятелів в Чернигівщині та в Полтавщині (між іншими в Олександра Чужбинського і Григ. Тарновського) і придивляв ся гулящому життю українських панів по дворах та хуторах, але стрічав між ними і таких, у котрих під покришкою чудацтва тліла іскра щирої любови свого краю і народу.

Григорій Тарновський поручив Шевченка князеві Миколаєви Репнінови в Яготині (в Полтавщині), генерал-губернаторови „Малоросії“, одному з найбільш освічених і вільнодумних людей тодішньої Росії і в него найшов наш поет щире прийняє. В тім часі написав Шевченко поеми „Іван Гус“ і „Кавказ“, а при писаню останньої користувався оповіданнями Чужбинського, котрий осеню 1846. р. вернув з подорожи на Кавказ. Після того поет поїхав з Чужбинським у Київ і там дістав місце „рисувальщика“ при археографічній комісії. З порученя комісії їздив Шевченко по Україні, рисував види памятних історичних місць будівель та розкопував могили. В Києві познайомив ся Тарас з громадою патріотичної молодежи української, що там утворила ся (1843—1844. р.). В тій громаді зродила ся думка — видавати книжки потрібні для самопізнання та просвіти українського народу, з підмогою деяких панів-народолюбців українських заєодити нагородні школи і тим покласти основу всенародній освіті в Україні. В сій громаді вели ся також широкі розмови про Словянщину а те, що громадяни поміж собою науковим способом розмовляли, вповідав Шевченко поетичними образами. Отоді Шевченко понаписував високі свої твори: „До мервих і живих“, „П. О. Шафарикові“ й ин. В 1845. р. переселив ся до Києва Костомарів і за єго впливом з української громади київської утворило ся (в перший день Різва Хр. 1846. р.) тайне „Братство св. Кирила і Methodія“, Шевченко своїми віщими творами підносив духа своїх приятелів.

Небавом опісля засвітала для нашого поета надія на красшу будучину. Заходом княгині Репніної дістав Шевченко місце професора живописи в київськiм університеті (1847 р.) і вже мріяв про живописну академію на Україні, коли тимчасом лиха доля повернула все іншою дорогою. В січні 1847. р. був Шевченко на хуторі Мотронівці (в Чернігівщині) боярином на весілю Куліша з сестрою Василя Білозерського, Олександрою, (що опісля виступила з народними оповіданнями під прибраним іменем „Ганна Барвінок“). Молода Українка так одушевила ся талантом Шевченка, що жертвувала своє віно (3.000 руб.), щоби він тільки добув собі академічний паспорт за границю для дальшого обривання в малярстві. Шевченко щасливий, як ніколи досі поїхав, щоби в Полтавщині і Чернігівщині позбирати розкинені по людях свої рукописні твори і вертав уже з Чернігова до Києва, коли тут єго увязнено підчас перевозу поромом на Дніпрі (5. цвітня 1847. р.)¹⁾. Тодіж увязнено й Костомарова і вісьмох інших Українців, членів Кирило-Методіївського товариства, на донос студента Петрова.

Шевченко в неволі аж до визволення. Шевченка відвезли до Петропавлівської кріпости під Петербургом, де просидів три місяці, а відтак рішено „за складанє революційних і в найвисшому степені сьміливих віршів, яко людини з міцним здоровлєм, вирядити салдатом в Оренбурський окремий корпус з правом вислуги“. Начальству віддано Шевченка „під найпильнійший догляд“ і заборонено писати й малювати, а опісля й листувати ся з приятелями. Єго вислали в Оренбург над Уралом, а відтак перевели в Орську кріпость. Але й тут, блукаючи в пустих киргизських степах понад Уралом, не перестав наш поет згадувати своєї України, хоч довелось єму „з віршами ховатись, мережати книжечку, сьпівати й плакати у буряні“. Він писав:

». . . . . Книжечки
Мережаю та начпняю
Таки віршами: розважаю
Дурную голову свою

¹⁾ Гостюючи в Полтавщині у якогось приятеля, деклямував та Шевченко деякі свої вільнодумні твори, між иншими „Сон“. Найшов хтось, що доніс урядови, ніби-то Шевченко виступає ворожо проти царя

Та кайдани собі кую
Як сі добродії дознають...
Та вжеж нехай і розіпнуть
А я без вірші не улежу».
(Руск. пьєм. V. 2. ст. 36.)

Сю книжечку, в котрій Шевченко писав свої вірші, носив він усе з собою в холяві. Опісля начальство мимо острої заборони давало деяку пільгу поетови, що міг собі нишком писати. В Орській кріпости познайомив ся Шевченко з деякими польськими в'язнями, між иншими з Желіговським (Антоній Сова) та Брониславом Залеським і удержував з ними дружні зносини.

Проживши осінь і зиму 1847. р. в Орській кріпости, рушив Шевченко весною 1848. р. з своєю ротою над ріку Сір-Дарію. Тому що він гарно рисував, приділено єго капітанови фльотилі Бутакову, котрий мав розслідити й описати околиці Аральського озера. Шевченкови полекшало, коли став їздити з Бутаковим та рисувати картини знад Сір-Дарії й Арала. Окрім того малював тоді Шевченко портрети і деякі картини з домашнього побуту і т. и. Протягом півтора року скінчила ся наукова подорож, а після того Бутаков виїхав у Оренбург здати звіт із своїх заходів і взяв із собою Шевченка (в падолисті 1849. р.). Тут прожив свобіднійше наш поет пів року, зустрівши ся з приятелем своїм Хведором Лазаревським, що був у Оренбургу, і з польськими в'язнями. Бутаков представив генерал-губернаторови Обручеву труди подорожи й альбом з картинами, рисованими Шевченком, і просив, щоби поетови виеднати аванс в „унтерофіцири“. Обручев вволив волю Бутакова, одначе з Петербурга прийшла остра догана за те, що наперекір царському приказови позволено Шевченкови малювати. Шевченка переведено в Уральск і заборонено єму знов писати і рисувати. Безнадійністю красшої долі до розпуки доведений поет, глядав відради в євангелію, читаючи, як сам пише, „що днини й що години“, та писав до княжни Репніної, щоби єму прислала московський переклад твору Томи Кемпійського „О подражаніи Христа“, сподіваючи ся в християнській філософії найти підмогу до боротьби з сею страшною безнадійністю. З Уральска переведено Шевченка в Новопетровську крі-

пость, на східному березі Каспійського моря (17. листопада 1850. р.), а його приятелів, що з ним листували ся, постигли немилі невзгоди.

Шевченко на другім засланю. Важке було житє Шевченка в Новопетровській кріпости, де був приневолений робити кріпостні роботи і муштри. Се було для него тим важше, що жив тут на самоті і не було людини, з котрою міг би поділити ся своїм горем і найти розраду. Та й з рідного краю, від приятелів мало коли діставав вістки, бо як береги Каспійського моря вкрили ся ледами, був Тарас приневолений кілька місяців аж до весни ждати пароходу, чи не привезе єму якого письма. Колиж корабельна почта не привезла єму нічого, він тяжко зажурился і виривалась єму в такій хвилі сумна думка:

»І знов меві не привезла,
Нічого почта з України!
За грішніі мабуть діла
Караюсь я в отейї пустині...«

(Руск. Письм. V. 2. 32.).

В таких хвилях розпуки ратувала єго глибока віра і вірада, яку черпав у євангелію, та горяча любов України і коли її згадав „свою Україну широку“, то й лекше єму ставало:

»Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю!« (ibid. 64.)

писав він на засланю.

Літом 1852. р. позволено Тарасови знов писати й рисувати під доглядом окремого офіцира, а старшина пізнавши єго близше, поводила ся з ним по людськи. Тоді він найбільш робив акварелі сепією, придержуючись в осьвітленю манєри Рембранда, котрого високо цїнив. В тім часі заходив ся Шевченко також коло перекладу „Слова о полку Ігоревім“ та залюбки читав естетику Лібельта і твори московського поета Лермонтова.

Після смерти царя Миколая I. (1855. р.) Тарасові приятелі робили заходи, щоб у нового царя Александра II. виєднати поетови помилованє, а найбільш про се дбали Михайло Лазаревський, що був урядником у Петербурзі, та з почину княжни Варвари Репніної графиня Настася Тол-

стая. Весною 1857. р. подав Лазаревський Тарасови вістку про помилованє, що дійшла до Новопетровска 21. липня. Після того виїхав Тарас у дорогу до столиці (2. серпня 1857. р.) з Новопетровска через Астрахань до Саратова, де відвідав матір Костомарова і написав вірш, присвячений „М. Костомарову“, котрий тоді пробував за границею. Колиж прибув до Нижнього Новгорода (19. вересня 1857. р.), не дозволили єму дальше їхати, поки не дістане указу про відпустку. Бо сталось так, що комендант Новопетровської кріпости на основі урядової вісти про свободу Шевченка видав був на власну руку пропуску Шевченкови до самого Петербурга, не дожидаючи з Оренбурга указу про відставку „рядового“ Шевченка. Баталіонний командант вимагав отже, щоби поліцмайстер Нижне-Новгородський відослав Шевченка в Уральск. Так отже Шевченко був приневолений більше ніж пів року просидіти в Нижнім-Новгороді, поки заходами приятелів повелось виєднати для него дозвіл на дальшу подорож у Москву. Пробиваючи в Нижнім-Новгороді, читав поет видані тоді нові твори українських письменників: Костомарового „Богдана Хмельницького“, Кулішеві „Записки о Южной Руси“ і Вовчкові „Народні оповідання“, та написав між иншими поему „Неофіти“, присвячену приятелеви, артистови московської сцени, Михайлови Щепкинови, що також вийшов з українських крепаків і оден з перших в авторі „Кобзаря“ пізнав великого поета. Колиж до Нижне Новгородського губернатора наспіло письмо, що Шевченкови позволено жити в Петербурзі під доглядом поліції, виїхав поет у Москву, де єго, як і всюди, куди лише переїздив, щиро витали земляки Щепкин, Максимович, Бодянський таї московські письменники й учені.

Шевченко в Петербурзі. З Москви виїхав Шевченко з Петербург і дізнав ся в поліції, що можна єму там жити оден рік, а по році старатись о дальший дозвіл. І тут витали нашого поета вельми щиро не тільки Українці, але і Москалі та Поляки, вважаючи єго апостолом свободи. Наймилійшеж було поетови гостювати у „святої заступниці“, графині Настасі Толстої, де сходили ся також єго земляки: Костомарів, Білозерський і ин. Там пізнав він також лавного трагіка-негра Ольдріжа, а бачивши єго в ролях

Шекспірових трагедій, полюбив сего славного чужинця, що перебув також тяжке лихоліте в молодім віці. Ольдріж вельми любував ся мельодіями українських народних пісень, котрі з незрівнаним талантом сьпівав Шевченко. Граф Толстой, віцепрезидент академії мистецтв, позволив жити Шевченкови в самій же академії, де поет мав спокійний захист для своїх мистецьких і літературних робіт. В академії познайомив ся Шевченко з артистом, Білорусином Михайлом Микешиним, що тоді ладив моделі пам'ятника „тисячилітя Росії“. Між моделями визначувалась статуя Петра I., котрої вид доводив Шевченка до великої досади і тоді деклямував він частини своєї поеми „Сон“.

У Петербурзі познайомив ся Шевченко з славним московським письменником Тургенєвом, котрий відвідав нашого поета wraz із Марком Вовчком (Марією Марковичевою). Авторці знаменитих народних оповідань присьвятив Шевченко гарний вірш („Марку Вовчку“), в котрім назвав її „кротким апостолом і облечителем жестоких людей неситих“ та „Сон“, що починаєть ся словами: „На панщині пшеницю жала“.

Та хоч Шевченкови весело жило ся в Петербурзі в громаді приятелів та почитателів, серед котрих став „модною фігурою“, всеж таки бажав він поїхати в Україну, побачити свою рідню та рідний край. Справді весною 1859. р. поїхав Тарас на Україну, відвідав свою рідню в Кирилівці, відтак свояка Вартоломея Шевченка в Корсуні (Канівського повіту) і Михайла Максимовича на Михайловій Горі, недалеко Канева. В сих проїздках по Україні Шевченко любив часто заходити поміж селян і вести з ними вільнодумні розмови. Дійшло до того, що подано донос влади і Шевченка увязнено (в Городищі) та відставлено в київську кріпость. Генерал-губернатор князь Васильчиков увільнив єго і позволив єму якийсь час жити в Києві, але радив „їхати боржій у Петербург, де люди розумнійші і не чіпають ся за дрібниці, щоби заслужити ся“.

Вернувши в Петербург, почав Тарас живу переписку з Вартоломеєм Шевченком. Він бажав поставити собі хату над Дніпром, вишукати собі дружину, викупити свою рідню з крпацтва та в рідному краю доживати свого віку. Він писав:

»...я так мало, небогато
 Благав у Бога: тільки хату,
 Одну хатиночку в гаю
 Та дві тополі біля неї
 Та безталанну мою.
 Мою Оксаночку, щоб з нею
 У двох дивити ся з гори
 На Дніпр широкий, на яри
 Та на високій могилі«.

(Руск. Поем. V. 2. ст. 52).

Закупно землі під хату для поета зустрічало чималі перепони: на останку поручив Тарас Вартоломееви, щоби закупив вельми живописне місце між Каневом і Пекарами над Дніпром, котре сам поет вибрав собі підчас своєї проїздки по Україні, Однак не діждав ся поет закупна сеї землі, бо се було міське майно і тому справа продажі вельми проволікала ся. Так само безуспішні були заходи Тараса що до подружа. Бо коли всі заходи не довели до путя, втратив поет надію на щасливу долю родинного житя. Лише викуп рідні своєї з крпацтва вспів поет довести до кінця на кілька місяців перед оповіщенем царського маніфесту (з 19. лютня ст. ст. 1861. р.), котрим знесено крпацтво в Росії.

Проживаючи в академії мистецтв, Шевченко займав ся рисоуванем і гравіруванем. Олійних образів малював він небагато, зате зберегло ся від затрати чимало рисунків сепією і крейдкою, зроблених найбільш з натури (сцени з побуту в неволі, краєвиди і т. п.). Артисти високо цінять Шевченкові „офорти“ (aqua fortis, кислота салітрова, уживана до мідяних плит, до радированя), в котрих він або репродукував картини Рембранда, Муріля, Брюлова, або творив портрети і жанри. Окрім того Шевченко в тім часі писав і деякі поетичні твори, і бажав видавати книжочки для недільних і сільських шкіл, а дохід з тих книжок думав обернути на удержанє недільних шкіл. Одначе вспів видати лише „Букварь южнорусскій“ (1861. р. в Петербурзі), бо смерть знищила дальші єго наміри.

Смерть Шевченка і похорони. Ёго вдача. Тяжкі невзгоди зломали кремезну постать Шевченка. В падолистї 1860. став він нездужати, хоч не переставав ні на хвилину

працювати. Поет жалував ся на біль в грудех, однак приятелі єго не прочували нічого лихого, а Василь Білозерський запросив єго, щоби був основником науково-літературного місячника „Основа“. Тимчасом 25. лютня в день іменин Тарас тяжко страдав, бо водянка дійшла до легких, а ліки не помагали нічого. Поетови здавалось, що як поїде на Україну, то подужає, але на другий день в ранці (26. лютня), коли сходив в низ до свсеї майстерні, упав і умер.

Смерть Тараса громовою вістю понеслась по столиці, а відсіль по Україні. Ще перед смертю заявив поет приятелям своє бажанє, спочивати в Каневі, так як се висловив у „Заповіті“. Отже зараз після смерти поета зібрались єго земляки у Лазаревського і постановили: перевезти тіло поета на Україну, поставити єму памятник, оснувати школу народну єго імени, удержувати стипендистів в університетах Київським, Харківським, Одеським і в академії мистецтв, видати єго твори, визначити премію на житєпись в українській мові та критичний розбір творів поета, видавати просьвітні книжочки для народу, помагати Тарасовій родині і відвідувати щорічно могилу поета.

Спершу похоронено Шевченка в Петербурзі на Смоленським кладовищі, але опісля (26. цвїтня 1861. р.) петербурська українська громада зібрала ся на кладовищі, щоби в останнє єго попрощати і перевезти тіло Кобзаря на Україну. По промовах, виголошених українською, польською і московською мовою, вкрито домовину по козацькому звичаю червоною китайкою і виправлено до Києва, відтак парохомом до Канева. Відтам занесено домовину і поховано на Чернечій горі, що тепер зве ся Тарасовою, на котрій бажав поставити собі хату, щоби там працювати на користь народови і доживати свого віку. З сеї могили, що знімає ся стрімко понад Дніпром, розкриває ся чудовий вид: на широкій площі земляний курган, що зберегає тлінні останки поета, а на нім величезний хрест желізний; побіч хата для могильного сторожа: за тим знімають ся амфітеатрально гори вкриті лісом, зпереду розкинув ся Дніпро-Словута широкою лентою, а далі безмежний задніпряньський низ. З того часу не тільки приятелі і знакомі стали відвідувати Шевченкову могилу, але й хлібороби, і між ними

пішли всякі перекази про поета, що „волю писав“, в котрих зображають єго то лицарем, що стає за волю „сермяжного люду“, то „характерником“, що встав невидимо з гробу і т. ин.

Шевченко був вельми людяний та м'який у зносінах з людьми і любим своїм поведенєм очаровував не тільки рівних собі, але й висші верстви суспільства; вмів оцінити людське достоїнство навіть у ворога й іновірця, а заподіяна комунебудь кривда зворушувала єго невимовно. Він був безмірно чутливий на красу природи, серед котрої забував про своє горе; в товаристві людей був звичайно невисказано дотепним оповідачем і з незрівнаним мистецтвом і чутєм виконував мельодії народних пісень. Шевченко визначав ся глибокою релігійністю, любовю до всякого чоловіка і бажанєм волі та братерства братнього для всіх людей. Хоч Шевченко не набрав ся правильної осьвіти в школі, однак опісля власною пильністю доповняв сї недостачі і став осьвіченим чоловіком, бо читав „не-мало“, як сам визнає, а книжки були у него „хлібом насущним“. Він знав Гомера, Вергілія, Овідія, Тита-Лівія (в московськїм перекладі), читав романи Вальтер-Скота, Бальзака, твори Шілера, Гетого і Кернера, Байрона, Міцкевича, Залеського, знав естетику Лібелята, космос Гумбольда, знав твори Жуковського і ин., стихи Пушкіна „не сходили у него з язика“, а Шекспіра „всюди возив з собою“.

Поетична творчість Шевченка. Невеликий обємом збірник поетичних творів Шевченкових „Кобзар“, але в нїм відбили ся київські сьвятині, запорожське степове жите, ідиля українського селянського побуту, — взагалі історично вироблений народний душевний лад з питомими відтінками краси, задумчивости і журливости. Шевченко вибиває ся серед великої громади всесьвітних геніїв тим, що він щиро народний поет, що вийшов зпід стріхи убогого панського крепака і сам зазнав того важкого крепацького житя. Єго душа боліла за весь замучений рідний єму нарід а єго голос, то був голос того народу. Він неначе та струна, що жалібно, чи сумно відзиває ся, скоро до неї доторкне ся рука. Вийшовши з народу і зазнавши важкого крепацького житя, відчував він страждання народу і тому єго чутливе серце було переповнене загарливою любовю рідного

краю і народу. Вона навівала на єго душу безвихідну журбу над недолею народу, а те, що він висьпівав про сю недолю, стає несхитним доказом, що він був не тільки поетом українського народу, але й усього людства. Поетична творчість Шевченка невіддільна від тих условин, серед яких доводило ся жити єму самому та українському народови. Під впливом тих услови зложив ся суспільний сьвітогляд поета, уложили ся головні мотиви єго творчости і основний тон єго поезії, того поетичного протесту проти кріпостного права, в тих обставинах виробив ся ідейний борець за народну волю, Єремія кріпостного права, як єго влучно названо, ненависник усіх гнобителїв народу. Боротьбу проти крпацтва провадив Шевченко у своїх творах протягом цілого свого бідолашнього життя з однаковою силою з самого почину, як і під кінець своєї поетичної творчости, хоч під кінець проявляє ся у него більше страждання і журливости.

Перші поетичні твори Шевченкові повстали тоді, коли вплив „подиху волі і місячних ночий“ розбудив єго музу, з визволенем єго з крпацтва (22. ст. ст. цвітня 1838 р.). Одначе він сам, пишучи нишком свої вірші, не відчував спершу їх стійности, не знав, як сам каже, „відкіль несеть ся пісня, складають ся стихи, дивлюсь, уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось“. Аж принагідно, зимою 1839/40 р. звернув на них увагу полтавський дідич, Петро Мартос, котрого портретувати мав Шевченко; побачив та взяв у него деякі вірші і видав їх п. з. „Кобзарь“ (Птб. 1840)¹).

Шевченкові балади. З перших поетичних творів Шевченкових, написаних у „Літньому Саді“, зберегла ся „Причинна“; за нею пішла небавом після визволення з крпацтва „Тополя“, „Утоплена“, на основі повірок розповсюднених в народі. В тих творах виявив Шевченко глибоке зрозумінє української народности, але й не обминув тих чудових образів, витворених буйною народною уявою.

¹) Се виданє обнимає: Засьпів (Думи мої), Перебендя, Катерина Тополя, Думка (На що мені чорні брови). До Основяненка, Іван Підкова і Тарасова піч.

В тих творах, написаних в балаговій формі під впливом Жуковського, Пушкіна та Міцкевича нахилив ся Шевченко до модного в тодішній європейській літературі романтизму. Та хоч він користувався багатими засобами української народної поезії, всеж таки зумів зєдинити красу народної творчості з мистецькою творчістю свого генія. Сей романтизм Шевченкових творів, яко вірний образ почувань і думок українського народу і взагалі романтизм тодішнього українського письменства, був схожий з романтизмом польсько-українських поетів, одушевлених українською старовиною, але ріжнив ся від романтизму московської поезії, навіяного головню німецькою романтикою.

В «Причинній» зумів Шевченко мистецьким ладом обробити народне повіре про русалки, що живуть у ріці і в місячну ніч виходять з води пограти ся, погуляти та пісень засьпівати. В таку місячну ніч ввійшла дівчина, котрій ворожка таку причину задала, що вона блукала сонна понад Дніпром, дожидючи свого милого з війни, де її русалки залоскотали. Тимчасом вернув козак з війни і побачивши свою милу мертвою під дубом, з розпущи розбив голову о дуб. Народне повіре про русалки є також основою балади п. з. «Русалка». Зведена і розєднана з милым сільська дівчина втопила своє дитя, що стало русалкою, щоби піметити невірному батькови, але мати з ним не приходить. Колиж раз вертала в палати, не чула ся, як її вхопили Дніпрові дівчата і залоскотали. В сій баладі стрічаємо новий напрям, що має метою зобразити горе злучене з суспільними привідеями і гноблене низших верств вищими.

В творах того рода заставляє нас поет заглянути в моральну пропасть, від котрої мимохіть відвертаємо ся: він розкриває перед нашими очима всі суспільні пороки, не переступаючи межі естетики.

В «Русалці» грішна мати призначає своїй довї караючу ролю, але сама дальше розкошує в панській палаті, за що її постигла заслужена кара.

Основою спорідненої з «Причинною» взірцевої балади «Тополя» положив поет народні пісні про перемену в тополі дівчини, що не могла діждати ся повороту свого милого козака та ходила до ворожки і випида заданого нею зїля. Своім творчим генієм надав Шевченко сему народному повірю високомистецьку форму і зложив баладу, котра є справдішньою перлиною в українськїм письменстві.

Переміну безталанної дівчини в лілею зобразив Шевченко в чудовій баладі «Лілея», що занепащена неповинно в панській палаті стала «лілеєю-снігоцьвітом», за що її в палатах витають, царівною називають.

В баладі «Калина» всловлює заручена дівчина бажане, щоб могла на засадженій нею калині щебетати разом з милим, бо може він пташкою приліне з того світа: а коли в ранці на калині пташка щебетала, дівчина під калиною на віки спочила.

В баладі «Хустина» смерть милого, чумака, що вмер у дорозі, доводить дівчину до того, що вона стає черницею.

Поруч тих балад можна поставити що до основи ліричної картини «Три шляхи» і «Пустку». В першій поклав поет основою мотив, що не треба кидати своєї батьківщини, не шукати долі на чужині, але трудити ся на рідній ниві. В «Пустці» зобразив поет хату край села, в котрій сподівався щасливо жити милій з дружиною, одначе довело ся йому вернути москалем та застати опустілу хату, бо мила его вмерла.

Балада „Утоплена“ в супрогивности до „Тополі“ творить перехід від романтичного напряму до питомого Шевченкови народного реалізму. Основу її взяв поет із народних переказів про прегарну пасербицю і лиху мачуху.

Молода вдова зваблює до ставка свою доньку Ганну, що чудовою красою стає в дорозі її залицяню з козаками і там її топить. Влюблений у Ганну рибалка вносить її мертву на берег і з розпуки кидає ся з нею в воду. З того часу ставок заріс осокою: о півночі випливає мати розхрістана, а тимчасом спля фили Ганусю вносять, випливає і рибалка, цілує їй очі та знов поринає ¹⁾).

Побутові поеми. Поезія Шевченка доторкнула ся всіх болючих сторін долі українського народу і вона перенята живими почуваннями любови для него, особливож до нещасного жіноцтва. Поет сам у своїм житю не зазнав щирої любови, але майже не доторкає ся своїх особистих переживань. Він мріяв, правда, про власну хату і подруже, одначе мрії про родинне жите розвіяли ся. Поет скриває своє горе в глибині серця, а за те виступає звичайно або безталанна дівчина „як билиночка в полі“, або постать матери, в котрій скупляють ся почування поета. Більшість тих жіночих постатей є для поета тільки формою, в котру вкладає він свою власну душу, або символом, в котрім скриває ся власне

---

¹⁾ Основа сеї балади послужила М. Старницькому до єго опери „Утоплена“ з музикою М. Лисенка.

єго я. Безталанє поета зливало ся отже з почуваннями для недолї інших і тим способом діставало воно етичну санкцію та могло кріпшати і виливати ся могутною струєю. Тимто таке глибоке і шире почуванє викликувала в єго серці безталанна доля дівчат і материй, котрим він присьвятив стілько чудових творів. Крепацтво на Україні і спричинені тим обставини доводили до того, що неповинні дівчата падали жертвою розпустних „непрошених цивілізаторів“ нашого сільського люду та інших суспільних верств. Під впливом сих побутових обставин на Україні живописав Шевченко жите і родинні почуваня сільського люду і творив найкрасші поеми, як „Катерина“, „Наймичка“, „Відьма“ і ин.

В поемі „Катерина“ доторкнув ся Шевченко одної з найбільш болючих сторін сільського житя і зобразив сумну долю сільської дівчини на основі дійсних житєвих обставин на Україні. Сільський люд безталанний, полишений, безпросьвітний, береже свої почуваня в серці, виставлений на моральне пониженє висших зіпсованих верств суспільства. А якраз ся гарна прикмета в житю українського люду стає часто причиною нещастя українських дівчат, котрі падають жертвою ширеного з гори проступку. З тих відносин зачерпнув Шевченко основу для своєї поеми. Події та почуваня в сій поемі не виходять поза обсяг обставин сільського побуту, дійсність не виступає поза круг щоденщини; протягом цілого оповіданя про безталанє Катерини обертаємо ся на реальній основі. „Поет узяв з людового житя одну сльозу“, як прегарно висловлює ся А. Совінський, „одначе могутністю своєї любови осьвітив її так чудово, що вона затремтіла всіми промінями людського духа. Убога сільська дівчина стала героїнею, покриткою-мученицею, а зводник єї — злочинцем.“

В кожій стрічці сєго твору проявляє ся горяча любов поета до поневоленого народу і до страждущого жіноцтва. Щира простота в зображуваню безталаня зведеної жертви викликує потрясаюче могутне вражінє.

Поему „Катерина“ присьвятив Шевченко Жуковському на спомин 22 цвітня 1838 р. з вдяки за пособлюванє в справі визволеня поета з крепацтва.

Неначеб рідною сестрою „Катерини“ що до основи являє ся Шевченкова „Наймичка“. Одначе сї поеми по-

хожі одна на другу тільки тим, що в обидвох зображає поет зведені дівчата, але що до ладу в зображеню проявляє ся в них велика різниця, а крім того героїні поем зовсім відмінні що до характеру. Катерина і в своїм безталаню глядає ще щастя і намагає ся віднайти свого милого; коли уже погас останній промінь надії, вона лишає свого сінка при дорозі і єї материнське чутє не проявляє ся великою силою, вона сама заподіває собі смерть. Тимчасом у „Наймичці“ Ганна в глибокім почутю свого материнства для щастя своєї дитини забуває сама про себе, карає ся весь вік наймичкою і стає мученицею для добра дитини. Характер Ганни є отже без міри піднеслійшим, як характер Катерини; вона свою щирю і палку любов підняла до самовідреченя. Єї любов виявляє ся навіть у подробицях з першої хвилини житя єї дитини і не холоне протягом довгих літ та обгортає дитину серед усяких обставин житя щирим ласкавим почуванєм. В „Наймичці“ довів Шевченко в творчости побутових картин до найвисшої досконалости. Та при всім поема „Катерина“ що до творчої ідеї і піднеслого єї замислу має висшу літературну стійність. Живописуючи безталанє Катерини, зображає поет при тім також суспільні відносини на Україні, він дає нам не тільки чудову картину занпащеної долі Катерини, але й яскравий образ тої деморалізації розповсюдненої між народом Москалями, остерігає дівчат перед сею пошестю вношеною між нарід панськими московськими розпустниками, що цурають ся власних дітий. Поема „Катерина“ має отже також національне значінє, коли тимчасом „Наймичка“ є тільки чудовим ідилічним образом з житя народу, а задля своєї біблійної простоти радше іділею, як поемою.

Вперше появила ся „Наймичка“ в II-ім томі „Записокъ о Южной Руси“ Куліша (1857) з передним словом видавця, в котрім він зазначає, неначеб не знав імени автора сеї поеми. „Зміст єї“, каже Куліш, „вельми простий і не похожий на видумку, але краса форми виявляє в ній творчість висшого степеня. Живопись природи доведена там до чудової докладности і свободи, в котрій мистецтво замітне тільки для вправного ока. Основою поеми поклав автор наївні трюгаючі обставини і в тім роді не знаю нічого красшого ні в одній європейській літературі. Мова поета

сяє всею сьвіжістю і горить усіми красками, які стрічаємо тільки в наших найкрасших піснях з родинного побуту, або в піснях про материнські почування і сердешну набожність народу“.

Куліш добре знав, що Шевченко написав „Наймичку“ „ще до свого москальовання“, але вважав, що тоді, коли поет вертав із заслання (1857 р.), незручно булоб виводити его імя яко українського письменника.

Ідея в „Наймичці“ Шевченка, — се одна з основних ідей поета, оброблювана на різні лади протягом его літературної творчости. Шевченко вважав основою суспільства семю в таким виді, який зберіг ся в українських селах і хуторах, не здеморалізованих посторонними впливами. Семейне, патріархальне і сумирне жите — се найбільша сьвятість. Нарушенє сеї сьвятости, се найбільше нещастє, найтяжший гріх, що вимагає вельми основного каяня. Пониженє женщины, зрада і знеславленє дівчини, котрій тим способом відбирає ся спромогу правого семейного житя, займає в его творах більше місця, ніж робота на панщині, визиск, чиновницька кривда, здирства і т. п. Він поборює крепацтво і всяке гнобленє та кривди, але ще з більшим завзятем виступає проти салдатчини (на пр. в „Катерині“), проти панів-розпустників, що вводили деморалізацію по українських селах і хуторах. Любов хутірного житя, туга за ним і охота живописувати его красу, була понукою для Шевченка вивести на основі сего ідеалу ідею материнства, одну з найсильніших у его творах, в котрих він боготворив становище матери в людськїм суспільстві.

В Шевченкових творах пересуває ся довгий сумний хорівід сих мучениць, починаючи „Катериною“, а за нею „Наймичка“, „Відьма“ і багато інших. Поема „Відьма“ основана на улюбленій поетом темі про дівчину зведену розпустником, подібно як і „Катерина“, з тою різницею, що тут зводником являє ся дідич. Але хоч „Відьма“ написана ще в добі процвиту Шевченкового таланту, перед его увязненєм, не дорівнує, правда, двом згаданим в горі поемам, одначе замітна високою ідеєю всепрощення. З тих поем роглядає думка поета, що Москалі і пани є справниками ещасть бідолашнього люду і тому він буде щасливий, коли е буде їм довіряти та між ними глядіти для себе щастя.

Якнебудь сі поеми не мають політичної ціхи, то з них виразно проглядає політична думка Шевченка. „Відьма“ має переважно діяльову фърму і написана ядренною мовою та живописує яскраво поведене московських панів з підданими.

Безталанє дівчат і материй спричинене моральними й суспільними відносинами на Україні викликало у Шевченка сердечні спочуваня. Він уявляв собі, що:

»У нашім раї, на землі
Нічого кращого немає.
Як тая мати молодая
З своїм дятяточком малим

(Руск. Письм. V. 2. 123.)

і тому він женщину цїнив висше яко матір, ніж яко щиру подругу. Він бачив добре, що у більшости женщин стояли вельми дорого радощі материнства і що на женщинах страшним способом відбили ся сумні наслідки крепацтва. В тім високім цїнованю женщины - матери проявляв ся в Шевченкових творах не тільки вплив української народної поезії в котрій доведена пошана матери до справдішнього боготвореня, але й власний житєвий досьвід утверджував поета в єго моральних поглядах та неперечно вплив київської громади 40-их рр. Тимто з таким роздратованєм пятає поет також і в пізнійших творах написаних на засланю і по повороті з неволі усяких зводників і розпустників, як н. пр. у поемах „Катерина“, „Марина“, „Сотник“, „Титарівна“ і з таким сердечним почуванєм відносить ся до „Маленької Маряни“, порівнує її з маковим цвїтом, з котрим люди пограють ся, засушать і кинуть. Одначе при всій сердечній чутливости в сих творах Шевченко не впадає в сентиментальність і виявляє в сім роді поетичної творчости найбільшу саморідність, а в зображуваню бездольних, героїчних жіночих постатий стоїть поруч московського митця Тургенева, як се признає шведський учений, проф. А. Єнзен

Історичні поеми. Геній Шевченка обняв поетичною творчостю також історичну минувшину українського народу, а хоч з тої царини маємо тільки дві поеми „Гайдамаки“ та „Гамалію“ і кілька невеличких рапсодій та епізодів „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „Невольник“ „Вибір гетьмана“, „Розрита могила“, „Суботів“

„Здача Дорошенка“ („Заступила чорна хмара“), „Іржавець“, „Чернець“, „Швачка“, то в дійсності можна до Шевченка віднести слова звернені ним в ославі І. Котляревського, що він „всю славу козацьку, за словом єдиним, переніс в убогу хату сироти.“ Події на широкій Україні, де „родилась, гарцювала козацькая воля“, ті високі могили, „начинені благородним трупом“, про котрі „кобзарі сьпівають“, манили живу уяву поета. До самої смерти Шевченко високо почитував кобзарські думи, величаючи їх українським Гомером, як засьвідчає П. Куліш. Тим то відчуваючи поетичним почуванем значіне козаччини в борбі о народну волю, вже в перших починах літературної творчости вивів Шевченко ідеальну картину народного кобзаря, поета-пророка. В постаті сліпого „Перебенді“, що сьпівав про „Чалого“, про те „як Січ руйнували“, він зобразив народного кобзаря, що в своїх думках голосив давню славу України, котра й Шевченкови розкрила ся в давних могилах розкинених „по скржавленій землі, як по пергаментях“ і дала єму снагу з тих давних могил „правду сьвяту вичитувати.“

Неначеб пригравкою до історичних поем Шевченкових являє ся єго вірш „До Основ'яненка“, в котрім живописує з молодечим жаром і з тугою за минушою славою образ бувальщини українського народу. Але хоча сьвідомий того, що „не вернеть ся козаччина, не вернуть гетьмани“, то він певний, що „слава не поляже, а розкаже, що діялось в сьвітї, чия правда, чия кривда і чиї ми діти“. Поет теренятий живою надією, що

„Наша дума, наша пісня
Не вмре не загине...“ — і вказує:
»Отде, люди, наша слава,
Слава України.« (Руск. Писем. V. 1. 43.)

Ся пригравка до історичних поем Шевченкових навіна горячою любовю народу і рідного краю, в ній бє мотним живчиком національне почуванє, а „жива душа поєова“ споглядає сьміливо і погідно в будучину, бо „слава України“

»Без золота, без каменя,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово!« (ibid. 43.)

„З історичними поемами Шевченка, каже проф. В. Антонович, случилось ся те, що случилось ся з такими творами всіх талановитих поетів, котрі вибрали для своїх писань історичні події. Суспільство одушевлене мистецьким зображенєм минувшини, відчуваючи вірність живописаня історичної доби, приймає часто поему та історичну повість за історичний матеріял, не дбаючи про критичну перевірку описаних подій. Так дехто думає, що Палій закінчив жите в Межигорськїм Спасї, що Гонта покарав смертю власних дітей, що Підкова й Гамалія ходили походами на Царгород і Скутару і т. п. Тимчасом Підкова й Гамалія, коли навіть були на сьвітї, не вибирали ся на Царгород і Скутару: поема „Чернець“ основана зовсім на переказї, що Палій умер у Межигорї, чого не було; є невірности в описї вибору Лободи і Наливайка на гетьмана, а так само є помилки в подробицях у поемі „Гайдамаки“ (н. пр. смерть титаря — подія правдива, але стала ся вона зовсім не так). Події живописані Шевченком у „Гайдамаках“ тягнуть ся у него майже цілий рік, а тимчасом вони тривали не більш як два місяці. Не можна отже поета утотожнювати з істориком: поет — мистець і не его діло критично справляти поодинокі події минувшини. Він виводить живий і повний образ доби, оживляє і ставить перед очима читача поодинокі особи, цілі покоління; в его творчости воскресают народи з їх тілом і душою, з їх почуваннями і думками. Словом для митця мало важна фактична точність подробиць, тільки щоби вони були можливі на основі зображуваної ним доби“.

Шевченко отже мимо помилок що до історичних подробиць силою свого генія проникнув скрізь густу темряву історичної минувшини і продер грубу завісу, що закривала справдішню історію та відгадав те, що опісля протягом часу установила історична критика. Деякі черти в Шевченкових поемах показують ся зовсім вірними, історичною критикою провіреними подіями. Шевченко, як не можна ліпше зрозумів і відчув духа Запорожа, в котрім нарід бачив здійсненє ідеального устрою громадського житя, як се видно з поеми „Підкова“. Подібнож живописав вірно і живучаси руїни у вірші „Наступає чорна хмара“ (Здача Доршенка) так, що такий погляд і образ можна було собі ви-

творити тільки на основі пізнійше виданої ширшої монографії Костомарова.

Дума »Іван Підкова«, починає ся згадкою давної слави козацької і протиставленем минушого гулящого життя козацтва сумній теперішності. На основі сих сумних споминів виступає велична постать отамана Івана Підкови на чолі завзятих Запорожців, що пливуть на човнах по Чорному морю до султана в гості. Ся картина визначає ся чудовим живописанем і справді позваляє серцю відпочати.

В поемі »Гамалія« ввів Шевченко постать неісторичного отамана тогож імени яко тип нестримного завзятого козацтва, котре, як висловив ся М. Максимович, писало на боевищах зброєю і кровю. В невеликих рамцях подав поет величний образ козацької виправи на Скутару, задля визволу братів з турецької неволі і страшної пімсти на гнобителях. Козацький плач закованих у Скутарі невільників Босфор у синє море на ребрах послав, щоби єю мову у Лиман погнали, а Лиман Дніпрови ту ю журбу-мову на хвилях подав та збудив Луг і Хортицю: сьнів козацької дружини на байдаках під проводом Гамалії, страшний образ козацької плати в палаючій Скутарі і веселий поворот з визволеними братами та з богатою добичею — отсе ті мистецькі яскраві картини, що пересувають ся перед очима читача і викликають перемену настроїв, котрим відповідає і розмаїтість у будові вірша, та додає високої стійності сему творови.

Такий страшний местник за кривди заподіяні українському народови, в обороні віри і волі являє ся в бою над Алтою Тарас Трясило в творі »Тарасова ніч«. Кобзар на розпуті висьпіває про кроваву минувшину України і єї боротьбу з Московщиною, Польщею та Туреччиною. Яскравою картиною освіченого сонцем польсько-козацького боевища, вкритого трупами шляхти кінчить поет сей твір.¹⁾

В сих історичних творах сьвітогляд поета закрашений романтизмом; єго поезія являє ся тугою-журбою по втраті давної козащини, але на основі народних переказів і пісень славославить він козаків борцями за волю і славу України і надає своїм творам також національну прикмету.

Найбільшою поемою історичною Шевченка — се »Гайдамаки«, видані (1841) після виходу »Кобзаря«. Сама поема, зложена з 11 пісень, попереджена прольогом (присьвятою) а закінчена епільогом і прозовою передмовою, зображає останні визвольні змаганя українського народу.

¹⁾ Тут описує Шевченко побіду козацького отамана Тараса Трясила в Переяславськім бою (1628 р.) над коронним гетьманом Конєцьпольським над рікою Алтою.

Основою сеї поеми послужили кроваві події Коліївщини (1768 р.), про котрі поет ще малим хлопцем наслухав ся народних переказів, і оповідань свого діда. Поет зображає проводирів Коліївщини героями, що „встали за сьвятую правду й волю і розкували закований у кайдани народ темний“, виводить страшні сцени різні й руїни, повні драматизму, котрі лагодить ідилічними епізодами (зустріч сироти Яреми, прозваного опієля Галайдою, з донькою татаря Оксаною) або елегійними рефлексіями і так зводить контрасти сьвітла і тіни в гармонійну цілість та підносить тим літературну стійність поеми.¹⁾ Одначе живописуючи се »лихо, гірше пекла«, поет не спочуває жорстоким вибухам пієти, бачить у тих страшних подіях велику історичну похибку і жалкує. »що тогож батька діти не вміли, не хотіли жити та братать ся«; »серце його болить, як згадає, що старих Словян діти випились кровю« та доходить до тої думки, що й після сїх страшних подій »нема правди, не вросла: кривда повиває« — а »Україна на віки, на віки занула«, »все замовкло«. Вспівавши у величній поемі криваві події Коліївщини, заохочує поет до братолюбія і додає в передмові до »Гайдамак« отєї слова: »Слава Богу, що минуло! а надто як згадаєш, що ми одної матери діти, що всі ми Словяни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютьця знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозмежованою останеться на віки од моря і до моря словянська земля!«

Перенятий духом народної поезії, висловив сам поет свій погляд про гайдамаків у вірші „Холодний яр“: „За сьвятую правду, волю розбійник не стане, не розкує закований у ваші кайдани народ темний“. В передмові зазначає Шевченко, що він „за дідом своїм (як се й в епільогу висловив) розказав козацьку славу так на в м а н я без книжної справи.“

Окрім народних переказів про Коліївщину, відомих Шевченкови, поет неперечно зачерпнув гадку зображення „Гайдамак“, деякі подробиці і загальний вивід з творів польської літератури, що обрабляли сю тему або доторкували ся сїх подій і були відомі нашому поетови (як поема Грози „Pan Starosta“, Гощинського „Zamek Kaniowski“, Грабовського „Koliszczyzna i Stepy“, Чайковського „Werny-

¹⁾ К. Шейковський пише: „Поема „Гайдамаки“ виводить цілу низку величких житєвих картин, повних драматизму. Сї сцени можна сьміло поставити поруч найліпших Шекспірівських сцен. (Опытъ южно-русскаго Словаря. Кієвъ, 1861 ст. XIV.).

ога" ¹⁾). Іменно же поема Гощинського, що припала до вподоби також і М. Шашкевичеві (задля чого став її перекладати), була особливо близька ідеї нашого поета, позаяк Гощинський умів перенести ся в сей вік, який зображав, у душі почування українського народу. Тільки зображене виходить Шевченка з більшою драматичною силою та оцінка цілої події у Шевченка відмінна, іменно з Чайковським він тим зовсім розходить ся. А що поет не читав, як сам винає, критичних монографій про добу Коліївщини, то й нічого дивного, що й у сій поемі попадають ся деякі помилки.

Історичним видном страшних подій гайдамаччини в р. 1768 було місто Умань у Київщині, а особливо страшні жорстокости діяли ся в уманським, чигиринським і звенигородським повіті. Сі страшні події були викликані суспільними й релігійними відносинами на Україні, але крім суспільних змагань поета проявляє ся також его національний світогляд, а пробиває ся вже нахил до реалістичного зображування, до аналізу людського чуття і чисто-психологічних питань. Епічне оповіданє часто вставляє поет ліричні рефлексії, котрі переривають спокійний лад епічного твору. Се було впливом не тільки ліричної вдачі Шевченка, але й вдачі українського народу, котрий не витворив чистої епічної поезії, позаяк зображувані події були на стілько близькими дійсности, що мимохіть викликали пряму участь почувань співців і у слухачів. Тим можна пояснити не тільки ліризм „Слова о Полку“ і народних дум, але й історичних поем Левченкових.

Романтизмом навіяний козацький націоналізм, у котрім Левченко глядав ідеалу України, уступив місця реальній оцінці поглядові на минувшину в пізнійших творах історичних. У вірші „Розрита могила“ дорікає він Богданови Хмельницькому, що злукою України з Московщиною (Переяславським договорі 1654 р.) „занапастив вбогу сироту Вкраїну“ (у вірші „Суботів“), „а Москалики могили розривають та грошей шукають“ і тому у вірші „Чигирин“ кличе:

¹⁾ Так само Шевченкова „Хустина“ нагадує Чайковського „Swanie Zarogozca“, а „Гамалія“ своїм кольоритом — повість Чайковського „Uprawa na Carogród“ і „Skalozub w zamku siedmiu wiez“, хоч Шевченкові були відомі сї події і з народних дум та історичних творів.

»Спи, Чигрине! Нехай гинуть
 У ворога діти!
 Спи, гетьмане, поки встане
 Правда на с'єм сьвітї!“ (Руск. Письм. V. 1. 105.)

а підчас останнього побуту в Переяславі (в серпні 1859 р.) вельми згідно відкликнув ся до Б. Хмельницького.

Пізнійші визвольні змаганя України не найшли відгомону в Шевченкових творах; про Мазепу і Полуботка згадує тільки принагідно, а про наслідки нещасного полтавського бою (1709 р.) натякає тільки мимоходом у вірші „Іржавець“, як із Січи Запорожці Матір-Божу взяли із собою на нове-горе Запороже і як потім вернули ся та в Гетьманьщину принесли образ Пречистої і поставили в Іржавці в мурованім храмі: „Отам вона й досї плаче та за козаками“. Зате козацьке завзяте хвастівського полковника Семена Палія, засланого Мазепою на Сибір, викликає щире спочуванє поета в чудовій картині прощаня Запорожців із сьвітом після бурливого житя у поемі „Чернець“.

Відгомін давної козаччини після єї занепаду відбив ся в поемі „Невольник“, написаній з живим спочуванєм нещасній долі приймака Степана, висланого старим козаком на Запороже, а відтак осліпленого в ясирі і одруженого з козачкою Яриною.

Національно-політичні твори. Реальний напрям у пізнійшій оцінюваню змагань козаччини насунув Шевченкови питанє: „хто взяв волю України?“ і на основі дальшого роздумуваня над минувшиною народу, як і під неперечним впливом польської і московської революційної літератури та змагань російських декабристів до знесеня крпацтва і заведеня рівноправности всіх верств суспільства проявиле ся у него ворогованє супроти царизму, яко головного жерела злиднів українського народу. В таким настрою написав він національно-політичні поеми „Сон“, „Кавказ“ і „Великий Лях“ та сатиричний вірш „Юродивий“.

Поему „Сон“ написав Шевченко під неперечним впливом Міцкевичевих творів¹⁾, а в части й під вражінем Дантсового „Пекла“, одначе жива уява і висока ідея надали самс

¹⁾ Головним взірцем служили єму „Petersburg“, „Improwizacja“ і ч. поеми „Dziady“ і сатиричний образ „Przegląd wojska“, а в деяких подробицях і Пушкіна „Мѣдный всадникъ“.

рідности й величності сему творови, в котрім поет глянув глибоко в тогочасний суспільний побут. В яскравих картинах сего земного пекла у фантастичнім леті понад землею з України в Петербург поет виводить людські злидні, котрі викликають у него почування глибокого жалю, гірке глузоване або роздратоване, так що рад би полетіти „високо-високо за синії хмари, де сьміху людського і плачу не чути“.

Поема „Сон“ є з національного становища обжалованєм темного царства за кривди України, а хоч недостає їй епічного спокою і суцільности образів, то вражінє єї могутне.

До найвисшого степеня поетичної творчости в національно-політичнім напрямі підняв ся Шевченко в поемі „Кавказ“, присвяченій памяти зукраїнщеного Француза, приятеля поета, гр. Якова Бальмена, борця за волю України висланого з російським військом на Кавказ, і там убитого Черкесами.

Кавказ представляє ся поетови огнищем людського горя і визвольних змагань, де чпмало полило ся крови, де й приятелєви Шевченка

»Не за Україну,
А за її ката довелось пролїти
Кров добру, — не чорну: довелось запити
З московської чарки московську отруту.“

(Руск. Писем. V. 1. 111.)

Відтак звертає ся роздратований поет проти царської системи, що проливає ціле море крови й слїз та показує тільки, як і тюрми мурувати, кайдани кувати: поет пятнує все фарисейство, лицемірство і змаганя до наживи, одначе при всім отім не вдає ся з розпуку, бо вірить в те, що »не вмирає наша правда, не вмирає воля« — »не скусє душі живої і живого слова«, і тому кличе до лицарів:

»Борїте ся — поборете:
Вам Бог помагає:
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!« (ibid. 109.)

Сего погляду на царську систему не змінив Шевченко до самої смерти і остав вірним своїм молодечим ідеалам та ще в часі обороту із заслання написав у Нижнім Новгороді вірш з п. »Юр оппвий« (частину задуманого твору), в котрім пятнує чиновницьке саддатеьке фарисейство, гнобленє правди й волї, гонителя жестоого, безбожного царя, творця зла і в сїм роздратованю питає ся:

— — Коли

Ми діждемо ся Вашингтона
З новим і праведним законом?»

із глибокою вірою й надією заповідає:

»А діждемось таки колись!« (Руск. Писем. V. 2. 257.)

Як у „Кавказі“ в малих рамцях дав нам Шевченко огнистий політичний образ боротьби проти „темного царства“, найкрасше свідощтво широкого людського чуття поета високої поетичної і мистецької стійности, так у творі ширших розмірів з н. „Великий Льох“, названім містерією, містично навіянім, поет віщим духом вказав на будучу волю України. Вже у вірші „Розрита могила“ дорікає поет, що Москаль могили розриває, „риє, розкопує, не своє шукає“, що „на четверо розкопана, розрита могила“ і „як би то найшли те, що там схоронили, старі батьки — не плакалиб діти, мати не журилась“, а у вірші „Могила Богданова“ („Суботів“) згадує, що „стоїть в селі Суботові, на горі високій домовина України, широка, глибока — отто церква Богданова!“ і вказує на те, що Москалі „могили вже розривають та сьміють ся з України“. Але поет картає сих чужих людей, щоби не сьміялись, бо „церква-домовина розвалить ся... а зпід неї встане Україна і розвіє тьму неволі, сьвіт правди засьвітить і помолять ся на волі невольничі діти.“

Головним мотивом містерії „Великий Льох“ є думка про розриту могилу, се „малий льох в Суботові Москва розкопала, великогож того льоху ще й не дошукалась“ — а сим великим льохом є „на горі високій церква домовина“. Коли отже Москалі сей льох розкопають, „церква розвалить ся, а зпід неї встане Україна і розвіє тьму неволі“.

В отсїм то льоху, в отсїй домовині, як висловлює ся поет в иншім місці:

»Отсе воля спить,
Лягла вона славно, лягла в купі
З нами козаками« — (ibid. 130.)

отсе той скарб, що нам старі батьки схоронили“, а як би найшли той скарб, себ то волю, „не плакалиб діти, мати не журилась“. Поет вказував отже віщим духом на се, що Україна не пропала на віки, що вона встане а з нею „воля і розвіє тьму неволі, сьвіт правди засьвітить і помолять ся на волі невольничі діти“.

Правда і воля були метою змагань поета тому, що правда є ідеалом життя і до неї лине життя, вона одухотворює життя. Сими змаганнями була проникнута творчість Шевченка, особливо в другій половині, а се виявляє ся наглядно в поемі „Неофіти“. Коли Шевченкови блиснула надія повороту із заслання на волю, віджив єго віщий дух і тоді написав він у формі алегорії політичну поему „Неофіти“.

Се яскрава картина страждань з перших часів християнства за часів Нерона, страждання Римлянки-матери, котрої спина, наверненого сьв. Петром на християнську віру, разом з іншими неофітами кинено на поталу хижим звірюкам у Колізеї, а опісля розшматованого трупа у Тибр на жир риbam. Нещасна мати остала одна на березі, дивилась, поки не осталося живого сліду на воді, і »тяжко-страшно заридала та помолилась в перший раз за нас Розп'ятому, а слова Єго живії в душу приняла і на торжища і в чертоги істинного Бога слова правди понесла.«

В сій алегоричній поемі Римлянка-матір — се Україна а єї син Алкид — се син України, замучений в царській неволі. В поемі оповіданє подій рішуче, коротке, виразисте, ледви намічене, а в ній перемагає ліричне живло, бо поет ледво здержує своїм блискучим епічним ладом пориви кипучого пророчого гніву і виливає свою горесть такими словами, що громом несуть ся понад головами розпинателів; особливо ж прольог до поеми написаний в крайній душевій горесті.

Якнебудь що до мистецького викінченя „Неофіти“ не дорівнюють іншим творам Шевченка, а недостача клясичного образования спричинила деякі похибки в подробицях, всеж таки величне й ідеальне зображенє матери-мучениці додає великої епічної ваги поемі і з того погляду а також задля ядренности мови і великого богатства глибоких думок „Неофіти“ можуть стати поруч найвизначніших того рода творів всесьвітнього письменства. В особі Алкида, сина України, скриває ся саме я поета, що з жорстокої волі царя-мучителя загибає, а мати-Україна аж після єго смерти переймає ся словом правди і волі, яке голосив поет.

Шевченко — апостол правди, учитель людства. Визначною прикметою Шевченка була незвичайна єго смирність яко письменника і в смирности на склоні свого віку дивував ся він:

»...чому не йде

Апостол правди і науки?« (Руск. Письм. V. 2. 250.)

хоч в дійсности він сам став не тільки народним українським поетом, але й всесвітнім генієм, учителем і світочем людства, апостолом правди і науки. Шевченко був справді не тільки національним поетом українського народу, він переняв ся не тільки ідеєю его волі і рівноправности, але й ідеєю правди і волі всего людства. Він був глибоко перенятий релігійними почуваннями, а Біблія була найбільш улюбленим читанєм его, не тільки яко мученика за волю, в часі заслання, але й з самого малку. У него сильнійше проявляє ся любов ближнього, як пімста, в страждущих і поневолених бачив він братів, а его твори навіяні любовію і тугою в змаганях до вирівнання всіх національних і суспільних суперечностей, до загальної свободи і братолюбія. Релігійні почуваня витиснули виразне знамя на его творах, а на чолі їх часто наводить він слова сьв. Письма, переспівує псалми Давидові або твори великих ізраїльських пророків. Легко отже зрозуміти, длячого такій глибоко релігійній вдачі Шевченка припали до серця змаганя Кирило-Методіївського Братства, котре мало релігійний підклад. Душа его линула до змагань сего Братства не тільки з загально людських почувань, але й із словянського братолюбія. Він був перенятий ідеєю словянофільства в ідеальнім розуміню Коляра і его ровесників та не відчував ненависти ані до московського ані до польського народу, а навпаки і серед Москалів і Поляків мав щирих приятелів та покровелів, і добре бачив, як тут і там широкі верстви народні були заневолені.

В Кирило-Методіївськім Братстві був він речником словянофільства, основаного на рівноправности і внутрішній свободі, а в присьвяті Осипови Шафарикови, посилаючи ему поему „Єретик або Іван Гус“, висловив погляд, щоб „усі Словяни стали добрими братами і синами сонця правди.“ Коли Німота „семю Словян розєднала“, прославляв Шевченко сего чеського вченого, що прозрів у попелі глибоко огонь добрий смілим серцем, смілим орлиним оком і засвітив світоч правди, волі, — перелічив трупи, а не Словян і о диво! трупи встали і очи розкрили і брат з братом обняли ся і проговорили слово тихої любови.“

Поема «Іван Гус», зложена з VI-ти частин, окрім того, що має деякі історичні помилки і недокладности, не визначає ся високою мистецькою стійністю, бо поет не вів задержати епічного супокою, але замітна яко огненим протест проти насильства і зображає реформаторські змагання Гуса в боротьбі з папством та з православного становища¹⁾ голосить ідеї суперечні з догмами католицької Церкви. Поема кінчить ся ославою Гуса спаленого на кострі.

Одначе при всім одушевленню словянським братолюб'єм Шевченко не забував народно-політичного і суспільного положення якраз суплемінниками гнобленого українського народу. Єго „Дружне посланіє до мертвих і живих і ненароджених“, написане в поучнім тоні, не доторкує ся болючих ран українського народу, а подає реальні погляди про народне і просвітне відроджене земляків, свсбідне від романтичного козако- і словянофільства.

„Очистив він історію від усякої омани правдивим і високим духом народним,“ каже Куліш, і вказав шлях до відродженя України з сучасного занепаду; а на місце високопарних філософічних словянофільських теорій висуває щирю любов народу та взиває земляків подавати народови справдішню просвіту і науку, накликає до любови «найменшого брата», а невірних синів України до поправи, «бо настане суд — і не буде кому помагати», і «пазипи проклетесь своїми синами». Він взиває земляків: «Не дуріте ваших дітей, що вони на світі на те тільки, щоб панувати», та щоб не перли ся на чужину «шукати доброго добра», бо «немає на світі України, не має другого Дніпра». Поет після докорів зроблених землякам сам мирить ся з ними і в імя правди і добра народу взиває до любови, а тоді, «забудеть ся сромотня давная родина і оживе добра слава, слава України».

Поезія Шевченка проникнута до глибини релігійно-моральними мотивами. Серце поета навіяне смиренем і надією спасло єго перед зневірою і розпукою, що хиба деколи під впливом важких условин єго власного житя і народу проявляла ся в єго творах. Головною підвалиною єго поезії являють ся родинні мотиви, семья-родина — се головне істство поезії, а що підвалиною семі є мати і діти, отже сі мотиви пронизують найкрасші твори Шевченкові, зовсім в душі народної поезії, в котрій правда названа матерю рідною, а мати правдою вірною, в образі матери проявляє ся

¹⁾ Зміст поеми зачерпнув Шевченко з твору московського письменника Палаузова.

найбільша сила моральна, сила любови. Найвисше торжество любови бачить Шевченко в материнськiм, чувствi; мати — се символ грядучого торжества любови i правди на землi. Шевченко вiщим духом вiдчув велике посланництво матери. I як Шевченко окрiм инших поем зобразив у „Неофiтах“ величний iдеал матери взятий з народного житя, реальний, як значна частина его поетичної творчости, але пiднесений его натхненем, так бажав вiн дати прообраз матери в поемi „Марiя“, що мала бути справдiшним акафистом перед образом матери материй — Пр. Дiви Марiї. Бажане се проявило ся у Шевченка ще на засланю, коли вiн одинок у вiдраду находив у читаню сьв. Євангелiя, i як зазначує у дневнику, думав аналізувати серце матери по житю Пр. Д. Марiї, непорочної матери Христової, як знов було другою его думкою живописати образ Розпятого сi Сина.

Поему „Марiя“ написав Шевченко 1859 в Петербурзi протягом 16 днiв, коли то пiсля повороту iз заслання проявляв ся у него незвичайний пiдем релiгiйного духа. Сей твiр є наглядним доказом, що десятилiтна страшна неволя не тiльки не зломила его духової сили, а навпаки дала ему спромогу пiдняти ся до давної висоти поетичної творчости i дати твiр iдилiчний, оден з найкрасших его писань. Поет, як засьвiдчають его поетичнi твори i дневник писаний пiд кiнець неволi, був перенятий основними христiянськими правдами i в поемi „Марiя“ головно держав ся євангельського оповiданя. Одначе плястичнi форми i комбiнацiї гадок, у якi поет прибрав свої зображеня, вiн переняв вчасти з апокрофiчних переказiв i деяких iкон, як се бачимо iз закінчення поеми, похожого на закінчене „Неофiтiв“. А хоч вiн не порвав з догмами Церкви i не перестав бути христiянином, вiдступив у сiй поемi найдальше вiд євангелiя i оболiк сьвяту Родину прикметами сiльського житя i семi на Українi, та в чудових образах i з нiжностю бiблiйного оповiданя живописав iдилiчне жите сьв. Родини, непорочне материнство Пр. Дiви i Рiздво Спасителя.

Перенятий глибокою боязнию Божою, хоч надломаний десятилiтною неволею, держав ся Шевченко бадьоро ще пiсля повороту iз заслання. Власне его жите i здоровле було розбите, надiї на тихе родинне огнище розвiяли ся,

а всеж таки поет вірив у красшу будучину своєї дорогої України. Хоч Шевченко проповідував потребу національного розвитку українського народу, був він далекий від національної виключности, вузкого націоналізму, загорілости й ненависти. У великій семі народів, оснований на підвалинах повної волі і рівности, не повинно бути національної, суспільної і політичної незгоди і боротьби, бо де

„Врага не буде супостата,

А буде син і буде мати

І будуть люди на землі, — (Руска Писм. V. 2. 245.).

там не може і не повинно бути нерівности і гноблення, а тим самим не може бути ворогованя і ненависти. Певний і сталий у своїх поглядах і переконаннях, Шевченко дивився на призванє письменника як на високу громадянську службу і цїнив також особливо людей, що вмїли високо держати прапор національного і людського достоїнства.

Лїрична творчість Шевченка. Коли поет перед засланєм або перед визволенєм дав нам більші твори, в котрих доторкнув ся дійсности в національно-політичнім і суспільнім напрямі, то в часі неволі не було в него снаги думати про таку широку творчість. Під впливом непривітних обставин неволі вдумує ся він глибше сам у себе, заглиблює ся у своє нутро і виливає на папір свою журбу і своє горе.

„Уже й гуляю

По сім Араду, і пищю́,

Віршую нищечком, грішу,

Бог-зна колишній случаї

В душі своїй перебираю

Та списую, щоб та печаль

Не перла ся, як той москаль

В самотню душу“ (ib. V. 2. 14.).

Тоді то писав він лїричні пісні, вчасти особистого змісту, але й з широкою політичною та суспільною закраскою, а сей лїричний настрій зміцняє ся і розширює ся після визволення з неволі в останних роках єго житя. В тих лїричних творах підняв ся поет до найвисших ідей, до яких дійшло осьвічене Христовою наукою людство, в них проявляє ся бажанє свобідного, нічим неспутаного житя і розвитку кожної одиниці і в єго суспільства та народу, любови людства, змаганє до того ідеалу, котрому він остав вірним до скоу. Вельми також замітно, що під кінець свого житя

і поетичної творчості поет звернув ся до релігійних тем („Неофіти“, „Марія“, „Царі“, переспіви єврейських пророків і псалмів).

Все жите Шевченка і вся єго творчість не відривала ся ані на хвилину від України. В усіх своїх думках і почуваннях линув він на Україну, там зачали ся єго думки, всі вони звертали ся до рідної землі, вся єго туга й надія, проклони й благословення горіли й пламеніли коло рідного краю. Все єго жите, як він сам висловив ся, було частиною історії єго рідного краю, єго народу. Та хоч більшу частину свого життя прожив він по волі й по неволі поза межами України, рідний край не сходив єму з думки, згадки про рідний край розважали єго в тяжкій неволі, на самоті, в горю і розпуці:

»У моїй хатні, як в степу безкраім,
Козацтво гуляє, байрак гомонить:
У моїй хатні синє море грає,
Могла сумує. тополя шумить,
Тихесенько »Гриця« дівчина співває...« (ib. V. 1. 157.)

Він бачить усю красу рідного краю, памятає всю славу України, але й се знає, що остало з тої великої слави. Крепацтво, неволя, горе та лихо без краю остало ся дітям України і коло тих „малих, німих рабів“ покривджених, що остали за часів поета з великої минулої слави України, нема нікого, ніякої помочи, ні оборони, крім рідного слова, що єго Бог поставив „на сторожі коло їх“. Із того слова Шевченко викував

»До старого плуга
Новий леміш і чересло«, (ib. V. 1. 104.).

та став орати „переліг той“ і сіяти на ньому „свої щирі сльози“, засівати на ньому сьвяту надію, що ніколи не вмирає. Він „кровю та сльозами“ мережає своє „горе на чужині“, він хоче „жити на сьвітї, волочити в неволі кайдани“, втішає себе надією:

»Може ще я подивлю ся
На мою Україну«. (ib. V. 2. 49.).

Оті покривдені „німі раби“, серед котрих виріс Шевченко, стояли до смерти перед єго очима, заступали єму своїми сумними постатями і сонця сьвіт і радощі життя, — вони стали єго сьвятиною, він віддав їм усю безмежну лю-

бов, якою переняте було его серце до рідного краю, їх муки розжарили в его душі той великий огонь пророчого гніву проти людської кривди, що негасимо горить і палає в его творах. І здає ся, що не самітне серце поета стогне і любить, проклинає і благословляє, але що его устами говорить весь нарід. Шевченко взяв у рідного народу его слово і те слово стало:

»Неначе срібло куте-бите
І семикрати перелпте
Огнем в горнилі«. (ib. V. 2. 227.).

Шевченко переняв у народу надію на красшу его долю і подав єму у своїх творах сьвітові ідеали того будучого часу, коли не буде кривди і неволі, а „будуть люди на землі“. Він переняв у народу его сьвяту, невмирущу віру в правду і волю, в ту правду, що

»повинна быть, бо сонце стане
і осквернену землю спалить!« (ib. V. 2. 249.).

та вказав шлях, яким до сеї правди простувати. А перший шлях до сеї правди — се любов рідного краю — України:

»Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть«. (ib. V. 1. 62.).

А другий шлях — се любов усіх людей:

»Любов, і кротость, і добро,
Добро найкрасшее на сьвіті —
То братолюбіє!« (ib. V. 2. 278.).

А третій шлях — просьвіта, наука, „слово розуму сьвятого“. Шевченко переняв у народу его чудові пісні, думи і перекази, що неначе степові квітки розкидані росли на народній ниві і віддав єму великий сніп найкрасших пахучих цьвітів у своїх творах, зібраний і звязаний могутним генієм. Він був другом і братом свому рідному народови і вивів его з безвістий на широке сьвітове поле, положив непохитні підвалини до народного відродження, впровадив український нарід у семю культурних народів, довів его до обітованої землі, — до волі; він знав, що воля настане, що воля йде, він причував, що

...»Сонце йде
І за собою день веде«, (ib. V. 2. 248.).

дарма, що єму самому не поталанило, як колись Мойсеєви, дожити знесеня крѣпацтва, а довело ся умерти на межі обітованої землі, за тиждень до оповіщеня волі.

„Назар-Стодоля“. В другій добі своєї творчости написав Шевченко драму („малороссійскую дѣю“) в 3 діях з н. „Назар Стодоля“¹⁾. Московський єї текст зладжений був для аматорського театру та обидві рукописи передав задля збереженя одному з приятелів, від котрого сей твір дістав ся редакції „Основи“. Нема, правда, в сїм творі справдішньої драматичної завязки (II і III дія являє ся тільки яко накідок), а розвязка виходить задля того зовсім несподівано. Одначе характери деяких дієвих осіб, іменно Назара і єго товариша Гната зобразив поет справді мистецькою рукою тай зустріч в 3-ій дії Назара з Галею, донькою сотника, котрий хоче її віддати за старого чигиринського полковника, зображені з великим драматичним хистом. Недостачі сего твору можна пояснити сею обставиною, що поет не мав опісля нагоди викінчити свого твору (особливо II і III дії) написаного протягом 16 днів.

Шевченкові писаня в московській мові. Окрім українських творів писав Шевченко (особливо на засланю) дещо московською мовою: окрім „Назара Стодолі“ „Дневникъ“ або „Записки“ в неволі, поеми і повісти²⁾. В сих творах не блиснув талант поета таким ясним сяєвом, як в українських, а всеж при всіх недостачах і невикінченю проявляють ся в них признаки великого єго таланту: вірність характерів, глибина і благородність гадок та почувань, живість описів та богата живописність. Окрім того мають сї твори чимале значіне для означеня повноти сьвітогляду Шевченка, розвитку єго мистецької і поетичної вдачі і подають цінні подробиці до єго житєписи. Московські поеми і повісти Шевченка — се не стілько повісти, скілько особисті спомини, портрети людей, з котрими доводило ся зустрічати поетови, живописні картини любого єму українського побуту й української природи.

1) Ся драма напечатана вперше в „Основи“ 1862. IX. Чудову музику до пісень сеї драми написав Петро Ніщинський („Вечерниці“).

2) Сї писаня появили ся накладом „Кіевской Старини“ з н. „Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка, писанные на русскомъ языкѣ“ Кієвъ 1888. Дещо з того переложено опісля українською мовою.

Музикальність і живописність Шевченкових творів. Читанє поетичних творів Шевченка насуває нам мимохіть поміченє, що природа України, до котрої він горів такою пламенною любовію до останнього тху свого житя, відсвічує ся з них з усіма єї величними явищами, що вона є жерелом і невичерпаною криницею натхненя та пружиною творчости ідеального сьвіта образів. Ні довголітна блуканина по чужих землях, ні Петропавлівська кріпость, ані десятилітне засланє в оренбурських і новопетрівських пущах не мали сили затерти сі рідні краєвиди у вражливій душі поета. Богата творча уява заступала єму місце прямого помічуваня, а в єго „Кобзарі“ розсипана безліч жемчугів чудового відтворюваня рідної природи. При читаню Шевченкових творів кидає ся в очи незвичайна схожість мистецького ладу в творчости поета з ладом зображуваня картин з природи в українських народних піснях. Живість, краса і простота мистецьких образів, прибраних музикально-словесними виразами насуває мимохіть домаганє підобрати до многих поетичних творів відповідні напиви. Тимто чимало митців музики черпало своє натхненє з творів Шевченка, бо українська мова взагалі, а зокрема мова Шевченкових творів на стілько милозвучна, мельодийна, здатна до вияви найріжнійших настроїв і почувань, що знавці мов і музики ставлять її поруч італійської. Вжеж і сам Шевченко знав силу народних пісень та умів їх так сьпівати, як засьвідчає Куліш з нагоди свого весіля, що рівного єму сьпіву не чув він ані в столиці, ані на Україні, бо Шевченко, яко великий мистець слова, глибоко відчував і розумів справдішню натхнену музику. Вже поезія Шевченкова сама по собі є справдішньою музикою, — то тихою, пестотливою, чарівною, то молитовною, благальною, покаянною, то бурхливою, сердитою, грізною. Самою злукою словесних звуків умів великий поет надати своїм творам високої музикальності, витворити певний настрій та перенести читача в ту обстанову, серед якої відбуває ся дія. Чарівна музикальність Шевченкового слова, ріжнородність єго душевних переживань звернула ще за житя поета увагу музичних митців на „Кобзаря“, між тими опісля першого митця М. Лисенка, і з того часу сотні великих і дрібнійших творів написано на слова Шевченка, так що перегадом може ви-

творити ся справдішня українська опера, що так захоплювала слухачів на весілю Кулішів.

Так само, як Шевченко-поет своїм творам умів надати високої музикальності, так Шевченко-живописець мав великий вплив на живописність своєї поезії. Великий любитель природи мав він бистрий зір митця-живописця для явищ природи і незвичайний хист живописати природу словами. Чарівна краса одушевленої природи України відсвічує ся і мигтить у народних піснях і сі пісні були для Шевченка взірцевою школою для розвитку естетичної краси. Мало що не на кожній сторінці „Кобзаря“ живописує поет високо-мистецькі картини природи України, називаючи її земним раєм, а красу сего земного раю доповняє тихе щасте людей:

»Зацвіла в долині
Червона каліна,
Ніби засьміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало:
Пташечка зраділа
І защебетала...
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї

З зеленого гаю
Козак молоденький.
Цілує, витає,
За руки хватає.
І йдуть по долині
Тихою ходою
І йдучи співвають,
Як діточок двое:
Під тую каліну
Прійшли, посідали
І поцілувались...
Якогож ми раю
У Бога благаєм?!«

(Руска Письм. ів. V. 2. 122.).

Оттак наглядно, високо-мистецьки і правдиво оброблені подробиці сего образу; поет не оповідає, але живописує сей образ, де краски змінюють простий, музикальний вірш. Шевченко був отже рідким прикладом любителя і вибранця природи, котра его вивінувала двома талантами: великим талантом поета-митця і перворядного живописця.

Незвичайно простим і справді народним ладом живописує поет картину, що розкриває ся з високого берега Дніпра:

»Іду я тихою ходою,
Дивлюсь — аж он передо мною
Неначе дива виривають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,

Мов діти в білих сорочках
 У піжмурки в яру гуляють:
 А далі сивий наш козак
 Дніпро з лугами виграває,
 А онде, онде за Дніпром,
 На пригорі, ніби капличка,
 Козацька церква невеличка
 Стоїть з похиленим хрестом». (ib. V. 2. 63.).

Але коли Шевченко думає про людей сих чарівних сіл українських, то часто живописаний ним образ зміняє свою ідилічну красу під впливом злиднів по тих хатах, бо поет спочував горю і злидням своїх земляків, а задля того в єго творах мало де стрічаємо чисто сільську ідилію. Та деколи і погідна картина виринає в єго живописаню сільського побуту. Так н. пр. коли поет сидів у 1847 році в Петропавлівській кріпости, уявляв він собі український вечір — „Садок вишневий коло хати“, в котрім плястичність, яркість і простота в обрібці подробиць злучена з реалізмом живописаного ним образа. Сей твір є наглядним доказом могутньої творчої уяви поета, подає неосяжно чудові, живі і наглядно мистецькі образи, так що маємо вражінє, неначеб до нас долітає запах вишневого цвіту, сьпів соловейка, перед нашими очима виступає семя за вечерею коло хати, а відтак спляча коло хати дїтвора з матерію. Се чудовий образ родинного раю, про який так тужливо мріяв наш поет.

Як Шевченко в справдішне мистецьким творі умів разом реально передати в усіх подробицях образ, який можна побачити донебудь в українській місцевині, можна впевнитися із слїдуєчої високомистецької картини, написаної поетом у Петербурзі (1860 р.):

»Над Дніпровою сагою
 Стоїть явір між лозою,
 Між лозою з ялиною,
 З червоною каліною.
 Дніпро берег рие, рие,¹⁾
 Яворові корінь мене:
 Стоїть старий, похилив ся,
 Мов козак той зажурился —
 Що без долі, без родини
 Та без вірної дружини, —

¹⁾ Тут поетови знаменито вдала ся алїтерація з підмогою звука р.

Без дружини, і надії —
В самотині посивіє!
Явір каже: »Похилю ся,
Та в Дніпрові скупаю ся«.
Козак каже: »Погудляю,
Та любі пошукаю«.
А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи сьпівають —
Повбірані, завітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають —
Вють ся, гнуть ся та сьпівають«. (ib. V. 2. 265.).

Се дійсно фотографічно реальні картини, хоч при тім визначають ся чарівним мистецтвом. Реалізм мистецьких образів схожий тут зовсім з дійсною реальністю справдешних явищ природи, а такі образи міг словами живописати тільки поет, наділений бистрим і природним оком живописця.

Так само у вірші „За сонцем хмаронька пливе“ (приладженім до сьпіву М. Лисенком) виявила ся геніяльна здібність поета в перетворюванню щоденних явищ природи в справдішні незвялимої краси жемчуги мистецької творчости.

Такими мистецькими творами сповчяв Шевченко не людську, а божественну задачу справді великого митця: в сьвящені хвилі натхнення продовжав він діло творчої сили природи.

Літературне й історичне значінє Шевченка. Шевченко зробив своїми нечисленними творами рішучий перелім не тільки в письменстві, але й в історичнім розвитку українського народу. Він вніс живі і нові ідеї в українське письменство, опер єго на міцних несхитних підвалинах і тому має перворядне значінє в історії — не тільки українського письменства, але й в історії українського народу, єго вікової боротьби за волю, за права чоловіка і людства. Шевченко положив підвалиною нашого народного житя ту ідею людства, яка зберегла ся в нашім народі під простєю сермягою, в народі згнобленім неволею і крпацтвом — і се історичне жите українського народу, єго віковічну боротьбу за волю, рівноправність та достоїнство цілого народу і всего людства. Шевченко надав нового розуміня нашому

народному життю, на основі котрого стає ясним і зрозумілим наше народне відродженє, котрого сторожем являє ся правда і наука, а єго ідеалом самостійне жите українського народу в українських землях. Така Україна оживотворена Шевченковим ідеалом має свою будучину і в Словяньщині і для жита й розвитку Словяньщини, а на струях правди і волі попливе човен жита і розвитку Словяньщини широкими вітрилами свободи всіх Словян до добра людства.

Яка не булаб дальша доля українського народу, історія все зверне ся до Шевченка, як що вона тільки заговорить про минувшину України. „Як же коли небудь, каже влучно Костомарів, нащадки українського народу, довго страждавшого і пониженого, будуть користувати ся повною людською свободою і добутками людської цивілізації, тоді згадувати муть долю прожиту їх предками, а при тім з великим поважанєм поминати муть Шевченка, сьпівця недолі їх предків, що добивав ся для них свободи родинної, суспільної і душевної та разом з ними страдав душею і тілом, думкою і ділом“.

Шевченко не тільки велитень української поезії і перший великий поет Словяньщини, але своїми творами в боротьбі за правду і волю всего людства здобув він собі соняшне місце у всесьвітнім письменстві. Єго твори присвоїли собі перекладами не тільки всі словянські народи, але й перекладені многими західно-європейськими мовами викликали вони незвичайне враженє і здобули собі високу ціну саморідним змістом і ладом та чарівною красою. Визначний шведський учений проф. А. Єнзен назвав Шевченка не тільки народним поетом, але й всесьвітним генієм і сьвіточем людства. Шевченко весь свій вік пламенним словом провадив боротьбу, натхненим пророчим словом закликав людей на союзників і помічників до сеї боротьби за правду і волю та вижидав „апостола правди і науки“, не знаючи навіть, що в дійсности сам став тим апостолом і учителем людства. В єго творах, неначе дорогоцінні самоцьвіти-жемчуги, розсипані засновки науки і вихованя, просто та зрозуміло і дитині і мудрцеви, подані для нашого народу і всего людства. В своїх творах розсіяв він таке велике багатство дорогоцінних гадок, що потреба труду цілих поколінь, щоби зібрати богате жниво з тої ниви долею политої,

засіяної не словом але розумом. Шевченко витичив у своїх творах величні ідеали виховання народу і людства, вказав дійсне єство і мету виховання і тим витиснув таке знамя на нашім народнім розвитку, що ми, почавши з єго появою на ниві українського письменства, сей розвиток нашого народного життя не можемо інакше назвати, як Шевченківською добою. Одначе значіне Шевченка і єго діяльності тим ще не вичерпує ся, бо хоч доба єго діяльності належить вчасти вже до минувшини, то ся минувшина так ще близка теперішности, що з нею лучить ся тисячними звязками. Нема сумніву, що се, що можна би назвати змістом образования і основою розвитку теперішности, має у великій мірі свій корінь у сій сьвітлій добі, котра почала ся з появою „Кобзаря“, але не закінчила ся єго смертю та остає дальше під єго могутним впливом.

Пантелеймон Куліш найвизначнійший зпоміж Кирило-Методіївців, третій з української трійці діяч, неперечного і притім многосторонного історичного значіня, ненастанного умового труду, посуненого до самовідреченя, подвижник, перенятий горячою любовю України і свого народу.

Молодий вік П. Куліша. Куліш родив ся 27. липня (8 серпня) 1819 в місточку Вороніжі, в Чернігівщині. По батькови й матери походив він із старого козацького роду та вирастав серед чисто-народного українського побуту і старосьвітських поетичних переказів та звичаїв, що стали опісля в єго вельми чутливій і вражливій вдачі основою єго діяльності. Великий вплив на розвиток єго ума й уяви мала мати, що вміла безліч старосьвітських пісень та переказів, а до того добре знала біблію і церковну службу. Великий вплив на малого Куліша мала також сусідна заможна дідичка Уляна Мужилівська, звеличана ним у повісти „Уляна Терентьевна“ неначеб другою матерю, що своєю саморідною вдачею засіяла в єго душі зерна ідеалізму. За єї порадою віддав батько молодого Куліша до Новгородсько-Сіверської гімназії. Наука йшла спершу тупо, бо не розумів він московщини, як же почав розуміти учебну мову, став першим учеником. Уже змалку проявило ся у него ніжне естетичне почуванє та мистецький хист до живописи, а ся єго вдача визначила ся опісля в письменстві та в науці. Доволі рано пробудила ся в нїм цікавість до літера-

турних творів, особливо ж припали єму до вподоби вірші Артемовського-Гулака і повісти Квітки, повісти М. Гоголя з українського життя та поезії Пушкіна, а коли принагідно попав єму в руки збірник українських історичних пісень М. Максимовича, захопив ся він ним так, що весь вивчив на память. Величні образи народних героїв заволоділи єго думкою і тоді прокинула ся в нїм національна свідомість. В ті часи вже зложив він повістку „Циган“, напечатану опісля в Гребінчиній „Ластівці“. Задля недостатчі засобів не довело ся Кулішеви скінчити гімназії, так само й опісля наук у київськїм університеті на словесному, а потім на правничому виділі. Але він умів власними невсипучими заходами осягнути потрібне знанє і вже рано звернув на себе бачність пильним зацікавленєм до народовіданя. Ще в університеті слухав він викладів молодого професора словесности М. Максимовича, а спільність їх літературних змагань зблизила їх між собою. Куліш доставив Максимовичеві для єго альманаха „Кієвлянинъ“ збірки пісень та оповідань про воронїжських козаків на основі переказів матери. Максимович давав Кулішеви читати книжки (між тими повісти Вальтер-Скота) і розмовами з ним чимало вплинув на єго літературну осьвіту. Залишивши університет, дістав Куліш з порученя Максимовича посаду учителя в дворянськїй школі в Луцьку і тут користував ся богатою книговною, а вивчивши ся французької мови, читав Вальтер-Скота у французькїм перекладі і наслідуючи єго повість „Карло Сьміливий“, почав писати „Михайла Чарнишенка“ московською мовою (видав 1843 р.).

З Луцька перейшов Куліш на посаду учителя дворянської школи в Києві, на Подолі, заходами заступника куратора М. Юзефовича, котрий тоді був добрим єго духом пособляв єго осьвіті й науковим змаганям. За допомогою Юзефовича обїхав Куліш (1844—45) Київщину, зібрав богаті засоби устної словесности, видані перегадом у „Запискахъ о Южной Руси“. При сїй нагоді Куліш ознайомив ся в Олександрівці з польським письменником Михайлом Грабовським, котрий зразу оцінив єго талант і щиро до него відносив ся та з бібліофілом Константином Свидзїнським у Ходоркові і користував ся єго богатою книговною. Нові знайомі впровадили Куліша в світ польської літера-

тури й історії, розpravляли з ним про польсько-українські відносини і літературні та історичні питання. В Олександрівці написав Куліш поему „Україна“¹⁾, в котрій ладом народних дум переказав головні події української бувальщини, від Володимира В. до Хмельницького, бажаючи зобразити в епопеї жите українського народу, а в Ходоркові написав під впливом VI-ої пісні „Одисеї“ чудову ідилію „Орися“²⁾.

Діяльність від засновки Кирило-Метод. Братства до виходу „Основи“. В Києві зазнайомив ся Куліш з громадою молодих українських народолюбців, одушевлених народною поезією, рідною історією, любовю народу і бажанем вивольу его з крeпaцтва, між тими з Шевченком, Костомаровом і В. Білозерським. З того часу почало ся їх приятельованє, але вдача Куліша була більш аристократична, а Шевченкова глибоко демократична, так що вони оба були представниками двох верств козащини: Шевченко низових курінників-січовиків, а Куліш — городових кармазинників. Перегодом представники сеї осьвіченої української молодежи, звязаної з українським університетом, утворили „Кирило-Методіївське Братство“. Тимчасом Куліш у 1845. р. виїхав з Києва на учительську посаду в Рівнім, на Волині, а відтам небавом у Петербург, де за допомогою ректора університету і редактора місячника „Современникъ“, П. Плетньова, заняв посаду учителя московської мови для слухачів-іногородців. Знайомість із Плетньовом, приятелем Пушкіна, мала великий вплив на Куліша, котрий тоді значну частину часу присвятив роботі над „Чорною Радою“³⁾. Приклад его приятеля Шевченка окрилював его надією здійснити свою мрію — витеорити самостійне українське письменство, високо підняти народний стяг і вивести українську мову на стeпeнь літературного язика, бо его ворушила думка, що після повістий Квітки Українці зовсім заснули із своїм письменством. Перед Кулішем розкрив ся широкий шлях наукової роботи. Саме тоді в петербурьськiм

1) „Україна“, зложивъ П. Кульшъ. Одъ початку Вкраины до батька Хмельницького, Кієвъ, 1843, містить XII. дум.

2) „Орися“ напечатана в „Запискахъ о Южной Руси“. Спб. т. II. 1857.

3) Пять початкових глав „Чорної Ради“ в московськiм перекладі напечатав Плетньов у „Современнику“ в 1845. р.

університеті опорожнила ся кафедра словянських язиків і Петербурська Академія наук за порученем Плетньова рішила вирядити Куліша за границю на наукові досліди словянських мов, щоби опісля міг зайняти сю кафедру. Перед виїздом за границю завернув Куліш на Україну, одружив ся з Олександрою, сестрою приятеля Василя Білозерського, що стала опісля письменницею, відомою під прибраним іменем „Ганна Барвінок“. Разом з нею бажав він поїхати в Прагу і взяти з собою Шевченка ¹⁾, щоби за границею ширше розвинув мистецький талант. Грішми прирекли єго самі обмислити. Колиж Куліші прибули з В. Білозерським у Варшаву, увязнено їх і відвезено до Петро Павлівської кріпости в Петербурзі. Приводом до увязнення послужили звязки їх з Кирило-Методіївським Братством, а предметом слідства була також Кулішева „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“ ²⁾, в котрій ідеалізував козаччину та висловив погляд, що українському народови годі жити в крѣпацтві, бо він із сего туманіє. Винуватили Куліша, начеб він пняв ся до гетьманованя на Україні і був душею Кирило-Методіївського Братства. Та хоч слідство не виказало ніякого бунтівництва, посаджено єго на два місяці в крѣпость, а потім заслано в Тулу із заборорою щонебудь писати й печатати та бути в урядовій службі міністерства просьвіти. Проживаючи в Тулі з подругою, Куліш був приневолений зарабляти собі столярством (він і в тім напрямі виявив мистецький хист ³⁾), бо хоч згодом допущено єго до урядової служби, то платня не виставала на прожиток. Тут вивчив він шість європейських язиків для читаня чужоземних книжок та писав розвідки й історичні повісти ⁴⁾ московською мовою, а Бодянський доставляв єму

¹⁾ Куліш називав Шевченка потрійним поетом: слова, кисти і співу. Шевченко був боярином на весілю Куліша і чарував усіх не тільки своїм голосом, але й недосяжним виконанем народних пісень.

²⁾ Ся повісточка була напечатана в часописи для дітей „Звѣздочка“ Спб. 1846.: появилася й окремо.

³⁾ Куліш виявив крім того великий хист до живопису, до ремесла і сільського господарства.

⁴⁾ Тоді написав повісти „Алексѣй Однорогъ“ та „Искатель счастья“. Ся перша повість, а з другої частина з наголовком „Потомки украинского гайдамацтва“ (перекладена укр. мовою в „Правді“ 1867. р.) появилсь у збірнім виданю 4-томовім „Повѣсти П.

книжок і літописий для наукової роботи. З нагоди приїзду царя Миколи I. зладив Куліш альбом Тульської старовини з описом і акварелями. Цар звернув увагу на гарну роботу Куліша і дозволив єму після півтрьохрічного заслання вернути у столицю (1850. р.). Тут заробляв він собі на прожиток працею по часописах і місячниках, перекладами і компіляціями, безіменно або під прибраними іменами, бо спершу було єму заборонено щонебудь печатати, а відтак був якийсь час у державній службі. Небавом однак поїхав на Україну та взяв ся до хуторного господарства, а при тім працював пером. Але недовго там просидів і вернув у Петербург.

Саме тоді вмер цар Микола. В Росії повіяло вільнішим духом, розкрив ся широкий овид мислячим людям, а громадська думка про всякі потреби житя почала свобіднійше проявляти ся в письменстві, неначе би природа додала їй крил для орлиного полету. Новий цар Александер II., вихованець поета В. Жуковського, подавав надії на широкі реформи, між тими й на знесенє крпацтва. Куліш узяв ся з одушевленєм до загальної культурної роботи. Се був час єго найбільш запопадливої і широкої письменської діяльності. Проживаючи в Полтавщині познайомив ся Куліш з матерю Миколи Гоголя і за порадою московського письменника Сергія Аксакова зібрав засоби до Гоголевої житеписи, що появили ся з н. „Записки о жизни Н. В. Гоголя“ (1856—57), котрі й досі є ще головною основою для житеписи сєго письменника, а крім того напечатав перше повне виданє єго творів у VI-ти томах. Тодж видав Куліш свої знамениті „Записки о Южной Руси“ (в двох томах 1856—57), про котрі він висловив ся ось як: „Записки о Ю. Р.“ печатаю з вдоволенєм, не тому, що в них є моє, а тому, що передаю сьвітови памятники народного духа, котрим у моїх очах нема ціни. Треба єму дати в руки книгу, котра би в нічим не уступала німецьким та англійським виданям, з котрої видно було би поважне вивченє предмету“. Яке вражіне зробили „Записки о Ю. Р.“, видно із слів

А. Куліша“ Спб. 1860. — Окрім московського й українського язика опанував Куліш також польський, німецький, французський, а знав латинський, італійський, англійський, єврейський та еспанський, а менше вже грецький.

Шевченка, котрий називає їх у своїм „Дневнику“ „прекраснійшою, благороднійшою працею, брилянтом у сучасній історичній літературі“. „Записки о Ю. Р.“ замітні ще й тим, що в них у перш впровадив Куліш нову правопись українську, приладжену до вимови, названу відтак „кулішівкою“, що послужила основою нинішній нашій правописи. Одночасно із „Записками о Ю. Р.“ видав Куліш історичну повість „Чорна Рада“ (1857) українською і московською мовою та „Проповѣди на малороссійскомъ языкѣ“ (1857), перероблені з першого видання протоєрея Василя Гречулевича (1849), а між ними в половині на ново написані. Саме в той час видав (1857) Куліш „Народні оповідання“ Марії Марковичевої, жінки колишнього Кирило-Методіївця, під прибраним іменем „Марка Вовчка“. Сі оповідання викликали велике вражінє в російськїм суспільстві (славний письменник Тургенєв переложив їх московською мовою), а Шевченко повітав Марковичеву, яко „кроткого пророка і обличителя жестоких людей неситих“.

Куліш звернув також увагу на потребу всенародної просьвіти і початкову науку в рідній мові та видав „Граматку“ (Буквар), першу читанку для селян з вельми добірним змістом духовного і сьвітського знаня. А щоби успішнійше пособляти літературним змаганям українських письменників, оснував власну печатню в Петербурзі, в котрій печатав свої твори й інших письменників. Після того виїхав із своєю дружиною за границю. Побут у західній Европі зробив на него велике вражінє культурними придбаннями, але й нав'яз важку тугу, коли він на чужині згадав про занепад України.

Тимто дбав він не тільки про осььвіту широких верств народних, випускаючи в сьвіт дешевими книжочками, т. зв. „метеликами“ найкрасші твори українських письменників з наголовком „Сільська Бібліотека“ (1860—62)¹⁾, але й задумав поставити також українське письменство на рівні з іншими, поширити єго зміст, збогатити перекладами творів із всесьвітної літератури і таким способом виробити форми української мови на послугу вселюдській мисли. Задля того Куліш бажав видавати українською мовою місяч-

¹⁾ Всього видано 39 книжочок.

ник „Хата“, але не осягнув на се дозволу і обмежив ся поки що виданем альманаха з тим наголовком (1860). В „Хаті“ напечатав він поезії Шевченка, Гребінки, Щоголева, Кузьменка й оповідання М. Вовчка і Ганни Барвінок, а в передньому слові до поетичних творів висловив погляд про взаємини між московською й укрзїнською мовою й обома письменствами та зазначив, що наше рідне слово иншим способом зложило ся і не схоже на московщину, тимто і не повинні ми того книжного слова прийняти за своє рідне.

Діяльність Куліша від заложеня „Основи“ до зміни поглядів на козаччину і розриву з земляками. З початком 1861 дозволено Кулішевому шуринови, В. Білозерському, видавати в Петербурзі місячник „Основа“ українською і московською мовою. Сей місячник витичив собі мету „всесторонно і безпристрастно розсліджувати український край, пізнати єго потреби, подавати критичний погляд на себе в минушині і сучасности, дбати про суспільне добро та всенародну просьвіту, відповідно місцевим условинам краю“.

Куліш тоді щиро приятелював з Костомаровом, проводив з ним кожний ранок у Публичній Бібліотеці, вечерами збирало ся у Кулішів товариство з чотирох-пяти людей, (між тими В. Білозерський і Мордовців), а коло „Основи“ згромадили ся всі тодішні видатні українські письменники. Душею „Основи“ був Куліш, він брав у ній вельми живу участь, бажаючи виробити добру мову, і все, проза та поезія, переходило через єго руки. Окрім того історично-літературними розвідками положив він основи науковій історії українського письменства, літературної критики та наукової мови. Тут печатав Куліш свої розправи з польськими і московськими часописями, котрі не признавали окремішности й самостійности українського письменства і народности, а також історичні розвідки, оповідання, поезії, рецензії і в кожній книзі словар української мови.

Роки 1860—1861 були добою найбільшої популярности Куліша серед українського громадянства, котре щойно почало вибивати ся зпоміж осьвіченого паньства на Україні і під впливом визвольних думок, розповсюднюваним московським та українським письменством, вертати до свого народу, признавати ся до своєї народности і переймати ся демократичними поглядами. Українське громадянство ви

соко цїнило Куліша за єго невсипучу письменську працю і вважало єго народним провідником. Але „Основа“ припинила ся на 10-ій книжці 1862 р., а до того причинило ся не тільки гнобленє українського слова російською цензурою,¹⁾ але й непорозуміння що до самого редагованя між Білозерським і Кулішем, що проявили ся ще з самого почину сего місячника. Куліш глядав отже віддиху у виїзді за границю, де якийсь час був разом з Костомаровом в Італії, а вернувши в 1862 р., проживав найбільш на Україні, виїздячи тільки в літературних справах до Петербурга. Тоді вже почав у єго душі проявляти ся якийсь перелім, в поглядах єго виринали суперечности з давнїйше висловленими про козаччину і про національні змаганя українського суспільства. Він почав рвати свої громадянські й особисті звязки і глядати нових, а се викликувало чимале зачудованє посеред українського громадянства, що вважало єго головним представником українських національно-демократичних змагань.

Неможливість видаваня українського місячника в Росії звернула увагу Куліша на Галичину, де саме тоді під впливом українського літературного руху розбудило ся нове народне житє, особливо серед молодежи, що звала себе „народовцями.“ Ще в 1858 р., вертаючи з заграниці через Львів, зазнайомив ся Куліш з Я. Головацьким і передав Ставропигійській книгарні деякі свої виданя для „Народного Дому“. Вдруге переїздом через Львів 1861 р. понайомив ся Куліш близше з молододою львівською громадою і в переписці з нею дораджував галицьким і буковинським землякам близше познайомити ся з українським письменством та пильно прислухувати ся до народної мови і пісні. У „Вечерницях“ і „Метї“, видаваних народовцями, появляли ся Кулішеві писаня, присилані вмисне для них, а навіть „Слово“ і „Галичанинъ“ Б. Дідицького печали деякі єго поезії „кулїшівкою“. Народовці високо цїнили повагу Куліша яко провідника українських народних змагань, а особисті відносини єго з ними ще більше скрі-

¹⁾ В 1863 р. видав міністер Валуєв наказ, щоби не дозволяти печатати книжки українською мовою, бо по єго думці „не было, нѣтъ бытъ не можетъ малороссійскаго языка“.

пляли єго становище і вплив серед українського громадянства в Галичині.

Не маючи одначе певної безпеки прожитку, прийняв Куліш з кінцем 1864 р. урядову посаду „директора духовних справ“ в „Учредительномъ Комитетѣ въ Царствѣ Польскомъ“, а одночасно печатав історичні розвідки в місячнику „Вѣстникъ Югозападной и Западной Россіи“, видаванім ворогом українства в Києві, Говорським. Се викликало серед українського громадянства тим більше здивованє, що визначний провідник українських національних змагань прийняв службу в Польщі, де російське правительство після повстаня 1863 р. переводило московщенє. Та Куліш виправдував ся, що політика — не єго діло, а він бажає обмежити ся наукою, досліджуванєм минувшини, в чім єму пособляти муть богаті варшавські архіви, та що примиривши ся з урядом, зможе добути дозвіл видавати місячник у широких розмірах і вратує себе задля літератури, тоді як ідучи старим шляхом загинув би під вагою злиднів.

Але на сїм урядовім становищі не довго довело ся пробувати Кулішеви. Я. Головацький, бажаючи повагою Куліша прибити зростаючий у Галичині рух народовців, напечатав без відома і дозволу Куліша виривки з єго письма начеб то він відрікає ся своєї правописи т. зв. „кулішівки“ прийнятої народовцями в їх виданнях, щоби сего не могли вихісновувати вороги в користь Польщі. Народовці заперечили сему в часописі „Правда“ (1867) таї Куліш напечатав там „Отвертий лист“ і виступив у нїм проти вчинку Головацького. Одночасно з тим перехоплено у Варшаві патріотичну адресу, вислану Кулішеви львівськими богословами, з котрої російське правительство впевнило ся, що Куліш сприяє Галичанам, котрі змагають виявити в письменстві справдішне народне жите замість мертвої схоластики в церковній або змосковщеній мові. Вимагано отж від него або прилюдно в часописах зречи ся своїх українських поглядів, або покинути службу. Куліш не згодив ся на оповіщенє вимаганої від него заяви і наслідком того звільнено єго від служби „по болѣзни“ без єго просьби.

Покинувши службу, виїхав Куліш до Італії й до Німеччини, відтам до Праги і Відня та заняв ся письменством, а найбільш перекладом сьв. Письма. Дивлячись н

занепад українського руху в Росії, впевнив ся, що свою літературну діяльність повинен би перенести на наддністрянську Україну. Тимто підпирав часопись „Правду“ і печатав у ній поезії й оповідання, історичні й літературні розвідки та переклади з сьв. Письма, а у Відні видав переклад чотирох євангелистів. Літом проживав на хуторі Мотронівці, відтак добув знов посаду в Петербурзі в редакції „Журнала міністерства шляхів“ (1873) і почав там працювати над історією України, задуманою на широкі розміри (мало бути 9 томів), котру почав видавати з наголовком „Исторія возсоединенія Руси“. ¹⁾

В сих творах Куліш, головно під впливом особистих непорозумінь і своєї вражливої та палкої вдачі, розійшов ся в поглядах з українськими письменниками на історичні, національні й літературні відносини на Україні, котрі стали в суперечности з усею єго попередньою визначною діяльністю. Перегодом напечатав він у „Правді“ (1876) розвідку „Мальована Гайдамаччина“, в котрій так само різко осудив козаччину і гайдамаччину. Все те йшло в розріз із поглядами, які зложили ся в освіченім суспільстві в Наддністрянщині за допомогою самого Куліша на козаччину і на Шевченка.. Тим то в самій „Правді“ появилася остра критика Кулішевих писань Володимира Барвінського, котрий тоді обняв редакцію сеї часописи. Наслідком того порвав Куліш на якийсь час зносини з наддністрянськими народовцями, відокремив ся від многих колишніх приятелів і прихильників на Придніпряньщині й виїхав осеню 1876 р. у Москву, де працював у книговнях і архівах над дальшими історичними дослідями, котрих добутком було обємисте діло „Отпаденіе Малороссіи отъ Польши“. ²⁾

Заборона видана царським указом 1876 р. на українське письменство отверезила Куліша із славленя російської культурности, він вернув знов на хутір, де єго відвідав непохитний до смерті приятель і помічник при перекладі сьв. Письма, проф. Іван Пулюй (1880), а в кінці того року виїхав Куліш до Відня, поновивши переїздом через Терно-

¹⁾ Напечатав 1874 р. Спб. два томи, в Москві 1877 р. III-ій том, і 1 том Матеріялів.

²⁾ Се 3-томове діло появило ся в Москві 1888—89.

піль і Львів давні приятельські взаємини з Барвінськими і там спільно з проф. І. Пулюєм працював над перекладом сьв. Письма. В слідуючій році приїхав із своєю дружиною до Львова з наміром видання українського перекладу Шекспірових творів¹⁾. Але побут єго у Львові прибрав політичну ціху, коли він видав брошуру „Крашанка Русинам і Полякам на великдень“ (1882), в котрій виступив посередником між Українцями і Поляками у наддністрянській Україні²⁾, не знаючи добре місцевих обставин і тогочасного національно-політичного положеня та потреб і домагань наддністрянського українського суспільства. До тогож, як влучно замічає І. Франко, „Куліш був чоловік занадто вражливий і мав занадто мало твердих і вироблених думок, щоби не збити ся з дороги в тім чорторию суперечностей, яким була тодішня Галицька Русь“. З підмогою польських літературних і аристократичних кругів укладав собі Куліш плян роботи: видавати часопись, місячник та книжки українською мовою, заснувати у Львові українську женську гімназію з інтернатом для Галичанок, дарма, що Пулюй остерегав єго перед нещирістю даних єму обіцянок. Все те викликало не тільки невдоволенє, але мало що не ворогованє проти Куліша в Наддністрянщині й на Придніпрянщині. Колиж Римська Курія в порозуміню з австрійським правительством забрала ся до реформи чина сьв. Василя В. в Наддністрянщині, виїхав Куліш до Відня і виступив печатно з протестом, а відтак знеохочений та розчарований вернув на свій хутір Мотронівку і там доживав свого віку. Обставини тогочасного єго житя були вельми невідрадні. Хоч жите єго було просте і він робив за господаря й наймита, не цураючись найпростійшої роботи і тим піддержував своє здоровлє, бідував він тяжко. Хутір давав мало прибутку, а літературний заробіток був невеликий. Українські твори, котрі задля цензурних перепон приневолений був

¹⁾ Переклад 10 драм Шекспірових появил ся накладом Укр. Видавничої Спілки у Львові 1889—1902. (Своїм накладом видав Куліш 1882 р. переклад трех драм).

²⁾ Д. Мордовець видав у Петербурзі відповідь п. наг.: „На крашанку писанка“. Поляки віднесли ся холодно до Кулішевої „Крашанки“, а в українських часописях львівських викликала вона різку критику.

печатати переважно за границею власним накладом, не давали прибутку, а коли й був невеликий дохід, обертав він его не на власну користь. Можна було тільки надіятись на деякий заробіток з розвідок і повістей печатаних по московських місячниках. До тогож і пожежа, що знищила его оселю, майже всю его велику бібліотеку і чимало рукописий, між ними переклад Біблії, була великим нещастем і тільки дбалість его вірної дружини пособляла ему в тих важких обставинах до кінця віку в его улюбленій літературній праці. У сих тяжких злиднях не кидав пера, писав поезії і драми, перекладав сьвітові твори українською мовою, працював над улюбленими ним історичними дослідями, та забрав ся в друге перекладати сьв. Письмо, одначе не успів уже довершити діла, бо смерть перетяла пасмо его многотрудного житя (2-го лютого 1897 р.).¹⁾

Писаня Куліша в першій добі его літературної діяльності. Ледви котрий український письменник виявляв таку багату і ріжнородну літературну творчість і так по мистецьки володів народною мовою, як Куліш. Его великанська письменська спадщина, незвичайне богатство ним написаного, переложеного і задуманого ще не нашло основного і предметового дослідника, щоби серед хитаня в его поглядах і серед змін в настроях, які проявляли ся в его житю й громадянській та письменській діяльності, у властивім осьвітленю поставити сю замітну личність і велитенську умову силу та справедливо оцінити его велику працю і заслуги в літературі і в народнім житю всеї України. Ріжнородні і багаті літературні твори Куліша стають певним доказом вельми живого і рішучого таланту, але в них проявляють ся всюди нерівности і пориви: вражлива і палка его вдача не давала ему спромоги вдержати ся в межах оброблюваного предмету. Історичні й етнографічні твори перенизує він поетичними і публіцистичними поглядами, а поетичні твори, нераз великої мистецької стійности, навіяні доволі часто холодним розумованем.

Найбільше визначив ся незвичайний талант Куліша на

---

¹⁾ Похоронено Куліша в садї его хутора, де в два роки опісля спочив его шурина Василь Білозерський, а 23 липня 1911 Олександра Кулішева.

царині повісти, де більшу половину написав московською мовою, зачерпнувши основу з українського життя.¹⁾

В ідилі „Орися“, справдішній перлі українського письменства, розвинув Куліш на основі VI-ої пісні Гомерової Одисеї народний переказ про Переяславського князя перед татарським лихолітем і з великим мистецтвом зобразив поетичною мовою чудову картину патріархального побуту, коли знов у пізнійшій ідилі „Дівоче серце“ намагався поетичним ладом виказати хосен просьвіти для простолюдя, хоч головна дієва особа, сільська дівчина Оленка, вийшла сентиментально-романтичною героїнею.

В першій добі письменської діяльності Кулішеве українство мало романтичну закраску і проявлялося любовію рідної мови, рідного краю і народу та єго минувшини, особливож одушевленем козаками, котрих він уважав представниками українського народу в минувшині. Романтизмом нав'язані не тільки біографічні оповідання з єго молодого віку „Воспоминанія дѣтства“, між ними „Теклюся“, переложені опісля в „Правді“ українською мовою (1870), але й деякі повісти з історичною основою, між тими „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“ і „Потомки Гайдамаків“.²⁾ Знаменитий польський критик М. Грабовський вважає „Теклюсю“ достойною найкрасших повістей Дікенса³⁾, а „Потомки Гайдамаків“ достойними найживописніших образів Ірвінга Вашингтона⁴⁾ і признає дрібним єго оповіданням високе мистецтво і дійсну, вічну стійність. Куліш бажав передовсім зберегти українську старовину і виказати, що Україна могла би стати самостійною, колиб не зрада українського дворянства, котре загарбало полковничі та сотничі маєтности з необмеженою владою над підданими, і колиб не влада Московщини, що закріпостила вільних людей та допустила ся гноблення селян і грабованя козаків. Одначе в зображеню козацької бувальщини він не сягав

1) Першою літературною пробою в українській мові була повістка „Циган“, списана з переказу матери і напечатана в Гребінчпній „Ластівці“ 1841 р.

2) Укр. мовою перекладено в „Правді“ 1868.

3) Славний англійський гуморист-повістяр († 1870).

4) Знаменитий північно-американський письменник († 1859 в Новім Йорку).

так далеко, щоби ставати в суперечности із злукою Московщини з Україною в одну державу, котра в тім спільнім житю мала зберегти своє лице. Змаганє Куліша до наукового досліджування безпристрастности і правди охолоджувало єго романтичне одушевленє козацькою минувшиною. В історичних повістях уважав він на се, „щоби се була не видумка а правда“ і се змаганє до історичної правди перемагало часто в єго повістярській творчости та спиняло полет фантазії. Але в оцінюваню історичних жерел у Куліша перемагало нераз ще „своє“, тому, що се було своє. На основі історичних дослідів єго романтичне одушевленє минувшиною набирає перегадом більше змісту і стає виразним національним українством і з сею виразною сьвідомостю вибиває ся Куліш на передове і провідне становище в українськїм народнім руху.

Найбільшу літературну стійність має Кулішева історична повість „Чорна Рада“, котру він назвав „Хронікою¹⁾ 1663 року“ (Спб. 1857). В сій повісти зображує він часи, коли Україна була розірвана на двоє, на правобережну з гетьманом Тетерею і лівобережну з гетьманом Сомком, та змаганя Васюти (Василя Золотаренка) й Іванця або Мартинця (Івана Мартиновича Брюховецького) до захопленя гетьманської булави в свої руки, а рівнобіжно змаганя до злуки всеї України під булавою Сомка.

В „Чорній Раді“ вивів Куліш і політичні пристрасти і боротьбу самолюбних понук та родинний побут і могутність та слабкість духового життя народу. Окрім слабо зображених характерів Сомка і Петра Шраменка, всі инші дієві особи живописані яко виразні представники обставин того віку. Передовсім виступає ярко тип старосьвітського Запорожця Кирила Тура, у котрого жите нічого не стоїть, побіч живописаного з реальною правдою поважного, суворого „батька“ Пугача. Вірно зобразив автор характер проворного Брюховецького і тип веселого, семейного козака, добродушного але слабоумного Череваня та вельми симпатичного сліпця-кобзаря, Василя Невольника, званого Божим Чоловіком. Саморідним типом являє ся старий сумовитий Шрам, уособлена злука двох супротивностей — сьвященника і козака, від-

¹⁾ „Вникнувши в звичаї Українців XVII ст., пише Куліш в епілогу до „Чорної Ради“, я впевнив ся, що повістяр повинен тут глядїти на речі очима тодішнього суспільства: я таким побутом підчинив усего себе минувшині і тому мій твір вийшов не повістю (романом), але хронікою в драматичнім викладі.“

повідна тогочасній бурливій добі, що вирвала Україну з правильного розвитку і зробила можливою таку злуку, а побіч него виступає романтичним героєм Петро Шраменко, що в тих злиднях думав тільки про любові до гарної Лесі. Жіночий тип Лесі зображений вірно з тогочасними суспільними поглядами, що відказували жінці самостійної діяльності. Головною хвилюючою рисою сеї повісти є недостача перспективи в укладі дієвих осіб і головного бога-твора, коло котрого громадились дієві особи і в цілм оповіданю нема органічної цілости. Тим то Куліш назвав „Чорну Раду„ не історичною повістю, але „хронікою“, хоч з того погляду вона не у всім відповідає історичній правді. Всеж таки сеї творі що до мистецтва і вірности зображення належить неперечно до найкрасших з сего обсягу українського письменства.

1 „Чорна Рада“ визначає ся розмірною шириною і глибиною поглядів автора і була добутком кількалітних дослідів, а він уважав її так важним твором, що не хотів її випустити без переднього слова, котре відтак появило ся яко „епільог“ до московського перекладу.¹⁾ В сїм епільогу вже тоді намагав ся Куліш висловити причини політичної неспроможности України та доказати моральну конечність зілляня українського племені з московським, які опісля проголошував в історичних творах, що видали ся суперечними з єго становищем у першій добі письменської діяльності.

В історичних повістях являє ся Куліш вірним потомком козаків-кармазинників, тільки в повісти „Потомки українських гайдамаків“ заявляє щирю прихильність до простолюдя, коли тимчасом у иншій повісти з часів Коліївщини „Мартин Гак“ сеї герой заходить ся боронити всю Корсуньщину від гольтяпак. В недокінченім романі початку XVII ст. „Браті“ з доби московських самозванців бажав Куліш зобразити боротьбу польського можновладства з демократичними змаганнями на Україні. Взагалі історичні повісти Куліша визначають ся вірним і мистецьким зображенем України XVII і XVIII ст. і виразним зазначенем шкідливих наслідків московського вмішування в жите України, до тогож гарною і вельми старанно виробленою мовою та змаганем підняти її рівень і зробити пригідною для розуміння, що сягають висше побуту селянина.

¹⁾ В місячнику „Русская Бесѣда“ (1857 р.) кнпжка II і III.

Окрім повістей писав Куліш також поезії, особливож по смерті Шевченка намагався він заступити його місце на осиротілій царині української поезії і почав печатати свої поетичні твори в „Основі“, а відтак видав окремим збірником з наголовком „Досвітки“ (1862 р.), без сумніву найкрасші поетичні твори після Шевченкового „Кобзаря“. В „Досвітках“ помістив Куліш ліричні вірші, думи й історичні поеми, в котрих виявився неперечний поетичний талант його, велика сила слова, мистецька форма і часто нові теми, недоторкувані Шевченком. Але в історичних думах і поемах поетичні почування часто приглушені тенденційністю, якою М. Грабовський докорював Кулішеви і що до історичних повістей, бо поет випроваджував у них свої історичні погляди та міркування і тим ослабляв вражіння, яке повинен викликати кожний мистецький твір.

Як Шевченко, так і Куліш держить високо прапор правди і волі.

В поемі „Великі проводи“ виводить він героєм козака Голку (перенятого гуманними поглядами і поважанем для культури Юрія Немирича) і протиставить його »хижому дейнецтву«, козацькій демократії, настроєній руйнівними змаганнями. В ім'я високих ідеалів волі і братерства виступає Голка до боротьби проти Яреми Вишневецького, але козаки його не розуміють і в його змаганнях до спинення різні шляхти і нищення матеріальної культури бачать потуране ворогові і народну зраду. Від вистрілу своїх козаків »Голка уродливий з коня повалився«, а тіло його »розтерзане, криваве« кидали вони в Дніпро. В поемі „Великі проводи“ зобразив поет боротьбу козацчини з Польщею та бажав у ній виявити свій погляд, що козацтво було на Україні часто руйнуючою силою, котра нищила культуру і рідний край. — Поема „Настуся“ є ідилічною картиною господарського життя після війни.

Поет являє ся в тих поемах прихильником державности, ладу і культурного поступу і тому й в 3-ім виданю „Досвіток“ каже: »Слава козацького батька« не засліпила і тоді автора. Він йому протиставив у сій поемі („Великі проводи“) такого воїна, »який підняв би в гору народного духа«. Як у „Чорній Раді“, свої симпатії звертав у сторону Сомка, так у »Великих Проводах« є поет прихильником Голки. Він стає по стороні гноблених і славить героєм Голку, борця за їх щастя, за загальну рівність усіх:

»Заковані брати мої
В шляхетські статути...
Пора, пора покидати
Невольникам пути:« (Руска Письм. VI. 1. 162.)

в примітці до думи «Солониця» поет вказує на се, що управа козацька, основана на загальнім голосованю, була здавна ідеалом суспільного устрою в українського простолюдя, і тому воно помагало задля сего ідеалу козацьким повстанцям, а думу «Кумейки» кінчить заявою :

»Поки Рось зоветь ся Россю,
Дніпро в море леть ся,
Поти серце українське
З панським не живець ся.« (ib. 86.)

Якнебудь отже Куліш заявляв ся за рівністю всіх та ідеалом суспільного устрою вважає управу основану на загальнім голосованю, як се водило ся в козацькій управі, і задля того українське серце не може зжити ся з паньством, опертим на „шляхотських статутах“, з привілейованим станом, то вже в перших своїх історичних поемах і в „Чорній Раді“ виступає яко прихильник представників державности Голки (Немирича), котрий вивчивсь правди у „тих людей, що по сьвіту ширять розум новий“ і „славного рицаря Сомка Переяславського“, що „не врадивши нічого супроти лихої української долі, полягли од беззаконного меча шановними головами“. — А проте „не вмерла, не полягла їх слава“, і „буде слава славна — поміж усіма розумними головами“.

Погляди Куліша на історичний розвиток українського народу. Отсі погляди висловив Куліш широко у своїх історичних писаннях, хоч у них бачимо хитанє й суперечности і доволі значні переміни. Перші історичні писання Куліша „Повѣсть объ украинскомъ народѣ“, (1846 р.) популярні — „Хмельницина“ і „Вигівщина“ (1861 р.), (від найдавніших часів історії України доведени до гетьмана Брюховецького) навіяні козакофільським романтизмом. Але рівночасво задумав він написати „Історію України“ науковим ладом на основі історичних жерел, в двох-трех главах обробити княжу добу, а відтак ширше річ повести, дібравши ся до Литви і Польщі. Одначе сего наміру не довершив і напечатав тільки першу главу (в Основі 1861. V.).

В передньому слові до сеї „Історії України“ всловлює погляд на мпнувшину, який відбив ся і в его історичних поемах і опісля широко розведений в обемистих історичних писаннях виданих московською мовою. »Звикли в нас, пише там Куліш, на історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дієписане обертати. Тимчасом саме козацтво було тільки

бу йним цвѣтом, а инді й колючим бодяком серед нашого дикого степу. Не скрізь козацчину треба нам на давнину дивити ся, а з давнини на близчі до нас віки, а в них і на козацтво споглядати.» А всеж таки в розвідці «Руїна» (в «Меті 1864. дав тільки короткий погляд на княжу й литовську добу української історії і перейшов до початків козацчини та колонізації України) зазначає Куліш, що «козацька велика війна закріпила за нами нашу старосвітську історію», що «без козаків можеб шляхетська Польща панувала і досі над Дніпром, понад Чорним морем, стояла на Карпатах», а під еї «пануванем звелась би ні на що наша народність, засіваючи рідну землю на чужу користь і «на віки втерялаб сьвяте право — вернути в свої руки свою загарбану сусідьми предківщину.» «Тимто годить ся нам, книжним людем, шанувати козацьку славу історичними оповіданнями — ученими розвідками.»

Куліш глядає правди, а приймаючи «за нехвбну правду, що добрі звичаї, праві учинки і непорочні душі найбільше множать ся там, де земля досталась у вічисту державу найбільшій лічбі тубольців», зазначає, що «тоді мусимо криваві подвиги козацькі справдити (значить: виправдати) самим тим, що через козаків зникли з України магнати, котрі згортали під себе не десятки, а сотні тисяч десятин рідного нашого поля.» «Не вмовчимо ми ні про яке жорстоке діло козацьке, не заслонимож від людського ока й жадної цоблести шляхотської.» Тимто вказує він, «що мизерна була промлавлювана польськими писателями цивілізація, яку розпростерли були їх предки на всю нашу Русь, коли вона осягла саме тільки паньство, коли вона давала одному стану, волю, силу і достатки, однімаючи од інших», але при всім тим «саме вбожество не допустило негербований наш люд переняти собі чужоземні звичаї, а сама темнота відлучила его від перевертнів і само дике завзяте заховало его в старословянських звичаях і громадських порядках. Мало було в его осьвітц, так багатож було упору проти всього чужого, а з тим упором пробив ся він ненадвержений, здоровий, сьвіжий — тільки що стуманлий, — і має тепер перед собою свою будучину.»

Але хоч Куліш високо цїнив і протягом усього свого життя мав на тямці добро широких верств народних, сего „негербованого нашого люду“, то при всім тим у своїм житю і в пианях глядав рівноваги серця і розуму, хоч его влача й жиєві обставини дуже часто виводили его із сеї рівноваги доводили нераз до великого роздратованя, що некористно ідбивало ся в его писанях. У „заздалегіднім слові“ до „Мавованої Гайдамаччини“ (в „Правді“ 1875 р.) висловлює він погляд, що „не тими очима позирати ме потомок наш на народні справи, якими позирали наші предки, а сама правда, котру ми поспіль з кривдою нераз одним спасен-

ним імям величаємо, ще може в семи горнах тямущими людьми, як те срібло, переплавить ся.“ „Недавно ще старосвітська ельоквенція вчила нас тільки хвалити античних героїв“, каже Куліш і задля того бажає він у своїх історичних писаннях стати критичним та вже в розвідці „Первий період козацтва од його початку до вороговання з Ляхами“ (в „Правді“ 1868 р.) користує ся богатими жерелами добутими у варшавських архівах. Але тут є ще не мав Куліш нагоди висловити свій погляд на саме ворогованє, котре дало би спромогу порівнати єго з давнїйшими поглядами Куліша.

Широко розвів Куліш свої погляди на українську минавшину, особливо в добі козаччини, в обемистім творі, закреснім на 9 томів з наголовком „Исторія возсоединенія Руси“, а відтак в новій обрібці з наг. „Отпаденіє Малороссіи отъ Польши“ в 3-ех томах. Він намагав ся критично пояснити історію козаччини та єї відносини до Польщі й Московщини і в тій ціли приложити соціольогічні ідеї Комта¹⁾ й інших подібних мислителїв та задля того визначає в історії України видне місце міщанству, котре по єго думці „в історії цивілізації Європи відіграло важну ролю розсадника всіх житєвих ідей.“ Із становища сих соціольогічних ідей оцінює Куліш історичні засоби і жерела і приймає яко достовірне все, що підходить під єго соціольогічні задачі, а відкидає все, що їм суперечить. Тому відказує він стійности історичним документам, літописям, думам і т. п. зложеним під впливом „чернечої злости“ або темними „кобзарями“, а за те повною пригорщею черпає погляди з польських жерел. Під впливом чувства і роздратованя житєвими клопотами²⁾ не вспів Куліш зберегти рівноваги серця і розуму та витревати на висоті беззглядної справедливости і загально-дієвого помічуваня історичних обставин, а переймав ся ненависними почуваннями та змарнілими надїями супротивних собі сторін і до-

1) Авд. Comte († 1857), основник т. зв. позитивізму в філософії.

2) Покпнувши урядову службу, не мав Куліш обезпеченого, певного і сталого прожитку, а в ряди-годи заробляв собі дещо літературно-науковою працею. Опісляж пожежа знищила єго хутір і богате добра, та цінну єго бібліотеку і чимало рукописей, між тими переклад Біблій, котрий треба було робити на ново.

ливав ще до того горести відслонених пізнійшими століттями досьвідів. Яко перекладчик Історії Англії Маколея, Куліш переняв ся в значній мірі єго історичними поглядами та мистецьким ладом єго писаня. Тому в названих історичних творах Куліша находимо зображення написані із справдішним Маколеївським мистецтвом і з блискучим талантом, та попри се єго історичне оповіданє містить чимало суперечностей і виходить часто вельми яскраве, перенизане особистими зачіпками, нагальним гнівом і докорами (головно проти Костомарова й Шевченка), і навіане не всюди оправданою прославою західної цивілізації. Під впливом хоробливого, нервового розстрою недостає єму супокою і міри, а розлад почувань проявляє ся нераз і в образах з ширшим овидом, що могли би бути цінною окрасою історичних творів автора.

Ся недостача супокою і міри в оцінюваню подій і осіб та публіцистичні пориви, котрі Куліш вносив у свої научні твори стягнули на него докір, неначеб він під впливом чутя „давнійші ідоли скинув з педесталів і взагалі явив ся злющим противником напряду, який проявляв у своїм давнійшій житю.“ Особливо писаня більш публіцистичного напряду, як „Крашанка“, викликали осуд, неначеб Куліш голосив ідеї прямо суперечні давнійшій своїм поглядам і змаганям. В голосах тих, головно з політичною закраскою, звернених проти Куліша, небогато було справдішнього розуміня справи й усіх обставин Кулішевої діяльності, тільки довголітній єго приятель, Костомарів, зумів супокійно і предметово оцінити останню добу Кулішевої діяльності (в „Кіев. Старині“ 1883 р. II.). І справді осуд останньої діяльності Куліша не зовсім був справедливий. Критичні досліди нашої минувшини, котрим він присвятив значну частину свого житя і багато труду серед вельми невідрадних для него обставин, витверезили єго з романтичного козакофільства, а хоч горяча любов рідного слова, краю і народу була все поною єго письменської діяльності, хоч він зберіг і давнійше своє українське народовство і колишні погляди на задачі українського письменства, а навіть значно їх поширив, — вважав він потребою не в однім дати инше освітленє нашій минувшині і змінити деякі давнійші погляди. Він бажав за всяку ціну служити правді і осягнути ідеал совершенного чоловіка. Але в очивиднім нервовім роздра-

тованню та зневірливим настрою супроти українського суспільства, котре не вміло належно оцінити єго велитенської праці і пособляти єго многосторонним і трудним змаганням, викликував ладом свого писання різку і деколи несправедливу критику та доводив до роздратованя навіть найблизших приятелів.

В дбалости своїй про національне відроджене українського суспільства старав ся Куліш осягнути се не тільки історичними дослідями нашої минувшини і популяризувати їх у своїх історичних та історично-літературних писаннях, але вже в перших починах літературної діяльності звернув ся він на ниву народовіданя. На се навели єго Українські народні пісні видані Максимовичем і він являє ся визначним етнографом. В „Записках о Южной Руси“ розкрив він неоцінені скарби поетичної творчости українського народу і намагав ся перевести звязь між староруськими поетичними творами (головно „Словом о полку Ігоревім“) з українськими історичними думами і тим способом виказати, що народна словесність розвивала ся від найдавніших часів і є споконвічною спадщиною української народности і літератури. Так само намагає ся Куліш в історичних творах виказати звязь між княжою добою історії України і козаччиною, як се зазначив у передньому слові до „Історії України од найдавніших часів“. А хоч научна критика виказала в „Записках о Ю. Р.“ недостачу порівняльних дослідів, то всеж таки були вони вельми знаменною появою, бо дали не тільки зібрані Кулішем записи устної словесности народної, але й живі образи українських кобзарів-бандуристів і народного житя. Одначе научні історичні й етнографічні писання всеж таки спиняли полет поетичної думки Куліша і тому він у згаданих в горі оповіданях, повістях і поемах старав ся зобразити жите українського народу та єго змаганя і тим способом будити національну свідомість, накликаючи: „Прокиньтесь, вставайте, старії й малії!“

Друга доба літературної діяльності Куліша. Перенятій ідеєю Кирило-Методіївського Братства, окрім поетичних творів пильнував Куліш подати українському суспільству переклад Сьв. Письма і надавав сему незвичайну велику вагу та присвятив сему чимало невсипучого труду і значну

частину свого життя. Почав він сю роботу перекладом Мойсеєвого Пятикнижя (Книга Битія), видав відтак в спілці з проф. Пулюєм чотирох євангелистів, віршований Псалтир, Книгу Йова, Книгу пісень, а перегодом виготовив переклад усього сьв. Письма старого й нового завігу, а після знищення сеї рукописи пожежею вдруге робив переклад і довів мало що не до кінця.

Видана російським правительством 1876 р. заборона на українську літературу приневолила Куліша перенести свою літературну роботу за границю і тут бажав він „перепроводити українську мову через поетичні твори великих народів і через філософічну, оперту на природовіданю науку“. Добутком сего змаганя і величезної та цінної праці був переклад Шекспірових творів, відтак Байронової „Чайльд Герольдової мандрівки“ і „Дон-Жуана“, Шілерового „Вільгельма Теля“ і многих творів ліричних та лірично-епічних Гете, Шілера, Гайне і Байрона („Позичена Кобза“ — переспіви чужоземних поетів).

Окрім того видав у Львові збірку поезій із наголовком „Хуторна поезія“ (1882) а в Женеві появилася збірка „Дзвін“ (1893), де поруч чудових ліричних творів, справдішних перлин поетичних, поміщені „Гимни єдиному цареві“ (Петрови І) і „єдиній цариці (Катерині ІІ) та тенденційні вірші з різкими докорами „Письмакам-гайдамакам“, „Українським історіографам“, „Козацьким панегирикам“ і т. п. В тих тенденційних віршах відбилися погляди Куліша виявлені в остатніх єго історичних творах, де давній панській культурі, високій і гуманній, протиставить „руїнні гріхи“ козаччини і тим способом українське суспільство ділить на „культурників і руїників“. Дорікаючи українському суспільству „національним, а иноді прямо запорожським антагонізмом“, збереженням супроти „польської і московської державности“, витворив Куліш такий хибний поділ українського давнього і сучасного суспільства, навіяний зневірою й ворожнечою до української інтелігенції, однак при всім тим зберіг він до останку глибоку віру в українське селянство, щирі і глибокі прихильність до українського простолюдя. Се одушевлене культурниками а роздратоване супроти руїників, паліїв,

гольтяпак було неперечним впливом „болѣзненнаго состо-
янія“, до котрого признав ся сам Куліш „со стыдомъ і раз-
каяніемъ“ (в часописи „Новь“ 1885).¹⁾ Але глибоке одушев-
лене народним житем селян і хуторян, котре закорінило ся
в серці Куліша під впливом народовідання, не покинуло его
до старости. Воно почало ся змалку і протягом усього житя
Куліш одушевляв ся народною поетичною творчістю, на-
родними звичаями, народним житем і виявляв сю глибоку
та сердешну прихильність до простолюдя в своїх творах.

Герой повістя »Майор«, переконаний, що ліпше жити з про-
столюдем і що тут більш щирого й глибокого почуття ніж серед
єсвіченої верстви, одружив ся з сільською дівчиною Парасею та
поселив ся на селі, а так само герой ідилі »Дівоче серце«, Павло
Піддубень, полюбив сільську дівчину Оленку. Тимто Куліш так
високо цїнив Квітчині повісти, а найбільш »Марусю«, як се за-
значив у епільогу до »Чорної Ради«, він так одушевляє ся постатю
Наума Дрота, бо в них виявили ся високі прикмети українського
народу, розуміне народного житя і народна душа. Се одушевлене
селянським і хуторянським житем і побутом висловив Куліш так
чудово у вірші »Чумаки-нічліжане:

»Скільки раз нічлігував я	І втішалось тихе серце
З чумаками в полі!	Словом благодатним,
Було в нас пісень веселих	Що спаслось від зради панства
І сумних доволі.	Заповітом хатним.

»Не сполячилося насущне
Тай не змоскаліло,
Голосне з давен давнешних
До нас долетіло.« (Руска Письм. VI. 1. 457.)

Безуспішність змагань Куліша підчас побуту у Львові
з польсько-українською згодою з одного боку, та заборона
українського письменства в Росії з другого, довела Куліша
до містицизму і він глядів відради для свого зболілого серця
в магомеданізмі, виславляючи музулманську культурність,
подібно як козацтво, хитаючись між Польщею і Московщи-
ною, звернуло ся було свого часу в сторону Туреччини.

Куліш видав у Львові поему »Магомет і Хадиза« (1883),
в котрій славив »культурні праці величаві Магомета«, зобразив
его яко великого пророка, другого Мойсея, і відносини до богатої,

¹⁾ Куліш признав також у передньому слові до „Матеріаловъ для
історіи Возсоединенія“ (Москва 1877), що „справляючи похибки других,
ми неминучо робимо нові похибки, поки що може незамітні, котрі ранше
або пізнійше виявлять ся“.

молодої вдови, опісля его жінки Хадизи, котру назвав другою Магдалиною. Поема визначає ся деякими гарними образами з арабського сходу, одначе не може вдоволити потребам українського суспільства. Відтак напечатав Куліш драму »Байда, князь Вишневецький« (в Спб. 1884), в котрій бажав зобразити, як Байда глядав правди в Польщі, Московщині і Туреччині, та її не найшов, хоч має надію, що все мине ся, одна правда остане ся. Але з Байдою повторила ся та сама пригода, що з Голкою у »Великих Проводах« і з Мартином Гаком у повісті з тим наголовком: він згинув. В сїм творі відбили ся також погляди висловлені в »Історію возсоединенія Русей«. Подібні провідні гадки висловив Куліш в поемі з того часу »Маруся Богуславка«, написаній своїм ладом в XIII піснях на основі народної думи чудовою мовою і з великим поетичним хистом. В ній картає козаків за піянство і грабежі, а мати Марусі в часі відвідин єї у Стамбулі зазнає чимало доказів добра і милосердя у Турків і Татар та доходить до погляду, що там більше правди і волі, як на Україні, в Польщі та Московщині. В тім самім часі написав Куліш драму »Цар Наливай«, в котрій Наливайко подібно глядає правди, хоч відмінним способом, як Байда, і бажає визволення зпід паньства й езуїтства та поправи козаків, а в драмі »Петро Сагайдачний« виставляє сего гетьмана не борцем за віру, але хоробрим отаманом у борбі з Москалями, Поляками і Турками. Крім того написав Куліш поеми »Уляна ключниця«, »Сторчак і Сторчачиха«, »Адам і Ева«, »Нагай«, котрі назвав »Хугорними недогарками« (одна поема, четверта, підчас пожежі его хутора згоріла в 1885 р.), »Грицько Сковорода«, »Куліш у пеклі« і чимало дрібних віршів.¹⁾

Се справді велитенська робота, про котру Дмитро Дорошенко¹⁾ вельми влучно і справедливо з оглядом на погляди Куліша в тих творах ось як висловив ся: „Так би там ні було, не може не дивувати отся невтомна праця невсипуща над рідним словом: робив її Куліш серед обставин невеселих, не маючи навіть надії побачити свої твори в друку, робив серед байдужности громади і до себе і до рідного слова. Але він був повний свідомости того, що робить діло корисне і потрібне, вірив, що настануть часи, коли все ним написане буде старанно позбиране і видане нажиток рідної літератури. Нераз висловлює він такі думки своїх листах до приятелів: „Байдуже я, що не печатаєть ся.

¹⁾ Сї твори напечатані в „Рускій Письменности“ товариства „Прогресс“ заходами Ю. Романчука.

²⁾ П. О. Куліш, его життя й літературно-громадська діяльність. Київ, 1918.

аби писалось. Настане час, як не буде нас, що повинишпорюють і посписують усяку всячину нашу й дивувати муться: що як сі люди в такій темряві працювали і при такому темрявому сьвітлі писали?“ Побоюючись, щоби не змарнувала ся єго велика праця, Куліш на чотири місяці перед смертю переслав свої рукописи до музею давного приятеля Василя Тарновського у Чернигові: „Надумавсь я приховати в вашому музеєви моє рукописне добро про мої наслідники“, — писав він. „Слово наше невмируще. Нехайже вони бачать, як працював предок їх, та й самі єго робом працюють“.

Літературне та громадянське становище і характеристика Куліша. Куліш займає в українськiм письменстві яко учений, поет і письменник, а в українськiм суспільстві яко чоловік та громадськiй діяч, неперечно одно з найвизначнїйших місць. В нїм цїнимо не тїлько високо талановитого чоловіка ідеї і рїдких та вельми цїнних прикмет, але й безкористного умового робїтника, перенятого щирою і горячою любовю рїдного краю і народу, що не переривав своєї велитенськoї роботи буквально до останних хвилин довголітного житя. А хоч єму закидувано перемїну поглядів, то всеж таки єго літературні, науковї і громадськi змаганя мали одну мету, досліджуванє правди українськoї минувшини і добро горячо любленої ним України. Змїна поглядів проти довголітної єго діяльности впливала у него все з переконаня і була висловлювана з щиростю, хоч инколи вельми рїзко і яскраво, як він сам писав, що справляючи похибки инших, робимо неминучо новї похибки, котрі неминучо виявлять ся перегодом ранше або пізнїйше. Єго житєписець („Жизнь Куліша“ в „Правді“ 1868 р.) назвав єго „горячий Куліш“ і се вельми звязка і влучна єго характеристика. При всїм змаганю до рївноваги серця і розуму, визначав ся Куліш вельми живою, рухливою, вражливою і палкою вдачею, високими поривами, блискучим талантом і глибокою ерудицією. Тому при великій певности себе і самостїйности є Куліш діячем і письменником із зовсїм саморїдним і вельми виразним обличем, визначною історичною особистостю. В єго творах, як у зеркалі, відбиває ся довголітна душевна боротьба, яку Куліш перебував протягом усього житя, змагаючи до розясненя правди, до уладженя відносин України до Московщини і Польщі а сі змаганя

доводили єго нераз до суперечности, помилок і хитаня в поглядах на українське питанє, в чім відбили ся помилки всего українського народу. Одначе в усіх єго змаганях була попукою любов України і народу, праця для него в імя загальної культури. Зпоміж письменників наддніпрянської України Куліш мав неперечно великий вплив на розбуджене письменства в народнім напрямі та на національну свідомість у наддністрянській Україні та присвятив їй чимало своїх сил. Тому задля велитенського добутку єго праці на царині рідного слова, освіти й науки вийде предметова оцінка єго діяльності в єго користь, коли мати мемо на тямці се, що не помиляє ся тільки сей, хто нічого не робить. На кождому полі українського житя і письменства зустрінемо ся із слідами єго невтомної роботи, з виразною окрасою і печатю, яку він клав на всім, чого тільки докторкнув ся і тому єго діяльність остане у вдячній тямці українського суспільства, як се він сам влучно висловив:

„Не забудеш мене, поки віку твого, моя нене, Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях мов срібло чисте дзвонить...
На що глянеш, усюди згадаєш свого бідолашнього сина:
Від тебе, моя нене, його туподумство людське не заслонить!“

29. Віднова діяльності придніпрянських письменників у 60-тих роках. Петербург осередком умового і літературного руху.

Знесилене Росії кримською війною під кінець 50-их рр., смерть царя Миколи I. (1855) і нове царюване Александра II., вихованого у вільнодумнім напрямі поетом Жуковським, викликало значні зміни у внутрішніх відносинах самодержавного царства. Повіяло свобіднійшим духом, у висших кругах почали думати про знесенє крѣпацтва (одно з головних змагань Кирило-Методіївського Братства) й інші реформи державні; в московськїм суспільстві проявила ся звільна думка. Се піднесло також настрої серед українського суспільства та уможливило дальшу роботу на ниві рідного письменства, спинену вязненєм і засланєм Кирило-Методіївців. Вертають до Петербурга Куліш і Костомарів, відтак Шевченко. Знесено заборону на них наложену: працювати пером. З 1856-им р. починає ся нова діяльність українських письменників, а головним осередком українського умового й лі-

тературного руху став Петербург. Поворот Шевченка з 10-літньої неволі, його нові твори написані в останніх роках заслання натхнули українську громаду в Петербурзі новим духом, оживили новими надіями, були понукою до дальшої роботи в напрямі зазначенім програмою Кирило-Методіївського Братства, викликали нове оживлене українського письменства. Костомарів підготовляє видане історичних монографій, а Куліш стає головним керманичем літературних змагань, видає „Записки о Южной Руси“, „Чорну Раду“, засновує власну печатню, котра пособляє розвиткови письменства.

Таким способом, коли після десятилітньої перерви, з 1856 р. відновили ся змагання українських письменників, рух сей став значно поважнішим. Що не повело ся досягнути Кулішеви, того досяг В. Білозерський, котрому дано дозвіл видавати літературно-науковий місячник „Основа“ з січнем 1861 р. „Основа“ стала головним осередком тогочасного українського літературного руху і народного життя і вся була присвячена українським справам. Її метою було пізнане краю і розбуджене національної свідомости серед українського суспільства та оборона его народних потреб. Головними її робітниками після смерти Шевченка остали Костомарів і Куліш, а їх діяльність розбудила нове життя у мові не тільки в українській громаді в Петербурзі, але й на Україні, в Києві, Полтаві і Харкові. „Основа“ викликала цілу громаду молодих письменників, котрі поруч старших станули до діла на ниві рідної літератури. Протягом дволітнього існування подала „Основа“ вельми багато не тільки поетичних творів, оповідань, повістей, споминів українською і московською мовою, але й чимало історичних етнографічних і публіцистичних розвідок. Наукові розвідки появляли ся там переважно в московській мові, хоч і деякі історичні та літературно-критичні розвідки печатано українською мовою. Таким способом український письменський рух не обмежив ся самими белетристичними творами, але розвинув ся на ширших і поважніших основах, а крім того навязала „Основа“ літературні і суспільні взаємини з наддністрянською Україною. „Основа“ стала отже вельми важною і впливовою появою і дала почин т. зв. тоді українському національному фільству (так тоді називали природну вияву нації).

нальної свідомости поміж освіченою верствою українського суспільства).

На першому місці своєї роботи поставила „Основа“ в народнім дусі просвіту народу, котрий вона ідеалізувала і вірила в него, яко могутну, багато випосажену верству. Але при всім тим „Основа“ думала, що нарід треба вчити, всяким чином єго підносити і вести вперед. Науку, як писав Костомарів, треба народови подавати в рідній єго мові. Але хто хоче бути діячем в осередку народу, повинен перейняти ся світоглядом народу. Тим то учитель сільського населеня повинен бути народним проводирем. „Основа“ повставала проти визиску народу, а також проти городської цивілізації (Куліш у „Листах з хутора“), проти космополітизму і західно-європейських ідей суспільних, одначе не висловила виразно народно-господарського (економічного) погляду. Та при всіх тих хибах „Основа“ стояла на демократичних основах і в дусі програми Кирило-Методіївського Братства обстоювала се, щоби кождий словянський нарід мав свою самостійність, мав право на окреме своє жите. Тадка раз кинена зродила отже се нове змаганє, зване тоді українським націоналізмом, звертала роботу на давну дорогу, на що вказував Костомарів у розвідці про „Дві руські народності“, на окремішність українського народу від польського московського, на право поширюваня просвіти в єго рідній мові і свободу виданя в ній літературних творів. Сі змаганя проявляли ся вельми виразно в „Основі“, в розвідках Костомарова і Куліша („Правда Москвичамъ о Руси“, „Правда Полякамъ о Руси“) і молодших письменників (як лівобережця П. Житецького — „Русскій патріотизмъ“) проти всякого посяганя на самостійність українського народу. Таким способом питанє про відносини взаємини між Українцями з одного боку, а Москалями Поляками з другого, розвязувала „Основа“ програмою Кирило-Методіївського Братства, що кожда словянська народність має бути в словянській державі самостійним членом, ні одна народність не повинна гнобити другої, як се вказували Костомарів і Куліш науковим ладом, а Шевченко висловлював сей ідеал поетично. „Основа“ не тільки великала нові визначні літературні таланти і промощувала діячехи українській мові також у науковім письменстві, але

в ній заговорено про потребу української мови в школі, в науці, в церковній проповіді, в суді і в законі. Однак тамошні обставини так зложили ся, що навіть керманічі громади українських письменників, скуплені коло „Основи“, не зовсім ясно розуміли свою задачу. Правда, вони вважали одною з головних своїх задач, дбати про культурний підєм наддніпрянської України, одначе не виробили собі ясного погляду на ролю в сій роботі української мови, що мала стати підоймою для культурного розвитку і поступу всіх Українців, а зокрема наддністрянських. Куліш писав справді добірною мовою не тільки популярні історичні розвідки, історичні повісти, але й науковим ладом почав оповідати „Історію України“ та критично оцінювати твори Квітки Шевченка і ин., і тим виказав пригідність української мови також для наукових писань. Визначні словянські язикознавці Востоков і Срезневський, похвалили тоді Морачевського український переклад Нового Завіта і признали, що українська мова знаменито видержує сего роду пробу та усуває всякі сумніви про її спроможність вислову високих почувань серця, а певним доказом сего могли стати також видані новим накладом та в значній часті самим Кулішем написані українською мовою „Проповіди Гречулевича“.

Одначе тодішне українське суспільство замало було підготовлене, щоби зрозуміти ясно потребу підєму української мови до ровени літературного язика, пригідного у висшій розуміню для всіх віток людського знаня. Навіт Костомарів осуджував незвичайну охоту деяких придніпрянських письменників до перекладаня європейських творів і не доладне коване висловів та дораджував дати розвиткові письменської мови сильну підвалину виданєм доброго українського словаря і граматики, а поки що домагав ся видаваня популярних книжочок для всенародної просвьіти. Ві признавав, правда, потребу ширшого розвитку письменства в наддністрянській Україні, де під конституційною управою почав вирабляги ся на народних основах літературний язик, одначе в Придніпряньщині призначував місце українській мові поки що в обсягу популярного письменства, а обставини по єго думці опісля вкажуть, що треба писати дальше. Єму тоді здавало ся, що як нем в Росії суспільства, котре би розмовляло українською мовою

вою (а тоді справді московщина виперла майже зовсім українську мову зпосеред української осьвіченої верстви, як у наддністрянській Україні польщина до 1848 р.), та коли українське суспільство привикло вже до московщини яко урядової мови, широко розповсюдненої в природнім і домашнім житю, то треба би за нестачею слів і зворотів в обсягу науки витворити хиба штучний язик і вводити єго навмисне. Тимто Костомарів накликував українських письменників і осьвічене суспільство, починати будівлю всенародної просьвіти і культури українського народу від підвалин, подавати широким верствам народним умовий корм вселюдського знаня популярним ладом, бо на поважні наукові писаня по єго думці не наспіла ще пора. На сю здержливість і обмеженість у розвитку письменської мови впливала чимало нагінка на Українців, а зокрема на Костомарова за їх любов рідного краю та язика, і за т. зв. українофільство, одначе при всім тим Костомарів боронив не настанно права української мови, висловлювати нею свої думки і науку в рідній мові.

Змаганя до всенародної просьвіти. Українські недільні школи. При всій хиткості і неясности поглядів „Основи“ на задачі т. зв. українофільства, робота придніпрянських письменників поступила в порівнаню з давнійшим змаганям о стілько вперед, що всі вони признали українську мову пригідною для розповсюдненя всенародної просьвіти. Українські письменники скуплені коло „Основи“ змагали отже не тільки до етнографічно вірного зображуваня народу, пильнували не тільки докладно розслідити і пізнати жите українського народу, єго сьвітогляд та потреби і зображати се народне жите в своїх писанях. Побіч того почали вони накликувати й до праці для просьвіти народу, єго підєму умового, морального і матеріального і плекати популярне письменство. Вигляди на знесенє крєпацтва викликали отже змаганє до всенародної просьвіти і заходи до засновуваня народних шкіл на Україні.

Поле початкової науки на Україні лежало тоді зовсім облогом. Коли ще в половині XVIII ст. на лівобережній Україні будо 886 шкіл, то після знесеня самоуправи (з заснованєм „Малороссійской Коллегіи“ 1722 р.) і після зруйнованя Січи (1775 р.) народна просьвіта рік за роком

падала так, що по селах на Україні з початком 30-их рр. XIX ст. не було ніяких шкіл. Аж пізніше міністерство „государственныхъ имуществъ“ (домен) почало заводити народні школи, але тільки для козаків і скарбових (казенныхъ) селян, а панські крепаци коротали в темноті своє злиденне жите без всякої науки аж до знесеня крепацтва (19-го ст. ст. лютого 1861 р.). Правда, церковне начальство вже з 1853-им р. почало заводити духовно-приходські школи при церквах, де діти вчили ся переважно церковної грамоти. Одначе сі школи єствували більше на папері, та й там, де вони дійсно були, ведено науку московщиною доволі лихо. Вигляди на знесенє крепацтва дали понуку до живійшого засновуваня народних шкіл. Найперш осьвічена частина литовської шляхти внесла до царя пропамятне письмо про визволенє селян (в осени 1857 р.), а коли цар Александер II. приїхав на Україну і Поділе (в осени 1859 р.), хотіла і тамошня шляхта вручити єму подібне письмо. Тимчасом противники знесеня крепацтва кликали: „Перше подайте мужикам просьвіту, а відтак зможете дати їм волю“, і тим способом думали відрочити визволенє крепаків. На правобережній Україні спершу польська шляхта випросила собі дозвіл російського правительства, заводити школи для селян. У тих школах, засновуваних при костелах для католицької молодежи, вчили звичайно польські сьвященники з польських книжок. Се спонукало українську академічну молодіж подбати і про українські народні школи. Спершу слухачі київського університету кинули ся „іти в народ“, засновувати недільні школи¹⁾ і нести просьвіту в широкі верстви українського суспільства. Се були люди, що вийшли зпоміж спольщеної української шляхти, а досліджуючи жите українського народу, серед котрого жили, і єго потреби, прийшли до сьвідомости своєї національної єдности з місцевим українським населенєм та єго потреби вважали близькими своїм власним справам і змаганям. Мету своєї громадської діяльности бачили вони в просьвіті народу на єго власних підвалинах і в розвитку єго громадського житя. Таким побутом серед польської шляхти правобережної витворила ся нова і одинока демократична

¹⁾ В недільних школах відбувала ся наука від 11—3-ої години.

верства, котру її противники прозвали згідно „хлопо- або хахломанами“, хоч вони самі вважали се для себе почесною назвою. Ся верства була не зовсім малочисленна серед польської академічної молодіжи в Києві, а тільки як при-готовлювано повстанє для відбудови історичної Польщі, вона зменшила ся до кількох людей, майже виключно лі-вобережців, що перейшли до православних Українців. На чолі правобережних хлопоманів стояв (визначний опісля учений професор київського університету) В о л о д и м и р Антонович, дійсний теоретик та ініціатор хлопоманьства, і єго товариш та приятель Тадій Рильський, обидва учасники літературної роботи в „Основі“, що вийшли із спольщеної української шляхти.

Недільні школи на Україні засновано спершу в Києві, а опісля не тільки по містах, де були гімназії або прогімназії (низші гімназії), як у Білій Церкві (в Київщині), в Полтаві і т. д., але й по селах. Заведено крім того і кілька на-родних шкіл у Київщині. Науку в тих школах подавали не тільки слухачі університету, але й старші люди і женщины, а що не було ще тоді потрібних для початкової науки шкільних книжок, давали читати українські дешеві книжочки, т. зв. „метелики“, себ то вибір з творів українських пись-менників, Шевченка, Квітки, Вовчка, Стороженка і ин. Окрім того московські учебники пояснювано українською мовою.

Із заснованєм недільних шкіл виявила ся необхідна потреба українських книжок для початкової науки і читаня, а се спонукало Шевченка до виданя „Южно русскаго Букваря“, а Куліша до напечатаня „Граматки“. На потребу українських учебників звернув пильну увагу укра-їнських письменників Костомарів в „Основі“ („Мысли Южно русса“) і накликував, щоби не вдоволяли ся вір-шованяма на народний лад, але несли народови потрібний єму умовий корм і писали популярні книжочки для єго про-свьіти, крім букваря коротку біблійну і церковну історію, катехізис, житя сьвятих, поясненя богослуженя, арифметику, космографію, географію, історію природи, граматику рідної мови і книжочки про повинности і права в державі. Ре-дакція „Основи“ приймала грошеві складки на виданя таких учебників, сам Костомарів зібрав на ту ціль 5000 рублів, а з тих гроший видано „Арихметику“ Кониського,

„Оповідання з св. Письма“ Оpatовича, книжочку з науки природи „Дещо про світ Божий“ і підготовлено інші книжочки (між тими згаданий в горі український переклад євангелій Ф. Морачевського, котрому Петербурська Академія Наук вислала повне признанє). Видані книжочки для початкової науки розходилися між народом в тисячах примірників. До сеї справи відносилися спершу прихильно і вільнодумні Москалі, а „Московскія Вѣдомости“ Каткова приймали грошеві складки на видання українських учебників. Куратор київського учебного округу, знаменитий професор хірургії Пірогов, похвалив недільні школи на Україні та й міністерство просвіти дбало про них тому, бо думало, що українська мова спинить ширенє польської культури на Україні. Ще з 1862—1863 рр. за згодою міністерства просвіти засновано в Києві т. зв. „временную педагогическую школу“ (учительську семінарію) для виховання учителів для українських шкіл, а московські й українські педагогі виказували потребу послугувати ся в народних школах побіч московщини також українською мовою.

30. Українські письменники-шестидесятники.

Діяльність українських письменників у Петербурзі, згуртованих около „Основи“, розбудила живий письменський і народний рух по всій Україні. По більших містах, як Київ, Полтава, Чернігів, Харків і ин. українські народолюбці засновують тайні товариства, звані „громадами“, в котрих гуртували ся всі свідомі люди й обговорювали в них літературно-наукові, національні і суспільні справи. В Чернігові почав Леонід Глібів видавати тижневник „Черніговській Листокъ“. В Полтаві на чолі національного руху стає Дмитро Пильчиків, коло котрого скупляються молоді письменники: Кониський, Кулик і ин. В Києві громадять ся цілий кружок молодих письменників, а з Харкова відзиває ся в Кулішевій „Хаті“ Щоголів, що після напечатаня своїх віршів у „Молодику“ замовк був наслідком пригоди з Кирило-Методіївським Братством. Поруч старших письменників, Кирило-Методіївців, виступає в „Основі“ ціла громада нових сил, молоде покоління, котре старало ся давні змаганя Кирило-Методіївців ширше розвинути в народно-демократичнім напрямі і розширити тісний овид на-

родного світогляду відповідно сучасним обставинам і новим потребам, викликаним змаганнями до знесення крпацтва. Се молоде покоління українських письменників, переняте ідеями старшого покоління 40-их років, переводило її ідеї з теоретичних основ у практичне життя. Зпоміж того молодого покоління являє ся на овиді українського письменства ясна зоря, неначеб метеор, що блиснув відразу ярким сяєвом і здобув собі широку славу під прибраним іменем —

Марко Вовчок. Марія Віленська (таке було дійсне її імя) походила з польсько-московської дворянської сім'ї (ур. 1834. р.). Дід її був родом з Московщини, бабка із спольщеного литовського роду Радивилів. Виховувала ся спершу у тітки в Орлі, а відтак у приватнім пансіоні в Харкові. Визначала ся вона незвичайним хистом до чужих мов і вивчила ся там української, а крім того присвоїла собі вельми добре знанє французької мови і говорила вправно по французьки неначе родовита Францужанка. Так само добре говорила по польськи (з варшавською вимовою), вивчила ся чеської, англійської і німецької мови, та читала англійських клясиків і перекладала з німецької мови і трудніші літературні твори. Тимто легко зрозуміти, що вона поруч чеської і польської мови при своїм незвичайнім язиковім хисті так знаменито опанувала українську мову. Коли з пансіону вернула ся до тітки в Орлі, познайомила ся із засланим туди під догляд губернатора за приналежність до Кирило-Методіївського Братства слухачем українського університету, Опанасом Марковичем. Маркович визначав ся широкою літературною освітою і був великим знавцем українського народного побуту та живої народної мови, а се мало незвичайний вплив на розвиток письменського таланту Марії, з котрою він тут одружив ся (1851. р.). Опанас Маркович виховав Віленську на ідеях Кирило-Методіївського Братства і причинив ся до того, що вона протест проти крпацтва понесла в своїх „Оповіданнях“ між люди під стягом українства. По імени чоловіка прибрала собі опісля Марія яко письменниця назву Марко Вовчок. В 1851. р. переселили ся Марковичі у Чернігів, де Опанас був коректором урядових „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостей“, в котрих у ряди-годи появляло ся дещо і про побут українського народу. Уже в Чернігові здобула собі Марія в гро-

маді тамошних Українців гарну українську осьвіту. Між иншими жили Марковичі з щирою українською родиною Білозерських. З Чернигова переселив ся Опанас Маркович у Київ і служив там у державній службі, а через рік перебрав ся у містечко Немирів, на Поділе. Підчас побуту в Києві Марковичева робила багато етнографічних записів у зустрічі з сусідними селянами й кобзарями, приглядала ся народному побуту, народній ноші, до чого вже в наймолодших роках проявляла велике зацікавленє. Під руками Марковичевої було незвичайне багатство матеріялу для української мови (пісень, переказів, оповідань, висловів і зворотів мови) зібраного нею і єї чоловіком, котрий помагав своїй дружині у вивченю мови. Тим способом протягом шестилітного побуту на Україні, посеред народу (Немирів не ріжнив ся нічим від українського села, а до того жили там сьвідомі осьвічені Українці) вивчила ся Марковичева так добре української мови, що великий єї знавець Куліш вельми влучно висловив ся про неї: „Марко Вовчок випив весь сок і запах з української мови“, а Шевченко, запитуваний Тургенєвом, котрого письменника треба би єму читати, щоби як найскорше вивчити українську мову, відповів: „Марка Вовчка! він оден владає нашою мовою“!

А вжеж і в родині Марковичів розмовляли неперечно українською мовою, бо одинока їх дитина, як засьвідчають, не вмiла ні словечка по московськи. Таким способом вивчила Марковичева українську мову прямо з уст народу, розмовляючи з людьми, та з етнографічних записів і знала її так, як небогато уроджених Українців, а доказом несхитним сего знаня мови є листи єї писані з сучасною появою перших єї печатних творів. У сих листах бачимо ту саму чудову мову, туж ніжність і той запах мови, той уривчастий, але прозорий як скло спосіб писаня, що й у єї оповіданях, коли тимчасом листи єї чоловіка, котрому до недавна приписувано виправлюванє єї творів що до мови, тяжкі, балакливі і сухі, без того ніжного чутя, що проймає кожний рядок писаня Марка Вовчка, чи то воно буде оповіданє, чи лист.

Вже в початках 50-их рр. починає Марковичева писати оповіданя, спершу московською мовою, а відтак посилає Кулішеви до „Записокъ о Ю. Р.“ збірничок україн-

ських оповідань, познайомивши ся з ним у Чернигівщині. Куліш видав її твори з наголовком „Народні оповідання Марка Вовчка Спб. 1858. р.“¹⁾, а в Москві тогож таки року появили ся вони московським перекладом²⁾ і зробили на російське суспільство велике вражіє. На самім початку 1859. р. переїхали Марковичі у Петербург і там стала Марковичева окрасою й осередком української громади, що любила ся її творами. Там познайомив ся з нею Шевченко після повороту із заслання і сердешно повітав та високо оцінив її талант у присвяченім їй вірші, назвавши її „кротким пророком і обличителем жестоких людий неситих“. Там завязала ся у неї щира приязнь з Тургеневом, перекладчиком її оповідань, а слава її рознесла ся по всій Росії. З великими похвалами обізвав ся про її оповідання славний московський критик Добролюбов, бо вони відповідали тодішньому настроєви суспільства, котрому припали до вподоби так, як у своїм часі знаменита повість Бічер-Стоу про американських муринів, і розходили ся так, як жадна українська книжка.

Після 4-місячного побуту в Петербурзі виїхали Марковичі за границю в німецькі води у Швальбаху, відтам Опанас вернув ся по році в Петербург, егож дружина поїхала з малим Богдасем у Париж і з того часу не бачила ся вже більше із своїм чоловіком, котрий помер у Чернігові в 1867. році. Побувши кілька літ у Парижі, де заробляла собі на прожиток дописями до московських часописий і московськими перекладами англійських та німецьких творів, вернула в половині 60-их рр. до Петербурга, віддала ся за дідича Лобача-Жученка та переселила ся на Кавказ, де на хуторці коло Нальчика померла (28. ст. ст. липця 1907. р.).

Літературна діяльність М. Вовчка. Перші літературні твори М. Вовчка сягають 1856-го року, в котрім вона пі-

¹⁾ Се перше виданє було неперечно напечатане вже в 1857. р., бо Куліш у грудневім випуску 1857. р. „Русскаго Вѣстника“ оповіщує критичний огляд Народних оповідань, хоч на заголовнім листі поданий рік 1858.

²⁾ „Разказы пзъ народнаго русскаго быта“, а відтак у Петербурзі видав Кожанчиков переклад Тургенева 1859 р. з наголовком „Украпнскіе народныя разказы М. Вовчка“.

слала перші оповідання Кулішеви. Він думав, що се записи з народних уст, одначе прочитавши їх, впевнив ся, що „автор трудив ся jako етнограф, але в етнографії виявив ся поетом“. В передньому слові до першого видання з наголовком „Повістки“ („Народні оповідання“) оцінив Куліш ось як їх літературну стійність: „Великого стóять сі оповідання тим, що живописують наших селян, як вони єсть перед нашими очима, — живописують не так, як звикли на них дивитись із верху, а так, як вони самі на себе дивлять ся. Се жива етнографія, котру зрозумів писатель здоровим умом і горячим серцем... Сам по собі М. Вовчок ще не виявив ся, а велике єго діло, jako речника народнього, котрий говорить не од себе. Не свої мисли він обявляє, як Квітка; не своєю душею за народ боліє, як Тарас: писатель тут одступив ся геть назад свого писаня, а в писані єго сам народ, лицем до лица, промовляє до нас словом своїм також, як у віщі свої години промовляв піснею“.

Превелику стійність мають Вовчкові оповідання не тільки задля незвичайної краси щиро-народної мови, котрої вчили ся з єго творів цілі покоління українських письменників, переймаючи й розвиваючи благородні традиції єго оповідань, але й jako „кроткий“ протест проти крѣпацтва, котрий ставить М. Вовчка в ряді „апостолів людства“, борців за волю і братерство. Шевченко назвав справедливо М. Вовчка „кротким пророком і обличителем жестоких людей неситих“, але справдило ся також пророкованє Куліша, висловлене в передмові до Вовчкових оповідань, що вони „стануть ся з часом основою словесности нашої народної, як розширить ся вона і розкинеть ся на всі сторони пишними квітами“. Велика отже заслуга Марковичевої, що тоді, коли що йно піднято питанє про визвіл крѣпаків та про права простолюдя на самостійне людське житє, вона одна з перших відозвала ся про надужитя дідичів і так щиро й горячо промовила в обороні людських прав простолюдя.

Марковичева вкладає оповідання звичайно в уста самих героїв або героїнь і за одним заходом зображає становище і настрої самого оповідача. Та мимо сего письменниця не попала в жалісливий тон, виявила благородну здержливість і предметовість та дала самим подіям і образам говорити за себе, без наріканя і проклонів. У більшій часті на-

родних оповідань живописує М. Вовчок гірку долю крепаків, злиденне жите гнобленого крепацтва селянства, а поруч того п'ятує примховатість, погані привички і забаганки висшої верстви суспільства.

В оповіданю «Ледащиця» зображає Вовчок нещасне жите Насті, дочки Горпини Чайчихи, обманеної паном, що обіцявав їй прислати волю. Та хоч небавом проголошено знесенє крепацтва, Чайчиха з дочкою не була вже щасливою, а бідна Настя сумнівала ся, чи вона вільна, чи тільки п'яна. Вона нездужала й танула, як сьвічечка, а в передсмертній горячці привиджувалось їй, що женуть її з хати, бо вона п'яниця й ледащиця. — Змаганє всякими способами до визволу з крепацтва зображенє також в інших оповіданях Вовчка. В оповіданю «Викуп» крепак Харченко сватає козачку Коханівну, одначе старий Кохан, славного козацького роду, згоджував ся тільки тоді на їх подружє, колиб Харченко викупив ся. «Одкупиш ся, зятем будеш, а ні — Божа воля! За панського дочки не оддам». Се оповіданє, перенизанє живими, жартобливими розмовами, визначає ся веселим настроєм.

Козак «Максим Грімач» в оповіданю з тим наголовком бажає віддати за вільного козака свою дочку Катрю, котра любила крепака Семена. Семен впряжає ся на здобичу з козаками, щоби відтак подякувати за хліб, за сіль своєму панови-отаманови, та й тоді поклонити ся батькови Катрі. Одначе підчас бурі потонув Семен з поторощеним човном у Дніпрі, а Катря дізнавшись про его смерть, збожеволіла і кинулась у воду.

Знаменитий погляд подає Марковичева в оповіданю «Козачка» на крепацтво, яко на громадську справу. Олеся бажала віддати ся за крепака Золотаренка і здавало ся їй, що се єї особисте діло, але такий був уже настрій проти крепацтва, що особиста справа повертає ся на громадське діло, діло чести цілої громади. Тому громада вмішує ся в особисту справу і висуває виразно суперечність між особистими почуваннями та громадськими вимогами, бо подружє з крепаком не тільки занаставило дівчину й усе єї племя-нащадок, але й на ціле село наробило сорому.

В оповіданю «Одарка» зображає Вовчок нещасну жертву панської розпусти, котра опісля в службі у панів наслідком знущання занедужала та вмерла в больниці. В повістці «Горпина» (Панська воля) оповідає автор, як у Горпини дитина занедужала і вона відпрошує ся від паницини, але пан її не пустив, ще й дитину велів до дому віднести. Вмерла дитинка, лишена без догляду, бо мати була приневолена на приказ пана іти на паницину. Смерть дитини довела матір до божевілля.

Проф. Ом. Огоновський здогадує ся, що се оповіданє дало Шевченкови тему до написаня твору з наголовком «Сон» («На паницині пшеницю жала»), присвяченого Марковичевій.

Неперечно одно з найкрасших оповідань Марковичевої се «Інститутка», в котрім єї творчість підняла ся висше всіх ин-

них оповідань і вельми яскраво зобразила бездольне жите крєпаків у супротивности до жестокости, безсердечности і лихих навичок панських. »Інститутка« стоїть неперечно що до мистецтва в осередку всіх оповідань з крєпацького жита. Марковичева, вихована в пансіонї, мала нагоду приглянути ся сему викривленому вихованю, в яким виростало панське молоде покоління. тм то так яркими красками живописала зноровлену інститутку, що стала мучителькою не тільки призначеної їй до послуги крєпачки Устини, але й старенької своєї бабусї, котра вдоволяла всяким єї примхам і безмежним забаганкам. Окрім інститутки виводить Марковичева в сїм оповіданю з драматичною живостю крєпаків і крєпачки, що були жертвою злющої інститутки, так що »люди прокидались і лягали плачучи, проклинаючи«.

Марковичева добирала героїв і героїні для своїх оповідань не тільки з крєпаків, але й з народного побуту вільних козаків, козачок і міщан. В оповіданю »Сестра«, що сама про своє жите розказує, зображає вдову, що не могла вгодити сварливій братовій і через хатні свари і колотнечу та нелад задумала покинути хату брата та йти в найми. Але хоч жила наймичкою в містї і не сподївала ся вернути до рідного брата, трудилася там широко з великою саможертвою і весь заробіток віддавала ему. В інших оповіданнях, як »Три долї«, »Чумак«, »Свєкруха«, »Максим Грімач«, »Не до пари« і ин. живописує Марковичева не тільки любов і приязнь між козаками й козачками і подає нам мистецькі образи народного побуту, але й виводить такі загально людські явища жита, як несхожість вдачі, нерівність у подружю, які часто можна стрїнути в людськїм житю в усіх верствах суспільства

Окрім крєпацтва великим лихом для суспільства була салдатчина, котру так чудово зобразила Марковичева в оповіданю »Два сини«. Бідна вдова-крєпачка тішила ся дітьми, до розуму доводила, сподївалася на старі літа невісточки, »як ластівочки собі на втіху« і помочи від своїх синів-соколів, а тимчасом пан віддав обох у москалі і там вони загинули. По втраті синів довело ся їй бідувати, »тільки й потїхи було, що иноді їй приснять ся, коли вона сама туманїє, неначе жива в землю входить«.

Деякі оповідання оснувала Марковичева на історичних народних піснях або переказах. До сих оповідань належить »Невільничка«, в котрїм головний герой Остап веде боротьбу з Татарами і Турками, щоби захистити рідний край перед їх наїздами і »Кармелюк«, що виступає оборонцем та местником бідлашних людей. В тих двох споріднених із собою типах, у розбишачї Кармелюку і в козацькїм отаманї Остапі, зазначає письменниця яко загальну черту: моральну чутливість, вражливу на народні і суспільні питання, а також рішучість, котрою єї люди вибивають ся зпоміж свого середовища. Сї оповідання визначають ся живостю мистецького зображення, але в подробицях психологічного живописання, особливо жіночих типів посуває ся письменниця инколи до пересадної чутливости. В деяких оповіданнях, як »Чарп«, »Ле-

мерівна», «Девять братів і десята сестриця Галя» «Ведмідь» і бачимо етнографічні картини з народного життя, майже фотографічні, необроблені і невикінчені і тому невеликої стійкості що до змісту і форми.

Літературне становище М. Вовчка. Мало що не всі критики признали оповіданням Марковичевої велику літературну стійність і поставили її в ряді борців за волю і людські права поневолених народних верств, а тим самим признали й історичне значінє її творам. Одною з найкрасших прикмет оповідань Марковичевої — се вільнодумний їх настрій і се дало Шевченкови привід Вовчкову „думу“ назвати „вольною“. В її творах виявило ся вельми ясно, виразно й просто змаганє до визволеня широких верств крѣпацьких не високопарним розумованєм і мудрованєм або зворушливими покличами, але в живих і вірних образах, схоплених із подій щоденного життя, живописаних з великою реальною правдою і незрівнаним мистецтвом що до мови і форми. А хоч наслідком знесеня крѣпацтва в Росії змінили ся опісля суспільні відносини, то через те не втратили твори Марковичевої своєї високої стійкості літературної, як ніколи не тратить своєї сили правда і краса. Вельми влучно зазначив Ю. Федькович її становище в українськїм письменстві, написавши отсі слова: „Нема в нас сонця, як Тарас, нема місяця, як Квітка, і нема зіроньки, як наша Марковичка“. А Драгоманів сказав, що „ні попереду, ні опісля не було української книжки, — не виключаючи і Шевченкових творів, часом глибших по ідеям і дужших талантом, — котраб так була спосібна видержати літературну критику в Росії після Гоголя і Белінського, як „Народні Оповіданя“ М. Вовчка. Тимто оповіданя Марковичевої діждали ся перекладів не тільки на московську й інші словянські, але й на деякі західно-європейські мови і стали загальним добром культурного сьвіта.

Оповіданя Марковичевої в останних роках, коли вона проживала за границею, вийшли значно слабші. Коли зникло крѣпацтво, можна було якийсь час обрабляти єго пережитки і наслідки, але коли жите відходило щораз дальше від крѣпацьких відносин, треба було глядати інших тем, а Марковичева перебувала здалека від переміни сих відносин і життя самий горячий час реформи в Росії, не могла

за ним слідити і тому не могла студіювати життя на Україні, вичерпала ся до баговиня та заробляла хліб перекладами в російських дневниках з чужих мов.

Громада письменників-Основян. Діяльність „Основи“ викликала цілу громаду письменників, котрі або дальше вели діло зображування народного побуту на ниві українського письменства, розпочатого Квіткою-Основяненком, або пішли в реалістичнім напрямі, як Марковичева.

Олександра Кулішева, сестра Василя Білозерського (ур. 1828. р. на хуторі Мотронівці, в Чернигівщині, † там 1911. р.), виступила майже рівночасно на літературній ниві поруч Марковичевої з двома оповіданнями в „Хаті“ (1860): „Лихо не без добра“ та „В осени літо“ під прибраним іменем „Ганна Барвінок“ (опісля також А. Нечуй-Вітер). Семя Білозерських, хоч вела ся по панськи, як на Чернигівщину, але не відійшла від простонародности і звичаями і мовою. Тимто Олександра вже з дому відобрала спадщиною гарне знанє народного побуту і рідної мови, а в пансіоні вчила ся, як усі тоді, французької та німецької мови. В ненастанних зносинах з народом здобула собі скарби простолюдного побуту, що так щедро розсипані в її оповіданнях, справдішній і багатій криниці етнографії. Вся її житєпись сплетена з житєписю її славетного чоловіка, для котрого вона була не тільки вірною дружиною, але й невсипучою помічницею в літературній і громадянській діяльності.

За своє жите Ганна Барвінок дала більш трийцяти оповідань такою чистою та цвітистою мовою народною, якою пише мало котрий з письменників наддніпрянської України. Її творчість більш обмежена, ніж Вовчкова, вона живописує головно родинне жите, а в тих образах зважає найбільш на жіноче жите, жіноче бідованє, в котрім виступають жіночі сльози та зрідка тільки на хвилину висихають задля короткого щасливого усьміху. Тимто справедливо Б. Грінченко назвав Г. Барвінок „поетом жіночого горя“. Вона живописує гірку буденьщину родинного сільського життя і яко женщина сягає так глибоко в душу жіночої душі, що здаєть ся, неначеб ми не читали, а прямо чули і бачили поперед себе тих дівчат, молодиць і чоловіків, котрих вона

виводить у своїх оповіданнях. Єї оповідання наскрізь народні, реальні, правдиві і тому влучно каже про них Куліш: „Такі прості списки історії життя людського, без добавки фантазії, мають в нашій словесности свою вагу велику, бо тільки такими оповіданнями можна вивіряти, що справді в наших повістях і поемах є щиро-народного, а що підсолоджененого на взір інших літератур городянських“.

В оповіданнях Ганни Барвінок звичайно селянка або селянин оповідає якусь пригоду із свого або чужого життя або сама письменниця розказує про своїх знайомих, як се записала з дружньої з ними розмови. Таке оповіданє з буденного сільського життя видає ся прозаїчним, а проте в нїм проявляє ся справдішня поезія і в тїм виявила Г. Барвінок чимало хисту, бож лекше поетично живописати палкі почування або незвичайну красу, ніж опоетизувати буденьщину.

„Лихо не без добра“ живописує, як із спротою, що корплась своїй долї, одружив ся чумацьквій наймит, побачивши, як вона жала на полі та добре вязала. В другім оповіданю „В осені і літо“ зобразила Г. Барвінок вельми правдиво і реально вдачу старого хлібороба Кавуна, що по смерті жінки сумно єму було „самотою вік собі прожити“ і він зустрїв собі пару — Ольгу, вдову. І справді щирою поезією і молодим життям віє від єго осїнного літа.

Деякі оповідання Г. Барвінок задля справдішнього мистецтва можуть бути окрасою письменства, але є й такі, що являють ся звичайною етнографічною записю. Але й ті етнографічні записи мають свою велику стійність, бо вірно схопити те, що каже сам народ про себе, як він виявляє свою душу, свій внутрішній сьвіт, може тільки мистець-психолог, що вмїє добре прислухати ся до мови того народу і подати єю мову в мистецькій оправі. „Не було змалку, не буде й до станку“, образ нещасливої любови ніжної і благородної дівчої душі, може зайняти одно з найпочесїйших місць в письменстві. Ідилічне життя українського хлібороба вона живописує в оповіданю „Домонтар“: сумний образ нещасливого подружа, занпащеного життя через недляну вдачу чоловіка, подає в оповіданю „Хатне лихо“: „Вірна тара“ вельми гарно переказує народне оповіданє, як парубок живив свою поховану миду, а „Квітки з сльозами, сльози з квітками“ живописують тяжку долю двох гарних серцем і обличчєм дівчат-калік. В „Русалці“, котру можна поставити серед расших оповідань з народного життя в нашім письменстві, оповідає Г. Барвінок долю і нещасливу та великодушну любов ніжної поетичної дівчини, Оленки Дїдусівни, котрої доля занпащена

тільки через те, що забобонні люди назвали її малою в житах і вважали русалкою.

Окрім українських оповідань печатала Г. Барвінок задля строгості російської цензури деякі оповідання по московськи. Оповістила також подорожні записи по московськи з українськими розмовами, і дрібні педагогічні образки і розвідки в часописах „Дзвінок“ і „Рідний край“.

Твори Г. Барвінок подають такі цінні образи основного вивчення народного побуту і народної мови, що можуть послужити справдішними взірцями для молодого покоління українських письменників. А хоч авторка зазнала літературного впливу своєї ровесниці, Марковичевої, уміла знайти свою власну мову, власні краски для живописання своїх героїв і мимо зміни літературних напрямів і течій, мимо прояви нових мотивів остала до кінця вірною свому ладови писання.

Матвій Симон (відомий під прибраним іменем — анаграма Номис) ур. в Полтавщині 1833, † 1901. р., був гімназійним директором у Лубнях, виступив з оповіданнями „Дід Мина і баба Миниха“ в „Хаті“ і „Тітка Настя“ в „Основі“ (1861), де подав також вельми цінну розвідку „Різдвянські святки“, в котрій по мистецьки описує події з життя, що пояснюють психологію народу і „Отривки изъ автобіографіи В. П. Бѣлокопитенка“ (власні його дитячі спомини), в котрих живописує гарно побут і всі обставини життя українського дрібного старосвітського панства, що жило тоді ще з народом майже однаковим житем. Їго оповідання розтяглі і писані мляво, але взірцевою мовою цінні вельми з народописного становища, бо Симон був перш за все народописцем, глибоким знавцем народної мови, звичаїв і народного життя. (Гл. I. часть стор. 359.)

Степан Ніс († 1901. р.), родом з Чернигівщини, був (1863. р.) на засланю за українство, котре зберіг до кінця свого віку. Печатав оповідання „Хуртовина“ і начерки „Людська пам'ять про старовину“ в „Основі“ 1861. Більш тридцяти повістей, оповідань, драматичних творів і багато народописних засобів остало в рукописи. Окрім того появили ся безіменно його популярно наукові розвідки „Про хвороби і як їм допомогти“ (1874.) та „Ліки своєнародні, з домашнього обиходу і в карти“

нах з життя“ (1875). Їго оповідання чисто народописного змісту мають і тепер велику вартість яко картини народного побуту, написані гарною народною мовою а лікарські розвідки виявляють в нїм великого знавця народних лічебних способів.

Петро Кузьменко (ур. 1831. р.), син дяка з Чернигівщини, був і сам дяком, почав свою літературну діяльність ліричними віршами у Кулішевій „Хатї“ і легендою на засновку народного переказу з наголовком „Погане поле“ та оповіданєм „Не так ждало ся, да так склало ся“ (в „Основі“), що визначають ся — як каже Куліш — „іскрою таланту правдивого, самостійного“, але після того зовсім замовк наслідком життя повного злиденних обставин та вмер не знати де і коли. В єго поезії „єсть якась тихість приятна, писав Куліш, якась гарне душевне сумованє“, а слова єго „з тиха-тихесенько до душі твоєї про якісь дїтські літа, про якась молоде щастє промовляють“.

В легенді „Погане поле“ зобразив поет долю козачки Марусї, що полюбила Татарина, за що єї батьки на основі прируду громади поховали живцем з двома хлопцями. Люди прогляли її з дїтьми, з котрими вона являє ся, як засьвітить місяць білолиций, і сьпіває сумно, що через неї ніхто ні оре ні сїє се погане поле.

В оповіданю „Не так ждало ся, да так склало ся“ розказує Кузьменко гарною мовою, ладом деревнятим у Марковичевої, а всеж таки самостійно, про багатого козака Дуброву, котрого донька Христина самохіть одружила ся з писарем Калужним, а відтак жалкувала ся на матір, що занапастила долю єї приятка Миколи, та що вечера сидїла з дитиною за ворїтьми, начеб того дожидала, а про Миколу і чутки не було.

Митрофан Александрович, правнук київського козацького полковника Антона Танського і Параски, доньки Семена Галїя, родом з Чернигівщини, визначав ся талантом і великим засобом знаня, одначе велика єго сила змарнувала ся, не мавши простору до широкого розвитку, і споневїяла ся в марній щоденьщинї († у Києві 1881. р.). Свої писаня оповїщував він у „Основі“ під прибраним іменем Митро Олелькович і належав, як і Кузьменко, до Вовчової школи, але визначав ся вірнїйшим зображуванєм дїйного життя та вправним переповіданєм народних оповідань.

Найкращим його твором є оповідане «Пяниця», в котрім зобразив нещасну долю мороченої паничем сироти-козачки, поки вона не дізнала ся, що «панське кохане — гірке горюване» і з розлуки стала паницею. — В оповіданю «Три лани» живописує Омелькович відносини українського села за крпацтва і після його знесеня. — В легенді «Антін Михайлович Танський» зобразив автор імовірно свого прадіда по матери, котрий із скнірості і жадоби до скарбів велів потопити черців, що зібрали силу грошій на монастир і складали їх у него, а за се душегубство був проклятий і вмер нерозкаяний та що ночи опісля виходив з могили неначе опир, поки его не пробито осиковим колом і не положено заклятя, щоб мертвяк не виходив з могили.

Данило Сліпченко-Мордовець належить також до сеї школи „Основян“ - повістярів, котрих твори визначали ся гарною народною мовою, зачерпненою прямо з живущої криниці. Походив він з української козацької семі, поселеної на московській землі в Саратовщині (ур. 1830. р. † 1905. р.). Бувши ще слухачем університету на словесному виділі, написав поему „Козаки і море“, напечатану у виданім ним „Малорусскомъ литературномъ сборникѣ“ в Саратові (1859.), в котрій живописує лицарство козаків. Тоді здружив ся Мордовець з Костомаровом, що за Кирило-Методіївське Братство проживав там на засланю і з ним разом служив у статистичнім комітеті. Звідтам перейшов до урядової служби в Петербург, де й доживав свого віку. В „Основі“ (1861. р.) напечатав два оповіданя „Салдатка“ і „Дзвонар“, а після того не бачимо его на ниві українського письменства повних 25 літ. Він не встояв проти жестокого гнобленя українського письменства російською цензурою і перегадом відбив ся від рідної мови та збогачував своїми творами московське письменство.

Але й жертвуючи свої сили московській літературі, не відцурав ся він свого народу, та в численних статях і розвідках боров ся проти московських обєдинителів то за рідну мову, то за свободу слова. Крім того він видавав історичні монографії (між тими „Гайдамащина“) і повісти (між тими з української минувшини „Сагайдачний“, „Архимандритъ-Гетманъ“, „Царь и Гетманъ“). Видана в 1882. р. у Львові Кулішева „Крашанка“ викликала его відповідь з наголовком „За Крашанку-Писанку“, написану з сердешною чутливістю, в котрій, покликуючися

на слова Костомарова „не вмер Куліш — пиха задавила“, висловив такий суд про него: „Як Дорошенко колись хотів верховодити й над тогочасною і сьогочасною Україною, так і Кулішеви бажалось верховодити і в „Основі“ і в Україні і в літературі... Суций Цезар: першим у Мотронівці, аби не другим у Петербурзі, а колись паче у Львові!... А жаль: Куліш — се не аби яка людина! Таких у день з каганцем пошукати — як золото: він — велика таки сила, велика душа. Та тільки гордість єго велику душу задавила“.

В Петербурзі появили ся єго „Оповіданя“ (1885 р.), де крім двох в горі згаданих поміщені „Сон-не-сон“, „Скажи, місяченьку“ та „Із уст младенців“, а в львівській „Зорі“ (1885) напечатане ще в 1885 р. оповіданє „Старці“ й „А все Пречиста!“ (в альманасу „Ватра 1886). В оповіданях, звичайно скупих змістом, являє ся Мордовець поетом, котрий з вельми ніжним ліризмом і незвичайною мелодійністю мови дає нам звичайно кількома чертами живописаний образ з народного побуту. Ще перед появою Вовчкових оповідань написав Мордовець глибоко обдумане оповіданє про важкі наслідки гнобленя селянської семі крпацькими обставинами, з наголовком „Старці“.

В першій у „Основі“ поміщенім оповіданю „Салдатка“ ладом Марковичевої живописує він із саркастичною прикраскою і справдішнім поетичним хистом гірку долю Катрусї, виданої за Семенка, що вмер у москалях, лишивши нещасну салдатку з малою дитиною, котра по всяких злиднях найшла захист у хатї свого тестя. — В „Дзвонарі“ подав Мордовець живо схоплений образ старого сільського дзвонара й єго учителя, відставного солдата Позіхайлика, з гарно живописаною картиною ловлі риби на озері, котру перевишив тільки Куліш в „Уляні Терентьовні“.

Забажавши під осїнь свого життя приєтати знов до українських письменників, Мордовець уже тільки із споминів про Україну й україньство написав кілька дрібних згадок, в котрих являє ся він чутливим ліричним поетом. В видї сонної мрії згадує про минувшину, сучасність і будучину умового розвитку українського народу в писаню п. з. „Сон-не-сон“ (козаччина — Остап Вересай — пророцтва Шевченка й Костомарова), в другій згадці „Скажи, місяченьку!“ дає образ Кирило-Методіївських змагань, особливож Костомарова, і навяжуючи до указу з 1876 р. кінчить жалібним окликом: „Колиж і ми, як оті Мидяни й Партяни, своїм язиком возглаголем?... скажи, місяченьку!“

В найкрасній з тих фантастичних картин-згадок „Із уст младенців“ Мордовець, згадуючи про давнину, як він з Косто-

маровом, утомлений боротьбою з московськими літературними шакалями, їздив у зоологічний сад та в постати посаженого в квітці старого орляки уявляв собі заневолений нарід український, а побачивши як тим зьвірям, що кричать, кидають поживу, а тим що мовчать — нічого, звертає ся й до української громади, щоби се знала і на вуси собі мотала, значить, що тільки дружним і невипучим змаганєм зможе вибороти красшу будучину, свободу і самостійність.

Олекса Стороженко (1805—1874) походив із старинного козацького роду, а предки его були козацькими старшинами і придбали собі маєтності в Полтавщині. Вихований у кадетській школі в Петербурзі, був спершу у военній, на останку житя в горожанській службі, а в свобідних хвилях займав ся письменством і мистецтвом. Военна служба давала ему нагоду часто їздити на Україну у військових справах, придивити ся народному побуту, наслухати ся цікавих оповідань про старовину від старих людей, як столітній Запорожець Микита Корж і ин., і дізнати ся про всякі події й пригоди. При тим усім любував ся він чудовою природою України і довів орудуване українською мовою до справдішнього мистецтва. Він визначав ся вельми живою уявою, щирим українським гумором і незвичайним хистом оповіданя. Тимто лад его оповіданя, вираз і сила викладу досягає високого мистецтва. Поруч того мало що не кожде оповіданє починає ся мистецькими описами або містить картини живописані блискучими красками.

Хоч задля урядової служби Стороженко держав ся осторожно від громадянської української діяльності, треба его зачислити до старшого покоління шестидесятників-Основян, бо вже ранше появи „Основи“ почав він писати оповіданя, але печатно виступив що йно в „Оснoві“ з „Українськими оповіданнями“, котрі появили ся також окремо (Спб. 1863 в 2-ох т.). Его літературна діяльність відносить ся до 1861—1862 рр., бо роздратований різкою критикою „Современника“ залишив писати по українськи, поза написанєм оповіданя, названого „поемою“ п. з. „Марко Проклятий“.

Стороженко любив Україну а перш за все її чудову природу і старовину, хоч не зазнайомив ся з нею з научних дослідів, тільки з народних переказів, з котрих виніс одушевлене українською старовиною і козачиною. А хоч

его любов рідного краю не була виявою глибоких, на повній свідомости основаних почувань, то вона в его оповіданнях трискає живими і блискучими красками. Він високо цінив Квітчині повісти і відносив ся з щирою вірою до сучасного розвитку української народности й літератури, бо був певний, що „Матуся наша Україна, не покинула нас без свого благословеня“ (як висловив ся в оповіданю „Матусине благословенє“). Хоч Стороженко не виступав різко проти крпацьких відносин, як інші сучасні українські письменники, одначе спочував горю й бездолю широких народних верств і з его творів віє щире почутє добрости й людяности. Стороженко живописує народний побут минувшини в історичних творах з реальною і легендарно-фантастичною основою, в етнографічних оповіданнях обрабляє народну творчість у літературній формі а крім того подає анекдотичні оповідання для забави. Попри те написав він „Історичні спомини столітнього Запорожця Микити Коржа“ і драму „Гаркуша“ та дві віршовані байки. Писав також повісти і спомини московською мовою невеликої літературної стійности.

В першій на реальній історичній основі написанім оповіданю п. н. »Межигорський дід« подає Стороженко згадки говірливої бабусі про Запорожця, що на старість став пасічником у черців Межигорського Спаса. — З щирим українським гумором зображає в оповіданю »Голка« самовільні вчинки Потоцького-Каньовського. — В оповіданю »Кіндрат-Бубненко Швидкий« вивів він типічну постать колишнього Запорожця, столітнього дідуся, жартовливого і веселого, здавалоб ся юродивого сьміхуна, що своїми жартовливими оповіданнями підіймав на глум всяку погань у людей, але скрізь его сьміх виливає ся горячою кровавою сльозою жалє про народне горе. — Грицько Ключник розказує штецьким ладом в оповіданю »Прокіп Іванович« про руйнованє Січи і зворушуюче працанє із запорожським Кошем та смерть судово зображеного, курінного отамана, із журби за минувшиню. — Історично-реальну основу має також малої стійности драма про отамана гайдамаків »Гаркуша«, котрої жерелом служили народні перекази та пісні, де він являє ся не гайдамакою але народним лицарем. В історичних оповіданнях з фантастичною закраскою має »Матусине благословенє« автобіографічну підкладку.

В оповіданнях і описах Стороженко являє ся не тільки штецьким оповідачем, але й глибоким ліриком. Здебільшаго оповідання проникнуті сильним ліризмом, иноді доволі

іскусним, але частійше щирим, сердешним, повним сумовитости й печали. Як ліризм, особливо в описах, так гумор в оповіданнях знаменують всюди настрої автора і проникають єго оповідання з українського життя.

В оповіданю »Закоханий чорт«, цінним тільки поодинокими картинами і справдішим блискучим гумором, написаним по переказу діда-Запорожця, доторкнув ся автор січового життя і зобразив чорта вірно народним переказам з деякими людськими прикметами, а при тім розвернув перед нами чудову картину української природи. — До того рода фантастичних оповідань належить »Чортова корчма« і »Мірошник«, а в оповіданю »Дорош« чудово живописана тишічна ідеалізована постать кошового Запорожця-пасічника, подібного як у »Кіндраті-Бубненьку Швидкім«. »Марко Проклятий«, найвизначнійший твір, написаний на підкладі змагань українського народу до свободи і волі в XVII ст. Се є оповіданє-„поема“, основане на зібраних протягом 30-ти літ народних переказах, сплетених в одну цілість з історичними подіями з доби Богдана Хмельницького: одначе воно являє ся мозаїкою розкрашеною яркими, неприродними красками, без мистецької цілности. Тимто найбільший обємом твір Стороженка належить що до літературної стійности до найслабших. — З етнографічних творів найбільш мистецькою обрібкою визначає ся з народних уст взяте оповіданє »Се така баба, що чорт їй на махових вилах чоботи подавав«; »Вчи лінивого не молотом а голодом« зображає етнографічно-побутові народні відносини з житевою правдою, хоч із деякою пересадою. — »Два брати«, — оповіданє про занедбане бідного брата богатим, розповсюднене в усній словесности; оповіданє »Дурень«, основане на народній приказці, як дурень показує ся часто розумнійшим від розумного, нагадує Котляревського »Москаля-Чарівника«. — До етнографічних оповідань належать »Лучше нехай буде злий, як дурний«, »Розумний бреше, щоб правди добути«, »Скарб« або »Як Бог дасть, то і в вікно подасть«, »Жонатий чорт«: в них Стороженко гарно розвиває народні приказки. — Оповіданє »Суджена« поясняє народні вірування в чудесні прояви і перекази про мітично-фантастичний світ. — Сюди зачислити треба гарні гумористичні дрібниці: »Не впусти рака з рота« і »Вивів дядька на сухеньке«, та »Три сестри«. Два посьміхові оповідання анекдотичної основи, »Вуси« і »Не в добрий час«, визначають ся легкістю змісту і справдішим гумористичним талантом автора.

Талантови Стороженка питома описово-оповідна прикмета, вельми чутливий ліризм і щирий гумор, і се надає найбільшу стійність і значіне єго українським оповіданням. Вони є що до змісту і напряду вчасти реальні, а вчасти етнографічно-легендарні. Стороженко звернув ся в них у ми-

нувшину, бо тільки в минувшині уявляв ся єму і рідний край, козаччина і нарід із єго radoщами і злиднями і та чудова українська природа, нагріта горячим полудневим сонцем, що навівала на єго душу зерна поезії і чар. Єго урядове становище не давало єму снаги до боротьби супроти тодішнього устрою і тому присвятив він свою творчість історичній минувшині, пронизаній в єго уяві образами рідної козаччини. Тимто єством єго письменської діяльності була історична белетристика в картинах і на такій основі продовжав він діяльність Квітки, з котрим належав до одної школи. Хоч Стороженко не посунав вперед у загальнім розвитку української літератури, то всеж єго твори ціхують одну із сторін історичної хвилі, яку пережив український рух в 60-их рр. В такім обсягу твори єго яко історичного белетриста і митця-етнографа мають значіне в літературі і мати муть свою стійність і в будучині.

Анатоль Свидницький (1834—1871) пристав до гурту Основян і виявив незвичайний талант та етнографічні відомости в знаменитій розвідці п. з. „Великдень у Подолянъ“ („Основа“, 1861; IX—XII). Син сьвященника з зазбручанського Поділя, пішов після скінчення духовної семінарії в київський університет. Та безупинна боротьба о прожиток і підорване семінарськими навичками здоровле знівечили не аби-який єго талант. Не покінчивши університетських наук, тиняв ся по ріжних непоплатних посадах і в Києві закінчив своє злиденне житє.

Анатоль виніс змалку основне знанє української мови й народного побуту і був горячим прихильником просьвіти народу. Після знесеня крѣпацтва зложив він дві вельми на той час популярні пісні: „Вже більше літ двісті, як козак в неволі“ і „В полі доля стояла“. ¹⁾ Одначе важке бідованє та хатне лихо в родиннім єго житю не дали спромоги розвинути ся єго великим письменським здібностям. У „Кієвлянинъ“ (1869—1871) печатав він короткі оповіданя з житя Поділя (всіх 14), в котрих видно не тільки талант, але й основне знанє побуту народних верств і духовеньства.

¹⁾ Сї пісні були так розповсюджені, що й у заснованій в Тернополі 18634 р. гімназійними учениками „Громаді“ сьпівано між иншими піснями також отєї піснї Свидницького.

Крім того написав він українською мовою семейну хроніку п. з. «Люборадські»¹⁾ для «Основи», але вона появилася печатно тільки в 1885 р. В містецьких картинах подав автор правдивий і яркий образ побуту духовенства на Поділю в першій половині XIX ст. та обставин освіти і виховання в духовних школах «добрих старих часів». Повість Свидницького виявляє отже образи змін давного, пережитого ладу і нових відносин, витворених на розвалинах старого ладу, характеризує «старосьвітських батюшок» в роді Люборадських, а також «старосьвітських магушок», що виховували дітей патріархальним ладом, тільки з більшим достатком, а синів підготовляли до духовного стану, та як під впливом умовин життя втискалися нові погляди і вимоги життя, викликані справою виховання дітей у школі. В повісті «Люборадські» займає значне місце опис шкільних літ їх сина Антося то в бурі, то в семінарії (описує щоденне життя учеників духовної школи на приватних квартирах, відносини бурі до учителів і т. д.)

Хоч Свидницький виступив у молодім віці на письменській ниві, ще в студентських роках, станув відразу певною ногою на реальну підставу, а хоч ся „смейна хроніка“ була майже першим єго на тій царині твором, зумів він поставити пережиті і помічувані ним події дійсности на широких суспільно-побутових основах і пояснити їх у гарній та містецькій формі.

„Основа“ викликала також цілу громадку письменників, котрі управляли майже виключно царину поезії. Між тим передове місце займають Яків Щоголів і Леонід Глібів.

Яків Щоголів (1824—1898), родом з Ахтирки в Харківщині, здобув освіту на словесному відділі харківського університету посеред ідеалістичної громади молодежи 40-рр., був спершу в державній службі а відтак секретарем думи в Харкові, де й жив до самої смерти. Вже в „Молодику“ Бецького (1843) напечатав кілька поезій українською і московською мовою, але замовк наслідком напасливої критики В. Белінського і аж у „Хаті“ (1860) появило ся знов кілька гарних творів з вельми прихильною оцінкою Куліша „широї рідної поезії“ Щоголева, котрої „ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових творах не доглядиш ся“. Але після того він аж у 80-их та 90-их рр. XIX ст. печатав чимало нових творів по всяких виданнях, і видав їх п. з.

¹⁾ Спершу напечатано „Люборадські“ в „Зорі“ (1885), окремо 1887, а в Києві аж 1901 р.

„Ворскло“ (1883 у Харкові) і „Слобожанщина“ (1898 тамже).

В творах Щоголева з першої доби проявляє ся романтичний напрям, але, як влучно каже Куліш, „не чуже добро він собі присвоїв, а своїм власним добром нас чарує“. Ліричний та елегійний поет, Щоголів, живописує найбільш колишнє козацьке й чумацьке жите, а в деяких думках виявляє горячу любов матери-України:

»Царювала наша мати в чистім полі
На широкій волі:
Породила в щасті насїннячко наше
І в хорошій долі«. (»Квітка«).

Славна минувшина викликує у него сумовиті спомини. Він сумував, що Сїч зруйнована і не вернеть ся колишня слава, тільки

Вітер віє округи —
І хлюпочуть ся по пісках
Чортомлика береги«... (»Ворскло« 151).

Вихований під доглядом матери в релігійнім дусї, „пригрітий теплою рукою“, живописував вельми ніжно матір, матірну любов, відчував своєю мягкою вдачею нещасну долю жіноцтва і виявив найкраще силу свого таланту в картинах жіночого житя.

В другій добі творчости доторкнув ся Щоголів також суспільно-народного питання; всякі кривди й неправди, заподівані народови і злиденне жите робітників („Ткач“, „Кравець“, „Швець“ і ин.), викликували скорботні звуки єго кобзи і тоді єго „серце надривалось і журливе слово на папір прохалось“ — („Ворскло“ 1.). Мистецьке чутє давало поетови снагу цілим серцем відчувати і помічувати всю красу природи, тимто в єго творах розсипані справдішні мистецькі картини української природи, живописані народними красками, н. пр. степу в літі:

Іду шляхом — сонце сяє,	А затихне вітер буйний —
Вітер з травами говоре:	Степ, мов камінь, не двигнеть ся
Перед мною і за мною	І як кишмом богатим
Степ колпнеть ся, як море.	Весь квіткам прибереть ся.

Степ зелений! Степ широкий!
Ще вузька твоя дорога:
Тим же тут молпть ся можна,
Тим тут можна бачить Бога!...« (Ворскло, 53).

Обсяг творчости Щоголева — се невелика картина, виява навіяного горячим ліризмом чувства, — степи, ліси, хати, поля і тому в него найбільш мотивів описової лірики, від котрих віє запахом щирої і справжньої поезії. Єго поезія перейнята релігійним духом, бо віру вважає поет єдиним звязком, що держить людей на сьвітї. Щоголів писав також баляди, в котрих вельми уміло вводить живописні старинні вислови, народні назви ростин і народні повіря. Єго баляди вельми живописні і не уступають місця красшим того рода творам. Менше вдатні єго жарти-сатири.

Щоголів був справжній поет-мистець в душі, в житю, в поезії, навіть в одежі. Він належить до тих українських поетів, у котрих всюди проявляла ся чистота думки і слова, котрі гордили ся тим що „переймаючи голос народної пісні і обрабляючи її по мистецьки, прорубали їй вікно в осьвічену господу.“

Леонід Глібів (1827—1893) — се другий зпоміж українських шестидесятників визначний справжній поет „своєю чистою душею і високою думкою“, як висловив ся про него Куліш. Син управника дібр із Полтавщини, в Ніженськїм ліцею осягнув осьвіту з перепонами, викликаними недугою, був гімназійним учителем у Чернигові, де й став з письменною підмогою Куліша, Номиса, Кониського й інших видавати „Черниговскій Листокъ“ (1861) українською й московською мовою. Із забороною сего видавництва (1863) усунено Глібова із служби за українофільство. В 1867 став він управником земської печатні і на тім становищі проживав до смерти.

Вже в гімназії виявив Глібів поетичний хист, піддержуваний учителем Мирець-Імшенецьким, і тоді писав вірші московською мовою. Колиж єму попались у руки Шевченкові твори і Гребінчині приказки, почав писати українською мовою ліричні вірші і байки та печатати у „Чернигівському Листку“ і в „Основі“, підписуючись „Кинир“ або „Дідусь Кинир“ (під тим іменем знає єго добре особливо українська дїтвора з львівського „Дзвінка“ і „Зорі“). Окрім согні байок, кількох десятків думок і пісень, загадок, жартів написав Глібів також три комедії. Ліричні твори Глібова визначають ся щирими журливими почуваннями і чудовими живописними картинами, а одна з них „Журба“ стала ши-

роко розповсюдненою народною піснею. В ній поет виливає свою журбу:

»Журю ся над річкою...
Біжить, вона, шумить.
А в мене бідне серденько і мліє і болить«, що

»Пробігли дні щасливі
І радощі мої — —
Чогож у мене серденько
І мліє і болить?

»Болить воно та журить ся,
Що вернеть ся весна,
А молодість... не вернеть ся.
Не вернеть ся вона«.

(Руск. Писем. VII. 222.)

Такимиж ніжними почуваннями журливими навіяна єго думка „Вечір“:

»Чи згадуєш, дівчинонько моя.
Як згадую без тебе я,
Той вечір тихий над водою,
Як сумували ми з тобою,
Що Бог нам доленьки не дав?...« (ib. 222.)

Але й славна колись минувшина, Дніпро, Україна, викликають у Глібова журливі спомини:

»Була колись доля... Траплялось тоді
І слави чимало, богато і шкоди« і глянувши, як
»Шумить Дніпро славний і досі шумить:
Всього надивив ся — і щастя і горя« і як тепер
...по бістрій воді

Гуляють берлини, свистять пароходи«

звертає свій зір „на крутую гору над берегом“, де

»Земля Кобзаря там на віки покрила,« де
»Стоїть над горою хрест Божий і жде
Апостола правди і доброї долі«.

(Руск. Писем. VII. 240.)

Але найбільшу славу здобув собі Глібів своїми байками, що великою літературною стійністю можуть зайняти почесне місце серед красших байок всесвітньої літератури. Основа єго байок вельми займава і проста, алегорія розкриває ся легко, а виснована з неї поука висловлена коротко, але сильно і се творить головну стійність байки. До тогож і сатиричний підклад байок переведений вельми гарно незвичайним хистом поета, а питоменність української мови доставляла єму богатих засобів для іронії.

Глібів бере звичайно, як і інші байкарі, загально-світові теми, але вміє їм надати зовсім саморідну українську

і самостійну обрібку й українську народну закраску. Личности в єго байках, чи то люди чи звіри, виступають із саморідним обличем, всі обставини житеві, виведені в єго байках, схоплені і зображені відповідно українському світоглядові. Тим то байки Глібова стали таким улюбленим читанєм не тільки серед української дїтвори, але й серед старшого покоління і мають велику народно-педагогічну стійність. З них промавляє до душі народа не тільки визначний поет, але й щирий народний педагог-учитель.

Глібів наводить читачів до чесного і праведного житя, до правди і просьвіти, до любови свого рідного краю.

На прикладі умираючого «Льва-дідугана» показує поет що:

»Не треба людям забувати:
Хто вік по божему прожив,
Ніколи зла і кривди не чинив,
Того до смерти будуть поважати
І добрим словом поминати«. (ib. 87.)

Не заподівати нікому кривди і жити по правді, доводить до справдешнього щастя. Тим то у «Хмарі», котра присунула ся до Гори спочити і чванцла ся, як вона над морем ввесь день не оддыхаючи доцем лилась, — поет вказує, що морю вона води не додасть, а «над селами, над нивами там славонька твоя». Оцею правду, яку сказала Гора, звертає поет яко пораду:

»Кохайте щиро правдоньку —
І дасть вам Бог одрадоньку
Щасливого житя«. (ib. 64.)

Поет картає зледащилх, котрим не жаль рідного краю і наче ті дурні Мухи-цокотухи, наслухавшись, що «на чужині красше жити», видають Україну, хоч «Бжол» сказала їм:

»Шкодá, я рідну Україну
Не проміняю на чужину«. (ib. 48.)

Подібно, як і Гребінка, звертає Глібів сатиричне вістрє у своїх байках проти нездорових суспільних, громадських і державних відношен, гнобленя і кривдженя слабших переможцями («Вовк та ягня», «Вовк і зозуля», «Гадюка і ягня», «Громада»).

В творах Глібова виявила ся справдішня, саморідна вдача Українця: в ліричних єго творах проявляє ся природна чутливість, а в єго байках і загадках щирий, погідний гумор. Попри те мистецька форма і чудова, метка, народна мова здобули єго творам серед українського суспільства безсмертну славу і загальну прихильність, як се виявило

ся з такою незвичайною щирістю в часі святкування 50-ліття його письменської діяльності (1891 р.).

Олександр Навроцький (1823—1892) належить до тих доволі численних українських письменників, котрим доля не пощастила за життя діждати ся жнива з того зерна, яким вони повними пригорщами весь вік свій засівали словесну українську ниву. Родом з Полтавщини, здобув освіту в київському університеті на філософичному відділі (1847 р.), глибоко був перенятий релігійним духом і змалку лелівав у своїй чутливій душі поетичні образи. В 1847 р. увязнено його в Полтаві за приналежність до Кирило-Методіївського Братства і вислано в Петербург, а по шестимісячній в'язниці призначено на урядову службу. В Дагестанській області Прикаспійського краю дослужив ся в Ерівані становища штатського радника. Більшу частину своєї служби провів Навроцький на Кавказі в м. Темир-Хан-Шурі, де і одружив ся і там помер 1892 р. Ще й у старості зберіг він молодечі пориви й надії, був одушевленим романтиком, перенятим горячою любовію України, благовійним обожанем батька Тараса" і глибокою пошаною Костомарова. Він був душею товариства, серед котрого там обертав ся і визнавав ся веселою та сердечною вдачею, котру зберіг до кінця життя. Навроцький з молодости мав нахил до віршованя, хоч его твори не блищать особливим талантом, то всі вони виявляють любовію до рідного письменства, котрому він дав зроблені взірці гарної народної мови та доторкував ся до своїх творах живих питань. Его ненастанна праця на ниві рідного письменства стає доказом незвичайної его ревности горячої любови рідного слова, хоч він не мав надії побачити своїх творів у печати.

З творів Навроцького появил ся вірш »На смерть Т. Шевченка« і »Остання воля« (в »Основі« 1861), відтак (у львівській »Ниві« 1865) »Ода до юности« і »Фарис« (з Міцкевича), вірш »На вічну пам'ять Н. П. Костомарова« (в альма-ху »Складка« 1887) і чотири думки в »Кіев. Старині« (1902. XIII.) надісланого А. Н. Шрамченком зшитка. Все инше остало в рукописи в десяти зшитках доволі обємистої величини (около 2000 сторінок). Веселий настрій, яким визначав ся Навроцький, проявляє ся і в его поетичних творах. Він не попадає в тугу й розпуку, бо не знає, де складе свої кости, чи на Україні, чи біля моря, чи в піску густому, бо всюди над ним буде розстилать ся небо такою красою, а над ним горіти муть свічечками зорі.

Велику силу праці вложив Навроцький у переклади світового письменства, на жаль однак все те остає в рукописи, а може і запропастилось серед воєнної хуртовини.

Навроцький дав повний переклад Гомерової Іліяди й Одисеї розміром українських дум, імовірно з французького перекладу, бо грецький первотвір був йому недоступний задля незнання грецької мови. Але великий знавець української мови А. Потебня висловився про сей переклад: »Се не пустяки: автор володіє мовою, тому може вийти хосен з прийнятого ним розміру«.

Таким самим розміром переложив він »Євангеліну«, Акадеянську билицю з Л'юнгфельо, бо »гектаметри, як він каже, дуже важко читають ся«. З Байрона переложив містерію »Небо і Земля«, »Каїна«, »Манфреда«, »Паризину«, »Гявра« (не цілого), дальше Поеми Осіяна, поему Шелі »Аластор або Дух самоти«, Гете »Іфігенію у Тавриді« (4 дії), 6 частин з »Фавста«, »Земне життя і апотеоза художника«, »Коринтську невісту«, »Римські елегії«, Р. Гамерлінга »Агасвер у Римі« (3 пісні), Шілера »Пісню про Дзвін«, »Витання мудрів«, Лесінга »Натан Мудрий«, »Нібелюнгі« (3 пісні), »Короледворську рукопись« частину Книги Настання (Мойсея), »Псалми Давидові« (104), »Пісню пісень«, »5 Книг пророків« і дещо инше Міцкевича »Конрада Валенрода« і 41 дрібних творів »Пісню про війну Ігоря«, Пушкіна »Полтава« (не всю) і чимало дрібних творів, дещо з А. Толстого, Кольцова, Лермонтова Спрокомлі і т. п.

В деяких зшитках при кінці поміщений вірш, в котрім поет висловив погляд на свої твори, з котрого віє вся смірність поета надія та горяче бажане хоч у будучині послужити своїми творами в користь дорогої ему України.

Згадати годить ся ще чотирох поетів, що почали свою діяльність в „Основі“ а хоч не полишили значнійшої літературної спадщини, всеж таки сіяли здорове і чисте зерно на доволі несправленій ще тоді письменській царині.

Василь Кулик, з давного козацького роду в Полтавщині, (ур. на початку 30-их рр. XIX ст. † 1870 р.), освіту здобув у харківському університеті на літературному відділі (его поезії¹⁾), печатані в „Основі“ і „Правді“, виявляють свіжий і саморідний хоч і невеликий талант. Він переймав с живо недолею рідного краю і природи і повитав горяче визволенє з крпацтва широких верств народних.

¹⁾ Всі его твори появили ся п. з. „Писання Василя Кулика“ у Львові 1894.

Володимир Александрів (1825—1893), син сьвященика - поета Степана, з Харківщини, був військовим лікарем, виступив на літературній ниві з поетичними творами в „Основі“ (1861), перекладав чимало з німецької, московської й польської мови та з Сьв. Письма, видав „Тихомовні сьпіви на сьвяті мотиви“ (Псалми Давидові), кілька поетичних перерібок народних казок („Пісня про Гарбуза“ „Коза дреза“ й ин.), оперети „За Немань іду“ та „Не ходи, Грицю, на вечерниці“ і два альманахи п. з. „Складка“. Єго писаня визначають ся гарною народною мовою.

Василь Мова (1842—1891) відомий більш під прибраним іменем Василя Лиманського (родом з Чорноморії), скінчив університет у Харкові. Печатав поетичні твори ще в „Основі“, відтак у „Правді“ й ин., але більшість єго писань остала в рукописи. Єго твори визначають ся сьвіжістю живописи народного побуту і сьміливими думками. Так н. пр. в творі „Козачий кістяк“ поет велить хліборобови покинути золоті думки і хлібом здобутим у поті лица згодувати для України сина-молодця, щоби, до правди направивши ум, боров ся духом, бо

»Вчена громада — могучая рать.
Як стануть у лаву такі вояки.
То більш поратують, анїж козаки«.

Микола Вербицький (1843—1909), (прибране імя Черниговець Миколайчик Білокопитий), гімназійний учитель; писані під впливом Глібова вірші печатав в „Основі“ (1862).

Окремо від тих шестидесятників - Основян трудив ся на письменській ниві **Петро Охоцький-Огієвський** (1814)¹⁾ і печатав у „Черниговскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ“, що стали під koniecь 50-их рр. XIX ст. єдиним захистом українського слова, поезії, байки, етнографічні засоби і прегарне етнографічне оповіданє „Крути не верти, а треба мерти“. Огієвський, сьвященик у Чернигівщині, був також правдішним митцем яко проповідник і здобув собі добре ля між народом.

На поклик „Основі“ зпоміж молодих письменників перше виступили на літературній ниві Полтавець **Олександр**

¹⁾ Не відомо коли й де умер.

дер Кониський і Подолянин Степан Руданський¹⁾). Кониський оповістив ще дещо в „Чернигівському Листку“, але опісля обидва на довший час замовкли. Для поетичної творчости Кониського під кінець 60-их рр. розкрило ся поле в Галичині й Буковині, де він також особисто чимало причинив ся до розбудження рідного письменства і народного житя, а Руданський, котрий писав тільки рідною мовою, не діждав ся за житя бачити видання своїх цінних творів. „Пірвалось цінне намисто і порозсипувались дорогі жемчуги“, як каже проф. Ом. Огоновський; „деякі найшли ся сейчас і збереглись від загибелі, іншіж покотились геть далеко так, що годі їх зібрати“. Але перегадом таки зібрано єго твори і видано в 90-их рр. і тільки тоді українське суспільство пізнало велику поетичну стійність єго творів, котрі навіть серед селянства стали вельми популярними. Діяльність Кониського причинила ся в другій половині 60 их рр. ХІХ ст. до національного оживлення Галичини й Буковини і скріплення народного руху, а твори Руданського не остали також без впливу на сей рух, тимто діяльність сих письменників обговоримо в звязи з відродженем Галичини й Буковини під впливом придніпрянських шестидесятників.

Літературна діяльність „народовців“. Друга „Руська Трійця“.

Зворот у розвитку письменства в наддністрянській Україні в 60-их рр. ХІХ ст. в народнім напрямі, викликаний головно під впливом придніпрянської України і єї письменників, подібно як в 30-их рр. за Маркіяна Шашкевича, вяже ся з іменем єго сина Володимира. Літературний сей рух у народнім напрямі вийшов з тісного кружка молодежи котра під впливом України зрозуміла потребу дальшого розвитку нашого письменства на народних основах. **Володи**

¹⁾ О. Кониський напечатав в „Основі“ (1861. V) вірш „Сиротина“, а прислав між иншими також вірш на смерть Шевченка (про котрий є згадка в „Основі“ 1861 р. III, але єго не напечатано), а крім того згадку про старовину п. з. „Спафарієва Рудка“. — Степ. Руданський виступив в „Основі“ (1861. I) з віршами „Гей-гей, воли“, відтак „Не кидай мене“ і перекладами „Ластівка“ (з Ленартовича) та „Ніч-у-ніч“ (з сербського Бранка Радичевича) „Основа“ (1861 II) і „Сни“ („Основа“ 1861, V).

мир Шашкевич (1839—1885), син Маркіяна, вже в часі гімназійних наук у Львові одушевляв ся творами свого вітця, „Енеїдою“ Котляревського і „Марусею“ Квітки та почав писати вірші народною мовою. В тім часі зазнайомив ся він з талановитим учеником Данилом Танячкевичем, котрий дістав від проф. Михайла Осадці кілька українських книжок, між ними й Шевченкового „Кобзаря“. Літом 1861 р. переїздив з Одеси через Львів на медичні студії до Праги Володимир Бернатович, а єго оповіданя про українську громаду, про Шевченка, Костомарова, Марка Вовчка іт. и. одушевили молодих учеників до діла на народній ниві. Небагом прибули до Львова Євген Згарський, Ксенофонт Климкович і Федір Заревич (1835—1879), видалений із самбірської гімназії перед самим покінченєм наук за „руські аспірації“. Ідея плеканя рідного письменства в народній мові злучила сих молодих людей у дружний кружок, котрий був завязком першої української громади у Львові, заснованої за прикладом київської й інших придніпрянських громад. Між ними проявила ся думка видавати літературну часопись у народній мові п. з. „Вечерниці“, котрих редакцію обняв з 1-им лютря 1862 р. Федір Заревич, і містив там свої оповіданя під прибраним іменем Юрко Ворона. Судовий радник Юліян Лаврівський, соймовий посол, а відтак віце-маршалок кр. сойму, що тоді з Самбора переселив ся до Львова, пособляв грішми і радою сій громадці молодих письменників, котрі у него збирали ся в ряди-годи на літературні розмови, а участь в них брали також др. М. Осадця, проф. І. Шараневич і ин. Поява „Вечерниць“ була заразом народженєм нового „українського“ сторонництва „народовців“, котре витичило собі мету з „питоменного язика“ народу „розвивати єго письменну словесність“ і народови подавати просьвіту. „Ми загадали, як зазначено у „Вечерницях“, видавати письмо для образования руського народного язика в письменности, котра повинна як найблизше бути живому народному слову“. В окремих статях із засобом знаня, на яке могла здобути ся тодішня галицька молодіж, доказувано саможітність української мови посеред инших словянських і конечність розвивати відроджене письменство українського народу в живій народній мові. Свої змаганя намагали ся „Вечерниці“ навязувати до Маркіяно-

вих традицій і тим сподівалися приєднати здоровішу частину нашого суспільства. Головним помічником „Вечерниць“ став Володимир Шашкевич, а пособляв сему виданню Кс. Климкович (з прибраним іменем Іван Хмара). Климкович враз із В. Шашкевичем і Заревичем, неначе друга „Руська Трійця“, впровадили в письменстві виперту живу народну мову і оперли її на українській основі. Молодіж кинула ся з одушевленем до українських книжок, побачивши в них справдішне народне жите і задумала повести письменство такою дорогою, як на Придніпрянщині. В українських виданнях бачила молодіж справдішні взірці літературних творів, списаних живою народною мовою, та взірці популярних книжечок і з того допевняла ся, як треба заходити ся коло розповсюднюваня всенародної просьвіти. Твори українських письменників звертали на себе тепер більшу бачність молодого покоління ніж давнійше, бо в них проявляли ся більше означені і свідомі почуваня для народу, поетичний зміст безперечної літературної стійности і вироблена форма та чиста взірцева народна мова, чого не виявляла сучасна галицька література.

Молоде покоління „народовців“ черпало умову поживу з творів Квітки, Марка Вовчка, Шевченка й ин., одначе й їх не легко було дістати, тим то сі твори ширили ся переважно у рукописах. Наукового корму не могла молодіж так легко роздобути, хиба декому дістав ся який том Кулішевих „Записок о Южной Руси“ або яка книжка „Основи“, котрі поважним змістом викликували незвичайне вражінє, а з історичних творів попадала ся в руки молодежи Маркевича „Історія Малої Росії“, Костомарова „Богданъ Хмельницькій“ або Кулішева „Хмельщина“. Одначе не так у поважних ділах, як радше в пориваючих серце і фантазію поетичних творах гляділа і находила тодішня молодіж заспокоєнє умовіх потреб. Тимто для тодішнього молодого покоління Шевченко був, як висловив ся Куліш, не тільки „наш поет, але й перший історик“, а єго муза зробила таке могутне вражінє, що змінила нараз весь світогляд серед молодого галицького суспільства. З єго творів виrozumіло молоде покоління, якою дорогою можна дійти до народної свободи. Зrozumівши сю дорогу, молодіж, що єднала ся за приводом львівської „Громади“ також по біль-

ших містах, як Тернопіль, Перемишль, Станиславів, Самбір, Бережани, Дрогобич, у товариства, постановила присвятити ся сумлінній праці для народного підєму із занепаду просьвітою і народололюбивими змаганями. Вона почувала в собі силу перебороти всі трудности і перепони, які стояли їй в дорозі. Але як поезією молоде покоління кормило своє серце, ум і одушевляло ся до ідеальних змагань, так також поетичним ладом висловлювало свою народну програму, що сам нарід винен свому горю, віддавши ся ворогам на поталу і зможе піднести ся із свого занепаду, коли полюбить свободу, яку кождий може досягнути, хто її щиро бажає, як пробудить ся з довгого сну. „Вечерниці“ стали небавом огнищем літературного й умового розвитку наддністрянської України в народнім напрямі, а в них появлялися не тільки твори молодих письменників - народодів і колишних товаришів Маркіяна (як М. Устияновича), але й письменників з Придніпряньщини Шевченка, Куліша, М. Вовчка й ин. Окрім Шевченкових творів, котрі викликали переворот у світогляді молодого покоління в наддністрянській Україні, піддержував серед него одушевлене поет Буковинської України Осип Юрій Гординський-Федькович, котрий, не дожидаючи, „заки Галич зможе встати“, почав звертати ся до молодежи з народололюбивими зазивами:

Тай чи встане, чи не встане?	Зорю свою Буковину,
Щинше сам я рано встану,	Як наш Тарас, як мій Тато
А сповівшись щиро Богу,	Научив мене братя;
Тайму воли круторогі,	І віру, любов, надію
Тай зорю гори, долини,	Буковинов скрізь посею».
	(Руска Письм. XI. 1. 124.)

А хоч єго поетичний талант не підняв ся так високо не обняв такого широкого поетичного овиду, як Шевченів, всеж таки молоде покоління читало залюбки єго рукописні й печатні твори й величало дорогим своїм Кобзарем. єго поява на ниві нашого письменства зєднала Буковину наддністрянською і придніпряньською Україною, що були же злучені літературними взаєминами, а змаганє се висловив він у вірші „до Олекси Чернявського, що збудував міст на Черемоши в Ростоках“:

»Мости, брате, Олексюку,	Єднай нашу Буковину
Мости ти, мій друже,	З Червоною Русев!

Най Черемош запінений
І чорний і білий.
Із братію, із руською
Нас більше не ділить.

Най возьмем ся однов слов
До одної справи:
Добувати батьківської
І волі і слави».

(Руска Письм. XI. 1. 126.)

До того умового й літературного підєму та єднання причинив ся чимало своєю живою і невтомною перепискою тодішній богослов Данило Тянячкевич (відомий під іменем Грицько Бudevоля), котрий був душею тодішньої молодєжи. Як колись Іван Вишенський своїми одушевленими посланіями з Св'ятої Атонської гори будив старинну Русь з важкого просоня і занепаду до нового житя, так Бudevоля палкими народолюбивими листами, що прибирали нераз розміри розвідок, умів згорнути коло себе нове покоління, натхнути єго новим духом і ним кермувати в змаганнях до народної роботи. Вступаючись за покаляну славу Тарасової музи,¹⁾ вказав він на знаменні слова Куліша: „Ані козацтво, ані гетьманство нас тепер не вдовольнило, а громадські порядки осьвітою добувають ся“, бо „наша доля не позад нас, а перед нами, ясна як сонце, аби ми тільки її всею громадою дослугували ся“. Бudevоля зазначив, що сам „Бог дунув животворним духом в нашу молоді душі, щоби ми спізнали в Тарасі нашого народного мученика, пророка і добродія, — щоби ми в Тарасовім сьпіві почули запізнану нашу народню правду, в єго голосі почули голос замогильний наших старих батьків“.

В сих листах промощував Бudevоля не тільки шлях демократичним ідеям, вказував на значіне порушених у часописях питань і втягав молоді голови до поважного думання і застанови над прилюдними справами, але й подавав погляди на народну літературу, історію і т. п. Писані з чутєм і поетичним полетом, перенизані виїмками з Шевченка витворювали сї листи народолюбивий настрій, одушевленє виробили окремий поетичний язик, питомий усім тогочасним народовцям і переймали їх поезією і щирою сердешністю та звертали їх очи на простий нарід і вчили, що тільки пізнанєм єго і зєднанєм із ним зможуть вони сповнити

¹⁾ Слівце правди „Dziennik-owi Literack-ому“ про нашого батька Тараса Шевченка („Вечерниці“ 1863. Ч. 1. і 2.)

свої народні обов'язки. Будеволя був справдішним посередником між придніпрянською і наддністрянською Україною, учителем нового слова, віри, надії й любови, як висловився в письмі до него оден з молодих громадян. Сьвітська молодіж, згуртована по громадах у Львові і в цілім краю, та богословська молодіж у громадах у Перемишлі й у Львові йшли з собою рука в руку і доповнювали себе взаємно в літературнім образованю на народних основах, у науці рідної історії й літератури, в розповсюднюваню народної ідеї, літературних видань, у збираню пам'ятників народної словесности, а навіть в одягу на народний лад.

„Вечерниці“ і „Громада“ молодих народовців у Львові, з котрою у тісній звязи оставала „Громада“ богословів у духовній семінарії, були тими огнищами, з котрих розходило ся проміне народної української ідеї по цілім краю. Сі огнища мали тим більшу вагу для народовців, бо т. зв. „староруська партія“ виперла їх і зачинила їм доступ до „Руської Бесіди“, що з почином 1862 р. була спільним умовим осередком усіх Українців у Львові. Торжественне відкритє і виголошена на тім сьвятї Володимиром Шашкевичем єго народолюбива „Нинішня Пісня“ викликала була тоді таке одушевленє, що проф. Я. Головацький написав до редактора „Основи“ В. Білозерського про се народне сьвято навіяний українофільством лист з натяком про Куліша й окликом: „Ще не вмерла козацькая руськая мати!“ Розпочала ся тепер завзята боротьба „староруської партії“ з народовцями, котрих згїрдно називали „Вечерничниками“, (сі знов звали противників „Словістами“), проти їх нових змагань і проти „Вечерниць“. Агітація розведена по краю причинила ся в значній мірі до того, що „Вечерниці“ в першій половині 1863 р. задля недостачі грошевих засобів перестали виходити, хоч до їх упадку причинила ся також чимало неточність редакторів у видаваню. Тодішне молоде поколіне народовців у своїх поривах руководило ся більше серцем і горячими почуваннями, як добре обдуманіми намірами і не вспіло покласти міцних підвалин під систематичну, реальну роботу. Одначе при всіх тих недостачах народовці не упали під напором противників. На місце „Вечерниць“ став Климкович (з вереснем 1863.) місячними випусками (на лад „Основи“) видавати літературно-політичний

вістник „Мета“, котрий не тільки цінним змістом станув висше „Вечерниць“, але й заговорив рішучим і поважним голосом. Несподіване придавленє в тім часі народного життя російським урядом на Придніпряньщині скріпило змагання народолобців у наддністрянській Україні. Дописи в „Меті“ з Придніпряньщини викликували, правда, пригнобленє, але з другого боку спонукували народовців до змагань, якими вони бажали помогти Придніпряньщині в такій недолі. Хоч положенє українського населеня в наддністрянській Україні було важке, всеж таки конституційна свобода давала тут спромогу добивати ся народних прав. Поява „Мети“ була отже вчасти переведенєм сеї гадки, а почуванє, що наддністрянська Україна стає пристановищем народних прав, додавало народовцям моральної сили і надії на спромогу хоч вчасти сплатити Придніпряньщині свій моральний довг. Сю задачу приняла на себе „Мета“, котрої редакцію обняв найбільш талановитий з львівської громади народовців, Климкович, дотеперішній помічник „Слова“ і автор найцінніших в нім політичних статей. „Мета“, котрої редакцію провадив він із справдішним публіцистичним талантом, зєдiniла для літературно-наукової діяльности не тільки найкрасші сили наддністрянської України, але з застановою „Основи“ найвизначніші письменники Придніпряньщини, як Куліш, М. Вовчок, Мордовець і ин. печатали тут свої твори.

Климкович дбав пильно про се, щоби в осьвіченій верстві українського суспільства розбудити й поглибити справдішню народну ідею. Побіч „Мети“ видавав він неперіодичними випусками „Руську Читальню“, в котрій печатав головно (писані московщиною) в українськiм перекладі твори письменників Придніпряньщини.

Вже в поетичних творах Климкович заявив ся горячим народолобцем. Визначають ся вони великою силою слова і гарною мовою не тільки в первотворах, але й у перекладах (з Байрона, Міцкевича і в І. пісні Гомерової Іліяди). Навіть єго принагідні вірші визначають ся широким сьвітоглядом і горячими народололюбивими почуваннями. Він обнимав своїм зором

...край замрачений в тумані,
Що розетелив ся скрізь гень-гень,
Із від Дону та аж до Сяну

Із під Кавказу по Карпат,
До Чорноморя від Есмані, —

він вказував :

»От де наша батьківщина,
Де наш край-родина :
Рідні собі, як брат-сестра,
Галич-Україна«. (Руска Письм. VII. 322 і 323).

А се, про що у віршованих творах тільки натякував поетичним ладом, висловлював з широким історично-політичним поглядом у численних розвідках у „Метї“. На царині публіцистики був він справдішним митцем¹⁾. Тут пояснив Климкович у розвідці „Становище Руси супроти Польщі і Московщини“ (ib. 365) взаємини українського народу до обох сусідних, польського і московського, а відтак виказував, яка повинна бути „діяльність руського (українського) народа серед тих обставин“.

»Хіснувати зі всіх спосібностей, які народови подає его теперішнє положенє політичне, в ціли дальшого народно-політичного розвитку, працювати невтомно на д просьвітою цілого гурту народного, щоби відзискати опять із самого народнього кореня ту силу, котра через відступленє его вищої верстви затеряла ся, то єсть сама переднійша і головна задача тих людей, котрі сей народ і его діяльність репрезентують: а той обовязок вкладає на них загально-людський поступ і людська осьвіта, котрими вони гурт свого народа випередили«. — »Виконати совісно задачу теперішности, писав він дальше, а не брати ся до діл призначених до сповнення часам будучим, то єсть головне правило, котре поступова часть українського народу ніколи з очий не спускає. Сего жадає від неї сьвідомість реального патріотизму«. — »Не знаємо напевно, коли й яким способом розв'яжуть ся се українське питанє, але й не буде то пуста вичванка, коли скажемо, що розв'язка сего питаня яким небудь способом вона не наступилаб, принесе великі наслідки для всеї Словяньщини«. І тому звертав увагу нашого суспільства на се, що »поки що ми, Українці, бачимо перед собою велику працю около народньої просьвіти і отдаємось їй в такій мірі, яку при теперішній системі правління в тих двох державах (Росії й Австрії), котрим судьба нас підчинила, для себе находимо, бо памятаємо завше й на се, що наше місце зайве (порожнє), що наша доля не в заду нас, но перед нами і що ми тоді аж доберем ся до неї, як займем своє місце в семі словянській«. (ib. 365).

¹⁾ Климкович печатав також чимало розвідок про наші справи по німецьких часописях, як віденська „Zukunft“ і ин., володів знаменито німецькою мовою і тому в его українських розвідках бачимо вплив німецької складні.

Обставини прилюдного життя в наддністрянській і придніпрянській Україні приневолили народівців у перших хвилях існування сего сторонництва не тільки ясно виложити свою національно-політичну програму супроти польського і московського народу, але й у відносинах до т. зв. староруського сторонництва. Проясненем свого становища супроти сусідних народів і супроти старшого покоління виявили народівці свої змагання і цілі, почислили свої сили і дійшли до того погляду, що не можуть покладати надій на яку небудь поміч старшого покоління, та й що в тодішніх обставинах у Росії годі було сподівати ся непереривної звязи і помочи з Придніпряньщини. Навпаки тепер повинні були галицькі народівці дати поміч Придніпрянцям.

Програмові погляди Климковича про задачі і діяльність народівців доповнив Будаєволя в голосній свого часу обемистій розвідці „Письмо до Громади“ („Мета“ III. 1863) й окремо.

В сій розвідці вказавши на придавлене народного життя на придніпрянській Україні й історичне его значінє, протиставить терпкими словами бездарність галицького старшого покоління і безплідність его заходів коло піддвигнення нашого народу. Сим Письмом до Громади народівці зірвали рішучо із старшим поколінням і відділили ся jako окреме сторонництво, котре мало оперти ся з того часу на власні сили і взяти ся до внутрішньої організації.

Одначе сили народівців були за слабї, так що й „Мета“ не могла довше вдержати ся, а виданє єї перервало ся (в січні 1864). З лютнем 1865 р. відновив її, правда, Климкович jako політичний двотижневник, а літературну задачу переняла з січнем 1865 р. науково літерацька часопись „Нива під редакцією Константина Горбала“ (тричі в місяць), одначе вона застановила своє видавництво вже з кінцем липня, а „Мета“ з кінцем грудня 1865 р. В. Шашкевич намагав ся ще з січнем 1866 р. піддержати літературно-наукові змагання народівців тижневником „Русалка“, одначе задля недостачі грошевих засобів був приневолений застановити его вже з 12-им числом.

З упадком „Мети“ виїхав Климкович із Львова на село та збирав засоби до написаня граматики української мови і перекладав Гомерову Іліяду, а одруживши ся, дав ся задля кусника хліба заманити в редактори словянофільської часо-

писи „Славянская Заря“, що виходила поруч гумористичного письма „Страхопудъ“ з літературним додатком „Золотая Грамота“, видавана Йосифом Ливчаком у Відні московською мовою. Станувши під об'єднательний прапор, покинув він народний стяг, котрий доси ніс з такою свідомістю і певністю, і перечеркнувши свою світлу дотеперішню діяльність, опинився в таборі „національного об'єднання“ у Відні (з початком липня 1867 р.). Однак „Славянская Заря“, котра підняла ся нездійсненою мрією об'єднати західних Словян московським язиком, не остояла ся, а Климкович після сего промаху вернув до Львова і, помирившись з народовцями, ввійшов до редакції політичного дневника „Основа“, пособлюваного віцемаршалком Юліаном Лаврівським з метою переведення національно-політичного порозуміння між Українцями і Поляками на підставі „автономії обох народностей в згляді народнім, політичним і церковнім, передовсім же відповідно засадам справедливости рівноуправнення свого язика народного у всіх парослях житя прилюдного, іменно в школі, суді й уряді“.

Перепони в справі польсько-українського порозуміння і забагнене сеї справи в покликаний краєвим віділом анкеті з представників обох народностей, спричинили застанову дальшого видаваня „Основи“ (з кінцем серпня 1872 р.), а Климкович з того часу присвятив ся тихій праці літературній і перекладам творів Шевченка і М. Вовчка німецькою мовою. Якнебудь на короткий час Климкович збився був з пантелику і дав ся заманити в об'єднательний табір, вернув він під народний стяг, а своїми літературними і публіцистичними творами серед вельми трудних обставин причинив ся чимало до розвитку нашого письменства і національної ідеї. (Умер у Львові 19 мая 1881 р.).

Володимир Шашкевич був у другій „Руській Трійці“ справдішнім спадкоємцем і представником Маркіянової ідеї. Хоч рано осиротів він, однак вплив єго вітця витиснув уже в дитячій душі Володимира незатерте знамя і натхнув єго серце віщим духом. Тимто до віщого батька лине поетова думка до найкрасших хвилин молодости, неначе до втраченого раю:

»Щастє мені, як у гаї
Квітка, процвітало,
Бо ми око рідненького
Батенька сияло«,

(Руска Письм. ст. 441)

а із смертю батька згасла ясна зірка єго долі:

»Ой сияло, як бя зьвізда
На небеснім зводі:
Ой загасла тая зьвізда,
Та і щастя годі!« (тамже).

В сердешних споминах про батька находить молодий поет не тільки віраду, але у віщій єго пісні находить жерело поетичного натхненя.

В чудовій думці »Лелія-воля« зображає Володимир відносини своєї пісні до пісні батьківської. З батьківської могили вирастає »лелія-воля, квітонько білий« і процвітає:

»Літом могилу я засіваю —
Так чей весною, та молодю
Діточок більше стане зо мною!«

(тамже стор. 463).

І справді ся пісня-лелія вішого Маркіяна розсіяла ся на нашій народній леваді словесній пишними цвітами, а хоч опісля їх зморозив північний подув супротивного борея, то знов »весною та молодю« нові лелії-пісні молодих поетів-народовців, з подувом весни і волі вкрасили українську народню леваду.

Як за Маркіяна »українські вірлята
І веселять душу й серце загривають«,
як »з України руськая пісенька«

натхнула першу »Руську Трійцю« до народолюбивих змагань, котрих заходами заколосила ся наша письменська нива, так і змаганя другої »Руської Трійці« довели до умового культурного й національного зєдненя наддністрянської й придніпрянської України, котрому такий гарний вислів надав Володимир Шашкевич у »Нинішній пісні« (ib. ст. 452—455), що гомін могутно відбив ся над Дніпром і зустрів ся з щирим і сердешним привітом в »Основі« (1862, VII). А відтак сей гомін:

»Ой летів громом в єго слід,
Док не відбив ся о Бескид —
І не затряс вокруг горами
І не скипів Дністра водами.
Відтак шибнув гень-гень степом
Тай зупинив ся над Дніпром«.

А знад Дніпра розніє ся братній відгомін:

»Гей, гей, Бескиде, ти мій милий брате!
Чи не одна нас породила мати?»

Чи ж не одна нас до серця тулила,
Сльозами наші тяжкі рани мила?»

І сей відгомін Дніпра довів до обопільного порозуміння, котре зпід Бескиду виявляє ся величним братнім гимном:

»Чую, як відся аж по Чорне море
Воздуха голос якийсь рідний поре:
То мати кличе на велике сьвято,
А дітей стало багато, багато!«

Володимир Шашкевич і єго товариші-народовці, що оживлені могутним гомоном Тарасової кобзи в часі повного розгару народного житя засївали словесну царину в „Вечерницях“, „Метї“, „Ниві“ й „Русалці“, вірили в житненність Маркіянової ідеї та в здоровий змисл народу.

Певна віра в Маркіянову ідею спонукує Володимира глядіти у батька помочи й відроди у скрутних хвилях важкої боротьби із супротивними народному розвиткови живлами.

Натхнений батьківською музою, розводить поет ширше Маркіянову ідею, висловлює яснійше єго ідеали та зазначає виразно змаганя народовців:

»Не чужого ми бажаєм,
А свого то права:
Де полягла, там воскресне
Наша руська слава«.

(Руска Письм. VII. 465.)

Володимир Шашкевич не обмежував ся одначе тим, що голосив у поетичних творах народну ідею, але вказував мету змагань народовців і дороги, якимиб треба простувати до сеї мети. За приводом Климковича і Будеволі-Танячевича В. Шашкевич у літературно-історичних і національно-політичних дописях і розвідках розвивав ідею народовців, промощував їй ширший шлях і накликавав до скріплення підвалин, на яких би сю народну ідею слїдувало несхитно оперти. Немічний тілом, знесилений унаслідованою з роду недугою, рвав ся він бодрим духом і до скону свого непохитним ясним поглядом до здійснюваня змагань народовців.

У програмовій дописі »Як ми поступали досї й як би нам дальше поступати« (ib. 509), накликає він »передовсім до органічної, невтомної праці« і вказує на се, що »жадна галузь науки не повинна у нас лежати облогом«, остерегає перед односторонністю, домагає ся подїлу праці, зазначає велику потребу для на-

родного розвитку шкільних книжок, зложених взірцевою народно-українською мовою, а крім того звертає бачність суспільства, щоби народовці вийшли поза тісні межі літературного стороництва і старали ся здобути собі участь у законодапних тілах, де могли би на ширше видно вивести нашу народну справу. А в пиншій політично-історичній дописи п. з. »Австрія і Росія« (ib. 538) вказує В. Шашкевич на історичне суперництво самодержавної царської Росії з конституційною Австрією і на посланництво сеї останньої, станути в обороні Словяныщини супроти загребушпх самодержавних змагань Росії в інтересі Словян, Европи й усею людства. Се многоважне і многоскладне історичне питане було вже порушене та на основних історично-політичних виводах оперте в »Меті« (1864, січень) п. з. »Австрія і доля України«, Голос знад Дніпра«, котрого не могли належно зрозуміти й оцінити австрійські державники і дипломати, поки не дійшло до великої світової війни.

Федір Заревич був третим членом другої „Руської Трійці“, котра у „Вечерницях“, „Меті“ і „Ниві“ розложила нову ватру живої народної ідеї на основі Маркіянових традицій. Він не тільки кермував редакцією „Вечерниць“, але й з прибраним іменем Юрко Ворона (Ю. В. або Ф. З.) живописував гарні, хоч у великій части невикінчені образи із сучасного життя нашого суспільства, головно із сільської верховини, народними красками. В своїх повістях і оповіданях провадив він дальше розпочате на ниві белетристичної прози діло Маркіяна Шашкевича й Миколи Устияновича в живописаню нашого суспільного й народного життя і виявив гарний талант та міг би був довести свої твори до високої літературної стійности, колиб вони не були писані прихватком.

В першій своїй повісти »Хлопська дитина« живописав Заревич образ суспільного побуту з доби народного відродження надністрянської України в 1848 р. »Хлопська дитина«, спротив Стефан, талантом і наукою вибив ся з безпросвітної веретви суспільства, ввійшов у круг освічених людей і одружив ся з Ганною, дочкою урядника у Львові, Константа, та став оборонцем громадян, що залюбки горнули ся коло свого щирого заступника. — В повісти з правдивої пригоди, навіяній романгизмом п. з. »Син опришка«, на основі живими красками зображеної верховини, ввступає гарний легінь, син опришка, Гринь, залюблений у молодій пані камерального лісничого, зображеного автором вельми вдатно. Зате образок з життя »Дві матері« списаний більш реально. Прогнана з ґрунту дідичем молодця, котрої чоловіка віддано в рекрути, найшла захист із своїм хлопцем у повдової дідички, що намагала ся винагородити заповідяну бідній вдові кривду,

приголубила «хлопську дитину», неначерб власного сина. — В повістці «Загуби душ» зображений инший пан, що занапастив долю сільської дівчини, в котрій залюбив ся синок панський і обоє найшли смерть у хвилях Дністра.

На основі народної пісні Заревич написав драму в 3-ох діях „Боднарівна“, котрої деякі яви, націховані справдішним драматизмом, стають доказом, що він за-попадливою працею міг би був і на тім полі розвинути свій талант.

Коли в 1866 р. „Слово“ під впливом згаданих у горі подій почало зовсім виразно й рішучо проповідувати об-єдинительну ідею, став Заревич при участі Остапа Левицького, Костя Горбала й Олександра Могильницького видавати політичну часопись „Русь“¹⁾.

В сій часописи Заревич рішучо поборював змаганя «Словістів», але так само доказував, що Польщі на Русі не може бути і що «лише самі в собі», як висловив ся в програмовій передовиці, «глядати маємо свою будучність і нашу силу, — лише ми самі, народ свідомий нашого життя, можемо зробити те, чого яко народ бажати нам треба, — лише ми самі можемо, коли схочемо, уладнати по вимогам своє народне хазяйство і поставити себе в чергу народів поважаних всемирно». Сей сміливий напрям довів до застанови часописи.

Після того переселив ся Заревич до Скольного, де писаркою перебивав ся в гіркім бідованню, і там закінчив своє бідолашне жите (12 січня 1879).

Успіхи і перепони в поширюваню ідеї народовців. Львів посередком умового й літературного життя. Поширеню ідеї народовців у наддністрянській Україні пособляли не тільки часописи і літературні виданя, але й заснований при товаристві „Руська Бесіда“ заходами Юліяна Лаврівського „Руський народний театр“ (1865 р.). Сей театр не тільки в Львові, але й по містах і місточках в цілім краю виста-

¹⁾ Якийсь російський словинофіл, бажаючи пособити поширеню обєдинительної ідеї в наддністрянській Україні, прислав був до львівського намісництва на ту ціль певну грошеву квоту. Намісник гр. А. Гоуховський постановив повернути сі засоби саме до поборюваня того напрямку і покликвав Ф. Заревича до видаваня „Русі“. А що Заревича його товариші рішучо обстоювали самостійний і окремішний розвиток національний і культурний українського народу як супроти московського, так і польського, застановлено виданє „Русі“.

вляв майже виключно драматичні твори Котляревського, Квітки, Шевченка, Стороженка (наддністрянська Україна до того часу не видала майже ніяких драматичних творів) або твори з європейських літератур приладжені для нашого театру Климковичем, Остапом Левицьким і ин. Тодішня університетська молодіж брала живу участь у драматичних виставах і присьвячувала свої сили народному театрови у Львові і по краю, а сим способом чимало причинила ся до розвитку народного театру і єго впливу на наше суспільство. Тим способом будило ся в широких верствах народне почутє і національна сьвідомість. В літературних змаганях народовців брав живу участь **Павлин Сьвенціцький**, з польського роду, що прилучив ся був до київських „хлопоманів“, а в 1864 р. переселив ся до Львова. В „Меті“ і „Ниві“ поміщував він розвідки, поезії й повісти українською мовою під прибраним іменем Павло Свій і П. Стахурський а „Байки“ єго видані „Просьвітою“ стали вельми улюбленою популярною книжечкою. Крім того видавав під прибраним іменем Д. Лозовський оригінальні, перероблені або перекладені драматичні твори з наголовком „Руський Театр“, а драматизована ним Квітчина „Маруся“ довго держала ся на видні нашого театру і викликувала свого часу велике вражіє. Сьвенціцький заснував також „Siolo, pismo zbiorowe poświęcone rzeczom ukraińskoruskim“ (1866—1867 чотири книжки), в котрім подавав переклади творів письменників з придніпрянської України латинськими буквами і наукові розвідки, щоби зазнайомити польське суспільство з нашими письменниками. Окремо видана розвідка з наг. „Вік XIX у діях літератури української“ (підмогою „Просьвіти“ 1871) подає цінний і влучний огляд нашого письменства, а з окрема поетичної творчости Шевченка. Перекладав він також дещо з Міцкевича українською, а з Шевченка, Вовчка і Федьковича польською мовою.

Змаганя народовців, оживлені бистрою струєю сучасного літературного й умового житя на Придніпрянщині, з котрої жерелом була „Основа“, розбудили живий рух у наддністрянській Україні. Осередком сего руху був Львів, але крім того появляють ся літературні видання також у Перемішлі (в печатні бр. Єленів) і в Коломиї (в печатні Білоуса). Сей умовий і літературний рух потягнув за собою

також декого із старших письменників. До молоді громади „Вечерничників“ і „Метників“ зближають ся і поруч них стають до спільної роботи на літературній ниві історики Василь Ільницький та Ізидор Шараневич, відзивають ся у виданнях народовців і давнійші поети, як М. Устіянович, а на Буковині появляють ся (побіч Федьковича) нові поети, браті Воробкевичі (Ізидор — Данило Млака і Григорій — Наум Шрам).

Успіхи народовців спонукали також письменників з т. зв. „староруської партії“ звернути ся більше до народу в єго рідній мові. Б. Дідицький видає „Листи до громад“, популярний додаток до „Слова“, І. Наумович дрібні популярні книжечки, а Маркил Попель (пізнійший православний холмський єпископ) популярний тижневик „Неділя“ доволі чистою народною мовою. Навіть колишній помічник об'єдинительних змагань Д. Зубрицького, Северин Шехович, видає часопись „Письмо до Громад“ (та 4 книжечки „Народної Читанки“) і вводить опісля в ній навіть кулішівку і починає се виданє повістями письменників з Придніпряньщини, „бо они“, як каже в програмі, „розкривають нам жите малоруського народа на Україні, склад річи в їх повістях чисто народний, що нам може стати в образец“.

Одначе старші письменники наддністрянської України намагали ся тільки для простолюдя писати єго мовою, а для осьвіченої верстви нашого суспільства силкували ся витворювати „общерусській литературный языкъ“, що мав по їх думці довести до літературної єдності з Московщиною. Се викликало горячий спір між письменниками-народовцями, котрі в своїх виданнях вернули в правописи до засновків витичених М. Шашкевичем і за прикладом Придніпряньщини прийняли Кулішеву правопись (кулішівку), щоби й з того боку забезпечити окремішність української мови. Почала ся тепер завзята суперечка, як звичайно говорено, „за букви і правопись“, а в дійсности про самі засновки, про окремішність нашого письменства, єго розвиток на народних основах. Навіть віденський урядовий „Вѣстникъ“ остерегав перед „українщиною“, бо на єго погляд „три мільони австрійських Русинів повинні удержати свою руску мову й літературу, не міняючи з українською“.

Інші знов виступали проти кулішівки й народної мови, бо тим способом Українці відривають ся від „общерусского єдинства“ і покидають „историческіи начала“ себ то основи. Тимчасом письменники-народовці думали, що треба піддержувати звязь із Придніпряньщиною, заселеною одним з галицькими Українцями народом та що сей численний нарід спроможний витворити свою народну літературу.

Сі два суперечні змаганя проявили ся виразно, коли по 14-літнім застою в діяльності „Галицько-руської Матиці“ скликано загальні збори членів в 1864 р. Народовці домагали ся введеня у виданнях Матиці живої народної мови і т. зв. фонетичної правописи, але по горячих розправах у язиково-історичнім відділі під проводом проф. Я. Головацького перемогло внесенє на задержанє т. зв. етимольогічної правописи. В слідуючім році на загальних зборах Степан Качала виступив з цілою громадою старших і молодших народовців з таким самим домаганєм, одначе Я. Головацький виявив зовсім недвозначно погляд, що Українці в просьвітнім розвитку повинні придержувати ся „общерусской литературы“ і вказував на се, що як правила і погляди старинних астрольоїв змінили ся й уступили місця новим правилам астрономів, так само має ся справа з граматиною й язиком. Загальні збори Матиці полишили домаганя народовців до полагоди виділови товариства, в котрім Я. Головацький мав необмежений вплив. „Гал. рус. Матиця“, котра протягом семи років не видала ні одной книжечки для народу і тим занедбала найважнійшу свою просьвітну задачу, почала мовою зближеною до московщини (як давнійший єї „Историческій Сборникъ“) видавати з 1865-им р. чвертьрічними книжками „Науковий Сборникъ“ (опісля на єго місце „Литературный Сборникъ“) при головній участі Я. Головацького, А. Петрушевича, Б. Дідицького, І. Гушалевича, М. Устіяновича й ин. Сему „обєдинительному напрямови служили тепер не тільки виданя „Гал. рус. Матиці“, Ставропигійського Інститута („Временникъ“), але й „Слово“ після обєдинительної заяви з 1866 р. („Поглядь на будущность) і ново засноване (1867) белетристично-наукове письмо „Боянь“. З підмогою мали їм іти у Відні виданя Йосифа Ливчака (гл. в горі стор. 237). „Обєдинительне“ змаганє тих видань проявило ся саме тоді, коли

визначний письменник Тургенєв переложив „Народні оповідання“ М. Вовчка, а Гербель, Полонський і ин. перекладали Шевченкові твори московською мовою і тим зазначили, в який блуд попали передові люди т. зв. „староруської“ партії що до становища і задач нашої мови й літератури. Розлад поміж обидвома таборами збільшав ся, коли проти галицьких „українофілів“ стали появляти ся в часописах об'єдинительного напрямку різкі і безосновні напасти, подібно, як се поперед робили деякі московські часописи проти письменників Придніпрянщини, докоряючи їм „нігілізмом і польською інтригою“.

Для зазначення об'єдинительних змагань галицьких Українців виїхав Я. Головацький на етнографічну виставу в Москві (1867 р.), а спенсіонований опісля переселив ся в Росію і старав ся там осягнути катедру московської літератури в Одесі. Одначе університетський сенат не покликав Головацького на сю катедру, бо впевнив ся, що він не опанував ще як слід літературної московської мови, але надано єму посаду предсідника комісії для видавання історичних актів у Вильні. В тім часі переселило ся в Росію заходами Б. Дідицького і Лебединцева чимало професорів і священників, а багато університетських слухачів з російськими стипендіями пішло на російські або заграничні університети, що би відтак служити об'єдинительній ідеї, хоч наш нарід у наддністрянській Україні потребував чимало умових сил для свого культурного розвитку.

Обнова львівської громади народовців. Заснованє часописи „Правда“. Змаганя об'єдинителів очевидно бажали відвернути австрійських Українців від розвитку своєї народности при Австрії на основі національної самостійности й окремішности, на конституційних підвалинах, а загал Українців зважав се відреченєм від свого народу. Ся справа вияснила ся одначе силою неперечних подій у письменстві наддністрянської України, бо все, що писали старші письменники т. зв. „общелитературнымъ языкомъ“, не проявляло ані життя, ані змісту. Навпаки кождий визначнійший талант звертав ся до народного життя і народної мови та ставав до діла на ниві управління народовцями, хоч сили їх були де доволі слабі і нечисленні.

Хоч з упадком „Вечерниць“, „Мети“, „Ниви“ і „Русалки“ розпала ся також перша „Громада“ народовців у Львові, одначе приплив свіжих, молодих сил з краю на львівський університет осеню 1865 р. довів до її обнови і до оживленя руху в таборі народовців. Об'єдинительні змаганя спонукали відтак народовців заснувати нову літературно-наукову часопись „Правда“¹⁾. А що в Росії були тоді вельми трудні цензурні обставини, стала „Правда“ осередком літературного й умового руху не тільки наддністрянської України, але й Придніпряньщини. Провід редакції „Правди“ обняв Льонгин Лукашевич, член першої „Громади“ „Вечерничників“ і „Метників“. Визначав ся він повагою і статочністю та ревною пильністю в роботі і під єго кермою та з єго порадою вирабляли ся в редакції „Правди“ нові літературні сили і заправляли ся в письменській й громадянській діяльності. Се були головно слухачі університету, котрі з одушевленем стали управляти літературну ниву і відновили „Громаду“, до котрої крім університетських слухачів приступили члени першої „Громади“. Побіч видаваня „Правди“ зроблено почин до заснованя громадської бібліотеки з обсягу українознавства, щоби тим способом положити підвалини до літературно-наукової роботи і ширшої освіти молодих письменників. Отже хоч з упадком перших часописий, заснованих народовцями, на короткий час перервала ся була їх літературна діяльність, то з обною „Громади“ і заснованем „Правди“ почала ся систематична діяльність, захоплювала щораз ширші обсяги, приєднувала щораз ширші круги письменників і прибирала щораз поважнійший напрям.

Напасти російського правительства на Куліша, викликані львівськими москвофілами (гл. ст. 178), спонукали єго з підмогою Партицького звернути ся в червні 1867 р. до „Правди“, де появил ся лист Куліша з протестом проти того, начеб то він відрікав ся „кулішівки“, з окремим додатком „Отвѣтъ Бояну-Стебельскому“ (написаним В. Білозерським в обороні фонетичної правописи і само

---

¹⁾ 1 цвітня 1867 р. тричі в місяць, опісля розширено її політичним і суспільним відділом.

241

стійного розвитку українського письменства). В „Правді“¹⁾ відбився відгомін спору Куліша з московськими часописами, що завзято накидалися на нього. З того часу (літом 1867) навязав Куліш переписку й тісніші взаємини з Партицьким, а вислідом того було „розписане премій за добрі твори словесні й наукові“ і почин до засновання „фонду літературного“ для пособлювання бідним, талановитим письменникам. Окрім того розширено з 1868 р. „Правду“ на тижневник (в 1^{1/2} печат. листа) і сему пособляв тепер Куліш грошми й літературно-науковими творами. Провід у видаванню „Правди“ обняв Ом. Партицький (учитель гімн. в Тернополі, де приєднав до літературної роботи директора гімн. В. Ільницького, проф. Е. Згарського і адвоката Дра Вол. Лучаківського)²⁾. Хоч Партицький прислав чимало своїх розвідок язикових (про мову й правопись), етнографічних і ин., творів Згарського, В. Лучаківського, Ільницького (Дениса знад Серету), та хоч крім Федьковича з Буковини виступають тут браті Воробкевичі, то всеж таки „Правда“ (1868–70) стояла головно творами Куліша (і Ганни Барвінок), котрий крім повістей, літературно-історичних, історичних, педагогічних і т. и. розвідок печатав у додатку „Святе Письмо, (перва частина Библиї, П'ять книг Мусієвих, Русько-український переклад“ 1869). Окрім того появляються тут твори Ол. Кониського (Верниволі, Перебенді), Михайла Старицького (Гетьманця), Івана Рудченка (Ів. Яковенка), а вперше виступає Іван Нечуй (Левицький).

„Правда“ стала злучником поміж усіма частинами українських земель, розділених державними межами, а хоч сі межі були доволі значною перепоною обопільних взаємин, всеж таки з того часу щораз нагляднійше проявляє ся в на-

---

¹⁾ В. Білозерський помістив тут сатиричну статтю п. з. „Громадський суд над Страхопудом“, а крім того появилася тут також відповідь Куліша „Москвѣ“ і „Московскимъ Вѣдомостямъ“ подана перекладом із „С. Петерб. Вѣдомостей“.

²⁾ З львівських старших громадян для більшої поваги виписано яко помічників при редакції Дра К. Сушкевича і Мих. Косака (хоч вони нічо не помагали, на одвічального редактора упрощено слухача прав Івана Микиту, а дійсну роботу в редакції вели слухачі філософії: Олександр Барвінський, Венедикт Борковський і Евген Желехівський.

шім письменстві спільна робота, котрої осередком стає тепер головно Львів. Твори письменників придніпрянської України, печатані в „Правді“, служили взірцями, на яких вирабляла ся у галицьких і буковинських письменників спільна літературна всеукраїнська мова.

Зєдинені в обновленій „Громаді“ народовці витворили заснованєм „Правди“ літературне огнище, а проголошене австрійського закона про свободу зборів і засновуваня товариств (1867 р.), дало народовцям спромогу заложити в грудні 1868 р. Товариство „Просьвіта“ для поширюваня просьвіти в широких народних верствах ¹⁾ і переняти задачу обумершої „Галицько-руської Матиці“.

Заснованє товариства „Просьвіта“ було дальшим кроком в організаційній роботі народовців і дало почин до розвитку популярного письменства ²⁾. Одначе при всіх тих змаганях і успіхах не було в сій роботі народовців тривкості і систематичности. „Правда“ перетривала аж до початків 80-их рр. (поки її місце не заняла заснована Ом. Партицьким „Зоря“) і була в дійсности літературним органом всіх українських земель, але часті переміни в складі редакційних робітників некористно впливали на виробленє певного напрямку і ладу у видаваню сеї часописи. Всеж таки зєдинили ся тут до спільної літературної роботи мало що не всі тодішні письменники і дійшли до зрозуміння, що потреба окремого товариства для пособлюваня розвитку письменства і науки в рідній мові.

Щедра жертва української дідички Милорадовичевої з Полтавщини, виеднана Ол. Кониським і Пильчиковом, а відтак жертва Жученка, стали підвалиною до заснованя „Товариства ім. Шевченка“ у Львові (в грудні 1873 р.) і дали спромогу закупити власну печатню, котра чимало пособляла розвитку літературного українського руху.

---

¹⁾ Небавом поширено діяльність „Просьвіти“ на видаванє учебників для гімназій з українською викладною мовою.

²⁾ Протягом перших пяти років єствованя виготовила і видала „Просьвіта“ стілько книжочок для народу й учебників для шкіл, скілько не видали всі наші письменники і товариство від 1848 р.

33. Спільна літературна робота письменників усіх земель українських.

Із заснуванням і розширенням „Правди“ і „Товариства ім. Шевченка“ у Львові почала ся в наддністрянській Україні спільна робота молодшого покоління придніпрянських шестидесятників з галицькими і буковинськими народолюбцями. Конституційні австрійські відносини давали тут захист українському слову, гнобленому строгою російською цензурою, і свободу проявляти літературну творчість, а навіязані тим способом взаємини поміж усіма українськими землями довели до живішого і ширшого розвитку українського письменства. Побіч Куліша розпочав тут живу діяльність Олександр Кониський, оден з молодших шестидесятників-Основян і вони обидва своїми творами причиняють ся вельми до устійнення всеукраїнської письменської мови. Окрім того і Степан Руданський, другий з молодшого покоління шестидесятників-Основян, став (уже по смерті 1873 р.) широко відомим і вельми популярним письменником саме в наддністрянській Україні (навіть поміж селянством) через те, що єго твори, розсіпані по всім усюдам у рукописах, почали в тім часі появляти ся в „Правді“ й інших часописах та в окремих виданнях.

Олександр Кониський, нащадок дрібного дідича, що переселив ся з Галичини на Придніпрянщину (ур. на хуторі Переходівці в Чернігівщині в серпні 1836 р., † у Києві в грудні 1900 р.), учив ся спершу в чернігівській гімназії, одначе видалений звідтам за писанє українських віршів був приневолений самостійним трудом доповнювати свою осьвіту серед важких невзгод і вступив спершу в судову службу. Перегодом добив ся адвокатури в Полтаві саме тоді, коли в Росії знесено крпацтво і почала ся „доба великих реформ“. Із своєю палкою вдачею віддає він з одушевленням свої сили на службу українському народови і бере живу участь у засновинах і в науці недільних шкіл у Полтаві та в спорудженю для них українських учебників, оповіщує свої поетичні твори та виступає горячим оборонцем справ народу і сьвідомим борцем за єго права. Нагінка на українських народолюбців розпочата в 1863 р. за „українську пропаганду“, а викликана їх просьвітними й літературними

змаганнями, відбила ся і на Кониськім. Наслідком доносу вислано єго в північну Московщину (спершу у Вологду, а відтак у Тотьму), де він одружив ся з донькою доволі багатого купця, Марусею ¹⁾, і проживав до 1865 р., поки не позволено єму вернути на Україну.

Визволений із заслання, де занепав на здоровлю (особливо на очи, що трохи не осліп), дістав дозвіл виїхати за границю лічити ся (а всеж таки втратив одно око). В переїзді через Петербург (1865 р.) зазнайомив ся особисто з Костомаровом, з котрим лучили єго змаганя до розповсюдження всенародної просвіти з підмогою недільних шкіл і учебників, зложених українською мовою, а осеню тогож року в переїзді до Дрездена, задержав ся у Львові і проживав тут кілька місяців. При сій нагоді зазнайомив ся з громадою народовців, а також з Ю. Лаврівським, проф. Головацьким і з Б. Дідицьким та почав у львівських часописах печатати свої поетичні твори й літературно-історичні розвідки. Підчас побуту в Петербурзі сказав Костомарів Кониському в розмові про Галичину, що „задня Українців нема иншої зброї, як національна осьвіта. Вона одна тільки може спасти їх. Отся самооборона вимагає, щоби Українці сотворили у себе літературу на народній мові, взявши за основу і мову і літературу, яка вже є на Україні“. Отсю спасенну раду Костомарова намагав ся Кониський з підмогою молодих народовців-письменників у Галичині й Буковині переводити в діло і сій справі присьвятив він з усею запопадливістю і питомим єму жаром дальшу свою діяльність. Протягом кількох літ приїздив він до Галичини й Буковини, проживав тут усе по кілька місяців і не тільки брав живу участь у письменській та науковій роботі, але й пильно придивляв ся по селах нашому народному життю так, що ще глибше сягнув у всі наші народні змаганя, як перед ним Куліш, а побіч него Нечуй-Левицький і Драгоманів, і за весь час своєї більш 40-літної літературної і громадянської діяльності стояв у вельми близьких і сердешних взаєминах з виднійшими людьми наддністрянської України. Він справді засипував галицькі й буковинські видання своїми поезіями, оповіданнями і всякими розвідками та дописями і тим незви-

¹⁾ Єї іменем підписував він деякі наукові розвідки.

чайно причинив ся до розбудження письменського й умового руху в наддністрянській Україні, а се відбивало ся могутним гомоном на Придніпряньщині і будило там нове життя з початком 70-их рр. ¹⁾.

Саме тоді поселив ся Кониський у Києві (1872 р.), що тепер знов став умовим осередком, серцем України. Тут ціла громада талановитих учених і письменників станула до діла в заснованім відділі Географічного Товариства і до сеї громади пристав він цілою душею та працював з нею, а писаннями в московських часописах знайомив тамошне суспільство з життям і літературно-культурними змаганнями галицьких та буковинських Українців. Кониський вважав справу всенародної просвіти вельми важною задачею української інтелігенції і тому почав у різних напрямках розвивати діяльність київської української громади та заходив ся пильно коло споруджуваня популярних книжок, а крім того почав підготовляти літературне видавництво в українській мові. Одначе царський указ з 1876 р. із заборонаю печатаня українських книжок розбив сі єго заходи. Та сей важкий удар не зломив Кониського, а навпаки саме тепер, коли інші, менше витривалі громадяни затихли і перервали розпочату роботу, він не залякав ся, а станув до дальшого діла в першім ряді. Під кінець 1880 р. повіяло в Росії свободнійшим духом і тоді Кониський зладив український альманах „Луна“, котрий пропустила цензура, а крім того вислав до міністра народної просвіти письмо про потребу заведеня української мови в школах та оповістив се в часописи „Семья и Школа“, що викликало завзяті напасти деяких московських часописий. Окрім того зазнав Кониський чималих прикrostий яко член ради міської київської, в котрій він живо займав ся справами Києва, так що ледви не дійшло наслідком доносів до нового заслання єго під закидом змагань до відорваня України від Росії. Знеохочений тим, відсунув ся він у Києві від громадських справ, одначе бажаючи хоч у Галичині запевнити успішний розвиток українській ідеї, переніс головно сюди свою діяльність. За єго

¹⁾ В признаню живої діяльності письменської і громадянської іменували Кониського народні товариства у Львові й Чернівцях своїм почесним членом.

почином і київської української громади галицькі послі-народовці ввійшли в порозумінє з австрійським правительством, котре зобовязало ся пособляти свобідному національно-культурному розвитку українського населеня в Галичині на основах національної самостійности й окремішности і в згоді з австрійською державною ідеєю. Сей зворот довів до заснованя в Галичині гімназій і деяких інших шкіл з українською викладною мовою та катедри історії України і другої катедри української літератури в львівськiм університеті, та перетвореня Товариства ім. Шевченка в наукове на лад академій наук (1892 р.). Почин до сего дав також Кониський і запопадливо пособляв сему, що причинило ся до розбудженя і поширеня наукової діяльности сего товариства і до розвитку науки в українській мові на різних царинах знаня. Окрім того єго головно заходами і пособлюванєм єго та київської громади відновлено видаванє „Правди“ (1888—1896), в котрій знов проявила ся спільна літературна робота письменників з усіх українських земель. Одначе суспільство в Галичині у великій часті не зрозуміло ширих змагань Кониського до розвитку українського народу на основах національної самостійности й окремішности, а се знеохотило єго так, що після 1889 р. не бував уже в Галичині. До тогож єго здоровлє було так підорване, що опісля приневолений був їздити майже щорічно зимою на Крим. Всеж таки і під koniecь житя всі свої гадки скупляв він на ненастанні змаганя до розвитку наукової роботи в Галичині в „Записках Наукового Товариства ім. Шевченка“, в котрих печатав свої розвідки. Побіч того велику вагу покладав він на виданя для всенародної просьвіти і під єго проводом завязала ся в Києві спілка для видаваня книжочок для ширших верств народних на кілька день перед єго смертю, котра перетяла пасмо єго всесторонної і невсипучої діяльности.

Літературна діяльність Ол. Кониського. На літературній ниві виступив Кониський 1861 р. в „Основі“ з поетичними творами, етнографічними розвідками і дописями (ст. 228), печатав відтак свої твори в „Чернигівськiм Листку“, в львівськiм „Слові“, в альманаху Б. Дідицького „Галичанинъ“ і в усіх майже галицьких і буковинських видавництвах, підписую-

чись або своїм іменем і прізвисьмом або різними прибраними іменами ¹⁾).

Літературна єго спадщина є вельми богата і ріжносторонна яко добуток майже піввікової невтомимої роботи. Перше місце належить ся єго белетристичним творам, бож він був одним з найплідніших на сій царині письменників. Сі єго твори мало що були звісні на Придніпряньщині аж до останних часів, коли він в Одесі став видавати (недокінчену) збірку своїх повістей. Тимто єго творчість не могла там мати такого впливу, як у Галичині в 60—80-их рр., де він був троха чи не найважнішим з письменників і мав великий вплив на розвиток белетристичного письменства та на розбуджене національної свідомости.

Поетичні твори Кониського, писані спершу під могутнім впливом Тарасової музи, а перегадом більш самостійно, визначають ся виразною національною свідомістю, горячим народолюбивим настроєм, живою мовою і плавністю вірша, хоч нема в них того глибокого натхнення, як у Шевченка. Як першими своїми творами станув він до діла в „Основі“ із старшим поколінням шестидесятників, так навязував їх до ідеї Кирило-Методіївської у вірші „Моє бажання“ :

»Не обскурант я, що не плачу
За тим, чого нема —
Що вже мпнуло і мина..
Я України долю бачу
Не в бунчуках, не в булаві,
Не у гетьманській голові,
Не в скарбах схованих у скрині,
Не в запорожській Україні. — —

Він стоїть на основі федеративної програми Кирило-Методіївського Братства і каже:

»Славян усіх в одній семі
Побачить хочеть ся мені«... (»Правда« 1867).

хоч ані сучасні тоді обставини, ані дальший розвиток взаємин поміж словянськими народами не подавали ніяких виглядів на можливість такого народно-державного ладу. Він

¹⁾ Переходовець, Верниволя, Сирота, Журавель, Жук, Дрозд, О. Яковенко, Кошовий, Кость Одоєць, О. Кошовий, Маруся К., Перебендя й інші.

небавом впевнив ся, що єго „Сподівання“ розвіялись недосяжною мрією.

Переживаючи важкі злидні у своєму житю, Кониський, неначе той невтомимий „ратай“

»Оре він поле — не своє«...

„Переживши раз неволю“ („До старої моєї неньки“) не зневірює ся, „сподіває ся на красшее“, а здійснене своїх надій бачить у праці для народу, в просьвіті й науці, до якої накликає не тільки Придніпрянців, але й братів-Галичан:

»Гейже, хлопці, годі спати!
Час прийшов, — пора вставати,
Пора встати — працювати.
Братів темних научати:
Пора, браті, всім на працю.
І од праці щасте бачу!«

Поет звертає ся також до українських панів:

»Ой пани, великі дуки —
Не ведіть народ на муки.
Годі вбогих обдирати,
Час чуже назад віддати“

і докоряє тим, що бажалиб тільки старшувати і верховодити, а не хотять забрати ся до роботи:

»Покинь високії слова,
Возьмись за просте діло!
У нас робітників нема.
А ватажкі нам надоїли«.

(»На Тарасовій могилі«).

Найціннішими в белетристичній творчости Кониського треба признати єго оповідання і повісти. Єго твори появляють ся в сю пору, коли після знесеня крпацтва в Росії почало на Україні складати ся нове жите, коли витворювали ся нові услівя єствованя. Сї зміни відбували ся в очах українських письменників 60-их рр. (між тими й Кониського) і яко добуток бистрого хисту помічуваня дав він більш пів сотні образів з житя селян та осьвіченої верстви суспільства, а крім того кілька гумористичних і сатиричних повісток, в котрих доторкнув ся всіх важнійших питань національного й суспільного житя. З мистецького становища найбільшу стійність мають оповідання Кониського з народного житя, котрі визначають ся великим даром помічуваня, основ-

ним знанєм житєвих відносин, а часто також природним гумором. В тих оповіданнях зачіпає він питання про відродженє й господарський побут народу, котрого поправу можна осягнути тільки працею і просьвітою та понеханєм забобонів, пиянства і ледарства. Кониський вступає ся за права темного народу і дорікає всім, що тільки намагають ся визискувати єго темноту і непорадність.

В оповіданю »Наймичка«, одним з найгарнійших єго белетристичних творів, зобразив він невідраднє господарське положенє бідних робучих людей і виказав, що знесенє крєпацтва не зарадило народним злидням, бо »без землі воля — друга неволя: підуть знов нові пани і нові крєпаки«. — До тої переходової доби відносять ся такі картини з народного житя, як »В день сьвятої волі« (споминки баби Оришки Придчихи) і »Протестант«, в котрім виводить постать селянина, що не може погодити ся з условинами крєпацького житя. — В оповіданю »Старці« розказує старець, як пан при викупі з крєпацтва обманув крєпацьку семью, так, що він з жалю виплакав очи й осліп, пішов у старці, до чого довела єго »панська воля«. В тих і инших оповіданнях подає Кониський спомини про недавню минувшину і не сягає давних часів тяжкого крєпацтва. — В окремих картинах живописує инколи постати старих дідів, як »Дід Евмен«, споминки баби Уляни Красючки«. В тих споминках живописав Кониський постать діда з давної минувшини із справдішним епічним спокоєм і хистом.

Одначе знесенє крєпацтва і проголошенє волі не принесло ще щастя і гаразду людям, бо лихий господарський стан визволеного селянства, недостача просьвіти, наплив по селах писарів-пявок та всяких инших пройдисьвітів, що намагають ся визискувати безпросьвітних селян, або й місцевих дук-богатирів та їх шкідливий вплив на непорадних і несьвідомих свого права людей, все те є головним нещастєм сільського побуту, котрий автор живописує вельми вірно в коротких оповіданнях з великим знанєм тогочасних обставин.

Чимало повістей і оповідань написав Кониський з житя осьвіченої верстви суспільства і зачепив там не тільки суспільні, але й національні питання. Найгарнійші між ними є невеличкі образи, в котрих живописує відносини 70-их і 80-их рр. Менше вдатні є повісти заложені на ширші розміри, в котрих він виводить чимало публіцистичних та особистих обставин.

Між більшими повістями Кониського визначає ся »Семен Жук і його родичі«, котрого основою поклав автор новочасні думки і суспільні погляди західно-європейські, що стали проявляти

ся поміж освіченими Українцями після знесення крпацтва. Автор вказує на потреби українського народу і витичує шляхи, якими може освічена верства українського суспільства трудити ся для вдоволення сим потребам. Представником «нового духу» являє ся в повісти самолюб-космополіт, ласий до гроша й розкішного життя, лікар Антін Джур, що зовсім не дбав про працю в користь народу, а ему протиставить автор симпатичну, але доволі неясну постать народовця, правника Семена Жюка, бо самою любовю рідної мови і простолюдя годі собі заслужити назву народовця. Доволі часто перериває автор вставками пасмо оповіданя, а через те не достає повісти конечної єдности дії, одначе сю недостачу виповняють гарні картини і живі розмови дієвих осіб та підносять єстійність твору.¹⁾ — Як у єій повісти, так і в деяких иншых перенизуваних автобіографічними подробицями, (як «Юрій Горювенко», «Непримирена», «Молодий вік Одинця») підносить автор національний єтяг супроти космополітизму і матеріалізму та вміє погодити національну ідею з щирою працею для народного добробуту. При тим зображає він також політичні перепони, що спиняють та нівечать народну роботу сих нових людей і з простого шляху єєї роботи зводять їх на бездорожа. Сам Кониський був щирим, горячим і євідомим культурним народовцем (постать єго являє ся в автобіографічній повісти «Молодий вік Одинця») і виступав рішучо проти космополітизму та радикалізму, котрий по єго думці нехтував національність і відвертав молоде покоління від реальної праці на народній ниві.

Кониський сподівав ся успіхів з практичної роботи для українства і не міг погодити ся з поглядами М. Драгоманова, котрий в українській справі покладав надії на російський демократизм, що розпливав ся звичайно в високопарних теоретичних розумованях. Кониський увесь свій вік, стояв твердо при своїх поглядах, а події євітової війни на Україні виявили недостачу поглибленя національної євідомости і недомаганя української освіченої верстви в практичній творчости, котрій часто ставало перепорою розбіжне в своїх змаганях теоретизованє. Тимто Кониський у своїх оповіданях з життя освіченої верстви суспільства, вказує на обовязки єї супроти народу і живописує моральний вплив освічених і національно євідомих одиниць і часто виводить єільського учителя або учительку дорадником та по-

¹⁾ В кілька літ після напечатаня повісти «Семен Жук» у «Правді» (1875 р., перших двох частин) написав Кониський третю частину і передав її 1889 р. Ол. Барвінському, а коли єей бажав її напечатати, Кониський велів її ще переслати до переробленя, а на домаганє присилки, відповів, що вважав її недоладною і спалив.

мічником селян в їх потребах. Обовязком справдішнього народного учителя — се не тільки навчанє дїтвори в школі, але й поміч, яку він своїм впливом і знанєм повинен подавати народови.

В оповіданю »Непримирена« являє ся такою взірцевою постатю учителька Таня, що серед вельми трудних обставин осягнула потрібну до того освіту і на становищі сїльської учительки робить ту дрібну, практичну працю, кладе ті малі цеголки, з яких виростає велика будівля. Кониський любує ся в тих постатях тихих та запопадливих робітників на народній ниві, що без високопарних слів і шумних теорій роблять ту дрібну роботу в користь українського народу, за що нераз доводить ся їм зазнати кари, перенесеня на далеку й гіршу посаду. Задля великої вагу, яку Кониський покладав на швру й запопадливу працю коло народної просвіти і поліпшеня народного добробуту на всяких царинах людського життя (між иншими »Сестра-жалібниця«), впроваджував він часто в своїх оповіданях програмові і публіцистичні розумованя, перенесені сюди з его публіцистичних розвідок і надавав сим творам прикмет тенденційности, що псувала мистецьку їх форму.

Кониський горячо побивав ся за допущенєм української мови в народну школу і єї повне право горожаньства, але не робив сего з національної виключности або нетерпимости, як єму докоряли противники, але навпаки — він проповідував свободу народностей. Сей погляд виробив він собі в своїй початковій педагогічній діяльності jako учитель недільних шкіл і спорудник перших українських учебників і остав єму вірним до смерти.

В гумористичних і сатиричних оповіданях Кониський остро п'ятнує хибн російської державної управи, хабарництво чиновників, що окрадають державний скарб і являють ся шкідливими галапсами українського народного населеня (н. пр. »Казенний млин«.). В низці дрібних образів з життя »Мої давні знайомі« (Павло Бодько, Бабуся Харитина й ин.) живописує Кониський, як вироджують ся люди під впливом сучасної жадоби богатства без праці.

Белетристичні твори Кониського нав'яні горячою любовю українського народу, списані живою, чудовою мовою і перенизані численними народними примовками і прислів'ями, як у найвизначніших українських письменників.

Велику силу розвідок з обсягу історії літератури, культурних, суспільних і національно-політичних питань, критичних літературних оцінок українською, московською і поль-

ською мовою¹⁾ і перекладів белетристичних та наукових писань розсипав Кониський по всяких часописах і збірниках так, що вся его літературна спадщина виповнила б кільканайцять спорих томів.²⁾

Останні роки своєї письменської діяльності присвятив Кониський дослідам життя і творчості Т. Шевченка, а добутком сего був двотомовий твір з картинами і портретами „Тарас Шевченко-Грушівський, Хроніка його життя. У Львові 1898—1901“, а окремо московською мовою п. з. „Жизнь украинскаго поэта Т. Гр. Шевченка, Одесса 1898“. Се досі найповніша житєпись Шевченка, в котрій критично розібрано весь відомий матеріал. Житєпись написана гарною мовою, вельми живо і займаво, з ясным розумінєм реальної ходи відносин і основним знанем тогочасних людей і обставин. При всім одушевленю предметом дає нам Кониський вірний і живий образ дійсного Шевченка з усею питомою єму моральною красою й оригінальністю на основі безмежно важких і безпросвітних обставин. Сей добуток кільканайцятилітної невтомної праці є вельми цінним придбанєм в історії українського письменства та тривкою заслугою спорудника й остане ще на довго підставовою працею про нашого генія.

Літературне й громадянське становище Кониського. Літературною безпереривною, майже піввіковою творчістю причинив ся Кониський побіч Куліша і Драгоманова найбільш до розвитку і об'єднання всіх українських земель на письменській царині, витвореня всеукраїнської літературної мови й поглибленя всеукраїнської народної ідеї. Але ще більш досяглою в наслідках була его громадянська діяльність. З питомою єму запопадливістю, невтомністю, рішучою і палкою вдачею, непохитністю переконання серед найтяжших для українства обставин і глибокою вірою в живучість української ідеї, держав він сміло і твердо народний стяг у передовім ряді навіть серед найсумніших злиднів, будив сонних і рівнодушних, накликавав до праці заляканих і піддержував народний живчик українського суспільства навіть

¹⁾ У варшавським Ateneum і окремо „Zarysy ruchu literackiego u Rusinów“ (1885).

²⁾ В Одесі вийшли чотирь томи „Твори О. Я. Кониського - Перебенді“ (1899—1903), але на сїм перервало ся.

оді, коли здавав ся уже зовсім завмирати. Єго многосторонна і вельми богата переписка з нечисленною громадою знайомих і приятелів, що дожидає ще оповіщення, отся невгасаюча іскра народного життя, буде також вельми цінним освітленем наших народних змагань і перепон, які наували ся на шляху національно-культурного розвитку і поступу. Побіч впливу єго письменських творів та особистих носин була єго переписка тою сцілющою силою, що зедиляла розпайовані державними кордонами українські землі намічувала їх спільне призначенє в семї культурних народів. Незломаний злиднями, незаляканий всякими нагінками, итривалий до завзятя в роботі, невичерпаний в помислах ємкий у починах, був Кониський тим умовим осередком, коло котрого обертали ся не тільки ровесники, але й моде покоління, що вважало єго своїм порадником і провідником. Кониський був вельми замітною особистостю в українській громаді другої половини ХІХ ст., котра внесла поважні і цінні засоби в історію культурного життя українського народу. Імя єго записане в перших рядах найзамітніших атаїв на ниві українського письменства і національно-культурної діяльності, котра відкрила ся богатими і вельми іжнородними плодами єго творчости.

Степан Руданський (1830—1883), син сьвященника Виницького повіту, на Поділю, учив ся спершу рівночасно А. Свидницьким у духовній семінарії в Каменці Подільській, вступив відтак у петербурську медично-хірургічну академію і став після 1861 р. лікарем у Ялті на Криму. Нещасливе родинне житє наслідком невідповідного подружжя, ажка лікарська праця та напасти лихих людей похитнули єго здавна слабе здоровлє і відбили ся безнадійним настроєм на єго душі. А проте в кружку приятелів був він иририй, приязний, говірливий і сьпівучий. Руданський любив вельми народні пісні і гарно сьпівав та пильно їх збирав, Шевченкового „Кобзаря“ вивчив на память і знаменито деклямував. Любував ся в творах клясичної старовини, вивив основно грецьку мову так, що в первотворі читав Гоєра, знав також єврейську мову і пильно розсліджував історію єгипетських фараонів.

Нещасливе родинне житє й ненастанна праця зломили

і так знесилений організм Руданського, так що в молодім ще віці зійшов із сего світа (1874 р. похоронений у Ялті).

Руданський був вельми милою особистістю з виробленим світоглядом і глибокою народною свідомістю. Уже в семинарській бурсі дивились усі на Руданського, як на поета, бурсаки співали зложену ним не одну пісню, а пісню „Повій, вітре, на Україну“ і тепер ще співують поміж народом. Ся пісня була імовірно впливом его першої і то нещасливої любові, що мала великий вплив трохи не на ціле жите. Окрім сеї любовної пісні напечатав він глибоко ідейний вірш „Гей-гей-воли!“ („Основа“ 1861, I) і „Пяниця“ (Основа 1861, II), в котрім поет ще перенесенем крпацтва живописує важке злиденне положення крпаків. З тими первотворами і трема переспівками: „Ластівка“ (з польського) „Ніч-у-ніч“ (з сербського) і „Сни“ виступив він на літературній ниві, потім довгий час не зустрічаємо его творів у печати. Аж у 1880 р. Олена Пчілка (Н—йГ—ъ Волинский) видала в Києві „Співомовки¹⁾ Ст. Руданського“ (25 з передмовою). Твори его розвіялись в рукописах поміж приятелями так, що ширші верстви на Україні не мали нагоди зазнайти ся з творчістю не перечно після Шевченка найбільш талановитого поета. Тимчасом вельми гарно висловив ся про твори Руданського проф. О. Огоновський у своїй „Історії літератури“ (Ч. II, відд. ст. 329): „Пірвалось цінне намисто і порозсипувались до роги жемчуги: деякі найшли ся сейчас і збереглись від загибелі, інші покотились геть далеко, так що годі їх зібрати“. Справді так воно склало ся, та перегадом повело ся по знаходити й зберегти від загибелі чимало тих розсипаних жемчугів і зложити з них цінне намисто. Сі дорогі жемчуги поетичної творчости Руданського стали появляти ся в „Прайді“²⁾, в „Зорі“³⁾, „Кіевской Старинѣ“⁴⁾ та інших виданнях найбільш галицьких, поки заходами М. Комара, А. Крипського, В. Лукича, І. Франка й Ю. Романчука не появили ся видання всіх досі віднайдених его творів. Хоч як журливі

¹⁾ Се віршовані з блискучим гумором зложені анекдоти, котрих основа зачерпнена з уст народу. Співомовка — те, що говорить ся співом, співучою мовою. Руданський називає Музу — Співомовою.

²⁾ 1872—77 р., 1888 і 1892 р. ³⁾ 1884—1894 р. ⁴⁾ 1882—1883 р.

злиденне було жите Руданського і весь вік доводило ся му вести важку боротьбу і задля свого прожитку, що
»І на право — старій бабі смерть підписує патент,
І на ліво без копійки беть ся з нуждою студент« (»Студент«.)
і за свою народну свідомість (навіть з рідним батьком), не
опидавав він у зневіру, не покинув до самого скону народ-
ного стяга, а взивав і накликував земляків до праці в ко-
ість народу і рідного краю. Як старинний співець „Слова
Полку Ігореві“ переймав поетичні образи з хлібороб-
кого житя, так і Руданський взиває подібним способом
до праці на рідній ниві в однім з найкрасших та ідейно
глибших творів:

»Зоремо поле,
Посієм ярее зерно.
А спаде дощик, незабаром
З землі пробудить ся воно. — —
»Зерно посіє
Обіллє золотом поля,
І потече ізнову медом
І молоком съвята земля.
І все мине, що гірко було,
Настануть давнії роки.« (Руска Письм. IX. 1. 40.)

Руданський, що до самої вдачі своєї поет глибоко-
родний, черпає мотиви своєї творчости з тої живущої
родної криниці.

У вірші »Наука«, ладом народних пісень, живописує образ
»впряжала в свѣт мене матінка«, ество фізично й морально
ще міцне, з поукою:

»Нехай, сину мій, ми працюємо,
Нехай цілий вік ми горюємо« — —
»Ти на свѣт поглянь, що там робить ся,
Та не всіж як ми в землі риють ся« — —
»Може є такі, що не журять ся,
Коли найдеш їх, милий синочку,
Ти склони себе, як билиночку« — —
»Спина з похилу не іскривить ся,
За то ступить пан та подивить ся:
За то ступить пан на покірного
І прийме тебе як добірного — —
»І з панами сам порівняєш ся,
В сріблї-золотї закупаєш ся.
З полем батьківським розпрацаєш ся!«

Сему вговорюваню мягкої материнської вдачі, щоби син гнуч-
покірливостю старав ся вийти в людп. протиставить поет

слова вітця, людини міцнішої тілом і духом, як наставляє сина іти шляхом правди:

»Видиш, сину мій, як працюємо,
Видиш, сину мій, як горюємо, —
Кождий на світі на те родить ся.
Не дивись на світ, що там робить ся, —
Ти на пчіл поглянь: є робучії,
Але й трутні є неминучії.
Так і на світі: одні риють ся,
Другі потом їх тільки миють ся«.

Тимто батько закликає сина, щоби не гнув ся перед тим, а ширю правдою і важкою працею добивав ся доброї долі в житю:

»Будь же проклятий, милий сночку,
Як погнеш таким свою спиночку,
Як простелш ся на рядничку!
І чоло тобі нехай зморщить ся,
І хребет тобі нехай скорчить ся...«

А коли огляне ся по світі і все спізнає:

Тоді з світом ти порівнаєш ся,
В добрі-розумі закупаєш ся,
В добрі-розумі закупаєш ся,
З полем батьківським привитаєш ся». (ib. 47.)

Замітний також твір »До дуба«, в котрім »слабій лозі«, як

»Вона гнеть ся собі
І так вік прожне,
І без слави в багні,
Як — трава, зігниє«, —

протиставить сильного дуба:

»Нехай гнеть ся лоза, —	»І у силі, в добрі,
А ти, дубе, кріпись,	Як скала затвердій,
Ти рости та рости,	І як Бог світовий
Не хились, не кривись,	На сторожи ти стій
»Ти глибоко у гліб	І пташки світові
Твердий корінь пусти,	Защечечуть тобі
Гілля в гору розкинь,	І співак відпічне,
Та рости, та рости! — —	Засьпіває тобі

І співак перейде,
Не забуде тебе!« (ib. 41).

Злидні закріпощеного люду живописує Руданський у вірні »Пяниця« і виводить постать замученого панщиною крпака котрий глядить розради в чарочці і его стрічає докір жінки: »Запиваєш ся!« — звичайний вислід злиденного, безпросвітнього житя

Такуж сумну картину живописує поет у творі »Над коліскою«, як безталанна крпачка сьпіває пісню над коліскою у бе

сонні ночі своїй гарній дитинці, котрій »тільки щастя і долі«, що буде

»цілий вік, як той чорний віл
у ярмі і в неволі. (ib. 17)

Сумними, невідрадними почуваннями навіяні гарні єго вірші: „Сиротина я безрідний“, „Ой чому тине літаєш“, „Не дивуйтесь, добрі люди“, „Не згадаю згадки“, „Голе, голе моє поле“, „Чорний кольор“. Та поруч сеї вельми ніжної чутливости, яка виявила ся в мистецьких ліричних творах Руданського, блиснув ширій український гумор у єго „Сьпівомовках“, незрівнаних у своїм роді. Вельми замітні вони і цінні не тільки з етнографічного погляду яко віршовані пересьпіви народних анекдот, але й мистецькою формою, знаменито дібраною до змісту. Щиронародні що до форми, мови і змісту сі твори Руданського однаково зрозумілі для простолюдя й осьвіченої верстви і тому перейшли в нарід, подібно як і деякі єго ліричні твори стали народними піснями по всіх українських землях, так, що поруч Шевченка Руданський став найпопулярнішим поетом навіть у наддністрянській Україні.

Сьпівомовки, як »Засідатель« (що серед ставу заломив ся на тонкім леду), »Вареники« (як москалеви захотілось вареників і не міг пригадати їх назви), »Добре торгувались« (як москалі глузували з мужика, що ходив з мазницею питати догтю) й ин. стали піснями шпроко розповсюдненими в народі і тому влучно замічає М. Комар: »Чи богатож у нас таких поетів, котрих вірші стали ся народними ще за довго до надрукованя їх, як се стало ся з віршами Руданського?«

Руданський писав також віршовані оповідання на основі апокрифічних або народних переказів („Початок сьвіта“, „Цар Давид“, „Соломон“ і ин.) і „Байки сьвітові в оповідках“ (прозою).

В поемі »Цар Соловей«, з словянофільським підкладом, зобразив долю Словян та відносини їх поміж себе і до сумежних народів в алегоричних постатях (цар Соловей — словянський праотець, Царевич Пастух з чарівною дудкою, — музикальний чеський нарід. Мисливий з поляни — Поляк, Золотокрила-царівна — Русь-Україна, а одновірний Причепа — Москаль), що »не вміли шануватись«, і »не вміли жити« та »взяти сили«, тимто на останку цар Соловей »розсуджує суд« та їх наставляє на правду.

Руданський зладив крім того пересьпів Пушкинної поеми „Віщий Олег“ і переклад староруської поеми „Ігор

Сіверський (з „преслівам“) та написав імовірно на основі Бантиш-Каменського й М. Маркевича „Історії Малоросії“ історичні поеми „Мазепа“, „Іван Скоропада“, „Павло Полуботок“, „Велямін“, „Павло Апостол“ і „Мініх“. В тих поемах деколи блиснув великий його хист поетичний, як н. пр. в „Мазепі“, одначе він занадто вірно йшов слідами історичних подій і тому сі поеми являють ся радше віршованими хроніками або історичними оповіданнями. Крім того написав Руданський оден драматичний твір „Чумак, український дивосвіт (оперета) на штирох місцях (діях).“

Українське письменство збогатив Руданський також перекладами. Він переложив „Старочеські співи“ (Короледворська і Зеленогорська рукопись, одначе не все вірно, бо не знав добре чеської мови), Лермонтова поему „Демон“ (останню обрібку й доповненє перевів М. Старицький), частину I. пісні Вергілієвої Енеїди п. з. „Енеянка“, „Омирову Іліяду“ (I—XXIV) й „Омирову війну жаб з мишами“. Сі переклади робив Руданський вельми бережливо з первотворів, але змінив гексаметровий на короткий народний і плавний розмір. Взагалі намагав ся Гомера „обукраїнити“ і зукраїньщив також деякі грецькі імена власні н. пр. Муза — Сьпіва, Гадес — Невид і т. и. Та при всім тім визначає ся переклад Іліяди (спершу зукраїньщив він на „Ільйонянку“) сьпівною гарною мовою і вірним пересьпівом мисли первотвору. Влучно отже висловив ся Др. І. Франко про сей переклад: „Се не популяризований, але справді націоналізований, наш український Гомер і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка моглаб похвалити ся подібною працею“.

Літературне становище Ст. Руданського. Хоч Руданський вельми рано зійшов із сьвіта, полишив доволі богату і вельми цінну літературну спадщину¹⁾, котра єму забезпечує почесне місце між першими письменниками в історії української літератури. Поезія єго саморідна, з визначним народним живлом і з національною українською закраскою.

¹⁾ Нові віднайдені твори Ст. Руданського, що не війшли до напечатаного повного 7-томового видання, мали війти до 8-го тому, котрий доси не появил ся.

Він мабуть одинокий зпоміж давніших українських письменників, що писав тільки рідною мовою зближеною до галицької і середньо-української.¹⁾ Се був поет зовсім самостійний і саморідний з виразно означеною творчою індивідуальністю, що полишила по собі глибокі і незатерті сліди в українськiм письменстві. Тим більше можна жалкувати, що такому поетови не пощастило ся розвинути всю ширину свого таланту і видати ще більш гарних творів.

Іван Левицький виступив при кінці 60-их рр. під прибра-ним іменем Івана Нечуя в „Правді“ (1868) і став тим способом відомий спершу в наддністрянській Україні. Уродив ся 1838 р. в місточку Стеблеві, Канівського повіту, в Київщині, де єго отець, дід і прадід були сьвященниками. Вже змалку придивляв ся він до народного житя і навчив ся чимало народних пісень та казок. В дома у него говорили тільки по українськи і з рідної хати виніс він національну сьвідомість. Від батька чув дещо про українську мивнувшину і про гнобленє російським правительством українського народу, опісля читав історію Бантиш Каменського, М. Маркевича, літопись Самовидця й Гребінчину „Ластівку“, що були у єго батька. Спершу вчив ся Левицький у богуславській духовній семінарії та академії в Києві. Наука була там доволі суха, та не було добрих книжок до читаня. Тимто Левицький купував собі дешеві французькі книжки, відтак дістав Дантову „Божественну Комедію“, що єго вразила величними фантастичними картинами, а в останній богословській клясі зазнайомив ся з московською літературою і прочитав та зразу зрозумів Пушкіна і Гоголя. В академії зацікавила ся тоді українська молодіж національним і літературним питанєм, виписувала й читала „Основу“, а Левицький задумав писати в „Основу“ українські повісти, але сей місячник перестав небавом виходити. Скінчивши духовну академію, пішов Левицький учителем московської літератури в полтавську духовну семінарію, відтак здав гімназійний іспит та учителював по гімназіях у Києві, Седлці і Кишиневі. Підчас служби в Седлці познайомив ся з Кулі-

¹⁾ Отець Ст. Руданського був сьвященником на Поділю, в Хомутицях, Винницького повіту, на межі Волині й Поділя, недалеко Бердичева, тим то єго мова зближав ся до галицької і середньо-української.

шами й з Білозерським, що тоді проживали у Варшаві, а ся знаємість додала єму розради в чужині. Тоді обіхав він північну Московщину, в Петербурзі познайомив ся з Костомаровом, а літом їздив у Швайцарію. Навідував ся також у Галичину, щоби пізнати тутешні відносини. Після перенесеня до Кишинева щорічно їздив на Придніпряньщину і назиравав над народним житєм. Одначе бесарабське підсонє показало ся шкідливим для єго здоровля і тому перейшов він у стан супочинку та поселив ся у Києві (1885), де проживав до смерти (1918).

Літературна діяльність І. Левицького. Шевченків „Кобзар“ і „Основа“ навели Левицького на думку писати українською мовою. Вже в часі учительської служби у Полтаві, почав писати повісти. Але перші оповіданя „Дві московки“ і „Гориславська ніч або Рибалка Панас Круть“ та розвідка „Сьвітогляд українського народа“ появили ся аж 1868 р. в львівській „Правді“ під прибраним іменем Івана Нечуя та звернули бачність на незвичайний єго талант. З того часу із зрівноваженою і постійною вдачею він певно чи не єдиний український письменник, що весь час трудив ся невсипучо, без перестанків і рік за роком давав однаковий засіб белетристичних творів. Се оден з найбільш плодовитих письменників, бо за 50 літ написав він велику силу оповідань, повістий, драматичних творів, історичних, літературних, етнографічних, мітольоґічних, публіцистичних і т. и. розвідок. Одначе ся ріжнородність і плодовитість не збавляє ні значіня, ні стійности єго писань. Всеж таки славу визначного письменника Левицький здобув собі і запевнив повістями.

Письменська творчість Левицького в супротивности до ліричного настрою Кониського має епічні прикмети, а виведені в єго оповіданях і повістях постати та події з життя чи то певної людини, чи цілої семі, набирають значіня загального і типового явища. Він уміє добре придивляти ся до життя, але виріжняє і відокремлює важнійші обставини, прикмети постатий, психічні або суспільні умови і кладе їх основою свого живописаня; тимто образи, постати і події в єго творах виходять ясні, виразні та осяяні з ріжних боків. Левицький живописує селянське жите і нові впливи на нього після знесеня крпацтва, панський двір, жите сільського ду-

ховеньства, жите слухачів академії та учениць у пансіоні. А що жите зміняло ся, тож придивляючись єму, живописував і ті переміни, які в нїм відбували ся.

У Левицького стрічаємо списані з великим мистецтвом спомини давних часів крѣпацтва й образи нової панщини, що проявила ся в народно-господарському житю після знесеня крѣпацтва. В повісті «Микола Джеря» зображає він постать втіленого протесту проти всякого гнобленя й неправди, мужика Миколу, котрий під вражіннями важкої панщини і ненависти до крѣпацьких відносин виходить із села на роботу в сахарнях і після довгої блуканини вертає у рідне село, де хоч не було вже старої панщини, доводило ся єму зазнати єї пережитків, малої, нової панщини. — Доповненєм сеї повісті являє ся «Бурлачка», в котрій ширше зображений перехід від сільської до фабричної праці, в поганім воздуху і при лихій stravі, що стає огнищем деморалізації і нищить давні старосьвітські звичаї та родинне жите, повертаючи відтак фабричних робітників знов у село, перероблених новими впливами. Постать такої жертви фабричних заводів, сільську дівчину Василину, живописує Левицький вельми реально, як вона попала в павутине фабричної деморалізації, але по довгім гулящім житю видобута моральним впливом шляхтича-чиншівника Михальчевського стає єго дружиною і вертає до рідного села.

Левицький зображає також шкідний вплив довшого проживаня селян по містях, особливо молодежи, де вона привикає до легкого, гулящого житя, московщить ся і з погордою споглядає на селян, що не цурають ся рідної мови і предківських звичаїв.

В повісті «Дві Московки» зображає Левицький з часів давно мнувшого крѣпацтва повне горя і злиднів жите двох московок, Гани й Марини, що вийшли заміж за двох парібків-рекрутів. Се доля двох сільських відданиць, жертв московської салдатчини, списана автором зовсім вірно, з глибокою психологічною аналізою.

«Рибалка Панає Круть», справдешня епічна постать в оповіданю з наголовком «Гориславська ніч», замолоду займав ся усяким ремеслом, визискуваний до крайности шинкарем. Берком, а по смерті своєї жінки дванайцять літ ловив на старости літ рибу в Росії і підчас великої повені там найшов смерть. Мистецький опис Гориславської ночі і ярмарку в Довгополі є цінною окрасою сего оповіданя. — «Кайдашева сім'я» се історія сільської родини, в котрій автор доторкує ся вельми важного суспільного питання з українського народного побуту, а іменно питоного українському народови індивідуалізму, себ то змаганя до окремішнього житя в родині. Левицький зобразив з великим хистом вельми реально, живо і правдиво відносини серед української сіль-

ської семі, а хоч протягом цілої повісти не вгаває роднина колотнеча нераз ізза справдішних дрібниць, то ся повість належить задля простого змісту, мистецького зображеня постатій, гарних живописних картин з природи і живої ядерної мови до найкрасших его творів.

Невідрадні суспільні відносини, спричинені безземлем, несяжне бажане власного господарства в тих обставинах, у яких довело ся людям жити на Україні, доводять до тих сільських трагедій, як в оповіданю »Пропащі«, що »через поле, через землю покинув Улас« бідну Лукину, а одружив ся з богатою Гапкою, те саме і в оповіданю »Живцем поховані«.

Окрім селянської верстви живописує Левицький також вельми вірно й по мистецьки побут міщаньства й духовенства по селах з їх споконвічними звичаями та поглядами.

В творі »Старосьвітські батюшки й матушки«, не одноцілним у виконаню, подав Левицький поодинокі картини етнографічно-побутові, живописані з мистецьким хистом. Він зобразив старосьвітські батюшки й матушки з тих часів, коли то ще на Україні громада вибирала собі сьвященників, зважаючи більш на людяність, ніж на науку панотця. В сій повісти подав Левицький тільки фотографії з життя старосьвітських батюшок і матушок та новітних попів і попадь, і зобразив їх слабу осьвіту в бурей, в семінарії й академії, а також і ті крихітки осьвіти, які діставались попівнам у богуславськїм пансіоні. З оповіданя бачимо, що в тодішних обставинах і київський семінарист не добував пригідної для життя осьвіти, а так само богуславський пансіон не давав осьвіти попівнам. — В комедії »На Кожумяках« зображає автор шкідливий вплив зверхньої культури і виводить постать Ефросини, доньки-одвначки купця міщанина Рябкова, що по 3-місячнім побуті в пансіоні вважала себе осьвіченою панночкою і цурала ся своїх батьків.

Болючо відчуває Левицький винародовлюване українського населеня і тому доторкує ся національного питаня в зображеню селянського побуту, вказуючи, як там молоде покоління бувших робітників на заводах або салдатів відчуває ся свому народови (військовий писарчук Іван у »Двох Московках«); він зазначає се і в міщанській верстві (як н. п. молодий Лемішковський в »Причепі« або доньки Сухобруса в »Хмарах«), він вказує на се і серед сільського духовенства, де замість »старосьвітських батюшок« близьких до народу виступають »новітні« з іншими змаганями і погордою до селянства. На останку він виводить постати зпоміж дрібного українського панства й осьвіченої верстви, як вони переймають ся тими зверхними впливами культури,

що виявляють ся опісля у таких півінтелігентів погордою до своєї верстви суспільної і винародовленем. Левицький бажав також дати поетичний погляд на важні національні питання і зобразити внутрішні межнародні відносини України до Польщі й Московщини. Сю велику задачу поклав він основою казки-поєми „Запорожці“ і двох обемистих повістей „Причепи“ і „Хмари“.

В буйній уяві бажав автор в казці-поємі »Запорожці« зобразити давнє Запороже, яко представника і виразника ідей України і переносить нас до »характерників« - Запорожців, що живуть під водою на зачарованім острові між скелями Дніпрових порогів із своїм гетьманом, де серед розкішної природи сивоголової кобзар і прегарна дівчина перемінена в калину, сьпівають українські пісні. Автор бажав у сій казці висловити думку, що не пропала доля України, хоч вона заснула, бо вона пробудить ся і діжде ся красшої будучини. — В повісті »Причепи« бажав Левицький зобразити польсько-українські відносини і перевів се вельми правдиво і вірно. Він виводить перед нами два сьвіти: польську шляхту і міщанство та українське духовенство яко передставників українського народу. Польська шляхта горда своїм походженем і сьвідомостю висшої культури, змагає в почуттю високого культурного посланництва польської жєнщини спольщити красші сили українського суспільства. Супроти того стоїть українське демократичне суспільство, переняте стародавними народними звичаями, але рівнодушне, бездільне і мало осьвічене, а задля нерішучости і невмілости вести боротьбу звичайно воно доходить до невдачі. Жертвами сего середовища являють ся і Ясь Серединський, нащадок роду Середи, і Яким Лемішковський, син багатого міщанина Лемішки, котрі наслідком податливости характеру відчужують ся від своєї родини, від свого народу і стають перевертнями. Зате приманують до себе постати старого Лемішки й его дружини своєю сьвятою простотою і чеснотою та смирністю. Поруч них можна поставити сьвященника о. Хведора, реготуна, все веселого, що сьміяв ся справдешним Гоголівським сьміхом з усього і з себе самого. Автор подає при тім тверезий і ясний погляд на вихованє й осьвіту відорвану від рідного народу. Вся повість написана живо, займає і визначає ся сьвіжістю і плястичністю образів та багатством красок.

Поруч »Причепи« треба поставити повість »Хмари«, в котрій Левицький зобразив відносини між Українцями й московською осьвіченою верствою в 60-их роках ХІХ ст. Як у »Причепі« зобразив він змаганє до винародовлення української осьвіченої верстви з підмогою польщення, так у »Хмарах« вказав він на се змаганє з підмогою московщення. Левицький виводить у »Хмарах« три покоління, — старосьвітського київського купця Сухобруса, що жив біля Богоявленського монастиря і читав тільки церковні книги, Москаля, представника московського панславїзму, Воздвиженського,

й Українця професора Дашковича, що наукою своєю заліз у хмари слов'янофільства і втратив український народний ґрунт.

В „Хмарах“ зобразив Левицький три місцевини дійства: Київ з духовною академією, її студентами і професорами, із студентами університету й інститутом, село в Полтавщині з дрібними і середними попами, а злегка доторкнув ся також третьої місцевини Сегидинець, родини Дашковича й сільського простолюдя. Левицький бажає виказати, як безпідставне буває виховане не проникнуте національними почуваннями і змаганями, та віддане в руки чужих людей.

Зпоміж постатей молодіжи найбільш вибиває ся Павло Радюк, студент київського університету 60-их рр., представник молодого покоління з небогатого панського роду, перенятий вільнодумними, але невиробленими й невиразними поглядами, зачерпненими з французьких та німецьких брошур. Провідною его думкою є демократизм з нахилом до космополітизму і народовство, котре він виявляє сьпіванем сільських пісень, писанем сільською мовою й одягом. Він бачить лихі просьвітні й народно-господарські відносини на Україні і потребу праці для народу та науки і хоче щось робити для селянства, але нема в него ширших поглядів, як перевести се в дійсности. У него багато ще розумованя і широкого розправлюваня, але мало рішучости до діла, та чимало непоследовности в ділах. Радюк і сучасне ему покоління українських народовців не знають ще, як їм взятись до діла, хоч вони вже виробили собі ідеал нової України »з гордим, поетичним і добрим народом, без усякого ярма на шиї, з своїм язиком і літературою, з своєю наукою і поезією«. В »Хмарах« стрічаємо прегарні місця нав'язані горячою любов'ю Києва, чимало також ліричних місць і мистецькі зображення українських панів-хуторян.

В повісті »Над Чорним морем«, на основі чудової картини полуденного неба в Одесі, зобразив Левицький постати приїзжих задля морських купелів. Тут поставив він уже виразно національне питане і вивів між иншими постать сучасного народовця, учителя гімназії Комашка, котрий вступає ся за національні засновки, боронить своїх національних думок, доказує, що тільки на національній основі можуть розвивати ся народні верстви, а байдужний для мови й національності космополітизм або »обрусеніє« доводять до нещастя і деморалізації. Міська молодіж, хоч перенята щирими й чесними поривами, але національно несвідомо і не звязана тісно з народом, під впливом московської школи й західно-європейських ідей переймає ся космополітичними поглядами. Сему свідомому народовцеві протиставить Левицький постать космополітки Сані (Олександри) Навроцької, учительки женської жидівської школи в Кишиневі, котра вважає націоналізм ділом застарілим, що веде до воєнщини, бо через него виходить тільки колотнеча між

народами і державами. Вона вважає обов'язком працювати для народу, але бажає встоювати за вічні, вселюдські ідеї добра, правди і просвіти. Одначе силою свого міцного і глибокого почування до народу Комашко переконує Саню і вона признає, що не може встоїтись із своєю »космополітичною плутаниною« супроти переконуючих слів Комашка.

Великий талант і щире українську вдачу проявляє Левицький у писаннях, де він переходить від трагічних відносин до комічних, як у дрібних оповіданнях „Не можна бабі Парасці вдержатись на селі“ і „Благословіть бабі Палажці скоропостижно вмерти“, котрі дишать так само незрівнаним, щирим українським гумором, як і духом глибокої журливої поезії народної. Сі оповідання не виявляють ані крихти сільської ідилії, а саму буденну селянську прозу з окремим відтінком сільського життя, в котрій стрічаємо виведені тут баби Параску і Палажку. Вони вяжуться тісно з собою в одну цілість так, що одно без другого являє ся неповним. Автор підглянув і схопив прикмети обох постатей знаменито і зобразив живо і вірно так, що можна їх поставити поруч Гоголевого оповідання „Як Іван Іванович посварився з Іваном Никифоровичем“.

Баба Параска нарікає, що їй не можна за лихими сусідами вдержатись на селі, а навпаки Палажка жалує ся, що через бабу Параску не можна їй на світі жити. Левицький бажав тут виставити безпросвітність і забобонність простолюдя та вплинути сими зображеннями на моральну поправу простолюдя.

Левицький звернувся був також на ниву драматичного письменства. Крім 5-дієвої комедії міщанської „На Кожум'яках“, котрій М. Костомарів признає гарні комічні прикмети, так що могла б бути виставлена на сцені, та менше вдатної 2-дієвої комедії „Голодному й опеньки мясо“, написав 4-дієву оперету „Маруся Богуславка“ на основі народної думи, одначе дійсним призначенням єго була суспільна повість. Своєю повістєвою творчістю сягнув він також на історичну царину („Гетьман Іван Виговський“), одначе тут не блиснув уже з такою силою єго талант.

Але він не обмежував ся чисто мистецькою творчістю, а виступав також на ниві публіцистики в розвідці зверненій проти Н. Пипіна з нагоди критики на Ом. Огоновського „Історію рускої літератури“ п. з. „Україньство на літературних позвах з Московщиною“ (під

прибраним іменем І. Баштовий, у Львові 1891) в обороні самостійности українського письменства. З наголовком „Сьвітогляд українського народу в прикладі до сьогочасности“ (в Правді 1868) бажав він на основі народної словесности подати погляд на народну філософію, а в ширшій розвідці „Сьвітогляд українського народу; ескиз української мітології“ (в „Правді“ 1876 і окремо) мітологічні погляди нашого народу.

Окрім того виступав він з літературно-критичними розвідками, а найвизначнійша між ними є „Сьогочасне літературне прямовання“, в котрій обговорив напрями в новочаснім письменстві, (реальність, національність і народність), порівнюючи головно наше письменство з московським („Правда“ 1878).

В описах подорожий п. з. „Мандрівка на українське Підлясся“ (Правда 1872) і „В Карпатах“ подав він не тільки вельми гарно живописані картини тих околиць, але й цікаві помічення етнографічні.

В популярних книжочках з історії України від найдавніших часів до доби Мазепи зобразив він вельми живо й легко нашу минувшину і тим причинив ся до поширення історичної сьвідомости в ширших верствах суспільства.

Літературне становище і характеристика творчости І. Левицького. В українському письменстві належить ся Левицькому одно з найперших місць. Єго повісти й оповідання написані справдішньою мистецькою рукою, подають реальні зображення з усіх верств українського суспільства, але найгарнійші образи виходять у него з життя селянства і духовенства. Він умів добре придивляти ся сучасному життю і живо єго зображати і таким побутом в єго творах стає перед нами неначе дійсне жите українського народу за цілого півстолітя ХІХ в. А хоч критика добачає особливо в єго повістях з життя осьвіченої верстви суспільства слабу сторону в укладі, а иноді недостачу психологічної аналізи, то зате визначають ся єго твори бистрим помічуванем і вірністю та повнотою живописаня. Найвдатнійші в єго повістях ідилічні і гумористичні картини та постати поодиноких людей, хоч більше вдатні постати сільські ніж інтелігентні. Зображеними перед нашими очима подіями підносить Левицький протест проти гнобленя й визиску українського

народу і тому він є наскрізь національний письменник і український народолобець, однак се не збавляє его повістий загально-людської стійности, а навпаки він вносить у загальну письменську скарбону свої саморідні постати і погляди та свій питомий дух. Літературна заслуга его ще й у тім, що він перший заходився зобразити жите і побут не тільки простолюдя, але й інших верств суспільних, зачепив також суспільні обставини українського народу і став творцем суспільної повісти, а цінною літературною спадщиною причинив ся до збогаченя нашого письменства до виробленя літературної мови. 7

Панас Мирний († 1921 в Полтаві) — се приbrane імя одного з найталановитіших українських письменників що до літературного напряму і питоменности его творчости. Імя се прибрав він собі як багато інших українських письменників задля не вигідних для українства обставин у колишній Росії, а воно так зросло ся з его назвищем, що для него стало невідлучним (др. І. Франко вперше подав до відома суспільства дійсне его імя і назвище — **Опанаса Рудченка**)¹⁾. Та хоч літературні твори вкрили Мирного невмирущою славою, цеси нігде не подано подробиць з его житя, тай із его творів їх видобути не можна. Відомо тільки се, що він був урядовій службі в Полтаві (предсідником скарбової палати) для того не виявляв дійсного свого імени, щоби не зазнати вичайної тоді в Росії нагінки за українство.

Вперше виступив Мирний на літературній ниві в „Правді“ (1872 р.) і писав поезії, повісти, оповіданя і драматичні твори. Переложив також „Думу про військо Ігореве“ ладом народних дум, Шекспірову драму „Король Лір“²⁾ і дещо інше.

Про напрям літературної діяльности говорить сам Мирний в 1-ій частині своїх творів п. з. „В дорогу!“ (замість передмови).³⁾ Він бажає оповісти „просто й правдиво про уденне жите краю“, котрий він полюбив, як висловлює ся першим своїм вірші „Україні“:

1) Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. написав Іван Франко, у Львові 1910 стор. 198.

2) Збірне виданє его творів вийшло в 4-ох томах у Києві 1903—19.

3) Панас Мирний. Книжка перша творивъ. У Києви 1903. 3—8.

»думкою кипучою,
Як синее море,
Безкраєю, як те небо
Широке й просторе, —
Безмірною, безвічною,
І примолодою. —
Радостями життя мого,
Думою сьвятою
Усім добрим!

Ти першая
Хоругву підняла
За сьвятеє право в сьвітї —
На ворогів встала
За воленьку братів менших,
За правду, за віру!...
Як же тебе не любити?! —
— Чня душа щира,
Чне серце не заграє,

Душа не зрадіє.
Що те давне твоє право
Тепер тільки сіє —
Добра доля... Дай же, Боже.
Щоб на твоїй ниві
Зацвіли ще й сьвяті квіти
Науки й любові!« («Правда» 1872 ст. 209.)

В сїм безталаннім краю бачить він »заздрість нелюдську людий, хижість та муки голодного брата, безпоміжні сльози вдови плач малих діточок, зраду своїх і чужих, муки пронащих надії лихої долї заміри«. Він звертає ся до своєї музи, котру зве сестрою - Співухою, що до него приходила вранці і ввечері« і питає її: »Хтож нашу пісню-голосінне послуха? Хтож до нас серцем приникне? Кому нам сповірити журбу нашу й сльози? Чи не тим гречкосїям убогим орачам неосьвітним та темним, шиймення позбулись у своєму рідному краї?«

І дійсно головна творчість Мирного присьвячена оповіданням і повістям з життя тих убогих гречкосїїв - орачів неосьвітних та темних, в котрих він зображає суспільні умови життя селян на Україні після знесення крпацтва, коли з заведенєм суспільної реформи селяни перейшли до нових народно-господарських умовин. А що сї умовини опираються на громадських підвалинах, тимто їх зміна мусить відбитися на всіх царинах громадського життя. Крепацьке визволенє є границею між старим і новим, а що старі явища не могли зникнути зразу й їх випирали напів-нові форми життя, тимто з обох боків, панів і селянства, доходило до вибуху бо вони не могли зразу призвичаїти ся до нового народно-господарського ладу, до вільного господарства. Мирний є отже співцем „лиха давного й нового.“

Він зображає перемини спричинені надїлами землі в Україні, заведенєм машин та їх конкуренцією з людською ручною працею, а також наслідками безземельности або малоземельности селян. Яко письменник доби, що починає

ся з кінцем 60-их рр. XIX ст., зображає Мирний крпацькі і пізнійші народно-господарські відносини в мистецьких картинах, перенизаних цінними поміченнями і выводами. Зачепивши народне горе від почину крпацького ладу, він дає нам суспільно-господарську історію крпацької доби і продовжає дальшу добу, в котрій намічують ся вже ті нитки, що тягнуть ся і в пізнійші десятиліття в збільшеній руйнуючій силі. Він мав усе одно на бачности: підчеркувати народне убожество і з того приводу народне горе. Та при всіх важких обставинах суспільних, які тоді проявляли ся на Україні, не добирає Мирний для їх зображення різких висловів і яскравих красок, але лагідними й м'якими відтінками уміє передати горе і сум людського життя з теплотою і з глибоким психологічним поясненем. Тимто в творах Мирного стрічаємо мало різких і трагічних, але й мало веселих яв і настроїв. Він живописує народне життя, відоме єму в усіх подробицях, з великим реалізмом, вірно народному світоглядові і з незвичайною правдою та свободою в розмовах, в описах і в усіх інших обставинах.

В оповіданю «Лихий попутав»¹⁾ зображає Мирний гірку долю сільської дівчини-наймички, Варки Луценкової, що задля гірких докорів дядини найняла ся у міщанки-пекарки, де знеславив її панч Василь, та виманив зароблені нею гроші. — В оповіданю «Морозенко» живописує Мирний образ покритки Катрі, що з панських покоїв дістала ся до міста наймичкою і вернула звідтам із сином Пилипком. Хлопець хоче помогти безталанній матері, йде до хрещеного батька під новий рік, посипати та принести матері подарки. Але сніговий цар, старий дідуган морозенко, заморозив его в лісі. — З великим мистецтвом змалював Мирний картину замерзання хлопця, а також сон про новорічне сіяне, що приснив ся Катрі. Коли вона пробудила ся і побачила тільки слід Пилипка, пішла за ним глядіти, а зустрівши его замерзлого, кинула ся до него та повалила ся біля сина і більше не підвела ся, бо в неї розірвало ся серце від нестями. В журливе оповідане про долю безталанної Катрі врзує ся се явище неначе промінь через темні хмари, що густо облягають землю і виходять з головного жерела, убожества, за котрим ідуть і інші лиха.

Найбільшим твором Мирного, се его повість «Хиба воли ревуть, як ясла повні?» написана в спілці з І. Біликом (его братом, покійним Іваном Рудченком).²⁾ Задля того

¹⁾ Появило ся в «Правді» 1872 р.

²⁾ Видане сеї повісти було задумане в Києві, але заскочив указ

нема в сій повісти одноцільного викінчення і проявляє ся дво-
який лад писаня — деякі частини більш мистецько-поетичні,
інші знов історично-філософічні. Повість „Хиба ревуть
воли“ подає не тільки образ життя і нещасної долі Чіпки,
головного героя і єго родини та історію цілого села на
основі обставин селянського життя після реформи. В ряді
різномордних картин зображена ціла еволюція життя поруч
із психологією поодиноких постатей і майже столітна історія
крепацтва в українськїм селі лівобережної України. Основою
повісти є село Піски, що стали непомітно і несподівано вла-
сностю якогось пана польського, з дрібної шляхти, одруже-
ного з Московкою, в нагороду за воєнну службу. В селі мо-
сковські звичаї і крепацьке жите, знуцання і шкідний вплив
панської розпусти. Пісчани бідніли, витратили колишній
достаток і стали під впливом панщини п'яницями та леда-
чими. З проголошенем волі повіяло новим духом, повним
надій, але ся зміна викликала різні непорозуміння про на-
діли і останні два роки праці на пана. Минув час крепацтва,
але лишило ся гноблене слабших богатшими та впливовими
людьми, прибрало тільки інші зверхні форми.

На основі сеї історії лівобережного українського села почи-
нає ся перша частина повісти зустрічею Чіпки з будучою наре-
ченою Галею на полі (Польова царівна), живописана з незрів-
наним мистецтвом, а се оповідане навязане до минувшини, до долі
батька Чіпки (двоеженця, »двужона«) і споминів про старого вів-
чаря Уласа (»Тайна не тайна«), »Дитячі літа« Чіпки та
оповідане про подруже Чіпчиного товариша Ерицька, що стає за-
можним хазяїном-себелюбом і не клопоче ся иншими. — Друга
частина — се історія села Пісків і предків Галі, жінки Чіпки. — Третя
й четверта частина оповідає знов про долю Чіпки, як він під
впливом важких обставин, коли від него з матір'ю взяли землю
та віддали Луценковому небожеви, роздратований людською неправ-
дою, став розбійником і пішов шляхом, яким давними часами шло
багато людей, (як н. пр. Кармелюк М. Вовчка, Гаркуша Ол. Сто-
роженка, або Довбуш Федьковича). Він не може собі уявити без
землі єствованя на селі. Таким самим розбійником (опришком) хоче
бути і Чіпка, грабувати панів та мстити ся за кривди своєї суспіль-
ної верствы, бо в суді не можна найти захисту від гнобленя, а за-
кон остає без здійсненя. Перегодом вернув Чіпка домів, став го-
сподарювати, здобув собі пошану, був вибраний до земства і думав

з 1876 р. із заборною українського слова і тому вона появиля ся спер-
шу в Женеві 1878 р., а відтак у „Кіевск. Старинъ“ 1903 із зміненім на-
головком „Пропаша сила“.

працювати в користь селян, але пани усунули його на основі підзорів о участь в розбишацтві. Се вивело Чіпку з рівноваги, він знов став розбийником та карав не тільки неправду, але й грабував «і у свого брата, заможного козака». Галя з розпуки наложила руки на себе, а Чіпку з товаришами пігнали в Сибір.

Розбишацтво Чіпки — се шуканє правди і нищенє неправди способом можливим у некультурних обставинах житя. Таку провідну гадку бажав Мирний висловити наголовком своєї повісти, бо люди не ворущать ся, коли їм добре поводить ся, як і воли не ревуть, коли ясла повні.

Сю ідею перевів Мирний у пізнійшій оповіданю „Лихо давнє й сьогочаснє“.

В ній оповідає він про жите цілого українського села Одради, пригнобленого господарською нуждою. Визволені з «Лиха давнього» — крєпацької зависимости від дідичів, Одрадяни наслідком малоземелля опинили ся в повній народно-господарській зависимости тих дідичів та їх управників, котрі по своїй уподобі обнижують плату Одрадянам і можуть зовсім відобрати їм заробіткн. Отсе є те «сьогочаснє лихо», не тільки Одрадян, але й кожного українського села, де подажа робочих рук перевишає їх запотребованє, а новий спосіб обрїбки землі з підмогою найновїйших сїльсько-господарських нарядів на великих маєтностях ще більше обнижає запотребованє на ті руки. Тому то доходить до того сумного явища, що селяни не можуть вижити на своїх вже ділених і переділених земельних надїлах, не мають заробітків дома та длятого кидають рідну Україну і з сего очевидно богатого краю, де вьсо вражає кожного чоловіка своєю красою і своїм мнимим достатком, громадно переселяють ся на далекий Амур.

Подорожна картина «Серед степів», присвячена головно живописаню природи, зображена з великим натхненєм, поетичним хистом та горячою любовю природи і рідного краю. Як у калейдоскопі пересувають ся перед нашими очима такі чудові краєвиди, що можуть бути найціннійшою окрасою всесвітнього письменства. До тогож ся чудова картина української природи оживлена людським житєм і перенизана суспільно-фільсофічними поглядами. Перенятий глибокими ліричними почуваннями Мирний їде по степу, захопленій пишною красою природи, та зустрічає переселенців і в сїй хвилі сей образ так вражає его уяву, що душа переймає ся важким смутком і хмарними думками, що серед того розкішного краю і серед достатку невідрадні відпосини женуть переселенців у сьвіт за очн, бо «неволя та кривда панує, а доля знай плаче-голосить, все правду у Господа просить»...

Та крім господарського гнобленя панські двори з питомим своїм ладом житя і окремою моралю проявляють деморалїзуючий вплив на селянське населенє.

Мирний зображає жертви такого впливу в особі Хведора і Марини Проценків, «стрічних кумів» пана Башкиря (в оповіданню «Лихо») і ключниці Оришки з її донькою Параскою (в оповіданню «Як ведеться, так і живеться»). Параска вродила їй і провела дитячі літа на економії князя Батієва. Опісля ходила на заробітки на сю економію і там близько зійшла ся з якимсь «паничем». Вийшовши опісля заміж за сина багатого козака Ониська Грщая — Осипа, Параска внесла тільки розлад у сю свою нову семью і затруїла все жите своєму чоловікови.

Вельми мистецька перша частина сего оповідання про дітий п. з. „На пастівнику“, слабо тільки злучена з осередком оповідання, дає нам гарний образ дитячого світогляду і життя протягом одного дня на пастівнику.

Мирний є вельми чутливий на людське бідованє, тимто настроїй єго творів сумовитий та доходить мало що не до зневіри. Не дивно отже, що зпід єго пера вийшла поетична казка про дітий Сонця — Правду і Кривду, про їх оборотільне ворогованє і сумну долю Правди.

Живописним ладом оповідає Мирний боротьбу Кривди з Правдою, як Кривда розкорінює ся й ширить ся, а Правда голодна та холодна сновигає по світу, горем сита, сльозами полита і ніхто її знати не хоче, тільки деколи старі сліпці, божі люди, згадують її в своїх піснях:

»Та вжеж тії Правди, Правди не зієкати, —

»Бо стала та Кривда тепер панувати«,

а іменно в суспільно-господарських обставинах, давнійше в виді крепацької неволі, а пізнійше в виді вільного убожества. А коли запанує Правда, годі сказати.

Від живописання картин нового ладу суспільного, в котрих Мирний показав розєднанє між панами і селянами, дійшов він у розгляді селянського життя до виясненя супротивностей посеред самих селян, до поділу їх на вбогих і заможних і до залежности сих перших від останних. Мистецьку картину сих відносин живописав він у недокінченому творі п. з. „Повія“ (1883—1884), в котрім бажав перевести основну ідею, як новочасні сільські дівчата зводять чесну і не зовсім убогу сільську дівчину на міську ледащицю. Осередком дійства є тісна, низенька хатина сільська, з убогою обстановою, довгою буденною роботою й єї вічними клопатами. Тільки оден раз, в одній главі, прояснює ся троха ся темрява, в різдвяну ніч (колядки), і ся глава належить до найкрасших образів в творах Мирного. Одначе він

не дає нам етнографічного образу, бо на першій місці у него все люди, а не звичаї і все живописане природними й свіжими красками.

В „Повії“ живописує Мирний загальний стан селянства в одному українському селі. Він оповідає про долю крепачки Христї, що приневолена була служити в місті у крамаря і се було приводом до її смерті. Із наголовка „Повія“, себ то ледащиця, можемо догадати ся, чим кінчила Христя, чим наділило її місто, бо відомо, яке лихо не-свідомому селянству заподіває міська розпуста. Причиною сего шкідного впливу міста є передовсім сільське убожество, викликане новим народно-господарським ладом; воно то приневолює вбоге селянство йти з робочими руками до міста, а там уже дожидає его доволі звичайна і можлива загибель душі і тіла. В сій повісти доходить Мирний саме до сеї точки й усе обробив він у подробицях в інших своїх творах, як н. пр. в першій своїй оповіданню „Лихий попутав“.

Мирний доторкнув ся в навіянім сумом оповіданню „Лихі люди“ також відносин серед української університетської молоді з початку 70-их рр. ХІХ ст., серед котрої проявили ся два напрями, а іменно самолюбство і глядане карєри й наживи та другий — ідеалізм одиниць. Вже в часі гімназійної науки прокидали ся поміж молодіжю перші думки про людське жите, про его темні сторони і про погребу его поліпшення.

Такими думками переняв ся Жук, котрого на донос товарища Шестірного вигнали з гімназії за якусь заборонену книжку. Жук пішов у народ і через якийсь час зустрів у рибальській затоці під Києвом колишній его товариш Телепень, що став письменником, щоб описувати жите робочих верств суспільних. Але небагом склало ся несподіваве лихо. Жук, що підчував бідних рибалок бороти ся з богатими підприємцями, і Телепень, що в своїх писаннях бажав поширити свої помічення про злиденне жите широким верств суспільства, попали ся у вязницю і там зустрінули ся в давними товаришами, в'язничним сьвященником Григорієм і слідчим судією Шестірним. Телепень збожеволів у вязниці і наложив руки на себе а про долю Жука не оповів нам Мирний.

Тим оповіданем виявив Мирний великий хист придивити ся до жита молодіжы та збагнути ідейний рух серед неї і дав картину подібну до тих, які стрічаємо в повістях Кониського і Нечуя-Левицького.

В усіх тих оповіданнях проявився виразно напрям таланту Мирного: він виступає в них як приятель суспільно слабших, скривджених і гноблених, як приятель правди в широкому значінню слова.

Оповідання Мирного визначаються живою драматичністю в зображенню подій, тим то він також на ниві драматичного письменства здобув собі поважне становище. В драматичних творах¹⁾ зображав Мирний інші явища, не начеб дальші від народно-господарських обставин, а всеж таки від них залежні.

В комедії «Перемудрив»²⁾ зобразив Мирний деруна-аблоката (адвоката) Василя Храпка, що тільки в грошах бачив силу і значінє і тому злигався з міщанином Передерієм, що хотів захопити землю козачої вдови Тхорихи, та з народним учителем Печарицею. Дбаючи тільки про наживу, допустився Храпко обману і попав під суд і тоді все своє майно віддав дітям, котрих розігнав був і порвав з ними всі звязки, а тепер просив їх опрощеня. Супроти старовірця і матеріяліста Храпка вивів Мирний постать ідейного українофіла-народовця Петра, его сина, котрий задля своїх нових, демократичних поглядів був приневолений вести боротьбу з батьком. В постати Храпка живописав Мирний картину аблоката, типової людської пявки, що ввійшов у різку суперечність із своїм сином Петром, представником ідейного демократизму, котрий виходить із заможної верстви суспільства, але стає оборонцем прав бідних і скривджених та спочуває також наймитівському живлови, бо женить ся з наймичкою Приською.

В сїм творі перевів автор злуку комічного живла з трагічно-драматичним, одначе із сценічного становища не викінчив его як слід, бо тільки в перерібці М. Старицького став він дійсною драмою.

„Лимерівна“³⁾ (5-дієва драма, 1889) основана на народнім переказі і пісні з XVIII ст. про дівчину Немирівну т. є з Немирова, котру мати, немирівська міщанка в похмілью продає багатому панови.

Пан приказує гайдукам привести її до своєї палати, з котрої вона опісля втікає. Пан виправляє ся з гайдуками в погоню за нею, доганяє її і порубану шаблею відвозить знов до своєї палати. Подію (похожу на «Бондарівну»), можливу в обставинах

¹⁾ В III-ій книжці збірного видання его творів 1907 р.

²⁾ Напечатана вперш окремо 1886 р.

³⁾ Вперше була напечатана в Галичині („Зоря“ 1892).

XVIII ст., пересунув Мирний в половину XIX ст. і замість польського пана вивів багатого українського козака Кнур, котрого приймак Василь полюбив дочку Лимерихи, Наталю, але мати бажала її віддати за багатого Шкандибенка, а Кнур хоче Василя одружити з своєю донькою Марусею. Кнур висилає обманом Василя з дому на пів року, а тимчасом за Шкандибенка віддають Наталю, котра бачила, як Василь на прощане цілував ся з Марусею. Одурена Наталя збожеволіла і не пізнала Василя, що опісля вернув ся до дому, та зарізала себе ножем, принесеним Шкандибенком.

Хоч у сїм творі чимало хиб технічних, одначе єго основа є осьвітленєм впливу народно-господарських відносин на любовні справи і виявляє наслідки людського убожества та підходить тим до обговорених у горі творів.

Слабшою є 5-дієва комедія Мирного „З губ а“¹⁾, займає тільки тим, що доторкує ся, хоч доволі поверховно, життя робітників і челяди. В дійсности нема в ній нічого комічного, а основою підходить вона до єго повісти з життя вбогих людей.

Літературне становище і характеристика творчости П. Мирного. За пятьдесятлітню майже діяльність полишив Мирний розмірно не дуже велику письменську спадщину, як що мати мемо на тямці дещо недокінчене, а найбільший твір написаний в спілці з братом. Та мимо сего єго твори — се справдішня окраса українського письменства. Вони визначають ся глибоким змістом, плястичністю образів, мистецькою і психольогічно поглибленою обрібкою та чудовою мовою. В них живописує Мирний не тільки чарівну природу України, але й виступає речником „лиха давнього й сьогочасного“, того народного горя, що від початку крпацького ладу перейшло й на грядучі покоління, він з великим реалізмом зображає суспільні відносини українського народу, та ставить перед наші очі матеріяльне вбожество і горе народу з того приводу. Єго писаня навіяні теплотою та сумом, образи єго неначе митцем-різьбарем вирізані з мрамору зачіпають душу нашу з глибока і ворущають наше серце і спокій та мимо різкого реалістичного зображеня не доводять до розпуки і зневіри. Живописуючи народне горе, вказує Мирний і на те, як осьвічені зпосеред українського суспільства люди ставали в пригоді й ішли з підмогою ши-

¹⁾ Написана 1896 р.

роким народним верствам задля підєму їх народно-господарського побуту і культурно національного розвитку. Тим-то Панас Мирний показав себе не тільки великим митцем, але й свідомим громадянином, котрого вплив проявив ся спершу в наддністрянській Україні, де єго твори вперше побачили світ, а відтак у всіх українських землях з появою збірного їх виданя. Виступивши на літературній ниві посеред письменників-реалістів сімдесятих років загадконою по-статю з прибраним іменем до недавна збереженням, здобув він ширю, користною та цінною працею для народу свому прибраному імени широку і голосну славу в усіх українських землях.

34. Початок новітнього українського театру. Творці новітньої української драми.

Перші початки українського театру сягають другої половини XVI ст.¹⁾ Сей театр мав ціху духовну, в формі т. зв. містерій або діяльогів, вертепних вистав і шкільних драм, складаних ладом подібних творів західно-європейських, котрими любувало ся українське міщанство, і селянство. Перегодом під впливом обставин ся стара форма набирала нового змісту, бо перестаріла форма, мова і лад тих духовних драм не вдоволяла вже ані осьвічених, ані ширших верств українського суспільства. Нарід перерабляв теми сих драм по свому з гумористичною і сатиричною закраскою, а „вірші“ або „орації“ і т. зв. духовні „канти“, що були первісно частями сих драм, являли ся творами народної музи і попередили „Енеїду“ Котляревського. Він дав почин новочасній драматичній творчости в 1819 р., а майже рівночасно з ним Василь Гоголь. Твори Котляревського виставлювано в Полтаві, а в 30-их роках в другім осередку українського житя, в Харкові, зорганізував Григорій Квітка драматичну дружину, для котрої писав драматичні твори, та й сам брав участь у театральних виставах. В наддністрянській Україні почали устроювати драматичні вистави в 1848 р. і виводити на театральне видно спершу перерібки драматичних творів з Придніпряньщини,

¹⁾ Гл. Ол. Барвінський, Історія української літератури I. часть, у Львові 1920. Стор. 214 і слід.

поки в 1864 р. уладжено під доглядом „Руської Бесіди“ у Львові „Руський народний театр“, котрий дає вистави драматичні у Львові і по містах наддністрянської і надпрутської України.

Одначе справдішній український театр, що відразу став на висоті своєї задачі, повстав у 80-их рр. XIX ст. заходами і жертвами трійці драматургів: Михайла Старицького, Марка Кропивницького й Івана Тобілевича (Карпенка-Карого). Вони зложили першу українську драматичну дружину, в котрій окрім двох останніх головною окрасою стали широко звісні драматичні митці Микола Тобілевич (Садовський) і Опанас Тобілевич (Саксаганський), Заньковецька, Затиркевич-Карпинська, Садовська і ин. М. Старицький, М. Кропивницький та Іван Тобілевич збогатили театральний репертуар цінними творами драматичними, котрі відтак появлялися також на видні театру в наддністрянській і надпрутській Україні і дали почин новій добі української драми.

Михайло Старицький (1840—1904), син українського дідича з Полтавщини (ур. в Кліщинцях), се також оден з тих придніпрянських письменників, що почав під прибраним іменем Гетьманця пахати літературну ниву спершу в наддністрянській Україні, поки его імя стало відомим на Придніпряньщині. Осиротівши рано, виховував ся у свого дядька й опікуна, Віталія Лисенка, батька славного опісля музика, Миколи. В полтавській гімназії товаришував з М. Драгомановом та складав уже там вірші московською мовою, одушевлений красою поезії Пушкіна, Лермонтова, Крилова й інших поетів Пушкінської доби. У харківському, а відтак у київському університеті переняв ся т. зв. „українофільським“ впливом і з того часу почав писати рідною мовою, йдучи за поривом своєї поетичної музи, а любов рідного краю і занедбаного люду стає провідною думкою, що освічує все жите его до самої смерти.

Одружившись із сестрою Миколи Лисенка, господарював у Полтавщині, саме в порі знесення крпацтва. Звідтам переніс ся на Поділе, коло Винниці та прожив там мало що не 20 літ, а звичайно зимою виїздив з сімєю до Києва. У Києві зложила ся в 1871 р. громада найвизначніших годі українських учених і письменників, що бажала покла-

сти нові і ширші підвалини для розвитку українського народу іншими засобами науки, ідейности та суспільного підготовання, ніж се було можливе в розбитім 1847 р. Кирило-Методіївським Братстві або в згуртованій коло „Основи“ (1861 р.) громадї. Могутний зріст Німеччини після сьвітlich побід над Францією (1871) викликав у Росії словянофільські почування і змаганя до ьизволеня балканських Словян, а се відбило ся тоді й на Україні з початком 70-их рр. Сим почуваням бажала дати вислів також київська українська громада, навяжуючи до традицій Кирило-Методіївського Братства. В тій ціли задумала обновити застановлену в 1870 р.¹⁾ львівську „Правду“ і піддержати її грошима й писаннями. В 1-ім числі обновленої „Правди“²⁾ Старицький напечатав вірш, обговорений на громадї, котрий мав би бути неначєб програмою київської української громади п. з. „Поклик до братів Словян“, а музику до него зложив М. Лисенко. Сей словянофільський настрій київської громади початку 70-их рр. мав значний вплив на діяльність громадян (близкі взаємини з поступовими Москалями, Поляками, навязанє взаємин з Галичиною, наукові розвідки Хв. Вовка про Болгарію, переклади сербських народних дум і пісень М. Старицького з призначенєм чистого доходу з їх продажи „в користь братів Словян“, зголошенє українських „добровольців“ до участі в війні з Турками). Ся весна українського народного житя в Києві довела до обнови українських громад в Одесї, Катеринославі, Полтаві й по інших містах. Тим способом справа українського національного відродженя в Росії а навіть у Галичинї була би розвинула ся й уложила зовсім красше, ніж се опісля стало ся, та на жаль діяльність згаданих в горі київських громадян тягла ся ледви чотири роки і перервала ся з розвизанєм київського відділу „Географічного Товариства“.

Поетична творчість Старицького. На літературній ниві виступив він спершу з перекладами і пересьпівами з московських, польських і німецьких поетів (у львівській „Ниві“ 1865), а відтак з первотворами (в „Правді“ 1868). Уже в тих перших поезіях намагає ся підняти до самостійної творчости.

¹⁾ З ч. 6-ям, виданім у липні 1870 р.

²⁾ З д. 15 (27) цвітня 1872 р. відновлено видаванє „Правди“.

Основний мотив ліричних творів Старицького є ідейно-громадянський. Серед найсумнійших пригод вірив він усе непохитно:

»Що спадуть кайдани вікової зими,
І тоді здіймуть слово німії,
Засьпівають гуртом братолюбний псалом,
В спільній праці зміцнять свої руки
І засяє тоді над убогим селом
Сьвітло правди, любови, науки...

Такою глибокою вірою і невмирущою надією була перенята київська українська громада, котрої речником став Старицький, звертаючись із „Покликом до братів-Слов'ян“. Як Володимир Шашкевич запевняв, що „не чужого ми бажаєм, а свого то права“, так і Старицький, згадаючи про „кривди й надсилу“, заподівані українському народови братьми-Слов'янами, вказує на се, що

»Ми тільки боролись за власную хату,
За те, що нам дорого й нині;
Бажаємо ми і тепер не багато —
Рідного розвою родині!
Щоб душа славутня і мова сьпівоча
Ширіла й пишалась в народі!
Ми всіх пригорнулиб до серця охочо,
Як би нам хоч троха свободи!¹⁾

Після такого зазначення історичного становища українського народу, звертає ся поет до поодиноких слов'янських народів, і взиває їх держати ся разом. Одначе покладані поетом у слов'янофільським одушевленню надії про сподівану волю в Московщині не справдили ся, бо вже в р. 1876 появив ся указ із заборонаю українського слова.

Але й сей страшний для українського народу удар не відобразив поетови віри і надії в красшу будучину, він не попадає в зневіру, а накликає до єднання і спільної праці в користь народу.

Надією на красшу будучину перенятий поет звертає ся у вірші „До молоді: ²⁾

»Не забувайте рідних хат,
Де лихо гіршає що днини...
Не можна гайти хвилини,

Поки ще стогне менший брат!
Поки живий — мерщій несіть
Сліпому сьвітиво просьвіти

¹⁾ Поезії М. П. Старицького, у Києві 1908, ст. 1. ²⁾ *ibid.* ст. 179.

І в серце, смертю повите,
Живу надію закрошіть.
Вшануйте, друзі, рідну річ.

Назвіть голосно своєю,
Та розженіте над землею
Непереможну, темну ніч!»

Лірична поезія Старицького має основою суспільні питання, загальне горе народу, нужду та безпросвітність і тому инколи прибирає реторичну закрутку. Але хоч в поетичних творах Старицького нема легкоти і свободи, а вірш буває иноді тяжкий, то всеж таки визначає ся проблизком своєрідного національного чуття. Вже в початках 70-их рр. здобув собі Старицький у літературних кругах імя перекладами й переспівами та драматичними пробами. Одначе переспіви і переклади викликали колючі критичні замітки, що вибрав він до перекладу твори Лермонтова, Байрона, Гайного і мистецькі казки такої європейської знаменитости як Андерсен. Єму докорювали, що „кував“ нові слова, а навіть Костомарів виступив у „Вѣстнику Европы“ (1882) против оповіщених у київськiм альманаху „Луна“ (1881) перекладів і дораджував звернути роботу на видаванє популярних книжечок українською мовою. А тимчасом шлях вибраний Старицьким показав ся неминучим. Наспіла вже була потреба розширити рамці нашого письменства. Вже Куліш у „Запискахъ о Южной Руси“ висловив широкий погляд про національність та національну творчість і виводив її з тісних меж простонародности та називав поетів-письменників продовжателями кобзарів та лїрників у справі народної самосвідомости. І сам Куліш уже в 60-их рр. творив наукову прозу та давав переспіви і переклади європейських творів. Старицький пішов сьміло за сим прикладом, бажаючи вивести українське письменство на ширший шлях і українську мову зробити літературною.

Старицький написав також епічно-ліричну поему «Марина, садицька мати», в котрій нещасна мати-вдова оповідає «про горенько сердешнее» свого сина, як з війська «повернув ся він хворесенький» «та за день перед смертю позвирнути забажав ще він наоколо, на ріднесеньке», і з усіми розпрацав ся, як єму опісля «память мов стеряла ся» й «муштра злая увижала ся», «і погас він наче свіченька». — Основою другої поеми, присвяченої Вол. Антоновичеві п. з. «Morituri», послужив поетови нещасливий бій козаків під Берестечком в останних днях червня 1651 р. З великим драматизмом зображає Старицький непохитне завзяте, з яким козаки намагали ся пробитись з облоги, та пе-

реплітає єї зображення глибоко ліричними почуваннями, якими ворухнули ся їх груди і як на ново спалахнуло давнє завзяте в рішаючій хвилі, коли їх огорнула »мов хмарою сила ворожа« :

»У кожного никне від дум голова
 На ковані січами груди...
 Вітрець лагідненький чуби колива,
 Гра сонце на зброї повсюди
 І має в середіі плахтиною стяг,
 Той сьвідок правдивий славетних звияг.
 »І щось ворухнулось у дужих серцях :
 Садочок вишневий... хатина...
 На покуті матір... дівчина в квітках...
 Мала в сповиточку дитина...
 На призьбі старезний, сивесенький дід...
 І жаль їм здійняв ся, і вид їм поблід...
 »Алеж по хвилині стріпнулись чубі,
 Шапками накрились чола,
 Звели ся постави, не мов ті дубі,
 Розправились груди всі згола,
 Палкими кличами забила ся кров
 І очи завзяттям спалахнули знов...« ¹⁾

Старицький бажав доповнити прогалини драматичного письменства приладженєм для сценічної вистави творів інших поетів. Таким способом явила ся на видні „Різдвяна ніч“ (1874), музикальна комедія в 4-ох діях, відтак „Сорочинський ярмарок“ оперета за Гоголем (1876), „Чорноморці“ оперета за Кухаренком з музикою Лисенка і водевіль „Як ковбаса та чарка“ (ще 1872).²⁾

З початком 80-их рр. почала ся нова доба в історії українського театру з появою Марка Кропивницького в Києві з московською трупою Ашкаренка, в котрій згурмадили ся визначні мистецькі сили, і зразу звернули на себе увагу українського суспільства. Одушевлений успіхами сеї театральної дружини, Старицький присьвячує всі свої сили українському театрови і стає єго підприємцем під режисерством Кропивницького. Колиж Кропивницький відділив ся від Старицького, зібрав сей останній окрему драматичну дружину в Одесі, але вона небавом розпала ся (1887 р.), а Старицький втративши все своє майно, вертає до Києва, щоби займатися виключно письменством, хоч і в тім часі тягло єго

¹⁾ Ibidem ст. 308.

²⁾ Крім того видав: „Казки Андерсена“ (1873); „Сербські народні думи і пісні“ (1876); „Гамлет“ (1882).

вроджене єму призванє до театральних вистав по ріжних українських містах (в 1897 р. виступив він яко визначний представник українського театру на театральнім зїзді в Москві).

Протягом більш 30-літної письменської діяльності Старицький написав для театру около 30 творів побутового й історичного змісту. Окрім названих у горі творів, найбільш відомі З-дїєва оперета по Гоголю «Утоплена» (або русальна ніч), «За правду», драма в 5 дїях¹⁾: «За двома зайцями», комедія в 4-ох дїях (також «Панська губа та зубів нема»); «Не ходи, Грицю, на вечерниці», драма в 5 дїях: «Тарас Бульба», драма по Гоголю в 7-ох одмінах: драмп: «Богдан Хмельницький», в 5-ох дїях і «Оборона Буші» в 5 дїях і ин.

Між драматичними первотворами Старицького з побутовим змістом займає перше місце єго драма в в 5-ох дїях „Не судилось“²⁾, напечатана в І-ій части альманаха „Рада“ (1883), а поява єї на видні театру викликала однодушні похвали й одушевленє.

Завязку сеї драми, задуманої Старицьким ще в 60-их рр. і обробленої вельми старанно на основі заміток визначних письменників, творять суперечности двох суспільних верств — простолюдної і панської. Що до часу зображена в ній подїя відноситься до 60-их рр., коли то в українськїм суспільстві пробудилося було змаганє «іти в нарід», віддавати свої сили для підєму народної просвїти і пільги важкого народно-господарського положеня. Сим народовством переняла ся красаша частина української молодежи тогочасної а під се народовство підшивали ся також люди, котрих погляди і навички не згоджували ся з тою ідеальною умовою струєю.

Молодий студент-народовець, Михайло, син колись багатого дїдича, приїзжає по скінченю університету із своїм товаришем Павлом (медиком) на село, щоби присвятити свої сили роботі в користь народу. Павло забирає ся до дїла, — а тимчасом Михайло байдикує, ходить на «улицю» і серед парубків та дівчат гайнує час на сьпіві й гру на гармонїї. Катря Дзвонарівна полюбила гарного Михайла, котрий мріє про любов, про поезію і запевняє Павла, що без поезії нема житя, а любов не буде єму перепорою в роботі в користь народу. Він пристрасно залюбив ся в Катрю, хоч Павло єго остерегав. Катря повірила, що паннич любить її, а навіть думає одружити ся з нею — віддає ся цілою душею своїй любові, хоч має жениха, парубка Дмитра. Але Михайло вагає ся з одруженєм, і серед тої проволоки захолонув помалу перший зацал любови, а Михайло затревожений поговорами, оминає Катрю. Болиж Катря пішла до двора, щоби ще раз побачити

¹⁾ Перероблена з роману К. Францоza „Kampf ums Recht“.

²⁾ Відома також з наголовком „Не так ждалося, як склало ся“.

»паньча«, він обиджає її так, що вона відповіла йому докором, що »душу й тіло йому віддала!«, а він на це відказує: »Та перестань — мені твої сльози в печінках уже сидять!« Дідичка проганяє Катрю з двора, а Катрина мати, дізнавши ся про все, проклинає її. Вона випиває отрую з флящини случайно полишеної Павлом та вмирає в прийві збожеволілого Михайла. Драма кінчить ся іронічним окликом наспівшого в останній хвилі Павла: »Так така, паньчу, ваша поезія!«

Костомарів признав, що ся драма є одним з найкрасших его творів і поважним явищем серед небогатого в тім роді українського письменства. Він зазначає, що Старицький зачепив найживіші струни сучасного суспільного життя, розкрив недугу тогочасну і зобразив її такими рисами, як вона проявляла ся в сучаснім українським суспільстві.

Костомарів признає, що мова драми гарна та правильна і зазначає, що Старицький писав сю драму під впливом Шекспіра, а хоч вплив той відбив ся духом великого англійського драматурга, яким навіяний весь твір що до будови й укладу характерів, він є зовсім самостійний. Тільки закінчене драми неприродне і нагадує французькі мельодрами, бо героїня, сільська дівчина, отруїла себе атропіною, котрою Павло лічив очні недуги.

Побутові драми Старицького виявляють визначний драматичний талант автора, здібного до глибокої психічної аналізи, сильного підєму чуття, а се в злуці із знанєм народного побуту й условин техніки надає его драматичним творам великої сценічної стійности.

В історичних драмах „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“¹⁾, „Тарас Бульба“, „Остання ніч“ (в двох картинах) виводить Старицький ріжні події з рокової боротьби України з Польщею в XVII ст., зображаючи цілі картини минувшини.

Головні дієві особи історичних драм зображені вірно обставинам, серед яких вони виступають, і духови свого часу. Одначе Богдана Хмельницького не в міру виідеалізував і виставив неначєб новочасним народолюбцем і великим реформатором народного життя на Україні. Так само виідеалізований Богун, котрий одно тільки має на думці, до смерти служити добру рідного краю. Най-

¹⁾ Буша в Ямпільськїм повіті, над річкою Мурахвою, недалеко Дністра і Каменця подільського. М. Старицький“ написав перед тим п. з. „Оборона Буші“ історичну повість з часів Хмельницького (Львів 1894).

горячішою патріоткою українською зобразив поет Ганну Зологаренківну, вихованицю, товаришку походів і найблизку дорадницю Богдана Хмельницького, котрого вона нишком любить, хоч за нею пропадає Богун, лицар незвичайного завзятя. Чорним характером являє ся друга вихованиця Богданова, Полька Єлена, що навязує з ним любовні зносини, а крім того з Чаплинським і Тимошем Хмельницьким. Автор оснував драму на подіях 1648—1651 рр., а дія кінчить ся битвою під Берестечком.

Історичні драми Старицького мають отже також літературну стійність. Всі герої драм проникнуті ідеєю безмежної любови рідного краю і готовости принести єму в жертву все, навіть власне житє¹⁾. Але розтяглість історичних драм і значне число другорядних осіб, виведених автором для викликаня більшого вражіня, утрудняє їх сценічну виставу. Вірш тих драм плавний, звучний і сильний.

Літературне становище М. Старицького. Літературна спадщина Старицького вся в українській мові вельми значна і ріжнородна. Основним мотивом найкрасших творів була народолюбива ідея, для єї вияви добував він теми з минушого й сучасного житя українського народу. Старицький не обмежував ся обсягом простолюдного житя, але й виводив постати з освіченої верстви суспільства (в драмі „Не судилось“), де поруч народних постатий, з новими своєрідними їх відмінами вивів також постати з „панського гнізда“. Тим способом Старицький вивів українську драму рішучо з тісного етнографічного і піванекдотичного обсягу і показав ся не тільки визначним поетом, але й митцем-техніком і добрим стилістом, котрий вельми причинив ся до виробленя українського літературного язика і поміж молодими письменниками здобув собі почесне імя учителя.

З Михайлом Старицьким, а саме з єго діяльністю на полі драматичного письменства і народного українського театру, вяже ся тісно діяльність двох визначних драматичних митців і письменників, **Марка Кропивницького** й **Івана Тобілевича**, відомого найбільш під прибраним іменем **Карпенка-Карого**. Се неначе тройзіль, яким зазначена нова доба і розцвіт українського драматичного письменства і народного

¹⁾ Історичні драми Старицького напечатані в „Кіев. Старинъ“ 1897—89, а побутові і перерібки в 2-томовім збірнику п. з. „Малоросійскій театр“ I і II.

театру, з котрим починає ся також нова доба української народної музики і вельми всесторонна на сій просторій ниві діяльність знаменитого музика-компоніста **Миколи Лисенка**.

Марко Кропивницький (1840—1910) здобув собі добре заслужене почесне ім'я „батька“ українського театру. Вивінований визначним літературним і мистецьким талантом в царині живописи і музики, великий знавець сцени, витворив він справдішню школу українського народного театру і вписажив его гарними драматичними творами, згромадив знамениту театральну дружину, виявив у повнім сяєві стійність української драми і здобув в історії українського письменства поважне становище для сеї самостійної культурно-суспільної сили. Марко Кропивницький, син управника дібр з Херсонщини, був після скінчення початкових наук вільним слухачем київського університету, одначе не докінчив курсу а з волі вітця вступив у службу урядову і тут придивив ся до людського житя, як воно склало ся після „волі“. Але вже в 1871 р. покинув сю службу, бо вроджене призванє тягло его на сцену, котрій віддав ся він цілою душею на все житє. Сьвітлий успіх осягнений ним у ролі Стецька в „Сватаню на Ганчарівці“, виставленім в Одесі любителями під орудою гімназійного учителя П. Ніщинського, перекладчика Одисеї й Антигони, утвердив его в постанові стати на все драматичним артистом. В 70-их рр. виступав він у гостинних ролях у Галичині і Буковині у виставах устроюваних драматичною дружиною Теофілі Романовичевої, а з початком 80-их рр. обїхав міста по Україні з дружиною М. Старицького і разом з ним довів до сьвітлого розвитку українського театру, в котрім опинили ся також три брати Тобілевичі (І. Карпенко-Карий, Микола Садовський і Опанас Саксаганський). В половині 80-их рр. зложив окрему драматичну дружину і розійшов ся із Старицьким, а хоч драматичні сили розділили ся, український театр здобув собі міцні підвалини до дальшого розвитку. Ся обставина була також могутною понукою до розвитку і підсму драматичного письменства. В 1877 а. гостював Кропивницький із своєю драматичною дружиною в Петербурзі, а театральна критика однодушно признала єму передове місце посеред сучасних драматичних артистів. Під конєць

житя переселив ся на свій хутір „Затишок“ у Харківщині († 1910).

Літературна діяльність Кропивницького. Хоч Кропивницький почав писати драматичні твори вже в 60-их рр., одначе ширше стала відомою его літературна діяльність тільки з 1882 р., коли вийшов „Збірник творів М. Л. Кропивницького Т. I.“ у Києві, в котрім напечатано 4 твори.¹⁾ Всіх драматичних творів написав Кропивницький около двайцяти. Его драми визначають ся розкішною, чисто-народною мовою, ідейним змістом і мистецькою обрібкою. В них розсипані справдішні жемчуги пісень, жартів, приказок, пословиць, а твори его являють ся вірним образом народного житя, щирої і блискучої поезії та незрівняного гумору і доторкують ся найживіших питань того житя, як воно зложило ся на Україні під впливом реформ після знесеня крпацтва. Яркими красками живописує він сільських жмикрутів, глитаїв і всяких пявок, що звили собі вигідне гніздо в українськiм селі і висисають кров з безпросьвітнього і безрадного селяньстаа.

Постать такого сучасного українського павука, що обснував ся посеред сільської громади і поступенно обмотує нитками своєї навутини темний нарід, вивів Кропивницький в особі сільського дуки Осипа Бичка в драмі в 4-ох діях »Глитаї або ж павук«. Всі зависимі від него, бо всякий звертає ся в потребу до него за помочю і він нікому не відказує та ловить кожного в свої сіти, хто потребує гроша, і так з року на рік богатіє. Але при всім тим він прикидає ся тихим, смирним та богобоязливим і вижидає тільки пригідного часу, щоб запустити пазурі в печінки, а тоді вже не вимолить ся в него.

Иншу постать сільського глитаї, у котрого можливе моральне відродженє, вивів Кропивницький в 4-дїєвій драмі „Олеся“, що належить до найідеальніших і найбільш мистецьких між его творами.

Головною дїєвою особою в драмі являє ся міщанин Кіндрат Балтиз. »дідич« післяреформової доби, що всякими крутїйствами і кривдами видер ся »в поміщики«, розпустник і обманець, вима-

¹⁾ Друге виданє вийшло 1885, а в 1895-ім третє з наголовком: „Повный збирникъ творивъ М. Л. Кропивныцького“ (Харковъ), в котрім поміщено 13 творів. Музикальні твори (як н. п. „Ревуть — стогнуть гори-хвилі) замітні саморідним дотепом і свіжими мелодіями або й весела оперета „Пошились у дурні“.

нив у молодого, легкодушного офіцера. Загриви, его маєтність і дім. Хоч він переняв ся свідомою, що «у кого гроші — той і пан», задумав ще віддати свою дочку за молодого Загриву і зробити її дворянкою. Але се не вдало ся, бо Олеся полюбила простого, ідеального парубка Власа, сина бідної вдови, хоч не відважила ся виявити єму своєї любови, так само як і Влас бояв ся «баршні» признати ся до своїх для неї почувань. Загрива виїхав з рідного дому і кінчить своє жите самовбійством. Тимчасом Влас, вважаючи зустрічі з ним Олесі і єї розмови іграшкою, посилає на домагання матері «старостів за рушниками» до одной сільської дівчини. Вість про самовбійство Загриву і сватане Власа так зворушила Олеся, що вона падає в нестямі. Балтиз з боязни о жите Олесі кає ся свого злиденного житя і згоджує ся, щоби Олеся їхала вчти ся і працювати відтак в користь ближних і страждущих, чому батько перед тим рішучо супротивляв ся. «Іди, вишукай довічної правди, а потім повчати меш і нас», говорить він Олесі, коли вона охолонула з нестями. Олеся відчуває сю переміну в житю вітця і се оживляє її, вона чує, як оживляє ся єї душа, перед нею розкриває ся нове жите.

Ся драма, особливо остання єї ява, викликує вельми мистецьке вражінє. Із становища ідеї се оден з найкрасших творів української драматургії. Тут стрічаємо справді мистецькі яви, як н. пр, замітна своєю простотою і дивною мистотою глибоко-поетична ява над рікою — вуджене риби Зласом і Олесею. Автор вказує на се, як під впливом рішучих реформ змінюють ся суспільні й господарські відносини, та в переходовій добі являють ся серед суспільства жертви, що вимагають спочуваня й охорони. Насуває ся тут ам про себе висновок, що широка і справдішня просьвіта може бути одиноким ліком на те суспільне лихо і сї болї. Олеся“ се рід мельодрами, написаної з розмахом широкої исти, з ясним виведенєм драматичних ситуацій, визначає ся наменитим даром помічуваня, а добірність мови додає великої стійности сїй побутовій картині.

Окрім меншої ваги перерібок, як драматичні картини на основі Шевченкової поеми „Невольник“ або мельодрами І. Гушалевича „Підгіряни“, до красших творів Кропивницького можна зачислити „Дай серцю волю, заведе в неволю“ (драма в 5 діях), „Дві семї“, 4-дієві драматичні малюнки, „Зайди-голова“ (драма в 5 діях), „По ревізії“ (етюд в 1 дії) й ин.

Основу драми „Дай серцю волю“ взяв Кропивницький з сільського українського побуту. Ся драма визна-

чає ся богатством побутових черт, котрі кидають ярке світло на народне жите в минувшині і сучасности. Одначе єї хибою є недостача осередка дійства і одноцільної драматичної акції, а яви не вяжуть ся тісно із собою.

»Дві семі« є займавим образком побутовим, написаним з повним знанєм, дієві особи зображені вельми влучно, а дійство йде живо. Патріярхальній селянській семі з єї простотою і спокоем протиставить автор цивілізовану семю панів, що вибила ся з селянства з єї домашньою сваркою, пнянством і розпустою. В першій глядять на подруже, як на ціль житя, в другій вважають подруже тільки покришкою для розкоші, гулятики і всякої деморалізації.

З дрібних драматичних творів Кропивницького безперочно найкрасшою є картина діяльности волосного суду „По ревізії,

в котрій зображає волосного старшину, що вибирає ся вже більше тижня їхати »по ревізії«, але загулявши, засипляє в похмілю та не виконує свого наміру. Вся дія сеї комедії йде жваво, весело, комізм дії є зовсім природний, а розмови переплітані дотепними та веселими жартами, одначе всі ті веселощі не закривають народної долі тих сумних порядків під орудою таких старшин. Правда живопись дієвих осіб, жвавість дійства, помірність комізму та вмільсть викликати відповідні дійству вражіння стають певним доказом доброго знаня народного житя і театрального видна вельми талановитого драматурга.

Так само вельми комічними явами визначає ся комедія в 1-ій дії »Помиривсь«, в котрій бачимо живо схоплені картини з міщанського житя. На передовім місці виступає безпросвітна темнота міщанина Панаса Гуріна, що попав у руки місцевого »аблоката« шинкаря Гершка. Хоч декуди автор доводить в зображеню до пересадн, одначе взагалі твір сей є оден з ліпших.

»Лихо не кождому лихо, нишому й талан« се трагікомічний етюд в 1-ій дії, живописує вдатно постать українського паламаря, за котрого віддає ся сільська молода дівчина, коли він позбув ся осоружного їй паламарства.

Літературне становище М. Кропивницького. Драматичні твори Кропивницького є цінним придбанєм на ниві українського драматичного письменства. В них виведене з великим знанєм жите народне не в сьвяточнім одягу, але в буденнім виді і якраз таке вірне зображенє буденного житя і народного побуту захоплює увагу видців і читачів. Правда в творах Кропивницького проявляє ся подекуди романтичний напрям, як н. пр. в драмі „Дай серцю волю“ (по

стати Семена й Одарки), одначе взагалі він живописує вірно й реально народне житє і виявляє знамените єго знанє, як і живої народної мови. Тимто красші єго твори мають тривку стійність на видні українського народного театру, а слава невмирущої творчої праці остане на віки як найкрасший скарб у народній скарбоні.

Кропивницький здобув собі славу jako першорядний драматичний мистець і письменник, музик і співець. Мистецькою й письменською діяльністю довів він до відродження народного театру для виконання важного історичного посланництва своєю велитенською силою і могутною вдачею. Він почав свою діяльність на полі, що лежало облогом і головно своєю власною працею осягнув се, що єго діло неначе широким морем розлило ся по сьвіту.

Іван Тобілевич (1845—1907) старший брат Миколи Садовського й Опанаса Саксаганського (Тобілевичів). відомий під прибраним іменем Карпенка Карого або Гната Карого, драматичний мистець і письменник, був сином хліборобачиновника¹⁾ з Арсеніївки, в Херсонщині. Від батька, що був справдішньою ходячою енциклопедією народної мудрости, унаслідував він твердий і практичний розум, ясний погляд на жите, рішучість і витривалість у роботі. Здобувши початкову осьвіту в повітовій школі в Бобринці, вступив Іван Тобілевич у городську службу, в Бобринці, де єму довело ся служити з Кропивницьким, а потім секретарем поліції в Єлисаветі. Але ся служба не по думці була будучому митцеви і письменникови. Він старав ся поширити шкільну осьвіту і в тім змаганю великий вплив на нього мав учитель херсонської гімназії Дмитро Пильчиків, сьвідомий Українець, колишній член Кирило-Методіївського Братства. Але єго підозрено в приналежности до української громади і (в 1881 р.) заслано в Новочеркаск, де пробув коло двох років. Через те втратив посаду, а коли вернув ся із заслання, вступив (1883 р.) до театральної дружини Старицького, в котрій служили вже єго брати Микола й Опанас. Але Тобілевичеви заборонено виступати в театрі і аж по трох ро-

¹⁾ Так подає Дмитро Дорошенко, а Михайло Тобілевич навпаки каже (Рада 1912), що батько Карпенка Карого був бідний дворянин у Клівщині.

ках заслання дозволено вернути на родину. Опісля на батьківськiм хуторі заняв ся хлїборобською працею і тут перейшов добру школу житя, та зібрав собі богати поміченя і засоби для драматичної творчости. В 1888 р. вступив у дружину свого брата, Опанаса Саксаганського, і виступав на видні аж до останних часів свого житя, коли недуга підтяла єго кремезну постать. Виїхав лічити ся в Берлін, але звідтам перевезено тільки єго тіло, похоронити на рідній Україні (1907 р.).

Драматична творчість І. Тобілевича ¹⁾ починає ся з 1883 роком, підчас побуту на заслані в Новочеркаску. Тоді написав драму „Чабан“ („Бурлака“) заборонену цензурою і з того часу почав писати драми і комедії, що стали вельми цінним придбанєм українського театру. ²⁾ Всіх первотворів написав Карпенко-Карий вісімнайцять. Вони мають важне значіне не тільки для українського театру, але й високу літературну стійність і запевняють почесне місце в історії українського письменства „першому нині майстрови на полі драматичної літератури“, як висловив ся др. Франко про Карпенка-Карого. Головна заслуга єго яко драматурга лежить в тім, що він перший порвав з етнографізмом в українській драмі, вийшов поза межі любовних і романтичних пригод, а звернув ся до суспільно-господарського і побутового житя українського народу в минувшині та в сучасности і обняв своїми творами ширші круги громадянства висших і низших верств суспільних. Обдарований справдішним

¹⁾ Ще в 70-их роках написав він кілька оповідань, але з того появило ся печатно тільки одно п. з. „Новобранець“ в „Раді“ М. Старицького (1883). Крім того напечатав нарис із споминів „Наталка Полтавка“ в літер. збірнику в пам'ять Ол. Кониського 1903 р. і звіт про український театр на 1-ім всеросійськiм зїзді драматичних діячів у Москві в „Трудахъ“ сего зїзду.

²⁾ Збірне виданє творів вийшло вперше 1886 р. п. з. „Збірникъ драматычныхъ творивъ Ивана Карпенка-Карого“ (2 драми і 1 комедія); „Твори Ів. Тобілевича (Карпенка-Карого)“ видав В. Лукич 1897 у Львові (1 комедія і 4 драми); „Драмы и комедии И. Тобилевича (Карпенка-Карого)“ Одесса, 1897, т. I. (3 драми; 2 комедії); т. II, 1903 р. (2 драми, 2 комедії); т. III, 1903 р. (1 комедія, 2 драми); т. IV, 1903 р. (1 комедія, 1 трагедія, 1 драма); т. V, 1905, з переднім словом С. Єфремова (1 драма і 2 комедії). Окрім того виходили єго твори і перерібки окремими виданнями.

драматичним талантом, добрим розумінням психологічної правди і незвичайним хистом помічування життя, впровадив цілий ряд свіжих, нечуваних перед тим мотивів і невиданих досі різнородних суспільних постатей. Живими й яскравими красками живописує Карпенко - Карий безпросвітність, некультурність і страшну темноту українського селянства, здирство, визиск, єго обдурюване й обманюване, а також погоню за легкою наживою і забобонність. Але доволі слабкий відгомін найшли сі характеристичні для сучасного становища українського народу явища, як суспільна нерівність, економічна журба і зубожінє.

Обсягом і предметом драматичної творчости Карпенка - Карого — се наше село, бідне, з тисячами злиднів, з хмарою темноти, що замрачує і душу і мозок українського селянина. В своїх творах живописує він хиже царство визиску і наживи і подає широку картину громадсько - суспільного розкладу серед різних верств українського народу. Але Карпенко не спинив ся на тих картинах громадсько - суспільного життя, а намагав ся пояснити ріжні психологічні питання житєві, котрих основу творять також громадсько - суспільні відносини, одначе на тій основі виступають у него живі образи, типічно схоплені й індивідуально оброблені. Крім того маємо цілу низку історичних та історично - побутових творів, у котрих автор виходить з того погляду, що історія — се жите народу. Народне жите та суспільні відносини і тут творять основу драми, на котрій відбивають ся історичні події, виступають історичні постати яко діти свого часу й обставин. Він звертав ся також до історичної минувшини, а „Сава Чалий“ може найкрасший історичний твір українського театру.

Карпенко - Карий дивив ся на театр як на поважну громадську потребу і школу естетичного й народного виховання, а свою діяльність на театральнім видні вважав вельми важною службою громадянству. Яко драматичний мистець вибив ся Карпенко серед корифеїв українського театру на вершок мистецької умілости і був тут показною і саморідною постатю та виступав усе з яскраво зазначеною індивідуальністю, на театральнім видні він творив, а не наслідував. А так само яскраво і виразно виступає єго показна і саморідна постать сильною індивідуальністю в драма-

тичних писаннях, в котрих він являє ся самостійним творцем, а не наслідником.

Карпенко опинив ся в такім становищі, в яким чоловік не має спромоги видобути ся з житєвих суперечностей, тому єго драматичні постати хитають ся то в той, то в сей бік, глядять щастя в житю та звичайно не находять, бо не мають рівноваги в своїй вдачі, бо недостача сеї рівноваги зруйнувала сей спокій, сей лад, який оден тільки може дати щастє на сьвітї. Тимто в творах Карпенка сей розлад у житю, що стає невблаганою перепonoю до щастя, що й самого автора завів у пригоди житєвих суперечностей, є головною основою єго творів, котрі найкрасше пояснюють сей житєвий розлад. Вислідом сего житєвого розладу буває безвиглядність і безнадійність, могила щастя. Отже навіть у комедіях проявляє ся сей безнадійний вислід: нема житєвого ладу ладу між метою витиченою в житю, а придбанями того житя між потребами і домаганями, а вдоволенєм і заспокоєнем тих потреб і домагань, між правами а обовязками — все і скрізь „суєта“, як звичайно висловлює ся Іван Барилченко в комедії з тим наголовком. Длятого і в комедіях Карпенка проявляє ся та справдішня саморідна прикмета українського гумору, що крізь сьміх відчуваємо якийсь сум, що шуткуючи займає душу з глибока.

Першою єго пробою був оден з найкрасших драматичних творів „Чабан“ („Бурлака“), драма в 5-ох діях а за нею дальше слїдувала комедія в 5-и діях „Мартин Боруля“, драми „Наймичка“, „Безталанна“ („Хто винен?“) „Хазяїн“, трагедія „Сава Чалий“ і ин. Останними творами єго були комедії „Суєта“ і „Житєйське море“, з котрим мала творити трильоґію ще третя комедія „У пристанї“, (одначе автор тільки обдумав її, але не успів уже написати).

Драма »Бурлака« живописує важкий суспільний і політичний лад на Україні з єго нуждою, темнотою, здирством і самоволею та поганою господаркою громадських чинників. На сій темній основі виступає по мистецьки зображена сьвітла постать Бурлаки так, що можна її поставити поруч із постатю »Миколи Джері« Чоловік непохитної рішучости і сильної вдачі, він стає сам до боротьби з тими темними силами. Яскравими красками живописана постать волосного старшини, сільського »чиновника«, злодія громадського скарбу і хабарника«. Вельми живо зображена постать

писаря, «правої руки» і помічника старшини. Це справдішня мистецька постать, саморідна і природно живописана, найкраще зображена зпоміж усіх витворених в українському драматичному письменстві.

В драмі «Наймичка» (в 5 діях) зобразив Карпенко картину сучасного життя і розкрив у ній одну з найбільш болючих ран житєвих, долю нещасної сироти Харитини, що нічого не знає ні про свій рід, ні про своє походження. Безталанна страдальниця, наймичка Харитина, чутливої і ніжної вдачі, викликає щирі спочування і сумні образи многих страдальців, обездолених тими людьми, що не знають правди, а свідомо витворюють такий лад, де нема супочинку замученій, але кращими силами і змаганнями вистаченій душі. Автор стоїть непохитно на реальній основі зображуваної картини безборонних і тому всі постаті, наймички Харитини й інші, вірні обставинам і мистецькій правді.

„Наймичка“ представляє замітний поступ у розвитку української драми. На широкій етнографічній основі, з цілою низкою чудових побутових картин, розвиває ся весь психічний процес, що викликає драматизм сего мистецького твору. Автор своєю творчістю зображує боротьбу побутових справ, настроїв і поглядів і се дає йому спромогу живописати картину народного життя, не покидаючи етнографічної царини і засобів народної творчости. Тим способом Карпенко, як і інші українські драматурги останніх часів, обрабляє в драматичній формі засоби народної епічної творчости, на основі котрої розвинула ся українська белетристика, не відступаючи від правдивого і вірного зображення, питомого поетичній народній творчости. „Наймичка“ Карпенка-Карого являє ся одним з найкращих виконань сеї задачі українських драматургів.

Карпенко-Карий бачив, що „бідність, темнота і безпомічність гублять людей“, що в українських селі роздроблює ся земля і воно тим способом пролетаризує ся; тимто він яко поет хліборобської праці ідеалізує хліборобську роботу, бо по єго думці „кращого життя, як життя хлібороба, не має на світі“.

В драматичних картинах в 5 діях «Понад Дніпром» зображає запопадливу діяльність Мирона Серпокрила, селяньського сина, з вищою агрономічною освітою, як він з посвятою бажає служити темному і обездоленому меншому братови-хліборобови.

Мирон, хоч освічений чоловік, не вивиснає ся понад своїх темних земляків-хліборобів і жертвує всі свої сили в їх користь. Суспільні змагання манять єго до діяльности в сільській громаді,

до організації «спілки», в котрій працює на рівні з іншими спільниками, мимо перепон з боку глитаїв і насьмішок противників. Він навіть женить ся з селянкою, а се особисте щастє ще зміцняє его сили. Одначе наслідком его раної смерти спілка тратить свого основника.

Сї драматичні картини мають велике значінє яко взірці і гарні приклади тої любови для меншого брата, про котру Христос сказав: „Більше сеї любови ніхто не має, як що душу свою положить за другів своїх“. Гарна картина здійсненого хоч би в малім обсягу ідеалу правди, добра і братолюбія чоловіка до чоловіка, що вмів ще й інших підняти до того ідеалу, запише ся незатертими слїдами в серці і в умі видців і спонукає не одного до наслідованя. Кожда картина оброблена по мистецьки і всі вони зливають ся в одну плястичну цілість. Нема в драмі проголошуваня якихсь теорій і засновків, як се буває в деяких белетристичних творах, але все те впливає з поступків і дїл головної дієвої особи. Автор доторкує ся вельми бистро, проникливо і предметово пекучих питань про господарські спілки, про переселенє, про обопільну поруку, одначе при всім тим не сї питаня, але високо мистецька постать Мирона, образ діяльної любови в користь ближних, надають творови суспільного значіня.

Драма «Безталанна» в 5 діях (спершу напечатана з наголовком «Хто винен?» вводить недібране що до вдачі подруже. Основою своєю нагадує вона реалістичний твір Стеценка п. з. «Доля», одначе мотив незгоди між невісткою і свекрухою є загально розповсюднений у народній поезії і є відгомном звичайного в сільськїм житю явища.

Окрім суспільних тем основою творів Карпенка-Карого служили історичні події. В історичних драмах виступає він горячим українським народолюбцем і зображає боротьбу народу з его історичними ворогами. З того обсягу маємо пять творів: „Що було — те мохом поросло“, драма в 5 діях, „Лиха іскра поле спалить — сама щезне“ (або „Сербин“), драма в 5 діях, „Бондарівна“, драма в 4 діях, „Сава Чалий“, трагедія в 5 діях і „Гандзя“, драма в 5 діях з часів руїни (1663—1687 р.).

Драми «Бондарівна» і «Лиха іскра поле спалить — сама щезне» — се мистецькі картини, написані вельми гарною і звучною мовою. Основою першої послужили Карпенкови на-

родні пісні про гарну бондарівну, котру застрілив женихливий староста «пан Каньовський» «срібною кулею», коли не хотіла піддати ся его забагам. Сю тему обробив уже в драматичній картині Федір Заревич у романтичнім напрямі, а Карпенко відступив від народного переказу і переніс сю подію на добу кріпосного права в другій половині XVIII ст., коли дідичі правобережної України знущали ся над крепаками. Замість Каньовського висунув автор на передове місце его прибічника, шляхтича Герця. В сім творі взагалі мало історичного живла.

В драматичній поемі «Лиха іскра поле спалить — сама шезне» зображає Карпенко сина прогнаного й убитого Турками молдавського господаря, Юліяна, котрий з пімсти за турецькі наїзди став січовиком, щоби здійснити свою мрію, осягнути батьківський престіл навіть демонічним способом, бо він «родив ся на сьвіт князем і князем жити повинен», а для престола «варт пролити річку крови». А коли намір его не вдав ся, пробив себе кинджалом. Мимо нелюдської, лихой, справді демонічної вдачі Юліян силою своєї несхитної волі викликує спочування видців. Недостача реальности в будові і подробицях є слабою стороною сего твору.

Трагедія в 5 діях «Сава Чалий» зображає події з доби гайдамаччини XVIII ст. на правобережній Україні і вяже ся з іменем знаменитого ватажка Сави Чалого. Основою твору єсть боротьба українського народу за свої суспільно-господарські і національно-релігійні права з польським державним ладом. Головними дієвими особами трагедії являють ся «побратими» Сава Чалий і Гнат Голий, обидва незалякані лицарі-местники за народні страждання, борці за красшу долю України. Одначе оба різнять ся і вдачею і поглядами і змаганями. У Сави переважає холодний розум в обчисленю своїх і ворожих сил, погамованє зворушення, поки можна буде успішно зміряти ся з ворогом. Гнат навпаки палає ненавистю і пімстою, в змаганю, «щоб усі були рівні» не зважає, що не наспів ще слушний час здійснити свою мрію. Він стає отаманом гайдамаків. Знівечене надій Сави на реформи спричинило его смерть на основі народного присуду. Твір сей задля мистецького викінчення належить до найефектовнійших в українськім письменстві.

Не менше, як творець драми з суспільно-господарською й історично-національною основою, визначив ся Карпенко-Карий яко комедіописець.

В комедіях бичує Карпенко хиби одиниць із різних верств суспільства, а найбільш з верстви середних селян-господарів, найкрасше єму відомої.

В комедії «Сто тисяч» (в 4-ох діях) зобразив він богатого мужика Калитку і его змаганя до необмеженої наживи, що став жертвою обманьства.

Комедія історично-побутова «Чумаки» (в 4-ох діях) картає жадобу служби золотому телцеві і наставляє на праведні й щирі взаємини поміж людьми та безкористну любов. А поруч сеї ідеї, переведеної скрізь усей твір проявляє ся гадка, як страждання й недостатки ублагороднюють і поправляють людей.

В комедії «Хазяїн» (в 4-ох діях) зображає Карпенко, як капіталістичне хазяйство витискає останні соки з робітників, а інших гнобить на смерть. Успіх капіталу і праці основує ся на кривді й визиску. Між капіталом і працею, між хазяїном і робітниками непримирима і безвихідна пропасть. — Богатий хазяїн, мільонер, Терентій Пузир, всі думки звертає на «наживу», а его житєвою метою «хазяйство або смерть». Хоч має багато землі, все єму мало, «все бракує» землі. Він не знає ріжницї «що можна, а що не можна», — «аби бариш, то все можна», бо хазяйство — то війна, нікого не пощади — горе побідженим. Для суспільних і громадських справ він зовсім байдужний, а безплідність таких людей для рідного краю і народу гарно зобразив Карпенко словами Золотницького, родовитого багатого пана: «Ах ти нещасна, безводна хмара! І прожене тебе вітер над рідною землею і розвіє, не проливши і каплі цілющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа!»

Ідейна і займава комедія (в 5 діях) «Розумний і дурень» зображає вельми трагічну картину боротьби двох братів — старшого, поганого користолюбця і лицеміра, котрого отець, уміло обманений, уважає єдино розумним, і молодшого — вельми чесного, щирого і праведного, котрий в очах засліпленого вітця являє ся дурнем.

«Мартин Боруля», іронічно-сатирична комедія в 5 діях, підіймає на глум сьмішне і безуспішне змагане гордовитого, багатого шляхтича того імени, добути собі дворянство, але при тім автор иноді покидає напрям поважного зображування життя і не цурає ся способів, обчислених виключно на забаву видців.

Літературне становище І. Тобілевича. Се неперечно найвизначніший драматичний український письменник. Він обновив українську сцену впровадженням суспільно-побутової драми і комедії та збогатив своїми творами обмежені драматичні засоби українського театру. В них зачепив він так глибоко наше народне житє і дав такі мистецькі і вірні образи, що вони на довго остануть багатою скарбою для дослідників українського письменства. Драматична творчість Карпенка була живою, реальною відбиткою життя українського народу, его справ, настроїв, психіки і щирого обсягу его вподобань. А хоч у своїх творах він доторкував ся инколи навіть старих тем, то й тоді давав усе щось свого, власного, своєрідного. Правда, що й его твори не є ще

зовсім викінченими взірцями української драми, але ними довів він можливість і високу поучність справді народної драми, так що тепер не можна вже говорити, що у нас нема драми. Він досягнув у зазначених ним межах драматичної творчости справдішнього мистецтва, як ні оден з українських драматургів і впровадив до української драми здоровий житєвий реалізм. В історії українського театру Карпенко був сьвітлим явищем ідейного і цілком сьвідомого національного митця-драматурга і тому єго імя остане незатертими буквами записане в історії української національної культури.

35. Національне відроджене надпрутської України (Буковини). Йосиф Федькович і братя Воробкевичі. („Буковинська Трійця“).

У вельми трудних обставинах находила ся надпрутська Україна ще й тоді, коли в інших українських землях пробудило ся й розвивало національне житє. Хоч до 1849 р. ¹⁾ була вона злучена з наддністрянською Україною, не зворухнули її з вікового просоня ані змаганя галицької „Руської Трійці“, ані подув „весни народів“ не викликав познач хоч би такого умового й національного житя, яке проявило ся в наддністрянській Україні. Навіть нова конституція і свобода в 1861 р. не вспіла розбудити там виразної національної сьвідомости, хоч би тільки посеред буковинської інтелігенції, щоби вона допомогла народови ступити на певну дорогу національного розвитку і поступу. Буковинсько-українська інтелігенція ще цілу четвертину столітя під перемогою німецького й волоського впливу гляділа сеї дороги і блукала манівцями „обєдинительних змагань“, для котрих помостом мала служити церковщина. Треба було ще чверть-вікової праці перших щиро народних поетів надпрутської України Федьковича і Данила Млаки (Ізидора Воробкевича), розпочатої на наддністрянській літературній ниві (до котрої небавом пристав ще й Григорій Воробкевич з прибраним іменем Наума Шрама), а попри те ще й просьвітно-культурної роботи галицьких переселенців на Буковині (як проф. Ігнатій Онишкевич, д-р Степан Смаль

¹⁾ До 4-го марця 1849 р.

Стоцький і ин.), щоби між тамошньою інтелігенцією розбудити національну свідомість та вивести її з об'єднательної блуканини на праву дорогу. Твори сих поетів уже в початках 60-их рр. пособляли розвиткови живого письменського руху та будили народне жите в ширших верствах українського наддністрянського суспільства і звернули на себе увагу Придніпряньщини¹⁾, поки своїх поетів успіла зрозуміти й оцінити їх рідна надпрутська Україна.

Йосиф Юрій Гординський-Федькович ур. 8 серпня 1834 р. в Сторонці-Путилові, на буковинським Підгір'ю, в осередку Гуцульщини. Отець єго походив із спольщеної т. зв. ходачкової шляхти із села Гордині в Самбірщині і писав ся Адальберт Гординський де Федькович. Він оженив ся із заможною вдовою по православнім св'ященнику, що з першого подружжя мала троє дітей. З другого подружжя зроджений син був охрещений у латинським обряді на імя Йосиф Домінік, одначе він виростав під опікою матери і природженої сестри Марійки, котрі були православної віри. Дома говорили вони тільки українською мовою, а сестра Марійка гарно співала і навчила малого братчика чимало співанок і казок. Вона визначала ся глибокою душею і ніжним чутем, а єї чутливе серце мало великий вплив на Йосифа. Отець Йосифа, мандатор у Довгопільським околі, хоч дбав про дітей, поводив ся з ними строго, бо пасинок Іван був дуже буйний, тай Йосиф, великий пестій матери, зовсім не був із тихих і слухняних дітей. А що отець Йосифа і з матір'ю поводив ся не зовсім людяно, він уже змалку не злюбив вітця та перегадом навіть зненавидів і обминав єго.

Спершу Йосиф доходив учити ся до домашнього учителя в сусіднім селі²⁾ і перейшов добре підготовленим до низшої реальної школи в Чернівцях, де добре вчив ся. На св'ята і вакації мав нагоду в Путилові пізнати народний побут. Скінчивши низшу реальну школу, вибрав ся з братом Іваном на Молдаву, глядіти собі прожитку і там найшов щирого приятеля і порадника, німецького митця-живо-

¹⁾ Повісті Осипа Федьковича, з переднім словом про галицько-руське письменство Мих. Драгоманова, Київ 1876.

²⁾ У протоєрея Ганіцького, стрийного брата матери.

писця Роткеля. Сей замітив у 17-літнього хлопця поважний погляд на жите, велику охоту до науки, талант, та бистре розуміє, але при тім велику нервовість і вражливість. Роткель піднімав у гору духа талановитого молодця, зазнайомив єго. з німецькою мовою і літературою (а також з французькою мовою) і чимало допоміг єму до висшої осьвіти. Тоді вже почав Федькович писати поезії їмецькою мовою.

За принукою вітця вступив Федькович до війська¹⁾, в котрім провів найкрасший час (більш 10 літ) молодости, переважно на чужині, і се було жерелом єго невдоволення з життя, але при тім і значної частини єго творів. Свобідні від служби хвилі проводив він найрадше в товаристві вояків - краян, учив їх, сьпівав їм пісні, оповідав казки. Се була Федьковичева школа, з котрої він виніс демократичний сьвітогляд і любов народу, а се було також жерело недовіря до всяких „старших“, зовсім чужих людей для сих зояків. Вояки - краяни пригорнули зразу Федьковича до свого простого, щирого серця ще тоді, коли він був рівний з ними, а він відносив ся з недовірем та жалем до батька і всякої старшини.

З нагоди австрійсько-італійської війни поставлено Федьковича поручником і весною 1859 р. вислано з єго полком через Відень, Трієст і Венецію до Льомбардії, де написав першу думку „Нічліг“ українською мовою в таборі під Касано (імовірно 31 мая 1859 р.²⁾). Навіяна вона ривогою :

»Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці їмуть сьвітити«.

(Руска Письм. XI. 1. 42.)

По війні вернув Федькович до Черновець³⁾, але хоч там єго отець тоді проживав, не сходив ся з ним. Наспів

1) 1-го листопада 1852 р. і перебував у Чернівцях. З весною 1853 р. дав Федькович кадетський іспит і пішов із своїм полком до Семигороду, а у вересні 1854 р. прийшов із своїм баталіоном до Черновець, де вже літом 1855 знов був у Семигороді.

2) Федькович не брав участі в боях в Італії.

3) в серпні 1859 р.

тоді час его літературної творчости, коли він під впливом знайомих і приятелів почув у собі національну свідомість свого таланту. Тоді пізнав ся Федькович з професором гімназії, німецьким поетом Найбавером, котрий здобув великий вплив на него, а крім того з галицькими студентами Антоном Кобилянським і Константином Горбалем, що проживали в Чернівцях. Найбавер, вельми освічений чоловік, голосний свого часу імпровізатор, умів пізнати й оцінити справдішній поетичний талант Федьковича. Між ними скоро завязала ся щира приязнь. Федькович читав Найбаверови свої німецькі поезії, написані в Молдаві, а сей заявив єму, що в ліриці може міряти ся з кождим німецьким поетом і запросив его до участі в німецькій часописи „Вukowina“, котру небавом (в 1862 р.) став видавати. Найбавер, читаючи Федьковичеві переклади українських народних дум, зазначив, що не може налюбувати ся особливою вонию української поезії і бажав німецький нарід печатанєм Федьковичевих поезій та переспівів познакомити з чудесною народною українською поезією. Найбавер впрсвадив Федьковича до деяких поважних домів, між іншими до вдови по уряднику Марошані, з котрої донькою Емілією навязали ся любовні взаємини¹⁾ Федьковича, що відбили ся значним впливом на его поетичній творчости.²⁾ В домі пані Марошані зазнайомив ся Федькович з А. Кобилянським, відтак з К. Горбалем і щиродемократичні погляди сих студентів довели до справдішньої приязни з Федьковичем. Вони навчили его скорописи, давали єму українські книжки (Кулішеву „Хату“, Шевченкового „Кобзаря“, Максимовича „Укр. народ. пісні, Збірники Вацлава з Олеська і Жеготи Павлі і т. п. і заохочували писати поезії рідною мовою. Нагода до сего лучила ся, коли А. Кобилянський з приводу появи перших чисел видаваної Б. А. Дідицьким часописи „Слово“ напечатав брошуру п. з. „Slovo na slovo do redaktora „Slova“.

¹⁾ Любов ся показала ся безнадійною, бо не було вимаганої для подружжя з офіцером кавчії.

²⁾ Ся безнадійність любови виявила ся у вірші „До неї“, а також у німецьких поезіях „An Emilie“ і „Die Rose und der Schütz“ (Марошанка і Федькович) (гл. „Am Tscherebusch!“ Gedichte eines Uzulen, Czernowitz 1882), написаних пізною осеню 1860 р., коли Федькович лагодив ся відходити до Семигороду.

(в марті 1861 р.), в котрих помістив 16 поезій Федьковича (написаних з кінцем 1860 або з початком 1861 р.), а з тим почала ся дійсна літературна єго творчість. Після того Федькович відійшов із своїм полком до Семигороду і був приневолений розлучити ся із черновецькими приятелями; всеж таки оставав у щирій дружбі і переписці, особливо з Горбалем. Туга „за своїми горами, повними пісні і бервінку“, за своїми людьми, і взагалі за рідним краєм, додила Федьковича на чужині до глибокого смутку. До тогож він занедужав, та ще й військова служба причиняла єму чимало горя. На чужині пробудила ся єго творча сила і з єго душі зароїли ся пісні та думи, назнаменовані справдішним поетичним вітхненєм. На запросини Б. А. Дідицького післав Федькович деякі твори редакції „Слова“, котрі Дідицький оповістив з приміткою, що вони „йдуть в заводи з утворами найлучших наших поетів“, а відтак більшу прислану збірку видав п. з. „Поезії Іосифа Федьковича Львѣвъ 1862 р.“ з автобіографією поета і своїм переднім словом, що звеличило Федьковича майже на рівні із Шевченком, рознесло широко імя молодого поета та зробило єго вельми популярним. Федьковичем зацікавила ся живо молода українська громада, що горнула ся у Львові коло „Вечерниць“ і приєднала єго поміч для сеї часописи. З ним переписували ся часто єї члени Горбаль і Танячкєвич, притім звернули єго талант на нове для него поле — повість і саме тоді появила ся у „Вечерницях“ перша єго повість „Люба-згуба“.¹⁾ Під кінець 1862 р. Федькович тяжко занедужав у Семигороді, а хоч щасливо перебув сю недугу, звільнив ся з війська і вернув на Буковину, де прийняв православну віру й імя Юрія, та писав ся з того часу Юрієм Федьковичем. Крім того перебрав ся він по гуцульськи, але що в урядових кругах се декого разило, волів він (з кінцем 1868 р.) зречи ся офіцерського стану, як покинути гуцульський сердак.

По 14-літній вандрівці сьвітами поселив ся Федькович від березоля 1863 р. в рідній хаті у матери в Путилові, на гім Підгірю, котре він такими гарними красками живопи-

¹⁾ видана також окремо в 1863 р. коштом українських семінаристів.

сував у своїх творах. Господарством мало що займав ся, навіть по смерті матери (1864 р.), жив сердешно з Гуцулами, ходив по храмах і гулянях, і в себе дома провадив жите, як звичайний Гуцул-селянин, учив дітий знайомих урядників¹⁾ німецької і французької мови та трудив ся на літературній ниві. Окрім того протягом кількох літ Федькович заступав вельми горячо й уміло сервітутові справи Гуцулів, та хоч не був правником, виєднав кільканайцятьом громадам признанє належних їм лісів та пасовиск. Після повороту до Путилова задумав Федькович одружити ся із сиротою по сьвященнику.²⁾ Але із сего сватаня нічого не вишло, чим він зажурив ся, бо бачив особливо по смерті матери, що не зможе сам вести гаразд господарства. Тому загадав сватати иншу попадянку, котрій присьвятив „Дві пісні рожеві. Моєму коханю на поклін“ (Чернівці 1865 р.)³⁾ Але й сим разом не поталанило Федьковичеві. Сі три невдачі викликали в єго душі такий трагічний погляд на любов, що він у своїх творах майже ніколи не писав про щасливу любов, бо в єго уяві була „люба — згуба“. Він відчував своїм вельми чутливим серцем, сі невдачі тяжше, як можна будо думати. Се розчарованє між иншими підкопало поетову віру в сьвіт та людий і ще більше поглибило єго і так замолоду вкорінений зневірливий настрій, та довело до погляду, що „так єму було в зорях написано“.

В своїм ріднім селі здобув собі Федькович велике довіре Гуцулів, котрі вибрали єго двірником (начальником громади) Сторонця · Путилова. Уряд сей виконував він вельми справедливо, розумно і дбало, але притім не залишив письменської праці. Навпаки нахил до навчаня молодежи і розуміне потреб народу навели єго на думку, подбати про пригідні книжки для народних шкіл. Він зладив передовсім

¹⁾ У начальника повіту і начальника суду. В 1864 р. військова управа перенесла єго в тривкий стан спочивку, але хоч мав він хату й своє господарство, єго пенсійка ледво могла вистарчити на скромний господарський прожиток.

²⁾ Юлія Діяконович, донька сьвященника в сусіднім селі Сергіях.

³⁾ Се була донька о. Волянського з Тюдева, котрій він присьвятив єю саму казочку про рожу і стрільця, яку свого часу вписав в альбом Е. Марошанці.

буквар для народних шкіл живою народною мовою (1866 р.). Одначе православна черновецька консисторія не прийняла єго задля фонетичної правописи, як і в два роки опісля галицька рада шкільна кр., коли Федькович не хотів згодити ся на вимагані нею зміни.¹⁾ Але педагогічний хист Федьковича здобув собі признанє, бо в серпні 1869 р. міністерство просьвіти іменувало єго шкільним інспектором на вижницькій повіт, а віденський наклад шкільних книжок видав єго „Співаник“ для народних шкіл. Новий сей уряд сповняв Федькович вельми уміло і своїми влучними поміченнями й розпорядками в шкільних та педагогічних справах виявляв не тільки основну знаємість педагогії й методики, але й випереджував у дечім видавані опісля розпорядки міністерства просьвіти. Одначе по двох роках сумлінного й запопадливого урядованя знеохотив ся Федькович, зрік ся 1872 р. інспекторства та виїхав до Львова, до котрого здавна манило єго бажанє, зажити посеред громади осьвічених, народололюбивих людей. Товариство „Просьвіта“ поручило єму видаванє популярних книжечок, а „Руській Бесіді“ мав він достарчати для народного театру оригінальних перекладних драматичних творів. Але свободолюбива і поетична душа Федьковича не могла навикнути до формальних вимог і бюрократичного духа, що проявляв ся в сих товариствах і він нерадо піддавав ся авторитетови столичних критиків та не хотів почувати себе, „як ученик перед ланами-професорами“. Львівські громадяни не помічували не розуміли вроджених прикмет поета, єго схибленого вірою в зьвіздочотство ума і містичного настрою. Марну визначену єму винагороду за літературну і просьвітну роботу відчував він неначеб „ласку“, а се болючо діймало ордого Гуцула та відтручувало від громади так, що він тав її обминати. Після піврічного побуту покинув він Львів та вернув огірчений до Путилова (в жовтні 1873 р.). Ще еред виїздом зі Львова відвідав Федьковича М. Драгомаів і висловив замітний погляд про него: „Федькович видав ся мені капіталом, котрий і сам себе не вмє вжити як лід, і ті, що навкола єго, не вміють“. Заходами Драгома-

¹⁾ Федькович мав думку опісля зладити инші книжки для народних шкіл і тим способом живою народною мовою причинити ся до підму просьвіги, одначе залишив се після невдачі з букварем.

нова вибрало Федьковича „Императорское географическое общество“ членом і се підняло знов єго духа із зневірливого настрою. Правда, не виконав він обіцянки даної Драгоманову, описати Гуцульщину, одначе за час трилітнього побуту в Путилові знов забрав ся пильно до літературної праці, а коли Драгоманів у друге відвідав єго вже в Путилові (1875), помітив, що талант єго марнував ся. Смерть батька, що записав єму свій дім у Чернівцях, висвободила поета із самоти в Путилові і дала спромогу перенести ся до Черновець, де він поселив ся в унаслідованім по вітцю домі в середмістю (1876 р.). Тут відвідав він Ізидора Воробкевича. Про сі відвідини І. Воробкевич написав Ол. Барвінському отсі знаменні помічення: „Нині посітив мене в перший раз Юрій Федькович, по гуцульськи одітий, в окулярах і солом'янім крисаку. Здоровий, плечистий і гарний чоловік, лиш тихий і задумчивий; здасть ся, що велика тяж єму серце давить. Єго, так мені здасть ся, не тішить ні сонце, ні луна, ні днина і ніч, єму все однаково, і слова тяжко з него почути. Дивував ся я, ци то сей Федькович, котрий нераз так горяче писав, котрий щирим руським словом нас кормив і оґрівав. Він містичний чоловік, в єго близькості якомсь одному unheimlich стає. — Просив я єго, щоби нас спомагав ¹⁾, щоби сильно ще забренів у свою ліру, на що він мені відповів, що нема для кого писати, нема читателїв“.

Велика вийшла шкода для дальшого розвитку Федьковичевого таланту, що Воробкевич, пригноблений власними клопотами, не відвідав Федьковича і з ним не сходив ся саме тоді, коли Федькович потребував щирого, доброго і прихильного приятеля. Та при всім тим Федькович дав Воробкевичеві переробленого „Довбуша“ для „Руської Хати“ і післав збірку поезій п. з. „Дикі думи“ із заміткою, що всі сі поезії „становя одну цілість, неначе поетичну автобіографію“.

Мало що не десять літ жив Федькович самотою без товариства осьвічених людей спершу в домі свого покійного вітця і займав ся зьвіздочотством, а єго книгозбірня

---

¹⁾ Саме тоді І. Воробкевич займав ся з Ол. Барвінським виданєм альманаха „Руська Хата“ і запросив Федьковича до участі в сїм виданю.

стає доказом, як пильно розсліджував він зьвіздочотство Єгиптян, Індів і інших старинних народів та „читав у зорях“. Опісля продав він сей дім, подарував путилівське майно своєму наймитови, поселив ся в закупленім за містом дімку і в хоробливім містичнім настрою та хоробливих навичках товаришував тільки з передміщанами і ремісниками. Із сего товариства видобули єго черновецькі народовці, дали єму хату в „Руській Бесіді“ і втягнули до участі в часописи ним заснованій п. з. „Буковина“ (1884) та в „Бібліотеці для молодежи“, для котрої Федькович писав повістки і поезії. Се підняло на хвилю Федьковича із духового занепаду й оживило єго духа. Ювілейний обхід 25-літної літературної творчости Федьковича, устроєний черновецькими народовцями (1886 р.), підбадьорив єго до літературної праці, котрої він не кидав до останку, одначе се був останній відблиск погасаючого житя, котрому положила кінець несподівана смерть (11 н. ст. січня 1888 р.).

Характеристика поетичної творчости Ю. Федьковича.

Літературна творчість Федьковича починає ся з 1861-им роком (поетичні складаня в брошурі „Slovo na Slovo“). Окремим виданєм появили ся вперше „Поезії Іосифа Федьковича“. Ч. І. Львовъ, де поміщене „Слово одъ Издателя“ Б. А. Дідицького. Поруч саморідних творів поетичних, переважно ліричних, написаних підчас побуту в Семигороді в часі тяжкого душевного пригноблення Федьковича, поміщені там також пересьпіви з Улянда, Гетого і Шілера. Перші твори Федьковича — се „жовнярські думи“, спомини з вояцького житя, пережитого самим поетом, зложені ладом і розміром народних пісень, з котрих він брав і зміст і форму, хоч се не збавляло їх самостійности. Дванайцятилітна в тих часах військова служба відривала молодого хлопця зпоміж родинного середовища, з рідного краю, і кидала в зовсім відмінні обстави на чужині, поміж людей чужих мовою і вдачею, відбирала єму свободу і все, чим гарне людське жите. Тимто така нагальна переміна всіх житєвих обставин викликувала в уяві новобранця сумні образи, тугу і бановавє за родиною й рідним краєм, за змарнованим житем, тужливий і розпучливий настрій. Усі ті почуваня живописував Федькович у „жовнярських думах“ та-

кими яскравими красками, що до глибини зворушують кож-де серце.

»Святий вечер« викликує в душі новобранця таку тугу, що ему »серце мліє«, переносить его в уяві в рідну хату, до нечки старенької, »що там зима тяженькая, а їй студено« —

»Нема, нема єї кому	І схопив ся як полонінь,
Врубати дрівець,	Полетів як птак.
Бо їй спнок, оден в дому,	А вітер з ним не йде в догін,
Цісарський стрілець«.	Бо годі му так:

Бо він летить до матоньки
Старої домів,
Дрівець єї врубатоньки,
Бя хатку нагрів. (Руска Письм. XX. 1. 36).

Туга і розпука доводить новобранця до самовбійства. Постановлений »на шельваху в цісарськїм дворї« рекрут »на хвпльку заснув« »та й снить ся му, що ходить десь по синій горї« »і був би він багато ще снів«, але »дзвін на Стефанї« будить его:

»Утер собі і личенько,
Утер ся і гвер...
Бров точить ся по мармурі
А жовняр умер«. (ib. 35.)

Смерть вояка (»Трупарня«) живописана з великим реалізом. »В шпитали на подвірю жовняр варту ходить«, »в трупарни жовняр на смерть спочиває«, »під голов му цегла і одна і друга«, а шельвах скрізь вікно на него споглядає, бо ніби плач голубки по трупарни чує і бачить:

»Сидя діточок двое, видко, сиротині,
Головок бють до лави, аж ослони сині.
А з тими діточкам повдовіла мати,
Хвляє бідну голов, ніби хоче спати,
Нї плаче, нї голосить, бо — відай не може;
Лиш часом, часом йойкне: »Боже милий, Боже!«
(ib. 53—54.)

Такий сам реалістичний образ смерти вояка-сироти виводить поет »В церкві«:

»Молод жовняр в домовній мертвий спочиває,
Нї сестричка не голосить, ненька не вміває,
Лиш там сьвічка воском плаче, а за нев — ікони.
А сьвищеник вишов з книжков, над мерцем голосить,
І послідне цілобзанє сиротині просить.
Но ніхто го не цюлює і ніхто не буде.
Прибивають чорне віко, сьвічка снала, кліє.
Нї сестричка не голосить, ненька не мліє.
Вшак то жовняр, сиротина, хто тужити буде«? (ib. 34.)

Хоч в сих творах проявляє ся головно сумовитий і журливий настрій самого Федьковича, котрий не любив війська, що викликувало „тільки болю, тільки нуждованя“ в єго вельми чутливім серцю, то треба таки признати, що сї погляди на жовнярську долю вичитав поет у душі народу і переняв ті настрої сумовиті та журливі, котрі так гармонійно зливали ся з єго власними почуваннями.

Та хоч Федькович підчас австрійсько-італійської війни не брав участі в боях, відчував він той глибокий жаль і важку тугу вояків, що йшли на боєвище й трупом поле крили, тому так живо і правдиво висьпівав їх тривогу в думках і сьпіванках „У Веронї“, „Товариші“, „Під Маджентов“, „Під Кастанедолев“ і ин.

Вмираючий у Веронї вояк просить свого »камрата-брата« :

»А як я, братчику, вже загину,
Витеш ми трумну-домовину,
Та помалюй докола,
Зложи в ню брата, як сокола«.

Відтак просить єго, взяти »листи намальовані«,

»Та озьмеш перо білесенькое,
Там озьмеш писати, порошок,
Словечками ворошити,
А сльозами посипати,
Ліпяти обручков,
Щоби знала мати,
Що твоєв то ручков.
Щоби знала моя ненька,
Що лекше конати,
Як є ручка вірнесенька
Листок написати«. (ib. 104.)

Тяжка, як Федьковичеви здавало ся, безвихідна недуга в Семигороді, „перепалила“, як він висловив ся, „єго серце“ і скріпила ще більше той сумовитий настрій у написаних тоді творах „Сонні мари“, „Пречиста Діво, радує ся, Маріє!“, „Як я, братя, раз скончаю“ й ин.

В поемі »Сонні мари« (ib. 47.), навіяній споминами про Венецію, стає перед ним в уяві єго мати, до котрої він промавляє то довгій блуканнї по ріжних краях :

...»нині повертаю
Назад в Підгірє, знов до свого краю,
»Щоб тут хоч свою голову зложити«

розмальовує чудовими красками сю країну, на котрої згадку ви-

ринають в єго уяві всі з нею звязані події про Довбуша, єго могилу, єго »брата« Івана, про першу любов поета (»До неї) ітп.

При всім тим сумовитім настрою, що вилив ся такими гарними і високо-ліричними думками і сьпіванками, на хвилину, неначе ясний, соняшний промінь, блиснула також весела, погідна думка в творах „Стрілецька пригода“, в поемі „Воля не бранка: „Панна та й Циганка“, що відносить ся також до першої єго любови (Е. Марошанки).

Окрім творів, в котрих Федькович висьпівав „жовнярську долю“, тим самим пережиту і єго „камратами-братами“, виявив він також сьвідомість свого послаництва в народі, розуміє своєї „сьпівацької долі“ в творах звернених „До руського Боянства“, „Сьпівацька добраніч на скін Т. Шевченка“, „До нашого батька Могилянського“.

Він зголошує ся до сєго »руського боянства«, »почувши в своїх грудех пісні силу Божу«, щоби сьпівати, »що Підгірє дїє«, »як тамки раз бувало, як колись там буде«, »як там ся щастє, доля, слава, радїсть дружить«. Хоч тоді мало що знав про Шевченка й єго твори, відкликєє ся до него :

»Спнж ти, руський соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазорїє,
Я тебе пробужу“ (ib. 32)

і уявляє собі, що він займе єго місце.

Скоро лише Федькович підняв ся із своєї тяжкої недуги, розвивав ся бистро єго поетичний талант. Правда, він тужить все ще за матерю, за горами і рідним краєм, нарікає на страчені літа, натякає про смерть і могилу, але при всім тим більшє твори, як „Новобранчик“, присьвячений К. Горбалєви (1862 р.), перероблений в більшє поєму „Дезертир“ (1868 р.), „Лукьян Кобилиця“ (1862 р.), а навіть дрібні твори, як „Окрушки“ й ин., є певним доказом значного зросту поетичного таланту Федьковича. В них ще яскравїше виступає поет проти милїтаризму, що так важко відбиває ся на долї народу, виявляє вельми різко своє завзяте проти народних гнобителїв, зачіпає сьміло суспільно-полїтичні питання („Л. Кобилиця“), що ворушили тоді Буковиною так, що спершу не могли сї твори задля цензурних трудностей появитись печатно в цілости. Але

тоді вже почав Федькович дуже пильно розчитувати ся в Шевченковім „Кобзарі“ (в другій половині 1862 р.) і, як він сам висловив ся, геній Шевченка пригнобив і запово- нив его зовсім, так що вже в згаданих у горі поемах стрі- чаємо ся з могутним відгомоном Тарасової музи. В пізній- ших творах („Мертвець“ — нагадує „Катерину“ і „Тополю“, „Городенчук“ — Перебендю, „Шипітські берези“ — „То- полю“ і т. и.) під кінець 60-их і в 70-их ще більше піддав ся Федькович впливови Шевченка, так що вони являли ся неначеб пересьпівами творів і повторюванем цілих зворотів і образів Шевченкових. Одначе й у сих навіть творах зберіг він подекуди свою саморідність.

В дрібних віршах (н. пр. Окрушкп) стрічаємо чудові лі- ричні або описові місця, націховані ясністю, прозорістю і гармо- нією (н. пр. »Рожа« 1872):

»В неділеньку вранці
Ідуть новобранці,
А мій милий чорнобривий
У білій катанці.
»Чекай, милий хлопче,
Най припну ти рожу!«
— »Не чекаю, серце моє,
Чекати не можу,
Бо ті твої рожі
Сльозою зрошені!...

Вивідав ми тарабанчик,
Що ми розлучені.
Але як убють мня,
Коби посадили
Ту червону твою рожу
На моїй могилі.
Та рожа прийметь ся,
Мая розцвітеть ся, —
Під зеленев муравою
Серце стрепенеть ся«.

(ib. 297.).

Так само з дивною силою блиснув поетичний хист Федько- вича в поемі »На смерть званого брата Михайла Дут- чака« (1867—1868).

Коли в перших своїх творах Федькович не виходив поза обсяг свого Путилівського раю, чудового Підгіря, та поза обсяг „касарні“ і звязаної з нею „жовнярської долі“, то опісля обнимає він своїм сьвітоглядом усю Україну, стає за правду і волю всего українського народу.

А всеж таки, хоч Федькович своїм чутливим і ніжним серцем обіймав усю Україну, линув він своїми думками до тих чарівних гуцульських переказів, з котрих перед его уя- вою виринала могутна постать гуцульського ватажка Олек- си Довбуша і горячим бажанем поета за весь час літера- турної творчости було, звеличити сего гуцульського героя. Уже в першім виданю поезій Федьковича (1862 р.) появляє ся поема „Довбуш“ і тоді вже мав він плян драми гото-

вий, написав відтак его жите і сьпіванку про него, та в 1869 році напечатав у „Правді“ дві перші дії з „дивоглядії“ „Довбуш“, в котрій вивів на видно его батька Василя; на останку в „Руській Хаті“ оповістив „трагедію в 5 діях“ (також окремо, з передним словом), в котрій являє ся головним героєм Олекса Довбуш. З епічних замітний твір „Празник у Такові“ (боротьба Сербів за волю в 1815 р.) і „Киртчалі“ (зрадник у змаганнях Болгар до визволення з турецького ярма).

Любов є найважнішою понукою в сій трагедії, як взагалі є се перше і найгорячіше чуте, від котрого мякне серце гордого Гуцула, мовби віск від огню, але запалює ся і вибухає кровавою німстою, що розриває всі перепони, як порох від вкиненої в нього іскри. І в житю Федьковича важну і сумну в наслідках ролю грала любов. Згадані в горі три невдачі в его сватаню і змаганнях до подружа настроїли его трагічним поглядом на любов, та навіялп его душу тим містицизмом і тою зневірою, що завели его у нетрі зьвіздочотства і пропасть хоробливих житевих навичок, що не остало без шкідного впливу і на поетичну творчість, передусім у »Довбуші«. Олекса Довбуш, опанований якимсь дивним фатум, »чорною долею, чорним ангелом«, як Гетівський Фавст Мефістом, любить ся по черзі в Гуцульці Дзвінці, в донці старого Моргана, демонічній Цяганці Цорі і в гуцульській княгині Наталії, не сьвідомий сего, що се мають бути его сестри — доводить людей до смерти, на останку і сам гине і тільки тоді дізнає ся, що він сестри любив.

В уяві Федьковича був Довбуш представником ідеї свободи на Гуцульщині і тому поет вистачив его всіма прикметами лицарськими, а щоби єму надати значіне історичної постати, видвигнув его в сю далеку давнину мітичну, коли Гуцули поклоняли ся ще поганським божищам. Цілі роки запопадливої праці вложив Федькович, щоби сей твір, »може й остатну лепту« дати свому »любому та убоженному руському народови«, як він писав І. Воробкевичеви.

Крім »Довбуша« написав Федькович драматичну однодієву іграшку »Так вам треба!« і перелицював Шекспірову комедію »Приборкана гоструха«¹⁾ п. з. »Як козам роги виправляють«, обидві непригідні для театральних вистав задля пересадного комізму. Пізнійша перерібка іграшки »Так вам треба!« п. з. »Сватане на гостинці« вийшла ще слабша. В 5-дієвій мьльодрамі »Керманич або Стрілений хрест« живо-

¹⁾ Такий наголовок дав П. Куліш свому перекладови Шекспірової комедії.

писує поет з мистецьким хистом жите Гуцулів знад Черемоша, а виведені на видію дієві особи нагадують відомі з его повістей постаті, але вони поставлені тут ще з більшим оживленем. Тимто сему творови належить ся одно з красивих місць у драматичнім українськїм письменстві. — Фрашку дводієву »Запечатаний двірник« перетворив Федькович свобідно з німецького твору Е. Равнаха і приладив уміло для українського театру. — Федькович зладив також переклади Шекспірових трагедій »Гамлет« і »Макбет« на основі німецьких перекладів і переклад трагедії Р. Готшала »Мазепа«.

Жаль Федьковича до українського суспільства задля рівнодушности до его творів довів до того, що поет після пересланя Воробкевичеві „Довбуша“ майже 8 літ не відзивав ся ¹⁾ печатно, але віддав ему „Дикі думи“, котрі з 1877 роком почали появляти ся в „Правді“ і в „Ділі“. Сї „Дикі думи — думав Гуцул-Невір“, як він себе назвав, підписуючи сю „неначе поетичну автобіографію“, справдішню окрасу его поетичної творчости.

Сей Гуцул-Невір — то Марко, котрого треба вважати самим Федьковичем. Лиха »доля з торбами« судила ему бути кобзарем. А що не було кому зладити его кобзу »на давній стрій«, довело ся ему сьпівати »на новий стрій«. Одужавши з тяжкої недуги, бажав сьпівати давним ладом, але нещаслива любов затроїла ему жите, бо нема справдішньої любови, тільки зрада, а як і є любов, то з колючками, неначе рожа. Тільки в іранській казці (»Рожа«) царівна справді любила простого стрільця. Але любка Марка-кобзаря не хоче слухати сеї казки і тому він не може видужати, хоч уже відчуває пільгу. Він згадує нещасні любовні події, як у Шипотї сестра сестру отруїла (»Шипотські берези«), бо обі полюбляли одного і стали березами.

Він оповідає, як Циганка отруїла і себе і деїня, що думав з иншою одружити ся, як за якимсь керманичем, що потонув у Черемоши, кинула ся дівчина в плесо ріки. З тої недуги, в котрій насували ся привиди сумної і нещасної любови, очуняв Марко і бажав трудити ся для України, де Тарасова пісня збудила нарід до жита, хоч і там не гаразд. Марко не запродасть »кремельським каганам« (московським царям) свою душу. Тимчасом желізний король (цар) сльозами умиту царівну (Україну) уводить на ланцусї у сьвітлицю і велить їй »присягати на желізну книгу« (мабуть указ з 1876 р.). Чорні косарі (московські попи) »косять людські душі« і »змітують в стоги«. Тимто Марко-кобзар вертає в свої гори, бо й на Буковині люди забули, якої вони матери діти, і там не находить він віради та йде в сьвіт над Дунай, де колись Сербі

¹⁾ Видав тільки 1882 р. в Чернівцях „Am Tscheremus. Gedichte eines Uzulen“, прихильно повитані німецькою критикою.

за Милоша Обреновича скинули турецьке ярмо, а тепер (1876 р.) знов там заносить ся на бурю. І тут кобзар Марко стрічає зраду в любови. Визволив Серб Туркиню з неволі, полюбив її, а »в'на се з Греком полюбилась« і він їх обоє зарізав. А що над Дунаєм сумно, вертає Марко в гори, хоч і в Гуцулів нема щастя. Богацький син застрілив ся, бо полюбив бідну дівчину, з котрою не позволив батько й »кумки із свашками« ему одружити ся. Треба отже ждати, поки збудить ся король - Гуцул, що вмшав ся в бій з богами і за кару спить у Сокільськїм, колиж збудить ся, то й може завязати Січ на Чорногорі. Та поки що гинуть керманічі у Черемоші, сокирники по лісах, вояки стріляють ся з туги за рідним краєм. Кобзарська зоря блудить на небеснім лукоморі і розсіпалась на мак. Байдужність суспільства, котрому він сьпівав, довела его до зневіри і він »з кобзини струни змок, та гай у кліть з нев'!... На що й грати, коли нема кому...«

Жива вдача Федьковича перла его до діяльності для народу, для України. Він служив народови працею і радою, але зустрічав ся з перепонами і се навело на его чутливу душу глибоку зневіру, тимто влучно замітив М. Драгоманів, що суспільство не вміло вихіснувати як слід его визначного таланту.

Все те впливало некорисно на розвиток его поетичного таланту, але не зломило, бо навіть тоді, коли під могутнім впливом Шевченковї музи можна було помічувати подекуди занепад самостійної творчости, писав він чудові повісти й оповіданя. Его талант не знидїв, а навпаки виявляв велику творчу силу і саморідність. „Се діла цілком его власні, самостійні, яких не було ні перш, ні послї у галицькїм письменстві,“ писав про его повісти й оповіданя М. Драгоманів. „Федькович у них почав малювати жите гуцульського селянина так, як Тургенєв — московського, Квітка і М. Вовчок — українського, Авербах — німецького, Жорж Занд — французького. З них „треба починати нову добу в галицько-руському письменстві.“

І в сих творах головною понукою є любов, звичайно нещаслива, як у віршованих творах Федьковича. В першій повісти »Люба-згуба« Васпль прошиває кулею Ілаша, що одружив ся з его любовою, але й сам собі заподає смерть. — Гуцул Марко в повістці »Хто винен?« не може спокійно дивити ся на се, як его любя Калина вяне за старим нелюбом, стає в єї обороні, коли старий розмахнув ся сокирою до неї та хотїв ударити в голову. Марко гине в темниці за те, що старому сокира повихнулась з руки і він упав мертвий поражений нею прямо в чоло. — Гу-

цул Тодір кидає ся в плесо Дністра через »Безталанне Закохане«, з Оленою, котра полюбила Тодора, але віддала ся за Угринчукового Митра. — Капраль Тимко гине від кинджала »Галіянки«, коли вона дізнала ся від нього, що не може з нею одружитись, бо він уже жонатий. — Подруже з удовою доводить також до смерті, бо »у вдовиці чари на полиці«, як Федькович зобразив се в оповіданнях »Стрілець« і »Пісня молодецька«.

Гуцул не може без пімсти стерпіти кривди заподіяної кому-небудь з родини або побратимови. З пімсти застрілив »Сафат Зіннич« на весілю товариша Янка за те, що покинув свою любу Марту та оженив ся з богачкою — а відтак, як сам каже, йде до арешту покутувати за правду. — До пімсти зриває ся Іван за знеславлене своєї сестри Марічки, полішеної перед его відходом до війська на ошіку »Побратима« Сидора Чобанюка. Марічка »ушла ся в Черемоши« не діждавши вінка, але й Чобанюк, сьвідомий своєї провини, вириває пістолю в Івана й себе карає за зраду. В тих оповіданнях вельми вірно і яскраво зобразив Федькович палку вдачу Гуцулів і влучно про се висловив ся: »Гуцульска славо, — яка ти крівава!«

Але й щира дружба живописана в оповіданю »Три як рідні брати« з житевих споминів поета вірно і правдиво. — Капраль Бая визволений з війська стає на місце Шовканюка, щоби сей міг піти до вмираючого брата. Замерзлого в дорозі від тріскучого морозу Шовканюка відратовує жандарм Тайвер, а Нестерюк помагає Шовканюкови підвигнути зруйноване родинними нещастями господарство і женить ся з Шовканюковою сестрою Марійкою. Шовканюк бере Нестерюкову сестру Катерину, жандарм Тайвер, що відратував від смерті Шовканюка, случайно відшитує его в селі і женить ся з его сестрою Оленою. Сердешний капраль Бая, що саме тоді являє ся в селі, дружбує жандармови і радіє щастем тих, що зібрали ся три, як рідні брати.

Відмінну тему положив Федькович основою оповідання »Опришок«. Гуцул віддає на пів року свого подуфалого і палкого сина Івана до старого Донди, що бував в опришках, щоби присмирнів під его твердою рукою. Коли Іван зорешливої ночі пильнував садовини, приплив молоденький парубок Василь Зарічук під сад човном, де его дожидала донька старого опришка. Дістало ся дряною нагайкою Василеви за те, що розмовляв з дівчиною у саду, а після того велів ему опришок старостів прислати: не помилував й Івана, що не сповістив старого про сю розмову в саді і тим відучив подуфалости і палкості.

Деякі критики замічають, що в повістях Федьковича вельми мало реального житя, що в них бачимо в більшій часті Гуцулів у сьвяточній одежі, а замало виступає там буденне житє, що перед его очима стояла золота Гуцульщина, в котрій не було иншого лиха крім з нещасливої

любови. Правда, він живописує лицарську вдачу, безмежну любов, побратимство, гостинність — одним словом „гуцульську славу“, одначе треба тямити, що ще в часі молодости поета особливо Довгопільський окіл, сей гуцульський рай Федьковича, не знав паньщини, а населене жило достатно і спокійно в горах, недоступних обходах і облазах. З тих часів живописує Федькович події з життя сьмілими, головними тільки, але мистецькими чертами в блискучій, викінченій формі і подає нам зовсім самостійні, повні життя і вірности образи з побуту сільського або жовнярського життя з такою оригінальністю, як перед ним не зумів сего вчинити ні оден галицький ні буковинський письменник. Тимто справедливо писав Куліш Партицькому: „Не навітшаємось ми тут речами вашого Федьковича (і наводить з „Бесталанного Закоханя“: „Пливе Дністер тихий, як той руський нарід, широкий, як єго думка, глибокий як єго рани“ і т. д.). На палітрі в сього маляра свої — не позичені фарби“, а „Опришка“ зове „невиданою появою в нашій літературі“.

Вельми хосенну роботу розпочав був Федькович також на педагогічній ниві і Букварем, за котрим мали слідувати інші шкільні книжки, бажав він промостити дорогу до народної школи в рідній мові, одначе заскорузлість тодішних властей не дала спромоги перевести сю спасенну ідею. Всеж таки видав він „Сьпіваник для господарських діточок“ з напівами, котрий найшов вхід до школи і сї пісоньки й тепер висьпіває українська дітвора по школах. Педагогічну і народно-просьвітну роботу провадив він дальше і в товаристві „Просьвіта“ у Львові, для котрої написав гарну програму видань і вложив тут чимало труду, а хоч не все з тої нагоди написане стоїть на висоті поетичної творчости, всеж таки, „Проскура“, „Байки“, „Пісні жовнярські“, „Руский лїрник“, „Колядник“ і ин. будили в українській шкільній дітворі національну сьвідомість так само, як і воякам присьвячені поетичні складання загрівали їх серця народолюбивим духом (н. пр. „Нова Січ“), хоч між ними були сьпіванки, навіяні для сеї держави, якій вони служили, льяльним духом.

Продовженем інспекторської і педагогічної діяльності й літературної творчости були популярні писання Федьковича, зладжені для „Просьвіти“ і сим товариством видані.

Правда, їх основа головно релігійно-моральна (життя деяких святих), дещо з тих писань навіяне містицизмом, однак Федькович намагався розбудити в широких народних верствах охоту до читання і цікавість такими оповіданнями, як перероблена з Чокого повістка „Село фармазони“ („Das Goldmacherdorf“), щоби опісля впровадити читачів до поважніших поучних читань. Збережені в рукописах наготовки популярних писань, задуманих Федьковичем, свідчать, що він поважно задивлявся на всенародну просвіту і розумів добре її досягність.

Сі писання Федьковича для народної школи, для „Просвіти“ і „Руської Бесіди“, хоч не дорівнюють що до літературної стійкості іншим його творам віршованим і прозовим, стають певним доказом незвичайної пильності і робучості, котра могла би була принести великий хосен українському письменству, наколиб справді було кому покерувати визначним талантом Федьковича і покористуватися ним, піддержувати його духа й охоронити перед зневірою містицизмом.

*Літературне становище Федьковича*¹⁾. Федькович був перечно вельми замітною появою на ниві українського письменства, визначився як перворядний поетичний талант і вже першими своїми творами здобув собі славу та признанє міродатних знавців літератури поза межами України. Іван Тургенєв, котрому проф. Ціхановецький у Гайдельберзі читав (в 1862 р.) поезії Федьковича, був ними одушевлений і висловився про него: „Се великий поет!“ Високо цинив його і П. Куліш: „Думи вашого поета Федьковича, писав він А. Кобилянському, дуже вподобав я. Трохи, ти не первий се ще в нас поет! Федькович прислухавсь до народних пісень, тим він і ріднійший нам од усіх інших наших поетів. Народна пісня була взором і нашому Шевченкові“.

Перша і головна заслуга Федьковича, що він промовив широкий шлях народній мові (з прикметами гуцульського говору) на ниві письменства в наддністрянській

¹⁾ Писання Осипа Юрія Федьковича, перше повне і критичне видання, у Львові, т. I—V, 1902—1910. — Д-р Ос. Маковей, Житєпись О. Ю. Федьковича у Львові 1911.

Україні і бистро вперед посунув его розвиток, а в надпрутській Україні своїми творами на цілу четвертину столітя випередив людей, котрі тоді ще не могли его зрозуміти й оцінити. Думки, сьпіванки і повісти Федьковича виявили нам живою мовою все те, що его серце чуло, вони вийшли з глибини ніжного й чутливого серця і трафили до серця чаруючою простотою і мельодийністю слова. Твори его націховані переважно тужливою сумовитостю, глибоким, трогаючим ліризмом, але деколи блисне в них також щирий і погідний гумор. Рідко коли сягає він у своїх творах поза обсяг гуцульської країни або жовнярських переживань і підіймає ся до загально людських та історичних подій. Неширокий овид розкривав ся в творах Федьковича на народне жите, однак у всіх бачимо не видумане, але дійсне жите, відчуваємо, що поет усе написане передумав і переболів за себе і за близьких ему людей своїм чутливим серцем.

Із самої природи вже незвичайно вражливий, навіяний до того ще питомою гуцульському племені містиккою, переняв ся він під впливом невідрадних житєвих обставин, творів німецького філософа Шопенгавера і залюбованя в зьвіздочотстві зневірою і містичним сьвітоглядом, яким у значній часті замрачені его писаня особливо з пізнійших літ творчости. А всеж таки при всіх тих відємних проявах твори его причинили ся до розбудженя національної сьвідомости і народно-культурного житя не тільки в его рідній країні, але стали спільним добром усіх українських земель, діждали ся перекладів не тільки на інші словянські мови, але й на німецький язик і дали ширшому сьвітови пізнати в українськїм народі такі прикмети, яких не зображували інші українські письменники.

Велика заслуга Федьковича в тім, що він перший у надпрутській Україні сьвідомо переняв ся ідеєю — писати про широкі верстви народу его рідною мовою, черпати поетичні мотиви з народного житя і се додало крил его талантови.

Майже сучасно з першим соловієм надпрутської України, Юрієм Федьковичем, відозвав ся его земляк-поет Ізидор Воробкевич (1836—1903 р.), котрого д-р Франк

влучно назвав „одним з перших жайворонків нової весни нашого народного відродження“. Отець, як і предки єго були православними сьвящениками з родини Скульський Млака де Оробко, захожої з Литви, що опісля приняла назву Воробкевич, а поет наш переняв з того прибране імя Данила Млаки. Осиротівши рано, виховував ся Ізидор з молодшим братом Григорієм у свого діда, протоєрея в Кіцмани. Від бабки з Яновичів, наслухали ся внуки народних пісень, казок та переказів про бувальщину свого народу, чого не могла їм опісля дати тодішня німецька школа в Чернівцях, а від вуйка Юзарковського, котрого батько був родом з України, переняли вони чимало оповідань про козаччину та навчили ся з живих образів рідної історії. Бабусині пісні та казки і вуйкові оповідання були тою іскрою, від котрої розжевірла в молодечих серцях тих сиротят народна сьвідомість помимо могутного впливу німеччини й волощини, якому підлягала тоді наша інтелігенція в надпрутській Україні. Черновецькі школи (гімназія а відтак духовна семинарія) не дали їм знаня рідної мови, окрім кирилиці і церковно-словянського язика. Але збірники народних пісень Ж. Павлі й Вацлава з Олеська, твори Т. Тадури, Миколи Устіяновича й А. Могильницького, що попали в руки тодішних богословів, вказали їм дорогу до зазнайомлення з рідним письменством. Сі твори зачепили в глибока душу Ізидора, котрий уже під кінець 50-их рр. XIX ст. почав писати вірші і ладити до них музику, до якої в нього проявив ся великий хист уже в молодих літах. По скінченню богословських наук прожив І. Воробкевич кілька літ по селах на душпастирстві і заняв відтак по зложеню Відні музичного іспиту становище учителя хорального співу в духовній семинарії в Чернівцях, на котрім оставав майже до смерти (1903), настановлений на останку архіпревітером-ставрофором.

Літературну діяльність розпочав І. Воробкевич в 1863 році оповіщенем кількох поезій в альманасі Б. Дідицького „Галичанинъ“ і з того часу являли ся єго віршовані й прозові твори рік-річно в ріжних галицьких і буковинських чаописях і збірниках ¹⁾. Зазнайомлене з творами Квітки, Шев-

¹⁾ Окремим виданем появили ся єго поезії п. з. „Над Прутом“ (1901 р. у Львові), з передним словом І. Франка, а відтак „Твори

ченка, Куліша, М. Вовчка, Стороженка й ин., а також з повістями М. Гоголя та Михайла Чайковського (в німецькій перекладі) й історичними писаннями М. Костомарова й Енгля, настроїло Воробкевича романтичним козаколюбством, до чого причинила ся також подорож до Києва, котра зробила на нього велике вражінє. Під впливом тих вражінь і на основі непевних історичних жерел намагав ся Воробкевич поетично живописати козацьку минувшину в цілій низці історичних дум і поем (а навіть історичних драм та повістей). Одначе сі твори були головно відгомонам народних дум або Шевченкових та Кулішевих історичних поем романтизмом закрашених і причинили ся до розбудження й поширення національної сьвідомости серед українського суспільства та замилованя до рідної історії. З мистецького становища тільки деякі з них дрібнійші мають літературну стійність, як „Мурашка“, в котрій зображена боротьба з Турками під Ладижином (на зазбручанськім Поділю 1674), де полковник Мурашка поляг з козаками лицарською смертю. Тимчасом у більших історичних поемах не достає поетови віщого вітхненя і живійшої творчої сили.

Навпаки в дрібних ліричних думках і піснях „являєть ся він вповні паном своєї сили, як замічає д-р Франко, розсипає велике богатство житевих спостережень, осяяних тихим блиском щирого, глибоко людського і народолюбивого чутя. Отся щирість чутя, близькість до народа й его житя та простота вислову — все те прикмети, що запевнюють кращим поезіям Данила Млаки почесне місце в нашім письменстві, навіть коли лишити на боці его історичне становище, яко одного з перших жайворонків весни нашого відродженя“.

Головним жерелом ліричних творів Воробкевича були народні пісні, котрими він з самого почину літературної діяльності займав ся з великим замилуванєм і вони давали его творчости форму і зміст та етнографічний напрям. У ліриці виявив ся значний поетичний талант Воробкевича і бо-

---

Ізидора Воробкевича“ Т. I. (Поезії), у Львові 1909, Т. II. (Оповіданя) Львів 1911, з переднім словом і замітками Ос. Маковея в „Руск письменности Ю. Романчука“. В Чернівцях вишла мала збірка поезій п. з. „Флояра“ 1902 р.

гато широкого й ніжного чуття, але мало особистого живл'я. Сі пісні і думки осьпівують часто любов у різних проявах.

Нещаслива молодість навіває зневіру на поета :

»Дзвіночок долом чуття —	А нині жаль, зневіра
Подзвінне то моє,	Серденько облягли,
Зівялий лист неначе	Мов мари розплили ся
На сьвіжий гріб паде.	Прекрасні мої сні.
Ще вчора Божим раєм	Ще вчора лист зелений
Мені здавав ся сьвіт,	З вітрами говорив,
Ще вчора цвив для мене	А нині вже зівялий
Пишав ся гарний цьвіт.	Надію всю покрив«.

(Руска Письм. XII. 1. 122.)

Одначе любов рідного краю одушевляє поета і він у „Руській пісні« взиває українське суспільство :

»Зазвенімо разом, братя,	Завитала вже весна!
Пісень воскресну і нову —	Гей, старі, до діла, праці
Покажім, що в наших жилах	І дитино ти мала!
Не звела ся руська кров,	Розсіваймо між народом
Що за правду, поступ, волю,	Від степів аж до Карпат
Кожий з нас на смерть готов!	Сімя сьвітла і любім ся
Гейже, братя, до роботи,	Як рідного брата брат«.

Поет звертає ся до молодіж, до »Молодої Січч« :

»Гей, до діла, братя!	Сизії орлята
Летім і шукаймо	Січч молоді,
Рідну ниву занедбану,	Засьпіваймо пісню правди
Зерном засіваймо!	І волі сьвятої!
З неба роса спаде,	Засьпіває з вами
Весь бурян пропаде.	Горами, степами
Колосистим житом	Русь і відмолодне
Буде нива вкрита.	Серце вже холодне«.

(ib. 119.)

Думки і пісні з ніжною музикою Воробкевича будили любов не тільки до тіснійшої вітчизни поета (Буковини), але й до всего народу, вказували на недолу народу (особливо Гуцулів), піддержували духа земляків серед невідрадних відносин та й у будучині сповнятимуть серед українського суспільства важну задачу. Єго сьпіваники виховували виховують шкільну молодіж і будять та поширюють національну сьвідомість, отже й на педагогічнім полі готуть ся єму признати неперечні заслуги.

Вплив ліричних творів Воробкевича підносила музика, отру він писав до значної частини думок і пісень. Окрім того вів Воробкевич народне жите на видно театру в опере-

тах, як „Гнат Приблуда“, „Бідна Марта“, „Новий Двірник“, „Молода з Босни“, до котрих також komponував музику і задля неї вони довго держали ся на видні народного театру та будили національну свідомість у широких верствах українського суспільства в наддністрянській і надпрутській Україні, де тільки гостював наш народний театр.

Воробкевич писав також оповідання і повісти та почав сю царину літературну управляти вже під кінець 60-их рр. XIX ст., коли крім Федьковича майже ніхто не виступав на сїм полі і коли що до вибору тем та їх обрїбки вимоги були менші як опісля. В сих прозових творах проявляє ся головно романтичний напрям, хоч побіч того в деяких оповіданнях видніло змаганє до реального зображуваня житя.

В »Турецьких бранцях«, оповіданю навїянім козаколюбським напрямом, основанім на історичних переказах, зійшли ся принакдом у турецькій неволї в Царгородї брат Петро з сестрою Івгою, дїтьми козацького сотника Опанаса за гетьманованя Павлюка. Вони втікають з полону, але здігнані яничарами погибли в нерівнім бою. — Кулішева »Чорна Рада« і заворушеня на балканським півострові навели Воробкевича на тему з житя Чорногорців в оповіданю »Мість Чорногорця«, а хоч в нїм не виявив він значного хвсту, всеж таки воно є доказом, що талант єго ширшав і брав ся за поважні історичні теми. — В оповіданю »Олена« живописує народне жите. Пімста Олени, убогої дївчини, знеславленої богацьким сином, зледащїлим Данилом, становить основу сего оповіданя. — В деяких оповіданнях, як »Вимуштрований кїнь«, »Амврозій Остапкевич«, »Старий Мартин«, »Панич Леонїд«, »Мошуд Николай Сучавський« »Наш театр у повітовім місточку Н*«, проявляє ся також легкий гумор, декуди троха пересадний, але при тїм живе вірне і дотепне зображенє відносн. В тих оповіданнях живописує Воробкевич колишне жите ріжних верств буковинського суспільства (постать троха скарікатурованого тогочасного дяка, цікаві постати буковинської шляхти і т. п.), чого инші письменники не доторкували ся. — В оповіданнях »Хто винен?« і »Що люди єднає?« зображає деморалїзацію Гуцульщини інтелїгенцією і є заненад наслідком правованя та судової тяганини і тут доторкнув ся автор також суспільних питань. Але хоч Воробкевич зображає гуцульське жите, в єго творах тїлько подекуди стрічаємо прикмети гуцульського говору та й що до мови прозові єго твори не дорівнували оповіданням Федьковича, котрий вперше виводив у письменствї зображеня гуцульського житя.

Що до літературно-історичного становищ
I. Воробкевич являє ся другим українським письменником

на Буковині, котрий звернув ся прямо до живої мови народу і зображував почування і побут надпрутського суспільства.

За Федьковичем й Ізидором Воробкевичем явив ся другий „жайворонок“ надпрутської України, молодший брат останнього, Григорій Воробкевич (1838—1884)¹⁾ і став з ними („Буковинська Трійця“) трудити ся на літературній ниві в „Правді“. Спершу писав він німецькі поезії. Але поставлений душпастирем при греко-орієнтальній церкві у Львові (1867 р.), заприятнив ся з Ол. Барвінським, котрий тоді входив у склад редакції „Правди“ і наклонив єго писати українською мовою. З великим жаром кинув ся тоді Григорій Воробкевич до читаня Костомарового „Богдана Хмельницького“, Шевченкового „Кобзаря“, Кулішевої „Чорної Ради“ й інших українських творів і вже (1868 р.) розпочав літературну діяльність під прибраним іменем **Наума Шрама**, котре піддав єму Ол. Барвінський, зазначуючи іменем Квітчиного Наума єго незвичайну статочність, а назвищем паволоцького полковника Шрама велику ідейність молодого поета. Наум Шрам визначав ся основною освітою і проявляв справдішній поетичний талант, одначе родинні нещастя й довголітна недуга не дали єму спромоги широко розвинути ся, настроїли єго глибокою тугою й сумовитостю та передчасно перервали пасмо єго життя (в Чернівцях 1884 р.).

В ліричних творах звенить тужливий настрій, скріплений долею українського народу, котру поет глибоко відчував і яскравими красками живописував також у своїх історичних думках (як „Берестечко“, „Переяславський трактат“ і т. п.). Уже перші твори Наума Шрама визначають ся широким світоглядом. Своім чутливим і горячим серцем обнімає він „нарид наш бідненький від Карпатів до Порогів“, вкритий латами, вмитий в морі гірких сліз і крови, а хоч гнобителі народною працею і кровю ще газардують, то ще єму „усміхнеть ся доля“. („Сон“). Єму уявляє ся, що „святий Київ столицею став ся“, „де словянський мир із всюдн вольно собирав ся“, щоб „у славних дїтпй руських волі пошукати“, що „кожде племя, людий усіх до купи згортає в одно море великеє свобідних народів“.

Хоч тодішня інтелігенція в надпрутській Україні не змогла ще зрозуміти й оцінити змагань „Буковинської Трійці“,

¹⁾ Поезії Григорія Воробкевича (Наума Шрама) видав др. Осип Маковей, Чернівці 1904.

то всеж вони стали жерелом і основою національно-культурного відродження надпрутської України і довели до почуття й свідомости літературної й національної єдності всіх українських земель у широких верствах тамошнього суспільства.

36. Відгомін відродження наддністрянської і надпрутської України на Придніпрянщині.

Умовій і літературний рух, викликаний під впливом діяльності Основян, пособляв національному й письменському відродженню наддністрянської і надпрутської України в 60-их роках ХІХ ст. саме тоді, коли нові заборони почали знов налягати важким гнетом на розвиток українського письменства на Придніпрянщині. Дійшло до того, що там у 1876 р. не появилася ні одна українська книжка і наслідком такого гноблення деякі придніпрянські письменники замовкли, а інші спільно з наддністрянськими народолюбцями вели письменську роботу в „Меті“ і „Правді“. Та спільна робота письменників наддністрянської і надпрутської України, між котрими на передове становище вибився Федькович, з письменниками Придніпрянщини, що внесли такий багатий вклад у письменство, як Куліш, Кониський, Левицький-Нечуй, Старицький-Гетьманець, П. Мирний і ин., не могла остати без впливу на Придніпрянщину. Ся літературна взаємність оживила з початком 70-их рр. Придніпрянщину, а першою ознакою була вельми широко задумана й уміло розпочата наукова робота в згаданім уже попередю південно-західнім відділі географічного товариства. Головним осередком наукових і літературних змагань та умового життя став (з 1873-им роком) на короткий час знов Київ. Наукову роботу в сім відділі географічного товариства, як і в археографічній комісії для видання давніх історичних актів, вели українські учені і письменники (між тими кількох професорів київського університету), а головна робота була в руках проф. В. Антоновича. Засобів з обсягу народовідання достарчували також письменники з наддністрянської і надпрутської України і тим поширювала ся і зміцняла літературно-наукова взаємність й об'єднуване письменських сил з усіх українських земель. Добутки сих

спільних змагань проявляли ся науковими виданнями, а крім того цінними рефератами на археологічному зїзді в Києві (1874 р.).

37. Заборона українського письменства в Росії указом з 18/30 мая 1876 р.

Сї добутки на полі української науки, письменства і народовідання та зацікавлене живійшим культурним розвитком у наддністрянській Україні, викликали нові напасти московського днівникарства на т. зв. український сепаратизм. У сій новій нагінці на українство відогравав у друге сумну ролю М. Юзефович, як свого часу в розбитю Кирило-Методіївського Братства. В наукових змаганнях українських письменників і учених добачили російські власти посяганє на державне єдинство і цілість Росії, а осередком в очах властей злочинної діяльності станув знов Київ. Дня 17/30 мая мая 1876 р. появил ся указ із заборонаю українського письменства. Заборонено з заграниці впускати в Росію українські видання і печатанє оригінальних та перекладаних творів українською мовою (окрім історичних документів, але з задержанєм правописи оригіналів); допускало ся за дозволом Головної Управи в справах печати видання мистецьких творів письменства, але прийятою в московськїм письменстві правописю; заборонено сценічні вистави і відчитати українською мовою та печатанє українських текстів до музичних нот. Сей маєвий указ прибив усяку письменську роботу і умовє жите на Придніпряньщині мало що не так, як після розбитя Кирило-Методіївського Братства; бо хоч цензура випускала инколи белетристичні твори, а перегодом також дозволяла печатати словарі і народні пісні, накинула урядову московську правопись, а на українські драматичні вистави призвляла тільки з услівем, що поруч українського твору мав бути виставлений також московський. Маєвий указ доповнено ще деякими тайними розпорядками, що налягали важкими путами на українську думку, українське слово й умовє жите. Протест піднесений проти сеї насили М. Драгомановом на літературнім конгресі в Парижі (1878 р.), письменна просьба вислана Ол. Кониським до царя о знесенє указу, домаганя чернігівського й інших

земств у справі заведення української мови в народних школах остали без успіху, а так само признанє самостійности української мови й літератури Петербурською Академією Наук. Заневолене в Росії українське слово найшло собі пристановище і поле до свобідного розвитку і розросту в наддністрянській Україні, де Львів став головним осередком українського жита і письменства.

38. Вплив заборони української мови в Росії на літературний рух у Наддністрянщині.

Із заснованєм товариства „Просьвіта“ (1868 р.) почала тут будити ся і ширити національна сьвідомість та грамотність у широких верствах суспільства. Побіч популярних книжечок стала „Просьвіта“ видавати також українські учебники для гімназій і витичила собі ще й задачу народно-господарського підєму селянства і міщанства. „Просьвіта“, „Руська Бєсїда“ (з народним театром), засноване заходами львівських народовців та значними жертвами Придніпрянців „Товариство ім. Шевченка“ з власною печатнею (1873 р.) та „Руське педагогічне товариство“ (1881 р.)¹⁾ були осередками, коло котрих скуплялися умові сили народовців. Видавана побіч „Правди“ літературно-наукова часопись „Зоря“ (1880 р.) і політичні часописи „Дїло“ (1880) для осьвіченої верстви та „Батьківщина“ для ширших верств (1879) поширили національно-культурні змаганя народовців на поле дневникарства і пособляли зміцненю й поглибленю ідеї національної самостійности й окремішности. Академічна гімназія у Львові із заведенєм у ній української викладної мови (1864 р.) та основані у Львові учительські семінарії (мужеська і женська 1870 р.), стали огнищами визначнійших учительських сил²⁾,

¹⁾ Видавало педагогічну часопись „Учитель“, діточу „Дзвінок“ й окремі книжечки.

²⁾ Для видаваня і справлюваня українських шкільних книжок зложили укр. професори шкільну комісію під проводом директора академ. гімназії В. Ільницького (довголітнього члена Ради шк. кр.), в котрій розвинули вельми живу діяльність проф. Ю. Романчук і Ом. Партицький. Ся комісія уложила майже всі учебники для науки в народних і середних школах українською мовою і тим вельми прислужила ся розвиткови українського шкільництва.

котрі розвинули успішну роботу не тільки на педагогічній ниві, але й у народних товариствах у літературно-науковім і народно-просьвітнім напрямі. На тих царинах трудилася в народних товариствах, видавництвах і школах ціла громада старших і молодших учительських сил, а при участі і пособлюванню з боку придніпрянських письменників й учених витворюються тривкі літературно-наукові взаємини поміж українськими землями і значний поступ у розвитку української літератури й науки.

Василь Ільницький (1823—1895) писав образки і повістки з життя освіченої верстви суспільства, описи подорожий, критично естетичні, історичні, етнографічні та педагогічні розвідки і видав історичну драму „Настася“ (в 5 діях), основу на переказі з князівської доби Галицької Русі з другої половини XII ст. — Життя в його писаннях зображене доволі реально, однак поодинокі постаті живописані тільки головними, невикінченими чертами, до того ж і форма його писання не дуже старанна. — **Анатоль Вахнянин** (1841—1907), перший голова „Просьвіти“, побіч діяльності на педагогічній і просьвітній ниві, розвинув живий рух як композитор (написав між іншими оперу „Купало“) і тим причинився вельми до поширення національної свідомості серед українського суспільства заснуванням музичного товариства „Боян“, як і концертами, відчитами та закладанням читалень. Визначився крім того й на національно-політичній ниві, в соймі, держ. раді та численними політичними розвідками і статтями. Писав також оповідання й повісти з лемківського життя „Три недолі“, про похід барських конфедератів через Карпати в XVIII ст., основане на народнім переказі, написане з письменським хистом, з життя міщан та священників („Женщина“, „Отець Александер“ й ин.), між котрими проявляють письменський хист і легкий гумор дрібні образки з побуту сучасного суспільства („Чабарашки на час жнив“). Цінні до історії культурного розвитку українського суспільства його „Спомини з життя“ (на жаль недокінчені), подають образки з життя в духовній семінарії та священства.

Омелян Огонозський (1833—1894) із старшого покоління народовців, наслідник Я. Головацького на кафедрі української мови й літератури в львівському університеті, проявив

вельми живу діяльність на різних царинах культурного життя українського народу. В 50-их рр. поміщував він поетичні твори в різних виданнях, а єго поетичним „Привітом“ відкрито (1864 р.) вистави „Русько-народного театру“ в „Народнім Домі“ у Львові. Для сего театру написав він історичну драму „Федько Острожський“ (в 5 діях), котру радше можнаб назвати драматичними картинами, і вивів у ній історичну постать одного з найголовніших сподвижників Свитригайла, що довгий час завзято обстоював державну самостійність Руси. Окрім того написав історичну трагедію в 5 діях „Гальшка Острожська“ з доби боротьби о державну самостійність Руси, що розгріває ся вже не на боєвищі, але в семі найбільшого тоді вельможі кн. Острожського. Обидвома сими творами, старанно обдуманими й обробленими, та написаними добірною й історичній добі відповідною мовою, дав Огоновський (побіч „Настасі“ В. Ільницького) почин до драматичного зображування нашої бувальщини. Вибраний головою „Просьвіти“ довів довголітною (1877—1894) і запопадливою працею се товариство до широкого розвитку й поважного становища, а популярними книжечками (особливо про Шевченка і М. Шашкевича) причинив ся до прояснення національної ідеї в широких народних верствах. Але головною нивою єго діяльності була українська наука і влучно назвав єго В. Науменко „одним з найбільших представників науки і суспільного життя в Галичині“. Основно й вельми старанно взірцевою мовою оброблені виклади університетські послужили підвалиною на широкі розміри заложеної „Історії руської літератури“ (в 5 томах а 7 частях), котрої не довело ся єму докінчити задля передчасної смерти. А хоч критика вказувала на невідповідну методу обрібки предмету, нерівномірність і недостачу прозорости в багато нагромаджених засобах, всеж таки признала, що вона була добутком вельми пильної праці, звела разом мало доступні літературно-наукові засоби, дала багато нового й мало знаного, обняла цілість українського письменства і поставила ясно й виразно становище української мови й літератури супроти московської, так що дослідники українського письменства будуть відносити ся до сего твору ще довгі часи.

Поруч того Огоновський основними і вельми цінними фільольогічними розвідками, писаними українською, польською й німецькою мовою пояснив і на наукових підвалинах поставив справу самостійности й окремішности української мови посеред інших словянських. Єго „Грамматика руського языка“ є неперечно найліпшим на сїм полі підручником, котрої вельми цінним науковим доповненєм є „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (1880), а „Хрестоматія староруська“ положила добрі основи по опізнаня із староруською мовою й літературою. Крім того приладжував він ще й інші українські учебники для народних і середних шкіл. — „Слово о полку Ігоревім“ із справленим текстом, гарним прозовим перекладом, цінними фільольогічно-історичними поясненнями й критичним вступним оглядом і перше повне виданє „Кобзаря Т. Шевченка“ (в 4-ох томах) з критичним текстом, річевими поясненнями, житєписю й оцінкою творів українського генія, промостили шлях до дальших дослідів творів українського письменства. Сї сумлінні, всесторонні й невсипучі змаганя Огоновського положили тривкі підвалини до дальшого успішного розвитку української літератури й науки, а українські товариства пошанували єго заслуги іменованєм єго своїм почесним членом.

Омелян Партицький (1840—1895), спершу професор гімназійний, відтак в учительських семінаріях у Львові, здобув собі скоро між народовцями подібне становище в 70-их і 80-их рр., як Б. Дідицький в 60-их рр. Коло „Правди“ а відтак заснованої ним „Зорі“ з „Бібліотекою Зорі“ і „Газети шкільної“ громадили ся старші і вирабляли ся під єго кермою молодші письменники. Літературну діяльність розпочав він розвідками: „Червоная Русь в часах передісторичних“ і заявив ся прихильником т. зв. скандинавської (норманської) теорії („Скандинавщина в давній Русі“, 1888). Опісля видав „Старинну історію Галичини“ т. I. (від VII стол. перед Хр. до року 110 по Хр. 1894). Одначе хоч деякі єго поміченя займаві і важні, го в лінгвістичних виводах багато довільности. Окрім того Партицький поміщував чимало етнографічних, історичних языкових розвідок (в „Правді“, „Ділі“, „Зорі“) і розпочав грудити ся над поясненєм визначних творів письменства.

В розвідці „Темні місця в „Слові о полку Ігоревім““ Ч. I. 1883, подав деякі вельми бистрі і влучні здогади, одначе й тут подекуди не остеріг ся натягання, а розвідкою „Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка“ почав пояснюванє єго творів. Найбільшіж заслуги здобув собі Партицький на просьвітній й педагогічній ниві. Яко член комісії для шкільних книжок вложив він вельми багато пильної праці, щоби українській мові здобути належне їй місце в школі, очистити шкільні книжки від книжної мішанини і подати в читанках відповідні взірці з українського письменства. Виданєм першого „Німецько-руського словаря“ (1864) дав він спромогу й чужинцям до опізнаня з українською мовою, а „Методичною Граматикою руського язика“ і „Газетою шкільною“ положив основи до розумного навчаня і знаня української мови в школах. — **Юліян Романчук** (ур. 1842 р.), довголітний визначний діяч на національно-політичній ниві і провідник українського народу (голова „Народної Ради“ і „Просьвіти“, основник і редактор часописи для народу „Батьківщина“), б. професор акад. гімназії, член комісії для шкільних українських книжок, видне в ній заняв місце яко спорудник читанок для народних шкіл і низших гімназій, а тривку заслугу здобув собі видаванєм „Руської письменности“ (доси кількадесять томів), в котрій подав вибір творів найвизначніших письменників з усіх українських земель в поправних текстах, з житєписями, портретами і цінними поясненнями. — Поміж професорами академічної гімназії визначив ся також **Юліян Целевич** (1843—1892) розпочатими ще в „Правді“ історичними розвідками. Окремо видав історію „Скиту Манявського“ й оповістив цінні досліди про карпатських опришків і Довбуша, та приладив підручники для науки історії й географії українською мовою в гімназіях. До роботи на сій ниві станули також гімназійні учителі в Бережанах **Олександр Барвінський** (ур. 1847 р.) і **Константин Лучаківський** (1846—1911) і дали почин до уложеня відповідних читанок для української мови в гімназіях, де до того часу служили одинокими підручниками Читанка В. Ковальського і Хрестоматія Я. Головацького. „Читанка для висших кляс середних

шкіл¹⁾, Ол. Барвінського (в 3-ох частях 1870—71), як признав І. Франко, творила дуже значний поступ (подала вибір з устної словесности і з писаної від І. Котляревського до 70-их рр.), а фонетика захована в писаннях Придніпряньців при-готовлювала побіду фонетичної правописи в цілім письменстві“. К. Лучаківський почав роботу на тій ниві виданем Читанки для 1 і 2 кл. і Взори поезії і прози для V кл. гімназійної, котру дальше вели Ю. Романчук і Ом. Партицький. З учительських кругів з покоління народовців вийшов заслужений спорудник „Українсько-німецького Словаря“ в 2-ох томах (1887 р.) **Евген Желехівський** (1844—1886), котрий побіч Осипа й Олександра Барвінських і Володимира Навроцького працював у редакції „Правди“ і поміщував там свої оповідання, етнографічні і подорожні замітки, а нагромаджені помічниками редакції словарні засоби оповістив 2-томовим виданем, котре задля єго передчасної смерти довершив Софрон Недільський.

Іван Верхратський (1846—1918), б. проф. акад. гімназії, дав не тільки всі українські підручники гімназійні для природних наук, але й зібрав з народних уст до природописної словні багаті засоби, заслужив ся вельми основними дослідями українських говорів (Лемків, угорських Русинів, Ботюків і ин.) та численними розвідками природописними, язиковими і літературно-критичними. Поруч сего пробував своїх сил і на поетичній ниві самостійними й перекладними творами („Короледворська рукопись“, дещо із Ю. Словацького й ин.).

До громади народовців-письменників, зєдинених коло „Правди“, причалив з початком 70-их рр. **Корнило Устіянович** (1836—1903), мистець-живописець, син поета Миколи Устіяновича. Після блуканини в словянофільських кружках підчас своїх живописно-мистецьких студій у Петербурзі й у Відні станув він рішучо на національно-українським становищі і написав з тої доби вельми цінні і займаві спо-

¹⁾ Опісля значно перероблена п. з. „Вїїмки з українсько-руської літератури“ служить і доси основою до науки нашого письменства в середних школах. Для учит. семинарій видав Ол. Барвінський Читанки для всіх клас, і „Вибір з української літератури“ з оглядом укр. письменства.

мини п. з. „М. Θ. Раевский і російський панславизм“ (Львів 1884), в котрих освітлює діяльність тогочасного москвофільського огнища у Відні. Корнило Устіянович видобув ся із сего павутиня, яким обединителі зуміли після смерти Маркіяна Шашкевича втягнути в свої сіти Я. Головацького, Миколу Устіяновича й ин., і з обиду славного, старинного Галича, кликав пламенними словами земляків: ¹⁾)

»Прокиньте ся!
В останній раз
Зоря займаєть ся для нас
І будить всіх — і до життя
І праці і борби нас кличе
В останній раз.
Дивіть: усі народи братні,
Купають в поті зною лица

І плодом праці благодатним
Вже крешуть жизнь собі нову,
І бистрою, безпечною ходію
Спішать на волю золоту.
І тільки ви одні, одні
На скверній постелі рабства
Качаетесь лїниві в сні«.

Тому вказує на се, що:

»Тоді, як жизнь, полюбите
Те безталаннее жите
Народу свого, і з чола
Зітрете сьміло ви гідке
Пятно покорного раба,
І станете плечем поўз плечє

За правду й волю разом всі.
І працею просьвіти зажжете
В народі огні всі благі;
І зацвите він шедротами
Помежи рівними братами«.
(»Галич«)

По таким рішучім візванню земляків до праці для народної просьвіти, до боротьби за правду й волю, виводить він перед очи земляків по мистецьки живописаний образ Руси:

»Якаж ти красна, чудно прекрасна,
Мати моя!
До сходу сонця сяє прекрасна
Глава твоя
Під діядемом Дону сьвятого —
Грудь у намисті Дніпра старого,
Пишний, розкішний твій стан,
Оперезав Бог ¹⁾) в срібло живуче,
А стопи твої цілує Сян,
З темних Бескидів круто пливучи,
І Буга филя тиха - безгласна —
О моя мати прекрасна«. (»Прозрім!«) ³⁾)

Одначе, щоби в сій чудовій країні українській нарід зажив своїм житєм, повинен він обновити ся в Си-

¹⁾ „Правда“, V. ст. 59. ²⁾ ріка. ³⁾ „Зоря“, VII. ст. 22.

лоамській купели, покаяти ся „ледарства давного“ і тому поет кличе:

»За правду бий ся і умирай!
А воскресне тобі наново теплая яр,
Зазеленіє твоєї минулости згар¹⁾
І рай твій поверне з веснов...
Русине, встань, Бог з тобов!«

(»При Силоамськім озері«).²⁾

Поет вказує українському народови на старозавітну величну постать Самсона в боротьбі за волю Ізраеля з Філістинами і знаменні слова кладе єму на серце:

»Блажен, хто вмере в борбі кровавій,
Хто вмере для свóего народа,
Хто вмере для правди і свободи!« (»Самсон«).³⁾

Сї народолюбивим духом навіяні вірші поміщував Корнило Устіянович не тільки у сучасних виданнях („Правді“, „Зорі“ і т. п.), але й сам, яко незрівнаний декляматор виголошував на народних концертах-вечерницях перед багаточисними зборами і підіймав у гору національну свідомість, котра при всіх перепонах і трудностях вникла в широкі верстви українського суспільства і для того він міг справді сказати:

»Ожила Русь і буде жити,
Хоть яр холодна як зима,
Хоть щастя-долі їй нема, —
Ожила Русь і буде жити.
Вона у кожній груді є,
Вона у кождім серці бє;
З уст мільонів промовляє,
З науки трону нам сияє»«.

(»В пам'ять М. Шашкевича«).⁴⁾

Корнило Устіянович намагав ся величними постатями введеними із староруської княжої минувшини заігри і зміцнити національні змагання українського суспільства⁵⁾. В історичній думі

¹⁾ вигорілий степ: порів. чорний пожар в думі про втечу трех братів з Азова.

²⁾ Ол. Барвінський, Виїмки з народ. укр. рус. літ. II³. стор. 369.

³⁾ іб. XII. ст. 24.

⁴⁾ іб. II³. ст. 371.

⁵⁾ Письма К. Н. Устіяновича, Ч. I. Поеми історичні; Ч. II. Олег Святославич Овруцький з думою Святослав Хоробрий; Ч. III. Ярополк I, Святославич в. кн. київський, трагедія в 6. дійствах, у Львові 1875—1877.

»Вадим« по мистецьки зобразив боротьбу народного провідника Вадима за волю проти першого князя Рурика: в обемистий поемі »Іскоростень« живописав грозу природи, людську пристрасть, побіч ідилічних картин мрачної старовини, а в історичній думі »Сьвятослав Хоробрий« вивів величну постать сего вдатного князя. Окрім того бажав поет за приводом королівських драм Шекспіра звеличити історичну бувальщину княжої Русі. Одначе сими образами з прастарої мнущини, переплетеними згадками з давньої мітології, або холодними філософічними розумованнями, не вєспів заґрїти українських сердець, жадних реальної і живої правди. Всеж таки всі ті твори визначають ся поетичною красою і великою силою слова. Окрім поетичних творів оповіщував К. Устиянович повістки, гумористичні фейлетони («Під неділю» в »Ділі«), описи подорожій і розвідки з мистецтва.

39. Змаганя до поширення культурно-національної роботи народовців у 70-их роках.

Протягом другої половини 60-их і першої половини 70-их рр. вспіли народовці витворити основи програми народної окремішности і національної самостійности українського народу і заняти ясне та виразне становище супроти непевних а навіть неприхильних для самостійного національно-культурного розвитку нашого народу заснованих народолюбцями в 1848 р., товариств („Народний Дім“, „Галицько-руська Матиця“), (також старинного „Ставропигійського Інститута“) а випачених їх наслідниками. Народовці розвивають ся і поступенно розширюють свій вплив посеред народних верств та здобувають собі помалу провід у національній і суспільній боротьбі о єствоване і розвиток українського народу. Огнищем культурно національної роботи народовців стають основані ними товариства, котрі зєдинюють довкола себе робітників з усіх українських земель. Колиж таким способом народовці положили доволі міцно національні підвалини, показала ся потреба вийти поза межі поезії на ширше поле, щоби здобути придбаня культури і підняти народні верстви на становище сьвідомої національности. Ширший шлях до діяльности в тім напрямі промощують **Володимир Барвінський і Володимир Навроцький.**

Володимир Барвінський (1850—1883), оден з наймолодших і найрухливіших з тогочасної громади народовців, син сьвященника Григорія, котрого так живо зобразив у „Ско-

енім цв'іті" ¹⁾, перенятий вже змалку животворним духом народної поезії, зрозумів, що треба передовсім звернути увагу на темний, занепащений люд і нести світло науки від сільські стріхи та тим способом вести до відродження кращої верстви земляків. Тимто вже яко слухач правничого вивчення станув він із старшими народовцями яко діяльний член львівської громади й основник „Просвіти“ (1868) до праці на тій ниві, а здобувши собі глибоке правниче знання, став одним з найживіших членів сего товариства. В книжечках товариством видаваних (п. з. „Зоря“, відтак у „Письмі Просвіти“) оповіщував пояснення нових законів і правні поради для ширших верств суспільства. Книжечками „Три й чотири літ тверезости“, „Вексель і лихва — то наші біда“ і т. и. намагався розвіяти темноту, двигнути моральність бідолашних земляків й охоронити непорядних перед визиском і вивласненем з батьківщини. Але хоч виглядаючи на університетську професуру, про яку думав, або навіть на адвокатську практику, котрій спершу присвятився, він собі здобути вигідне становище, кинувся з жаром на літературне і журналістське поле, щоби видобути українське суспільство з мертвоти і байдужности та звернути всі сили українські сили на дорогу реальних змагань до народно-господарського підйому селянства й міщанства, загрозеного неминучим занепадом. В тій цілі довів до скликання першого всенародного віча у Львові (1880). На сім вічу, на Шевченкових роковинах та при інших нагодах зєднав він собі загальне поважання й славу знаменитого бесідника своїми промовами. У виданнях „Просвіти“ і в „Правді“, котрої редакцію мав у своїх руках протягом кількох літ, так і в заповітаній і головно його невсипучою працею пособлюваній списку „Діло“ поміщував політичні, суспільні, економічні, історичні й критичні статі, оперті на поважних дослідках. Він вказував на конечну потребу плекання, береження і скріплення національної свідомости серед українського суспільства яко могутньої підвалини самостійного національного встановлення і розвитку, а остерегав перед мрачними теоріями етнічного космополітизму і мріями загально-людської

¹⁾ сам Володимир виступає в сій повісті яко Степан, свідомий народовець.

освіти, протиставленими свідомонаціональним почуванням і рішучо п'ятував протинародні змагання об'єдинителів.¹ Зорким оком слідив він також національне житє і літературний рух на Придніпрянщині і вказував тамошній освіченій верстві дороги, якими могла би добивати ся підему просвіти народу („Задачі української інтелігенції“ в „Ділі“ і в переписці з Костомаровом). З тої нагоди навязав також особисті взаємини з придніпрянськими письменниками в Києві і тим скріпив ідею літературної спільности та поширив діяльність літературну, що після видяння указу з 1876 р. перенесла ся до наддністрянської України. В усіх статях поучував Волидимир Барвінський своїх земляків, що тільки повна свідомість національна і віра у власні сили доведе український нарід до бажаної мети і в тім напрямі накликував до праці, а велика світова війна та події на українських землях виказали наглядно, як оправдані були сіє кличі. Просвіта і розвиток народу власними силами, поправа єго народно-господарського побуту, культурний єго підєм і зміцненє національної свідомости — се ідеї, які він горячо проповідував, над якими безкорисно і невсипучо весь свій вік трудив ся, з якими жив і вмер.

Одначе В. Барвінський був не тільки талановитий критик і публіцист, не тільки звертав бачність на занепад і підєм широких верств суспільства, але доторкував ся болючими ранами тодішньої інтелігенції, бажючи поправити похибки й усунути лихо, що розточувало наше житє. Тимто випустив у світ „Скошений цвіт“ (виїмок з галицьких образків у „Правді“ й окремо (1877 р.).

Розкриваючи болючі рани нашого суспільства в тих образах, бажав подати цілющий лік своїм братам у небезпечній недузі. В сій повісти (в котрій недостає закінчення) виступив автор в обороні занапащеного жіноцтва, що не може дійти до народної правди, себ то до національної ідеї і тому не виявляє відповідної сили серед нашого суспільства. »Богато дечого такого, кажє справедливо Б. Лепкий, чого не вичитаємо ані з часописий 60-их рр. ані з розбірок наукових, довідаємо ся із »Скошеного цвіту«.

¹) Під сам кінець молодого ще житя почав він оповіщувати в „Ділі“ знаменні статі „По процесї о головну зраду“, в котрих розкрив цілу моральну гвиль москвофільства і домагав ся рішучого з ним розриву, однак не встиг уже їх докінчити.

Є він історичним документом до пізнання нашого життя в Галичині в другій половині XIX століття».

В иншій «внїмку з галицьких образків» п. з. «Сонні мари голодного питомця» (1879 і 1884) зобразив автор постать тягучого питомця духовної семінарії, що рве ся до основної університетської науки, щоби добути собі оруже супроти новочасних магань матеріялізму і соціялізму, а відтак видобувати людей з темоти та наводити їх на дорогу добра і щастя. Менше вдатна єго повість «Безталанне сватане» з життя сільського учителя. Собливої краси єго повістям додають і оживляють їх вельми живі яльопи, а чиста й гарна мова, яку не так легко найти у котрого-будь наддністрянського письменника, підносить їх цїну.

„І справді ми не годні нині написати історії галицького дродження, каже Б. Лепкий, щоби не наткнути ся на кождім кроці на визначну діяльність В. Барвінського. Був се не лько чоловік думки, але й людина праці, не тільки патріот-теоретик, але й діяч-практик, иноді оден з вождів, а коли неба, рядовий, що руками й ногами дереть ся, щоб у борбі з народне єствованє добувати щораз то нові твердині. Такою кріпостою нездобутою — то наша сьвідомість широких прав народних, то почутє єдности, що єго держить і кріпить, той „голос народу“, яким щораз дужше, ширше і сьвітлійше лунає з наших народних зборів-віч. Підвалини під такою твердиню поклав також В. Барвінський, скликаючи (1880 р.) перше народне віче до галицької столиці, він же був і головним героєм того великого дня. З тої пори вічали одною з наймогутнійших підойм нашого народного життя“.

Володимир Навроцький, син сьвященника (1847—1882), се другий талановитий публіцист, оден з найбільш трудящих людей народовців, що громадили ся коло „Правди“, де поміщував географічні, етнографічні й історичні розвідки (крім того і в просьвітних книжечках „Зоря“), звичайно прибраним іменем Онисим. Бистрим оком помічував усе те, що доводило наш нарід до зубоженя і занепаду ажав розбудити в широких верствах суспільства почутє єдности. В тій ціли зложив він пісню „Огнева стожа“¹⁾ і був тої думки, що наша інтелігенція —

¹⁾ І. Воробкевич, написав музику до сеї пісні, що мала по думці ра стати народним гимном.

»Ми огневая сторожа
У важкий нам час!«

має стерегти народного добра, бо

»Одна нам осталась хата,
Вже послідная:
Неприбрана, небогата,
Але — рідная.
Нам противний вітер дує,
Ворог з ватрою чатує,
Чи ми не заснем«.

Тому взиває він:

»Лви подаймо собі руки
Всі від плуга, від науки, —
Разом встережем«.

Сими простими, але глибоко подуманими словами взивав В. Навроцький українську інтелігенцію, щоби „подала руки“ „всім від плуга“, а тоді встереже „рідної хати“, що „вже послідная осталась“. Свідомий тої небезпеки, яка грозить нашій „рідній хаті“, станув у першій ряді тої „сторожі“. Здобуши на правничому виділі у Львові багате й основне знанє з обсягу національної економії і статистики, оповіщував він у „Правді“ й у „Ділі“ вельми цінні розвідки з того обсягу, а ставши скарбовим урядником, мав добру нагоду розглянути всі причини, які підкопували добробут і єствоване нашого селянства і міщанства. Тими розвідками звертав він увагу української інтелігенції на потребу практичної, позитивної і реальної праці для морального і матеріяльного підєму широких народних верств.¹⁾

Окрім того проявляв В. Навроцький не аби який талант белетристичний з гумористично-сатиричною прикметою, одначе важка урядова служба на вельми одвічальних становищах, в котрій він зорко стояв на „сторожі“ добра народу, підорвала его хирне здоровлє і передчасно загнала в могилу.

Зарана смерть Володимира Барвінського (1883) і Володимира Навроцького (1882) в молодім віці була великою

¹⁾ Твори В. Навроцького (виданє посмертне) 1885 року з життям его, містять головню его літературні праці. Інші, як „Піяньство і проінація в Галичині“, „Подвійна крейдка“, „Реформа податку ґрунтового“, „Руська народність в школах галицьких“ й ин., дождають окремого виданя із запропащення по мало доступних часописях.

втратою для українського народовства в наддністрянській Україні, котре потребувало дальшої невсипучої і послідовної праці національно-культурної.

Народовці 60-их і 70-их рр. XIX ст. розбудили своїми змаганнями національну свідомість і тим у трудній боротьбі о розвиток української народности старали ся охоронити українське суспільство перед винародовленем. Заходи народовців на полі народовідання довели їх до зрозуміння, що тільки просвѣтою можна зміцнити і поглибити національну свідомість та двигнути широкі верстви суспільства з морального і матеріального занепаду. Се звернуло їх увагу на потребу практичної, реальної роботи в народно-господарськїм напрямі для охорони й безпеки низших верств суспільства перед визиском і вивласненем селянства і міщанства з прадідівської землі. Писання Володимира Барвінського і Володимира Навроцького були дороговказом на той шлях народно-господарської і суспільно-політичної роботи дальших поколінь.

40. Вплив західно-європейських суспільно-політичних ідей на дальший розвиток українства.

Перервані змагання Кирило-Методіївського Братства підняли на ново Основяни зєдинені в 60-их рр. в Петербурзі. Під впливом їх змагань розпочала ся при участі Куліша і Кониського робота на літературній і культурній ниві в 60-их і 70-их рр. в наддністрянській і надпрутській Україні і поширила ся таким способом на всі українські землі (окрім закарпатської України) та довела тут до свідомости національної єдности й літературної спільности та до спільної національно-культурної роботи. Під koniecь 70-их і з початком 80-их рр. отся національно-культурна робота не тільки поширила ся, але й користувала ся добуткати новітних наук та демократичних ідей. Наслідком того і в українськїм письменстві тих часів проявляє ся змаганє до розширення обиду, до організованя реальної роботи для підєму широких народних верств.

Михайло Драгоманів (1841—1895) являє ся представником сих новітних змагань. Походив він з Гадяча, в Полтавщині, в котрїм старосвѣтське українство підлягало новійшій російській європейством закрашеній культурі. Хоч уже підчас

гімназійних наук попали ся єму в руки твори перших українських письменників, а навіть Шевченкові поеми „Кавказ“ і „Сон“, одначе вони не викликали в нїм горячих національних почувань. Тільки народні оповідання М. Вовчка вразили Драгоманова своєю загально-людською, суспільною ідеєю, але не розбудили в нїм націоналізму, а навпаки лягли в єго мозгу поряд з вільнодумними віршами московських поетів і дали рішучий початок єго свідомому демократизмови. Навіть тоді, коли він зустрів ся із свідомими українськими народовцями, не змінив характеру свого українства, але радше навіть утвердив ся в своїм первіснім космополітизмі. З такими поглядами вступив Драгоманів на київський університет (1859). Тут часто він та єго однодумці вели суперечки з рішучими українськими народовцями, котрі, одушевлені українською ідеєю Опанаса Марковича, Глібова й ин., називали Драгоманова й єго товаришів космополітами. Діяльність українських студентів у недільних школах, з початком 60-их рр. і в т. зв. временній педагогічній школі (учит. семінарії) надала національним симпатіям Драгоманова практичний напрям. Але він держав ся здалека від українофільських кружків, котрі злучили ся в 1862 р. у велику громаду і забрав ся пильнійше до підготовної роботи габілітаційної на доцента всесвітної історії в київськїм університеті, особливо після закриття недільних шкіл. Тоді виступив він у деяких московських місячниках, та й у львівській „Правді“¹⁾ з научними й публіцистичними розвідками, в котрих боронив права виключного уживаня української мови в початкових школах на Україні, але не з національного, тільки з педагогічного становища. Драгоманів виходив з того погляду, що всі спори про права української літератури і народної школи фальшиво поставлені Українцями в Росії власне через те, що сю справу перенесено за прикладом чеських й інших націоналістів із загально-культурного ґрунту на національний, замість оперти свою політику на реальних обставинах українсько-російського життя. Одначе ся оборона української народности, особливо в обсягу шкільної справи, викликала в міністерстві просвіти велике

¹⁾ Література російська, ведкоруська, українська і галицька, Українця, „Правда“, 1873 ст. 158 і сл.

ворогованє супроти Драгоманова, так що єго потвердили на кафедрі історії що йно 1873 р. До того прилучили ся доноси місцевих противників особливо задля поїздок Драгоманова в тім часі за границу (на закарпатську Україну, до Відня, де зазнайомив ся з членами академічного товариства „Січ“ і до Львова) та задля єго впливу на справи наддністрянської України. На домаганє міністра просьвіти він зрік ся становища в київській університеті саме тоді, коли над українством виступала гроза указу із заборонаю українського слова. Осеню 1876 р. бачимо Драгоманова в Женеві, в Швайцарії, де починає ся вже друга доба єго діяльности видаванєм збірки п. з. „Громада“¹⁾, порядкованої ним при участі С. Подолинського і М. Павлика. Там видав він сім книжок „Громади“ і кільканайцять окремих книжок українською і московською мовою, та не переривав своїх чисто наукових дослідів, особливо з обсягу українського письменства і народовідання.²⁾ Кожду важнійшу подію в суспільнім житю Драгоманів обговорював і оцінював критично а єго публіцистичні виданя викликували велике вражінє посеред суспільних кругів.

Особливу бачність звернув Драгоманів на наддністрянську Україну. Ще підчас поїздок за границу навязав він тут взаємини, а перегодом з єго прихильників (як І. Франко, М. Павлик³⁾, Остап Терлецький і ин.) витворила ся під ко-

¹⁾ В „Громаді“ містили ся белетристичні твори, літературно-наукові, суспільно-політичні і т. п. розвідки, дописи про українські справи і т. п.

²⁾ Вельми цінні єго виданя п. з. Політичні пісні українського народа“ Ч. I. розд. 1 і 2. (1883—1885) і „Нові українські пісні про громадські справи“ (1881) та „Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство“, зладив М. Павлик Т. I—III. у Львові 1899—1906.

³⁾ І. Франко, М. Павлик, І. Белей і ин. належали тоді до товариства „Академічеській Кружокъ“, котре видавало часопись „Другъ“ зиковою мішаниною. Драгоманів радив сій редакції, щоби галицькі партії полишили язикові і національні суперечки та заняли ся просьвітою народу і писали для него народною мовою. Під впливом Драгоманова з „Акад. Кружка“, котрий остав на своїм москвофільським становищі, виступили І. Франко, Ів. Белей й ин. та заснували в 1881 р. ілюстровану літературно-політично-наукову часопись „Сьвіт“, одначе вона заходила тільки півтора року. З многих розвідок і деяких віршів віяв надкальній дух, але в „Сьвіті“ оповіщували свої писаня також припіднянські Українці: Конисський, І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко

нець 80-их рр. „русько-українська радикальна партія“ і видавала часописи „Громадський Друг“, „Нарід“, „Хлібороб“, „Громадський Голос“, „Житє і Слово“. Драгоманів брав живу участь у сих виданнях і став ідейним провідником нового напрямку в змаганнях до культурного і національно-політичного розвитку українського народу. Окрім поменших заміток і розвідок оповістив Драгоманів дві більші розвідки: „Чудацькі думки про українську національну справу (1891) і „Листи на наддніпрянську Україну“ (1894) та видав „Австро-руські спомини“ (1889) в котрих подає свої погляди про різні питання теоретичні і практичні з обсягу українства. Сю дальшу діяльність провадив Драгоманів уже з Болгарії, де він (1889 р.) заня становище професора у висшій школі в Софії і на сїм становищі остав аж до смерти (1895 р.), хоч російське правительствд домагало ся єго усуненя з професури.

Національні і суспільно-політичні погляди Драгоманова. В цілій низці обемистих розвідок, Драгоманів виложи свої погляди на питанє про самостійність української культури, котрі викликували нераз різку полеміку з боку наддністрянських і придніпрянських Українців. Отсею до певної міри повною системою думок і поглядів про українські національні задачі — суспільні і літературні — переняло с головню молоде покоління і вони відбили ся могутним впливом у письменстві, в національній і суспільно-політичній діяльності Українців, почавши від 80-их рр. ХІХ ст. Український національний рух має також важні політичні і суспільні прикмети. Вони проявили ся з першим початком українського національного відродження і найшли виразний вислів в основній системі суспільно-політичної програми Кирило-Методіївського Братства. Драгоманів звелював свої погляди на суспільно-політичні задачі українства

й пв. Заходами Кониського і членів старої кїївської Громади відновлено у Львові осеню 1888 р. „Правду“, спершу при участі Драгоманова (вонаписав вступну програмову статю) а також І. Франка й Е. Олесницького. Одначе коли „Правда“ не піддала ся безусловно становищу Драгоманова, відчахнув ся він з Франком і Олесницьким від неї, а редакцію провадив дальше Кониський, котрий тоді поселив ся у Львові, з поміогою Ол. Барвінського, котрий також тоді з Тернополя переніс ся Львова.

і вказав на се, що український рух являє ся передусім культурним рухом та доказував, що українство має значіне тільки яко поступовий і демократичний рух.

В одній з перших розвідок, написаній в 1872 р. п. з. „Народна осьвіта й література на Україні“, але напечатаній в „Правді“ аж 1876 р. п. з. „Антракт з історії українофільства“, обговорює Драгоманів добу приспаня українофільства (1863—1872), що настала після доби великої віри в самостійність українську. Він не одушевляє ся самостійністю української мови, а готов вдоволити ся уживанем її тільки в „домашнемъ обыходѣ“ (про домашню потребу), поки не витворить ся література пригідна для практичних потреб сьогочасних. Першим ділом вважає він, поставити не народність для народности, але суспільний, економічний і культурний людський поступ народу, а народна мова і форма пропаганди повинна бути тільки практичнішою одежею, а не метою. Для такої роботи треба покинути романтичні мрії, а більше всього вказувати народови на ідеї будучини: свободу особи, совісти, економічну роботу, а найбільш налягати на розвиток чутя гуманности, розширенє духа свободи ітп. Драгоманів бажав отже критично розглянути з одного боку українофільську і народовську, а з другого — москвофільсько-панросийську правовірність і виказати їх безосновність перед реальними обставинами та потребами і подати нарис реалістично-поступового українства і панросийства на зовсім інших підставах.

В другій розвідці п. з. Література російська¹⁾, великоруська, українська і галицька“ (Правда 1873) виводить Драгоманів, що „українська література є тільки ріжновидністю (відміною) культури російської, та що галицька література не одно з „українською“ і домагає ся, щоби і „народовці звернули увагу на Україні і в літературі українській на той бік її, котрий є дужчим і характернішим т. є не на історичний націоналізм, а на порив до моральної і суспільної волі“.

Драгоманів обстоював отже спершу права української мови тільки в початковій школі, тільки яко посередниці для вивченя українських дітей властивої осьвітної мови — російської. Він стояв отже тоді на становищі теорії неповноправних народностей, української літератури „для домашняго обыхода“, — теорії літератур московської, української і галицької, яко складників спільної російської літератури

¹⁾ Російською або общеруською літературою зве він книжну літературу, спільну Москалям й Українцям: великоруською — найновішу народну літературу (Гоголя, Тургенева, Некрасова й ин.).

і не відрізняючи засадничого питання від хвиливіх практичних обмежень, не відрік ся виразно сего погляду до останку своєї діяльності.

Опісля розвивав він сі погляди в розвідках: „Чу-дацькі думки про українську національну справу“ (1891 в „Народі“ і окремім виданю 1892) і „Листи на наддніпрянську Україну“ (1894). В першій розвідці виступає проти формального націоналізму і вказує на се, що „національна єднота в державі не все може вести до більшої вільности і що думка про національність може бути причиною насилування людей і великої неправди“. Дальше виводить, що „сама по собі думка про національність ще не може довести людей до волі й правди для всіх, а навіть не може дати ради для впорядкованя навіть державних справ“. З того висновує, що в своїх українських національних змаганнях „станемо на якийсь хисткий ґрунт, як що залишимо ясні думки всесвітної людськості, котрі можуть дати найміцніший ґрунт нашому прямуваню до національної вільности, а пристанемо до старозаконного примусового національства“. Він зазначає, що бажав звести розмову про вартість письменства російського для західних Європейців і для нас на ґрунт вселюдських справ.

В „Листах на наддніпрянську Україну“ Драгоманів подрібнійше розвиває сі думки. По єго думці „ми не можемо глядіти собі провідних думок для громадської праці культурної, політичної і соціальної в почутях й інтересах національних, бо инакшеб ми заплутались в усяких суб'єктивностях, в лісі історичних традицій і т. д. Ми шукаємо таких провідних і контрольних думок у наукових виводах й інтересах інтернаціональних, вселюдських. Через те ми відкидаємо не національності, а націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно протиставляє людськості або космополітизму. Ми не признаємо примусових думок і почуть, котрі видають ся за національні, ніяких обовязкових історично-національних сьвятощів, а надто ненавистий до інших національностей“. І тому ставить Драгоманів коротку формулку української національної програми: „Космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах культурної праці“¹⁾.

Сі погляди Драгоманова на українську національність і національне питання взагалі викликали з боку народовців (у „Правді“) а навіть з боку придніпрянських Українців (Вартового — се прибране назвище Б. Грінченка в „Буковині“) доволі різкі відповіді. „Правда“ зазначила, що Драгоманова огляд українського письменства в порівнаню до розмірів духового московського життя виходить „на

¹⁾ Він сам зазначив се товстим письмом.

остру, хоч не безосновну, але все дуже песимістичну критику всего того, що у нас на Україні і в Галичині доси діялось". „Правда“ висловила сумнів, чи оден поступ без попереднього здобуття національної самостійности міг би повернути наш нарід до життя і до людського поступу наперед". Французи, Англичани, Німці ітп. не підіймають національного питання, бо вже перебули сей ступінь, до котрого ми ледви що підіймаємо ся, бо вони живуть уже яко самостійні національності. — „Инша річ з українським народом. Найже він іде до поступу, коли єму годі стати о своїх силах, коли єму не можна рідного слова вповісти, а не то проводити поступові ідеї. — Ми розуміємо наш поступ в сей спосіб, щоби руський нарід як найскорше оживити до розвою і поступу, — поставити нарід у своїй хаті на свою силу, з своєю волею — словом широко й глибоко зайняти національність до питомого життя". „Правда“ писала, що „можливий тільки органічний, ступневий поступ і розвій до щораз лучшого устрою суспільного й господарського“, що „під зглядом суспільно-економічним у кожного народа є також ще й свої властивости, відмінні обставини і потреби, котрі треба для поступу і розвою відповідно улажувати або перестроювати, що знов жеж конечно кождий нарід сам за себе мусить сповнити і до того мати і знатя і змогу і силу, себ то національну свободу, инакше буде мусів уступати з економічного поля перед другими народами (доказом сего економічно-національна боротьба познанських Поляків з Німцями). Так отже до належитого рішення економічно-суспільних питань з користю народною — треба конечно національного освободження народу, — значить національне питання стає знов на першому місці".

П. Вартовий (Б. Грінченко) в „Листах з України наддніпрянської" в „Буковині" назвав деякі погляди Драгоманова протинауковими, докоряв єму, що українську мову вважав несамостійною перед московською, бо історія не знає літератур „для домашняго обыхода" (підлітератур), а українське письменство вийшло вже поза рами простонародного.

Драгоманів відповів: „Я не тільки не думаю глузувати з етнографічного патріотизму, а дуже ціню єго як одну з підстав солідаризації людей, та лишень думаю, що одним їм люди не живуть і не можуть жити. До него треба ще чогось".

Народовці наддністрянські і Вартовий заявляли відтак, що й вони є за поступом, котрий може розвивати ся поступенно, але вважають необхідним розбуджуванє національної сьвідомости, утриваленє почуваня націо-

нальності, яко підвалини самостійного єствования і розвитку українського народу. Тимто рідну мову й літературу вважають признаками, прикметами української національності, на основі котрих українську народність відріжняємо від інших (польської, московської). Коли по думці Драгоманова „мова є спосіб, котрим люди розуміють ся“, то народівці вважають рідну мову національним добром, сьвятощами, і тому називають її матерньою мовою, висловлюючи тим оправдану до неї любов¹⁾. Такий погляд на мову висловлювали також чужосторонні, визначні учителі права, і з правного становища вважали мову й національність тотожними правними поняттями, а національне питанє з правного становища вважали язиковим питанєм. Тимчасом Драгоманів, хоч присьвятив цілу главу в „Чудацьких думках“ критиці т. зв. „національних сьвятощій“, не висловив ся, в чім він бачить признаки і прикмети національності взагалі й української зокрема і не міг дати на се питанє наконечної й повної відповіді, зазначив тільки, що треба ще багато наукової роботи широкою всесвітньо-порівняльною методою для означеня сталих і змінних признак нації та що він сам трудить ся над обрібкою засобів для української національної психольогії.

В звязи з тими поглядами на національність, націоналізм і космополітизм, а особливо в звязи із своїм основним становищем, що національність і єї прояви, особливо національна (рідна) мова, повинні бути орудниками впровадження гуманітарних або загально-людських ідей поміж ті або інші народні верстви, Драгоманів висказував і свої думки про самостійну українську культуру. Тоді українська література була майже одиноким органом українського культурного руху і тому Драгоманів звертав увагу українських письменників на значінє московської літератури для України своєю обрібкою загальнолюдських тем і задач та зазначував, що й „українолюбці мусять вийти з того вузького й поверховного національства, котре в Європі втратило змисл після 1848 р.“, а взяти ся до обговорюваня живих питань, якими тепер займають ся всі осьвічені народи. Коли отже хочемо рівняти ся з Московщиною, то треба напружити всі свої сили, щоби в чімнебудь випередити єї передові ряди“, а що цензура в Росії гнобила свободу слова, вважав він Галичину пригідною для такого напруженя сил на літературній ниві.

¹⁾ Любов рідньої матерньої мови плекати і розбуджувати вважали народівці своїм народним обовязком і така любов є зовсім оправдана і конечна. Пересадна любов — се націоналізм.

Окрім українського письменства й українського театру, про котрий писав Драгоманів яко вітку українського письменства, міг він тоді ще вказати на музику й українські взори у вишивках, яко прояви саморідної української культури. Але в двацять літ після того український культурний рух проявив ся і в живописи та різьбі, і в будівництві саморідним українським стилем, мистецьким розвитком ремесла, домашнього промислу, а все те веде до загально-людської культури. Все те розбуджує і піддержує в українськiм народі національну свідомість і любов мистецтва і краси.

Український національний рух пособляв одначе не тільки умовій культурі українського народу, але й причиняв ся до підєму економічної культури, а запопадливі змаганя українського суспільства до організації й розвитку всіх форм кооперативного руху серед українського народу виявили також значіне і вплив національної свідомости широких верств українського суспільства на ниві народно-господарської роботи, так що представники українських кооперативних спілок на кооперативнім зїзді в Петербурзі виступили яко свідомі самостійна українська організація.

Неперечно чимала в тім заслуга також Драгоманова, котрий накликавав, щоби українська інтелігенція пособляла розбудженю й розвиткови сил для економічної організації з долу, але єго погляд, що „тільки ідеї всесвітної людськості зможуть дати безумовно міцну підвалину нашим змаганям до національної свободи“, показав ся доволі оптимістичним. Навіть з т. зв поступового московського дневникарства відзивали ся поклики до боротьби з українською культурою під прапором ідейности, а хоч український національний рух намагав ся проводити в українські народні верстви гуманітарні ідеї, примінювано систему „обрусенія“ до українського просвітно-культурного руху задля єго домагань поза межі „домашняго обыхода“. Заборона українського слова указом з 1876, заборона і конфіската євангелія на українській мові, заборона української мови в школі ітп. вказували неперечно на змаганє до змосковщення українського народу, котрого опорою ставала розбуджувана і піддержувана в українськiм суспільстві національна свідомість.

Українське молоде покоління, котре під кінець 80-их і з початком 90-их рр. ХІХ ст. вирастало під впливом ідей, проповідуваних Драгомановом і витворило радикальну партію, при всім тім таки поставило на першiм місці своїх змагань засаду національної самостійности українського народу і вважало конечністю переміну великих держав на федеративні союзи рівноправних народностей, уладжені з областей заселених тою або сею народністю. Драгоманів обстоював для державного устрою Росії феде-

рацію областей у виді російського державного союзу, „вільної спілки“ на лад Швейцарії, а основою поділу на області поклав не національний, але територіяльний принцип. Він остерегав перед вибуялим націоналізмом, а клав велику вагу на межинародність (всесвітність) усеї культури, котра однак мало що давала для безпеки національного естования і самостійного розвитку, а дуже легко пособляла винародовленю. Тимто новітні змаганя, навіть найкрайніших суспільно-демократичних верств, обстоюють принцип національний для областного ділення держави і широку єї децентралізацію та організацію в національних областях, означених їх національними границями. Таким тільки способом можуть бути витворені условини, в котрих народности держави осягнулиб спромогу свого національного розвитку і не були би в ній гноблені.

У видаваній в 70-их рр. „Громаді“ станув Драгоманів спершу на становищі соціально-революційнім, але вже в 80-их рр. перейшов до реформаторського соціалізму і виступав проти утопійної теорії загальної соціальної революції, проти терору, („не революція, а еволюція“). З того становища висував він наперед засаду культурности й осьвіти, клав велику вагу на етичне живло („чисте діло вимагає чистих способів“) в політичній діяльності, а від суспільних і політичних діячів вимагав поважного й основного політичного образования.

В політичних виводах Драгоманів уважав національність яко форму і спосіб вияви змагань, котра повинна бути виповнена загально-людським, загально-європейським змістом. Тимто й основою російської конституції не клав він національности, а тільки областну самоуправу (автономію), коли тимчасом новітні змаганя йшли в напрямі національної автономії.

Вплив М. Драгоманова на розвиток українського письменства і науки. Зпоміж усіх Придніпряньців, окрім Куліша і Кониського, виявив Драгоманів у ХІХ ст. найбільший вплив на культурний і національно-політичний розвиток особливо в наддністрянській Україні. Поруч численних розвідок, в котрих він виложив цілу систему суспільних і політичних думок, причинив ся Драгоманів історичними, етнографічними й літературно-критичними дослідями, націхованими глибокою ученостю (в українських і заграничних — англійських, французьких та італійських — видавництвах) до розвитку українського письменства і науки та до проясненя української справи й літератури на європейським видні. Особливож дослідями української народної слове-

ности, як і пам'ятників болгарського письменства (написаних болгарською мовою) здобув собі Драгоманів славу перворядного європейського фольклориста. В особистій зустрічі з українською молодіжю, особливо у Львові і Відні, та живою перепискою з визначними її представниками, осягнув він великий вплив на молоде покоління. Він заохочував молодіж до научної, критичної і поступової праці і звертав її увагу на реальний напрям у московській і західно-європейській літературі, й остерегав, щоби „гімназистів не зтягати в політику“, „най би вони, та навіть університетські студенти більше вчилися“. Накликуванем до позитивної наукової праці, до опізнання з реальним напрямом у літературі і з новітніми добутками людського розуму спонукав Драгоманів письменників молодого покоління до реального зображення народного життя, сучасних злиднів народу, що стали головним змістом їх творчості і в тім неперечна заслуга М. Драгоманова.

Іван Франко (1856—1916) являє ся найвизначнішим представником молодого покоління письменників, що вибив ся на передове місце на ниві української літератури й науки, але й яко вельми живий діяч у суспільнім українськім житю. Неперечно найталановитіший між учениками, приятелями і послідовниками Драгоманова переняв ся І. Франко єго поглядами, одначе розбираючи їх своїм бистрим критичним умом зумів витворити собі самостійні переконання, які виявляв і в белетристичних та наукових творах і в публіцистичних розвідках з великим талантом і живим, рішучим хистом.

Нащадок імовірно зукраїньщеного німецького поселенця з Дрогобиччини, в ранім сирітстві добував собі власними силами осьвіту, нераз голодуючи та заробляючи на прожиток підучуванем молодих учеників. В часі гімназійних наук, допавши Шевченкового „Кобзаря“, оповідань М. Вовчка й Мирного, почав уже писати навіяні романтизмом вірші й оповідання. Одначе печатно появили ся перші єго твори, коли яко слухач філософічного віділу у Львові став разом з М. Павликом й Ів. Белеєм брати участь у видаваній „Академическимъ Кружкомъ“ часописи „Другъ“ (1874—1877) язиковою мішаниною. Побут Драгоманова у Львові в переїзді до Швайцарії та взаємини навязані з академічною

молодежю, особливо з Павликом і Франком, мали на долю Франка і весь єго умовий напрям рішучий вплив. Запідозрений о соціалізм і зносини з Драгомановом, попав він у вязницю (1877), що загородила єму дорогу до урядового становища в суспільстві та звернула єго змаганя до суспільно-політичних питань. Під впливом Драгоманова перейшов Франко в літературній творчости від романтичного напрямку до реального зображування суспільних обставин народного житя, в суспільних змаганях до радикального соціалізму у видаванім з Павликом літературно-політичним місячнику „Громадський Друг“, а по ненастанних єго конфіскатах — у збірках „Дзвін“ і „Молот“. Тут містив він гарні боеві пісні з національною й суспільною основою, оповіданя з суспільного житя в Бориславі, перекладав твори європейських поетів (між иншими „Фавста“ Гетого) та слухав університетських викладів (між иншими проф. Ом. Огоновського). Взаємини з польськими соціалістами й дописи до краєвих і заграничних, головно польських соціалістичних часописий, завели єго вдруге (1880) у вязницю, що він яскравими красками живописав в оповіданю „На дні“. Окрім того видає „Дрібну Бібліотеку“ з перекладами сучасних європейських письменників, стає головним помічником видаваної Ом. Партицьким „Зорі“, засновує з І. Белеєм літер. науково-політичну часопись „Сьвіт“, опісля місячник „Житє і Слово“ і стає одним з головних основників українського радикального сторонництва (1890) та в єго часописях „Народ“ і „Хлібороб“ поміщує чимало своїх розвідок. Перейшовши до народно-демократичної партії, перегадом відсуває ся від діяльної участі в політичних організаціях, а забирає лише голос у політичних, суспільних і літературно-наукових питаннях, (в „Н. Літ. Вістнику“, „Київський Старині“, „Записках Наук. Товариства ім. Шевченка“, в котрім яко директор фільольогічної секції розвинув вельми живу і плідну діяльність). Попри се бажав осягнути право до університетських викладів і написав наукову розвідку про „Варлаама й Йосафа“ і про „Івана Вишенського“ та виголосив габілітаційний виклад про Шевченкову „Наймичку“. Одначе мимо сих і инших наукових праць, котрими здобув собі почесний докторат Харківського університету й членство инших заграничних наукових товариств, не осягнув міністерського

потвердження на доцента української літератури. Підорване важкими житєвими злиднями єго здоровлє причинило ся до поражєня й замрачєня ума (1907), а наслїдком того проявив ся занепад, хоч у хвилєвих проблісках писав поетичні й наукові твори, на котрих відбив ся вплив єго тяжкої недуги. Дух єго погасав щораз, поки смерть не визволила єго (у Львові 1916 р.) з тяжкого стражданя.

Літературна творчість І. Франка. Франко був одним з основників радикального сторонництва і горячим провідником ідей суспільного й політичного радикалізму, одначе головною єго заслугою була вельми широка, богата і ріжнородна письменська творчість та наукова діяльність. Вже в перших поезіях та оповіданях слїдний розмах мистецького таланту, що вміє вглубити ся в тайни людської душі і помічувати зверхні прояви й події житя. В письменській творчості зриває Франко з давними традиціями попередників і під впливом новїшого українського й московського письменства, що в добі відродженя в 60-их рр. виявило глибокі зміни напрямів, та під впливом західно-європейських літератур, звертає ся до мистецького реалізму і вигичує собі мету, по змозі зобразити всі сторони житя широких верств народних й осьвіченого суспільства. Бурливе житє і бїдованє не дало однак виконати сеї широко зачеркненої задачі, а всеж таки в цілій низці оповідань і повістей, драматичних творів, віршів і поем осьвітив він, коли не всі, то неперечно вельми займаві і важні сторони народного житя і дав живі образи загально-суспільного ладу, закрашені нераз острою сатирою й дотепом.

В белетристичних творах Франко займає ся головно суспільними питаннями, сею боротьбою, котра по єго думці знаменує справдішне житє в усіх ріжнородних проявах. Він уявляє собі житє ненастанною боротьбою між робочою, визискуваною верствою суспільства, а визискувачами й гнобителями, він поет боротьби й труду.

В «Галицьких образках» («Малій Мирон», «Грицева шкільна наука», «Оловець», «Schön-Schreiben») живописує Франко важку школу житя, нелюдське знущанє учителїв над школярами, а в тих епомінах власних єго переживань проявляє ся струя романтизму. Сї оповіданя цїнні не тільки з мистецько-літературного,

але й з педагогічного погляду. Педагогічну стійність мають також его оповідання »Коли ще звірі говорили« і поема »Лис Микита«, що з великим хистом перенесла відвічну історію хитрого лиса на українську ниву з прикметами і незрівняним гумором та чертами українського життя.

В кількох оповіданнях і віршованих творах зображає життя у в'язницях («На дні») і страшну пропасть між суспільними верствами. В збірці оповідань »В поті чола« живописує образи з життя робочих верств, почавши від селянської робітничої праці, а кінчаючи працею поштової маніпулянтки. Сі оповідання будять прихильність для нашого простого люду і кличуть освічених людей, іменем самої освіти, обернутись до того люду, як до брата, що зарабляє собі і більшій частині других верств хліб »у поті чола«. В повісті »Перехрестні стежки«, в котрій національний засновок проявився яснійше, як в інших творах Франка, звертає він до життя інтелігенції й зображає суспільну діяльність молодого адвоката Рафаловича, що вийшов із селянської верстви і почувався до зв'язи з робочим людом. Ся повість являє ся слабшою що до укладу, як і інші більші твори в супротивності до дрібніших оповідань, в котрих виявився особливо его визначний талант.

В »Бориславських оповіданнях« (розкриває Франко суспільний лад (пролетаризацію селянства), витворений нафтовим промислом та визиск селян підприємцями й лихварями і дає нам у мініятурі живий образ капіталістичного світа

Між »Бориславськими оповіданнями« найзамітнійше »Воа constrictor«, в котрім психологічно вельми вірно зобразив автор Германа Гольдкремера, багатиря між Бориславськими капіталістами, одного з перших спекулянтів, що в своїй ненаситній жадобі гроша любувався образом страшного змія-удава (воа constrictor) і хижацьким способом доробився великого майна. Але коли его син Готліб наклався на нього вночі і дусив, щоби добути від нього гроші, а відтак ще у видобутім з ями мерци пізнав ріпника Івана Півторака, що перед двома роками десь подіся, лишивши молоду жінку з дитиною, відозвалось у Германі сумління, що він причинився до злиднів ріпників. В его уяві стало все его багатство, що наче той змій-удава обмотував его і розторопивши образ змія, кинувся прожогом на улицю, поки не опинився під вікном нещасної Півторачки і вкинув їй жменю срібняків до хати. Однак се був хвилиний милосердний порив Германа після котрого він далі був таким спекулянтом і визискувачем, яким зробило его життя. — Про дальші спекуляції Германа Гольдкремера дізнаємося з оповідання »Бориславсьмієся«, де прояснює ся, що вірник Германа, Мошко, довів Івана Півторака до погибелі. Оповідане є докінченем повісті »Воа constrictor«, в котрім великою літературною стійністю визначають ся побутові й наївно-ідилічні образи.

В «Бориславських оповіданях» («Навернений грішник», «Ріпник», «Яць Зелепуга») розкриває Франко всі ті злидні, які посипались на голови населенців Борислава з відкриттям у їх містечку жерел «кипячки». Василь Півторак (Навернений грішник) падає жертвою спекулянта Шміля, в котрого руки переходить все Васинове майно. Яць Зелепуга сам з незвичайним трудом добуває нафту і стає мільонером, але задля непорядності став також жертвою проворності спекулянта. Іван в оповіданю «Ріпник», зібравши тяжкою працею гроші, гине при спусканю в яму, де ему спекулянт підсунув политу вітрилем ливну, щоб загарбати опісля его гроші.

Важке і сумне вражінє робить живописана автором доля селян, бідність, непорядність і безуспішність у борбі із сильнішим ворогом. Представляє ся тут зачароване колесо: або підяремне жите „ріпника“ або при сьакім-такім успіху — погибель. В збірці „Бориславських оповідань“ осьвітив одначе Франко тільки частину галицької дійсности, бо для більшої частини наддністрянської України сї образки можуть бути хиба зображенєм далекої будучини, коли європейський капітал захопить так само весь край. Франко не дає нам викінченого образу робітничої психіки, остаючи вірним дійсности: бориславський ріпник так само далеко відстав від західно-європейського робітника, як галицький визискувач з усіма способами визискування природи й чоловіка — від західно-європейського капіталіста. Франко тільки намітив зарід робітничої психіки в розвалинах селянського світогляду. Тоді бо суспільна різниця в світогляді українського суспільства була що йно в зароді і ще не відбила ся так замітно.

В повісти „Захар Беркут“ намагає ся Франко на історичній основі XIII ст. подати образ колективістичного ладу („громадської спільности і дружности“) та щасливого побуту, до якого треба змагати теперішньому суспільству. В сій повісти є чимало картин списаних з буйною уявою і з великим поетичним талантом, (н. пр. опис ловів на початку повісти), одначе можна сумнівати ся, чи в XIII ст. в прикарпатській Русі міг єствувати такий патріархальний лад самоуправи й громадського суду та чи дійсно можливий такий лад у сучасних обставинах суспільного житя. Замість на основі того нібито давного, патріархального ладу дати генезу нового ладу, радить собі автор тим способом, що

представника боярства, Тугара Вовка, робить зрадником, подає широкий опис татарського наїзду і глядить виходу із сеї путаниці в подружю дочки Тугара, одиначки Мирослави, із сином Захара Максимом, отже в подружю боярки із селянином, хоч такий вихід є чисто случайний, виїмковий і в такій формі навіть прямо зовсім неісторичний.

У віршованих творах („З вершин і низин“ „Зівяле листє“, „Мій Ізмарагд“, „Із днів журби“, „Іван Вишенський“, „Мойсей“, „Semper tigo“ й ин.), обрабляв Франко теми суспільного ладу та відносин між поодинокими людьми і цілими суспільними верствами. Як у природі боротьба між сьвітлом і темрявою, як на сьвіті боротьба між добром і лихом, між правдою і кривдою, так усе жите пересуває ся бурливими хвилями перед уявою поета. В єго поетичних творах снує ся червоним пасмом думка про сьвітову боротьбу, бо „жите — борба“, „жите — боротьба вічна, безупинна“ яко наслідки суперечностей у народно-господарськїм побуті. По однім боці в сій боротьбі стоїть темна замучена важкими злиднями широка народна верства, по другім — щаслива меншість людей, при звичаєних до зверхних умов громадського ладу, котрий їм обезпечує поле боротьби. Серце поета бєть ся для тих темних замучених:

»Люди, люди! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.

А що кров не може змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись, значить жить...
Vivere memento!«

(«Веснянки» XV.)

Поет вірить у красшу будучину тих широких верств народних, котру добуде людський дух:

»Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах ремесницьких.
По міснях недолі й сліз.
І де тільки він роздасть ся,

Щезнуть сльози, сум нещастя,
Сила родить ся й завзяте
Не ридать, а добувати
Хоч си нам, не собі
Красшу долю в боротьбі!«

(«Гимн».)

Поет освоєє ся з тою думкою, що сї нечисленні ще борці, котрі гинуть за велике діло любови меншого брата, се тільки напередовці нового житя, се „Каменярі“, що з власної волі „в одну громаду скуті всесильною думкою“,

щоби бороти ся з темною силою сучасного ладу, який поет уявляє собі в образі твердої скелі, щоби добути красшу будучину. І всі вони вірили, що

»Розібемо скалу, роздробимо граніт.
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прйде пове життя, добро нове у сьвіт.

(«Каменярі.»)

В сих творах висловив Франко невдоволенє із сучасного суспільного ладу, котрий яко „стара будова — розвалить ся в бою за правду і волю“.

У віршованих творах Франка найбільша вага в поезії лежить в повнім змісті житєвого огню, а менше зважав він у перших починах на форму і будову вірша. В першім двадцятиліттю єго поетичні твори містять багато біографічного відгомону.

Поет хоче бути вістуном нової весни на Україні, весни свободи і рівних прав для всіх («Веснянки»), каменярем поступу («Каменярі»). В «Галицьких образках» висьпівує гірке житє селянства, в «Осах» картає українську інтелігенцію задля незрозуміння народних потреб і недостачі хосенної праці для народу, а у віршованім оповіданю «Панські жарти» дає епічну поему великої поетичної краси і мистецької стійности, в котрій з острою сатирою й великим гумором живописує постати панщизняної доби, а також ідеальну постать сьвященника-апостола, що зріє ся одною долею з народом і розкриває сьвітлу картину Великодня — народного воскресеня.

Побіч сих творів суспільницької поезії поет виводить перед нами в творах особистої поезії свої стражданя, яко громадянина («Скорбні пісні», «Думи пролетаря», «Тюремні сонети» й ин. і стражданя своєї душі («Зівяле листє»). В перших творах лунає грімкий голос громадянина проти поневолення широких верств народних («Тюремні сонети» й инш.), а в «Зівялім листю» гомонять високі настрої ліричної поезії.

В збірці «Мій Ізмарагд» бажав Франко в часі тяжкої недуги подати низку оповідань, притч, рефлексій і пнших прояв чутя й уяви з домашних і чужих жерел, головно на філософічні мотиви, до чого з одного боку пер єго «сум і біль і жаль і туга», а з другого — поклик до «праці і свободи». Правда, в сій збірці не додержана одноцілість настрою, як се бажало ся поетови, алеж всеж таки містять ся там удатні, то іронічні, то сумні безрадісні

рефлексії сучасної дійсності, а найкраще вдали ся єму самостійні і взірцево оброблені образки, присвячені одному з найбільш пекучих питань сучасного галицького життя — переселеню »До Бразилії«.

Суспільна праця, якій поет присвятив свої найкращі сили, не дала єму повного вдоволення. Тому у віршах „Із днів журби“ знаходить єго зневіра, хоч він рад би ще побувати на вишинах і оживити спомини скриті в своїй душі. В сій хвилі занепаду енергії, поет споглядає чимраз спокійніше на своє жите і після бурливої минувшини доходить до рівноваги, щоби вирвати ся з пригноблення і підняти ся до самої вишини творчости.

Палка й войовнича вдача Франка, що проявляла ся в єго творах, виходила иноді на шкоду їх мистецькій стійности, а невдоволенє сучасним ладом навівало великою зневірою і сумовиті та безпросьвітні образи ним живописані. І в житю поодинокі людини і в громадському житю поет глядів основ сеї боротьби людини з власною вдачею, суспільства з сучасним ладом і доходив до погляду, що в серці кожної людини криють ся зароди красших поривань, а з другого боку жорстока вдача, хижий звір на дні душі кожного чоловіка, і подібно, як в житю суспільних верств, відбуває ся боротьба вложених у душу кожної людини основ, тих „двох душ“. А всеж поет є певний, що і в сій внутрішній боротьбі людини бере перевагу основа добра, правди та справедливости і боротьба серед верств суспільства доведе до морального відродження. Поет сам у собі переживав боротьбу і під сам кінець своєї поетичної творчости, коли підняв ся до самих єї вершин, дав у найзамітнішим творі, в поемі „Мойсей“, свою ісповідь і свій заповіт.

Сорок літ заповідає Мойсей народови вхід до обіцяної землі. Накликуваний своїм пророком нарід полишив давні оселі і вибрав ся на непевну путь та поки всів добити ся бажаної мети, застряг на пустині без усякої надії на красшу будучину. В боротьбі із сумнівами і зневірою у своє посланництво, що не доведе ся єму прийти до обіцяної землі із своїм народом, паде Мойсей лицем до землі з розпучливим окликом: »Одурив нас Єгова!« Але після того настає рівновага і зрозуміне, що годі дійти сучасному чоловікови до розвязки всіх загадок життя, годі все зрозуміти слабому людському ўмови, але одно лише дає пізнати, що кормплій духа зділють ся з Єговою. Метою чоловіка є отже, змагати до щастя духа і зєднання з Єговою, се той обіцяний край, а Пале-

стина, — дрібний тільки єго задаток. А що Мойсей на хвилю усумнив ся в осягненню сеї мети, впадає Єгова брік, що »побачивши сю вітчину, сам не вступить до неї!« Мойсея і єврейський нарід можна вважати представниками українського народу і єго провідників, що змагають до єго визволу на всіх царнах народного розвитку і життя.

Коли в давнійших поетичних творах Франка проявляє ся „боротьба із усіма й усім, боротьба на забій з цілим світом“, звуки зневіри, сумнівів і борні із самим собою, то в останних поетичних творах „Semper tiro“, де пробиває ся віра в красшу будучину народу, головно на філософічні мотиви, бачимо певний спокій і рівновагу та уложений вже філософічний світогляд. Але в деяких останніх віршах проявляють ся суперечности з християнським світоглядом. — Франка талант поетичний виявив ся також на драматичній ниві, хоч не з такою силою, як на інших царинах поетичної творчости, бо з природи талант єго ліричний.

В драмі з сільського життя »Украдене щасте«, написаній на буденну тему розбитого родинного щастя, спостерегаємо слід великого таланту, хоч не достає драмі ширшої основи (дія обмежена на три особи) і теплою кольориту. Тихий і покірний селянин зарубує сокирою жандарма Михайла Гурмана, любовника єго жінки Анни. — В драмі »Учитель«, що пригадує Анценгрубера „Der Pfarrer von Kirchfeld“, зображає поет трудности, з якими доводить ся народови, жадному освіти, бороти ся, коли розходиться о добру школу й справдішню науку і які перепони зустрічає ревний учитель, що дбає не тільки про добру науку в школі, але й поза школою не закладає рук і веде культурну роботу в громаді«.

Франко належить також до тих письменників, що перекладами визначних творів світової літератури збогатили наше письменство (н. пр. „Фавст“ Гетого і т. п.).

Франко проявляв також широку літературно-наукову діяльність, до котрої мав нахил з раної молодости, хоч політично-суспільні змаганя і важкі житеві пригоди часто відривали єго від научної роботи. Він був головним робітником у Науковім Товаристві ім. Шевченка і в „Записках“, мало що не в кождім томі (крім того в „Літер. Наук. Вістнику“, в „Кіев. Старині“ й інших наукових виданнях) появляють ся єго розвідки і досліди. Побіч того

видав він окремо об'ємисті розвідки „Іван Вишенський і єго твори“ (1895), „Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і єго літературна історія“ (1896), „Святий Климент у Корсуні, причиною до старохристиянської легенди“ (1896), „Студії над українськими народними піснями“, „Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.“ (1910). Предметова критика признає Франкови блискучий талант і ерудицію в єго наукових творах, однак притім вказує і на се, що він не оберіг ся від пересадних й неімовірних гіпотез, котрі часто не мали наукового узасаднення (проф. Кримський про „Івана Вишенського“ в „Кіев. Старині“ т. 50 і 51. 1895“ а др. Б. Міхель про „Варлаама й Йоасафа в К. Крumbaхера *Byzantinische Zeitschrift* т. X. 1901).

На творах Франка відбив ся неперечно вплив новішого реалістичного і натуралістичного московського і західно-європейського письменства і тому сей реалізм доведений до самих „верхів“ у многих творах, повних неразкравих і яскравих сцен. Окрім того з тих творів звучить часто нута про „розбиті надії“, виринають сумніви і зневіра до сучасного сьвіта, що дармо булоб шукати „в сїм сьвіті правди і розуму“, хоч знов надходять хвилини, що поет сподіває ся здійснення бажаних ідеалів у далекій будучині та проявляє наклін до романтизму. Змаганє московських новіших письменників до зображеня темних сторін суспільного житя, до викликуваня невдоволення, хиба для розбудженя передовсїм змагань до нищення, змагань, що заглушували в зародї всякий порив до ідеалів, сї змаганя до односторонного і яскравого зображеня відємних сторін суспільного житя відбили ся і на деяких творах Франка.

Становище І. Франка в літературі. Всякі перепони і важкі житєві пригоди, боротьба в потї чола о хлїб насушний забрали Франкови багато сили й не дали єму спомоги виробити ся до такої міри, до якої міг дійти єго великий талант. А всеж таки вельми богатою літературною і науковою діяльністю, котрою що до ширини і ріжносторонности перевершив навіть Куліша, хоч се відбивало ся инколи некористно на стійности творів, здобув собі становище між перворядними письменниками не тільки в україн-

ській літературі, але й вніс багаті й визначні засоби у все-світне письменство.

Поміж письменниками радикального напрямку, вихованими під впливом Драгоманова, поруч Франка визначилися в 70-их і 80-их рр. Остап Терлецький (1850—1902) і Михайло Павлик (1853—1915). Талановитий критик і публіцист, Остап Терлецький, присвятився спершу історичній науці й осягнув посаду в університетській бібліотеці у Відні, котру втратив наслідком прасового процесу і зв'язаного з ним процесу львівських соціалістів (1877). Після того звернувся до правничих наук і серед тяжких злиднів помер у Львові адвокатським кандидатом. Серед таких обставин не міг як слід розвинути свій визначний письменський талант. А всеж таки його розвідки: „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“ („Правда 1874), „Робітницька плата і рух робітницький в Австрії (у „Сьвітї“), „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 р.“, розвідка розпочата в „Житю і Слові“ (1894—95), а відтак в перерібці окремо видана п. з. „Історія панщини“ (доведена до 1846 р.) з прибраним іменем Івана Заневича і „Галицько-руське письменство 1848—1865“ (з недовіршеної рукописи напечатана в „Літ. Н. Вістнику“, том 22—24), написана переважно на основі власних споминів і сучасних листів, мають ще й сьогодні свою стійність.

Коли Терлецький трудився головню на літературно-історичній ниві, то Михайло Павлик звернувся після белетристичних починів до публіцистичної і політичної діяльності. Спершу Павлик, для котрого політично-суспільні погляди Драгоманова мали значінє непохибних догм, намагався ширити свої ідеї оповіданнями, написаними в формі пережитих споминів п. з. „Юрко Куликів“, „Ребенщуків Тетяна“, „Пропащий чоловік“ і ин. Однак в них наложено таких чорних красок, доведено трагічні настрої до такої пересади, посунено натуралізм в зображуванню до такого степеня, що в сих оповіданнях затратила місцецька правда і літературна стійність, а радикальна проповідь, яка з них проглядає так яскраво, не зможе причинити до поправи відносин між селянством та інтелігенцією. Прасові і політичні процеси та в'язнення приневолити Павлика виїхати до Женеви, де спільно з Драгомановом тру-

див ся в редакції „Громади“. По повороті із Швайцарії в двотижневнику „Народ“ спільно із Франком присвятив усі свої сили публіцистичній діяльності. Історії українського письменства вельми прислужив ся Павлик перекладом творів Драгоманова п. з. „Розвідки про українську народну словесність“ виданих Н. Товариством ім. Шевченка (I—IV), зладженем „Переписки М. Драгоманова з М. Павликом“ (в VI томах), виданої в Чернівцях і „Переписки з М. Бучинським“, виданої Н. Тов. ім. Шевченка у Львові. До історії просвітнього руху в наддністрянській Україні дав Павлик цінну розвідку „Про русько-українські народні читальні“.

Степан Ковалів (1848—1920), селянський син, довголітний вельми заслужений управитель народної школи в Бориславі, відомий на полі письменства під прибраним іменем Степана Пятки, виступив майже сучасно з Франком з оповіданнями з бориславського життя, котрі можна вважати доповненем Франкових образів з галицької Каліфорнії. В них зображає Ковалів обставини нафтового промислу в Бориславі, що зароїв ся юрбою чужоземських визискувачів і дав їм міліонові достатки, а в патріархальні селянські відносини вніс нечувану деморалізацію, обманьства й злочини та довів тамошних власників землі до жебрачої торби.

Ковалів живописує селянське життя і бідоване яскравими красками («Галицька Каліфорнія», «Похрестник», «Дезертир» і ин.) і визискуване селян громадською старшиною («Громадські промисловці»), але зід тих сумних картин звертає ся також до дитячих споминів і в «Завіщаню» та в ширше задуманій повісті «Сільські зьвіздарі» подає нам погідні, ясні і спокійні образи з дитячих літ, написані з добрим розумінем дитячої психіки. В сих оповіданнях Ковалів не витичує собі такої широкої задачі і не надає їм такого мистецького викінчення, як Франко, але зображає бориславські відносини з добрим знанем місцевих умовин та із справдішним реалізмом і викликає вражінє правдивого живописаня. Окрім того заслужив ся він цінними розвідками з обсягу педагогічного письменства.

Наталя Кобринська (1855—1920), внучка сьвященника Івана Озаркевича з Коломиї, що в 1848 р. уладжував там драматичні вистави, а донька сьвященника і посла Івана Озаркевича з Белелуї в Снятинщині, пристала також до радикального напрямку в письменстві та станула на чолі

суспільного руху в наддністрянській і надпрутській Україні, що витичив собі мету еманципації українського жіноцтва і в тій цілі намагала ся згуртувати его в заснованім у Станиславові „Товаристві руських женщин“ (1884 р.).

Під впливом європейських письменників-позитивістів і московської реалістичної літератури, а відтак Терлецького, Франка і Драгоманова, після першого оповідання («Задля кусника хліба» 1884 р., в котрім зобразила попівну Галю, що віддає ся за сільського учителя) перейшла від романтично-сентиментального напрямку до питань реального життя. У виданім (1887) заходами Н. Кобринської й Олени Пчілки (Ольги Косачевої) альманаху «Перший Вінок», мимо суперечних поглядів редакторок, зєднали ся письменниці¹⁾ всіх українських земель (крім закарпатської України).

Кобринська напечатала там оповідане «Пані Шуминська», в котрім вивела попадю давних часів і давних поглядів з її споминами про минуле та виявила справлішні радикальні погляди, а в оповіданю «Ядзя і Катруся» зобразила жите жінчини із середньої верстви суспільства (учительки, жінки і доньки сьвященника та селянки) у відносинах до двора. В змаганю до суспільної рівності уявляє собі одначе Кобринська «поступ якоюсь невгомною, неперепертою, все руйнуючою силою, котра перше мусить все зруйнувати, поки що поставить».

Коли придніпрянські письменниці, як М. Вовчок, Ганна Барвінок у своїх писанях порушували загально-людські питання ще в 60-их рр., то Кобринська намагала ся заснованем «Товариства руських женщин», своїми писаннями і відчитами на жіночих зїздах, як вона висловила ся, «отрясти жіноцтво від впливу вже пережитих напрямів і завести его на живий реальний шлях». Одначе вона не поставила яєно і виразно так важного, особливо з оглядом на відносини наддністрянської України національного питання, котре бажала неозначеним близше способом зєдинити з радикалізмом, а єство національності бачила тільки в українській мові.

В своїх писаннях, котрим не достає мистецького видінчення, не могла визволити ся зпід переможного впливу польської мови, що відблв ся в складї, зворотах і висловах.

41. Змаганя до полагоди взаїмних відносин між рідними національними й європейськими суспільними струями.

Українські письменники 80-их рр. XIX ст. зустрінули ся в змаганях до розвитку і поступу українського народу

¹⁾ Окрім Н. Кобринської вступили тут: поетка Юлія Шнайдер (Уляна Кравченко), Климентія Попович (Боярська), Олеся Бажанська

з двома основними питаннями. З одного боку яскраві приклади винародовлювання вказували на потребу безпеки рідного, національного побуту, а з другого матеріальний занепад широких верств вимагав у викликаній тими обставинами суспільній боротьбі основної перебудови суспільного ладу і праці для народу на основі придбань західно-європейських поступових думок. Проти письменників-народовців підношено докори, що вони переняли ся вузким, місцевим патріотизмом і націоналізмом, а не мають зрозуміння загально-європейських ідей суспільного ладу і поступу. В другій половині 70-их і в першій 80 их рр. під впливом Драгоманова і поступової частини російського суспільства, перенятого західно-європейськими радикальними думками, деякі визначні українські письменники звертають ся в літературі до суспільно-радикального напрямку, інші навпаки намагають ся придбання поступових суспільних європейських думок погодити із суспільно-національним напрямом.

Ольга Косачева, (ур. 1852 р. в Гадячі), відома загально під прибраним іменем Олени Пчілки, сестра М. Драгоманова, придержує ся в своїх писаннях суспільно-національного напрямку і розвиває в тім напрямі живу діяльність. Вихована, як взагалі дочки тодішнього українського панства у „взірцевім пансіоні“ в Києві, познайомила ся під впливом брата з поступовим рухом київського студентства і стала українською письменницею під впливом Михайла Старицького.

У Києві видала «Українській народній орнаментъ» (1876), «Переклади з Н. Гоголя» і побутовий жарт для театру Полтавки Милорадовичевої «Суджена не огуджена» та переклади віршів «Українським дітям». Кермуючи ся поглядом, що українська письменність не є тільки простонародною, як дехто між Українцями думав, але що вона проявляє справжній літературний напрям, печатала свої писання у всяких видавництвах надністрянської і надпрутьської України і видавала в Києві часопись «Рідний Край». В своїх писаннях, навіяних щирою жіночою чутливістю, людяними поглядами і ясным світоглядом та потічним хистом, вказувала українському суспільству на се, що «без культури, без розуму, без світла доброго братського почування і людської любови у всіх станах, без національного самопізнання, поваги до себе й другого — нічого не буде».

(Озаркевичева). Ольга Левицька, Сидора Навроцька, Михайлина Рошкевичівна, Анна Павлик, Катерина Павлик (Довбенчукова) і Софія Окуневська, а з Придніпрянщини крім О. Пчілки і її доньки Лесі Українки, Людмила Старіцька, Ганна Барвінок і Дніпрова Чайка.

Сей національний напрям О. Пчілки і змагане до національного освідомлення українського суспільства проявляє ся найкраще в поемі «Козачка Олена». В ній вона живописує постать дівчини-патріотки Олени з часів гетьмана Дорошенка, як вона свому лютому Василю, хоч він одружив ся з иншою, принесла на прощане, коли вибирав ся в похід, мережану хусточку, приготовану на весіле і віддала ему із словами: «Нехай здасть ся та хустиночка не на те, щоб гнить, а для слави козацької сідельце укрить!» та крім того сказала ему: «Не кляла я тебе за тую у кохані зраду, а клясти му, як зостанеш ся у війська позаду». Коли Василь поляг, а перед тим вмерла его жінка, лишивши сінка-спротятко, Олена заняла ся его вихованем.

І в інших творах, в оповіданнях „За правдою“, „Товаришки“, „Світло правди й любови“ Ол. Пчілка кладе основою питаня національности й космополітизму і зазначає, що національність не повинна обмежувати ся самою простонародністю, але обіймати всі обсяги народного життя та розвивати на народній основі нові придбаня.

Дівчина Надєжда йде «За правдою» і з глибокою вражливостю до всякої неправди «шукає правди», до чого потрібне ясне розумінє тісного спорідненя з українським народом, чого не відчувала частина української освіченої молодежи. І тому Ол. Пчілка зображає в оповіданю «Товаришки» Українку Любу Калитовську з дрібного полтавського паньства, виховану в пансіоні, котрої навіть «Енеїда» і «Кобзар» не довели до ясного почуття національної свідомости. Тільки молодий студент Бучинський оповіданнями про змаганя освіченої верстви в надністрянській Україні зумів розбудити глибоку свідомість у Люби, котра стала лікаркою на селі і несла пораду бідному народови. — Оповіданє «Світло правди й любови» навіяне горячою любовю до низших верств, але й щирим національним патріотизмом.

Олена Пчілка здобула собі в українським суспільстві сю велику заслугу, що ясно, виразно і рішучо поставила в своїй публіцистичній діяльності і в своїх творах національне питанє та его значіне для самостійного культурного розвитку українського народу, а погляди про українську мову й літературу висловила в своїй автобіографії (в „Зорі“ 1888) і в передньому слові до „Перекладів Ч. Гоголя“ (1881).

Указ з 1876 р. поставив перед очи українського суспільства всю грозу тих змагань і тоді стали ясними Шевченкові слова: „Я на сторожі коло їх поставлю слово“. Годі зрозуміла українська інтелігенція велику вагу і мови

і народности, а вартовим сих „народних сьвятощів“ являє ся невтомний борець у виданях наддністрянської і надпрутської України (в „Зорі“, в „Сьвітї“, в поновленій „Правді“ та в „Буковині“ і т. п.) Борис Грінченко (з прибраними іменами Іван Перекотиполе, Василь Чайченко, Вартовий). Правда, що указ не вспів убити українського духа і на Придніпрянщині, появляють ся богаті змістом та цінні збірники М. Старицького „Рада“ (1883, 1884), а довкола „Кіев. Старины“ (1882), видаваної спершу виключно московською мовою, стає ціла громада українських учених до діла. Щирим українським зерном Придніпрянщї засївають наддністрянські і надпрутські ниви, а в першій ряді між тими невсипучими сївачами поруч старих шестидесятників стоїть яко справдішній вартовий: Борис Грінченко (1863—1910). Хоч він вийшов з дрібної панської змосковщеної семі в Харківщині, став під впливом „Кобзаря“ відразу українським народовцем і почав писати українською мовою. Він зрозумів вагу національної сьвідомости, але за розповсюджуванє її був приневолений залишити довершенє наук і перебивати ся в житю то канцелярською писаниною, то опісля народним учительованєм, поки не віддав усіх своїх сил українському письменству в Києві, і передчасно закінчив не довговічне своє жите¹⁾ (1910 р.). Там розвинув він широко український прапор і поміж молодим поколінням письменників 80-их рр. шириною своєї діяльности, богатством творів і ріжнородністю йшов він навзаводи з Кулішем і Кониським та за їх приводом піддержував сьміливо і з великим завзятем взаємини з наддністрянською і надпрутською Україною. Він усіх кличе „До праці“:

»Праця єдина з недолі нас вирве:
 »Нумо до праці, брати!
 Годі лякатись! На діло сьвятее
 Сьміло ми будемо йти«.

Всі єго поетичні твори навіяні горячою любовю рідного краю і народу. В „Піснї“ взиває Грінченко:

»Гей братя, із-нову
 За Русь-Україну

¹⁾ Умер в Оспедалето, в Італії, куди виїхав лічити ся, а похоронений у Києві.

Свій стяг підіймайте!
Терпіль до загину.»

І се не були пусті слова й оклики. Він усею своєю невтомною діяльністю, та своїми різнородними писаннями зложив доказ незвичайної посвяти і зрозуміння праці для народу. Єго „Хлібороб“ се справдішній, вірний образ українського народу, та й самого поета; але хоч був свідомий того, що може не доведеться йому користуватись своєю невтомною роботою, то відразу бачить він у тім, що:

»Мої діти зберуть урожай...
Усьому наступає свій край:
Він прийшов і мені: в домовину
Я іду і на віки спочину. —
Мої діти зберуть урожай!«

Перенятий до глибини душі горячими почуваннями національними, любовю України, не забуває Грінченко прибитих злиднями і тяжкими суспільними обставинами вбогих братів-селян.

Як Олена Пчілка, так і Грінченко вважає своєю повинністю берегти й розвивати свою національність, але й користуватися добутками поступових європейських змагань. Для того на головній ниві своєї діяльності, в оповіданнях і повістях, виводить побутові картини з народного життя і зачіпає національні і суспільні питання, розглядає відносини націоналізму до соціалізму.

В дрібних оповіданнях, особливо з дитячого життя, дає нам автор (н. пр. в «Олесеї») на основі легенди про напад Татар тип українського патріотизму і саможертви за рідний край, хоч не конче можливий у реальній дійсності, або (в «Сестриці Галі») з романтичною закруткою зображений тип родивної любові. В оповіданнях «Зустріч» і «Байда» доторкує ся Грінченко національного питання, вводить розмови про українство і зображає переміни українських демократів у матеріялістів та відступників національної ідеї під впливом західно-європейських радикальних і матеріялістичних думок. Побіч цих оповідань відносять ся до національного питання дві великі повісті Грінченка «Соняшний промінь», котрої провідною думкою є національно-просвітні змагання Українців і «На розмутті», в котрій автор, придержуючись реального напрямку, намагав ся перевести думку, що ідею націоналізму можна погодити з ширшою ідеєю людскости. Переміна ідеалізму і реалізму серед молодіжи в тодішній Росії в матеріялізм або байдужність для української справи в старших літах, се проява доволі часта, бо менше культурний організм не в силі видер-

жати довго якунебудь культурну думку. За ідеальні змагання брала ся там молодіж звичайно вельми крайно або абстрактно, не звертаючи бачности на практичні обставини і потреби життя, а коли перші проби сих змагань не повели ся, опускала руки, ставала байдужною і тратила віру навіть у саму ідею, або попадала в російські революційні організації. Сі прояви відбили ся своїм впливом і на українськім суспільстві, серед котрого зустрічаємо також і неясне, невразне, непрактичне, і часто романтичне поставлене українського національного питання. Задля того являють ся в повістях Грінченка такі постати як Марко Бравченко (в «Сонянім Проміні»), що деклямує патріотичні фрази, або такі неприродні постати, як медик Денис Гайденко («На Розпутті»), що літом стає мужиком і ходить за плугом, а зимою є учителем у сільській школі, лікарем, антикарем і т. п.

Грінченко писав також драми і комедії, котрими бажав освідомлювати в національнім напрямі українське суспільство. Одначе ідейність сих творів виходить на шкоду мистецькій правді і реалізму. В драмі «Ясні зорі» дає поет історичний образ з XVII ст., в комедії «Нахмарило» виводить постать щирого народовця-учителя, драма «За батька» представляє кроваву шмсту з доби перед Хмельничною, в драмі «Серед бурі» відносить ся він до часів Руїни, а в драмі «Арсен Яворенко» виводить постать провідника нових ідей. При всіх недостахах роблять драми Грінченка своїм поучним живлом сильне вражінє на широкі верстви і надають ся особливо до народних театрів.

Окрім белетристичних творів видавав Грінченко чимало книжечок для дітей і для всенародної просьвіти, педагогічних, критичних, історично-літературних, язикових, етнографічних і т. п. розвідок та збірників з українознавства. Перекладав також твори Шілера, Гете, Гайне, Ібзена, і видав 4-томовий Словар української мови.

Літературне становище Грінченка. Твори Грінченка збогатили найновійше українське письменство, а немала заслуга єго і в тім, що популярними українськими книжечками причинив ся до розповсюдненя просьвіти в широких верствах українського суспільства на Придніпрянщині, в чім вельми пособляла тим змаганням єго дружина під прибраним іменем Марії Загірної, а повісти єго причинили ся до проясненя і поглибленя національної ідеї серед української інтелігенції. Многосторонною діяльністю і літературною та науковою працею здобув собі Грінченко місце в перших рядах поміж українськими письменниками. Окрім того в самім труднім часі визначив ся він яко громадський діяч невисипучою роботою, стояв яко „Вартовий“ (прибране ім'я єго в „Листах з наддніпрянської України“, в „Бу-

ковині“) на шляху діяльної любови рідного краю, кликав до праці для рідного народу і виявляв непохитну вдачу, велику силу духа та сильну віру в себе й своє діло в глибокім почуттю повинности праці для свого народу.

Трохим Зінківський (1861—1891), з селянської родини, приятель Бориса Грінченка, станув відразу на становищі свідомого українства, дарма що по скінченню військово-правничої Академії якийсь час служив у війську. В своїх писаннях („Молода Україна, її становище й шлях“, „Національне питанє в Росії“, „Шевченко в світлі європейської критики“ й ин., підписуваних прибраним іменем **Звїдочота** або **Певного**, постановив він рішучо і виразно нові задачі свідомого українського громадянства замість неясного етнографічно-культурного українофільства. „Вповаючи на великі духовні сили нашого народу, закінчив він свою розвідку про Шевченка, нам дітям сього народу гим менш треба руки покладати й спати. Українська інтелігенція — се її неспокутуємий гріх і злочинство — завсігди була дбателька задля „отечества чужого“, завсігди зрікалась своєї батьківщини. Через те й не можемо бути путящими людьми. Щоби бути дітьми гідними памяти батька Гараса, нам треба пильно і богацько працювати попереду над самим собою, щоби відшукати загублені моральні звязки наші з нашим народом, — випрацюємо їх, — тоді знатимемо, що нам робити й кудою йти“.

В »Малюнках справжнього життя«, Зінківський доторкнув ся життя бідолашнього садата, а в »Моншер-кочаче« з гумором живописав реальними красками військову потать офіціра. Алегоричне різдяне оповіданє »Кудою йти«, написанє з теплим релігійним чутєм і глибокою любовю батьківщини, мистецьким хистом, чудовою милозвучною мовою. Молодий римський легіонар, Германець з часів Августа, пізнав на видні в Коїзеї в глядіяторах синів вільної Германії і дійшов до почуття воеї національної свідомости. — Передчасна смерть не дала єго талантови дійти до повного процвиту.

Іван Манжура (1851—1893), вельми заслужений етнограф, добув собі, поетичними творами признанє такого знавця країнського письменства, як проф. Потєбня. Сьпівець степу широколаного“ живописував він єго „красу розкішу“, як у нїм зїмовники ховались від Ординців, чумаки від-

почивали і славне січове братство ледачому султанови за-спати не давало“.

Нашадок убогої ремісничої семі з Харківщини, Манжура поселив ся на селі в Катеринославщині, щоби своїм ветеринарським знанєм йти в підмогу народови, з котрим зійшов ся близко і жив з ним одним житєм. Зійшовши за рано із сьвіта, полишив він небогату поетичну спадщину, що визначає ся мистецькою обрібкою, гарною мовою, знанєм народного духа і побуту та людяним поглядом.

Дмитро Маркович (ур. 1848 в Полтаві), се другий живописець степової України й її побуту, котрому судова служба дала нагоду до помічуваня народного бідованя, що вкупі з духовою темнотою налягло важким тягарем на селянстві і послужило основою до его сумовитих оповідань. Се образи народного лиха, живописані яскравими красками, а їх основою визиск народних сил, здирства глитаїв, знущаня над убогими людьми волосних урядників і їх обманьства в спілці з глитаями. Крім того причиною бідованя буває „голод у селі — страшне слово!“.

Коли Степан, одинока надія вдови Ганни, не приніс грошей, зароблених у наймах, бо господар відправив его з нічим, веде вона за порадою сусідки свою 12-літну донечку у найми на сусідний хутір, але утомлена дівчина в степу захоплена хуртовиною замерзла, поки мати покликала людей із села на поміч («У найми»).

Подібна трагедія лучила ся (в оповіданю «Шматок») голодному й перемерзлому підпасичеву-пастухови, що відбив ся від чабанів овечої отари, так що вранці найшли его задубілим. У звязку з убожеством і тяжкою працею виникає нове народне лихо — піянство, коли з тим лучить ся обманьство шинкаря. Панас Музика (в оповіданю «Невдалиця») хоче поданем осьвіти синові видобути ся з того лиха. Але й у тім невеселім житю бажає він стерти сльозину на віях своєї любої жінки Горшниц, купуючи їй хустку за свою улюблену скрипку, одиноку втіху, в душі музика-мистець. Се постать вельми симпатична, неспосібна до пімсти навіть на своїх ворогах, що довели его до злиднів, в біді ратує Хайку від наглої смерти в почуваню любови ближнього.

В оповіданю «Бразиліяни» зображає злидні, що женуть селянина з рідної хати в найми, на заробітки або й на переселене в сьвіт за очі до Бразилії.

Все те надає оповіданям Марковича сумне знамя і тільки денде проявляють ся у покривджених і знеможених людей красші почуваня, що наче ясні зорі розсипані на темному небі сяють лагідним сьвітлом, і своєю красою до-

водять до справдішнього геройства та становлять окрасу єго писань, націхованих реалізмом, головною їх прикметою, доведеною до високого розвитку. Огріті глибиною чутя і справдішньою любовю, сі образи з буденного житя роблять своєю драматичністю незвичайне вражіє і до глибини зворушують душу читача. Переняті не зневірою, а радше тихим смутком, подекуди іскоркою гумору, сі оповіданя зображають нові явища селянського житя, яких ще не доторкувало ся наше письменство і своїм реалізмом, правдивостю живописаня, щирою любовю людини і докладним знанєм житя становлять цінне придбанє та запевняють почесне місце в літературі єго писаням, печатаним і в галицьких видавництвах, та й єго збірці п. з. „По селах та хуторах“ (Київ 1908).

Сучасно із згаданими в горі белетристами здобув собі великі заслуги в історії українського письменства **Михайло Комар** (1844—1913), нотар в Одесі, не тільки цінними популярними розвідками, але головно бібліографічними покажчиками, замітками й оглядами в ріжних виданях, іменно про І. Котляревського, Шевченка й ин. Крім того видав він „Бібліографічний покажчик нової української літератури“ (1883), „Українська драматургія (1906) і „Словарь російсько-український“ (4 томи).

На иншій ниві лишив по собі вельми цінні праці **Петро Ніщинський** (1832—1896), син дяка з Київщини, що й сам був якийсь час дяком при церкві в Атенах. Там скінчив університет, здобув добре знанє грецької мови, учителював опісля по гімназіях на Придніпряньщині та поклав великі заслуги взірцевими перекладами Гомерової Одисеї й Іліяди (під прибраним іменем Петра Байди) й Софоклевої Антигони. Богато самостійних єго творів остало в рукописи. Ніщинський здобув собі також яко мистець-музик славу й на сім полі між иншими вельми популярною музичною інтермедією „Вечерниця“. Своїми перекладами зложив він поруч инших певний доказ, що українська мова й література спосібна вийти поза межі „домашнього обиходу“ і стати поруч літератур культурних народів. — Для прикладу наводимо тут з „Антигони“ — Хор:

»...Розумнійший між тварами Бога
І вдатний до всего й на все чоловік:

Та ба! він сьогодні спішить, кілька мога,
 До честі, а завтра в багні весь поник!...
 Сьогодні він віри і царства шльнує,
 І мудрі закони на них видає;
 А завтра, нікчемний, геть все поруйнує,
 Збагнуть, занехаїть, потопче, побе!
 Но злого такого, як боги, так люде
 Цурають ся завше, і гине він сам:
 Такому не має, не було й не буде
 Добра ніякого ні тут, ані там!»

42. Оживленє письменського руху в наддністрянській і придніпрянській Україні у 80-их рр.

Указ з 1876 р. не тільки не вспів згнобити українського духа і слова, але навпаки додав деяким придніпрянським письменникам ще більше бадьорости і завзятя до письменської праці. Знаменним доказом сего стає така подія, що Борис Грінченко задля заборони печатаня українських книжок для шкільних потреб споруджені ним учебники переписував печатними буквами, щоби ученикам подавати осьвіту в рідній мові. Засуджене на мовчаливість українське слово на Придніпряньщині найшло собі захист і пристановище у наддністрянській Україні і наслідком того у 80-их рр. зміцнили ся і поглибили взаємини з Придніпряньщиною, поширили загально-український літературний рух, в котрім наддністрянська Україна висунула ся знов на передове місце. Тут поруч придніпрянських письменників, котрих твори являють ся у галицьких і буковинських виданях, виступають нові письменники, що осьвітлюють народний побут та відносини й положенє широких верств суспільних та намагають ся реальний напрям погодити з просьвітно-національними ідеалами.

Осип Маковей (ур. 1867 в Яворові) з міщанської семі, директор учит. семинарії в Заліщиках, окрім поезій (вперше напечатаних 1885 р.) написав чимало оповідань, новель і повістей.

Він живописував не тільки селянське житє, але звернув ся головню до міщанського житя і в оповіданю »Клопоти Савчихи« зобразив змаганя міщанських верств до висшої осьвіти (щоби Михась Савчихи скінчив якусь школу та не оставав при батьківським ремеслі); дав вірний образ вояцького житя в »Офермі«, (назва неповоротливого вояка); в оповіданю »Весняні бурі«

подав картину внутрішньої боротьби гімназіста під впливом західно-європейських соціально-демократичних струй, мимо котрих він таки позбуває ся зневіри і сумнівів що до правдивої релігійної науки; в повісти більших розмірів »Залісе« подає образи вічних матеріальних клопотів і журби за необезпечену родшу українського духовенства в Наддністрянщині, а в »Ярошенку« дає нам історичну повість з часів Хотинської війни з вельчною постатю Конашевича-Сагайдачного.

Хоч Маковей доторкує ся нераз також болючих сторін суспільного і народного житя, не пробиває ся у него ніде безнадійність і зневіра, але цікавим, живим, погідним і легким способом оповідання, головно в невеликих побутових образках, уміє реально вивести сьвітлі і темні обставини нашого народного житя, а многі єго мистецькі картини написані із справдішним, щирим гумором („Наші знакомі“)¹⁾. — Окрім того й естетично-критичними розвідками з обсягу історії українського письменства збогатив Маковей нашу літературно-наукову ниву, а між ними видав обемисту, вельми цінну й основну „Житєпись Ос. Ю. Федьковича“ (1911), в котрій на основі єго творів і переписки осьвітлив величну, а доси так мало зрозумілу для суспільства постать одного з найбільших наших поетів.

Тимотей Бордуляк (ур. 1863) з селянської семі в Брідщині, сьвященик у Тернопільщині, веде нас подібно у своїх звичайним ладом написаних оповіданнях між селян з їх радощами і важкою працею та нуждою, котру він сам глибоко відчуває, виявляє і сьвітлі сторони навіть найбільш ледачих людей, що по довгих літях доходять до отями.

З погідним гумором живописує Бордуляк, мимо злиденного житя селян, їх побут, вдоволене бідних діттих, що довгий час »не виділи ложки молока« (в оповіданю »Дай Боже здоровля короіві«), радість малої робітниці Парані, що могла із старшими жати в полі (в оповіданю »Перший раз«), або виводить сумний і яскравий образ (в оповіданю »Бідний жидок Ратиця«), викликаний щирим і теплим для него спочуванем задля єго страшного бідованя. Звертаючись також до оброблюваних Франком бразилійських тем (»Ось куди ми підемо небого«, »Бузьки«, »Іван Бразилієць«), подає сумний образ бразилійського нещастя і знищення надій на красшу будучину і щасливіше жите на далекій чужині. В оповіданнях являє ся Бордуляк реалістом

¹⁾ Щирим гумором і легкою іронією визначають ся також сатиричні поеми „Подорож до Кнева“ і „Ревун“,

з тихою, спокійною і зрівноваженою поетичною вдачею, що відблала ся ясним і спокійним живописанем у его творах.

Богдан Лепкий (ур. 1872 р.), син сьвященика-поета з Бережанщини, відомого під прибраним іменем Марко Мурава, гімназ. професор, збогатив письменську ниву вельми ніжними, переважно ліричними поезіями й оповіданнями, повитими сумом й тугою, як тужлива пісня подільська. Він мав доволі нагоди придивити ся зблизка селянському життю і горю, спричиненому звичайно безпросьвітністю.

Він живописує у своїх творах якраз умову темноту селян, їх забобонність і неохоту до просьвіти, до читальні і часопису, до нових поглядів («В глухім куті»), проти чого виступають у нерівній боротьбі розумні одиниці, котрих порад і щирих поривів загал не розуміє («Іван Медвідь»). Основою своїх оповідань кладе він звичайно народно-господарське положене селян, ріжнщи між нуждарями і багатирями, або невідрадни відносини нещасного подружа («Кара»), гірке бідоване з нелюбим чоловіком («Настя») і жаль над спиртською долею («Мати»). Але сими сумними оповіданнями, призначеними головно до популярних видань, намагав ся автор неперечно вплинути на поправу тих невідрадних відносин, зображених ним з великою ніжністю і спочуванем для того горя наших селян. Житє самого поета не без горя і важкої боротьби, витиснуло таке сумне пятно на его творах: одначе в них деколи також, як соняшний промінь зза хмар, блисне щирий гумор (як в «Оповіданю дяка»), що думав держати ся панських звичаїв і справив собі сурдут, але після сьмішної пригоди вернув до селянської свити, або в оповіданю «На послухане до Відня», нав'язанім сьміхом і горем, в котрім легковірний мужик, в надії найти поміч у своїй біді, став жертвою проворного обманця.

Андрій Чайковський (ур. 1857) з семі т. зв. „ходачкової шляхти“ в Самбірщині, адвокат в Коломиї, осьвітлює вельми правдиво і нераз з гумором житєві відносини сеї верстви суспільства, (хоч перед ним і Франко та Ковалів в оповіданнях, а Григорій Цеглинський в комедії живописували образи з житя сеї суспільної верстви), котра намагає ся виріжнити пихою і бундючністю від селян.

В «Олюнці» бачимо сумну долю спроти-дівчини, що із значною спадщиною по родичах попала в опіку ненаситної ходачкової шляхти, жадібної землі. «В чужім гнізді» бажав Чайковський вказати шкідливий вплив двора (чужого гнізда) на шляхотську дитину, випещену в дворі, що опісля була приневолена вертати у відносини сільської «ходачкової шляхти». В «Образі гонору» живописує автор причини зубожєня селян, до чого доводить їх привичка до правованя і визиск покутних писарів та лихварів,

а в оповіданню «Бразилійський рай» намагає ся подати осторогу селянам перед переселюванем і сумними его звичайно наслідкам. В прегарнім оповіданню «З ласки родниці» умів Чайковський, відмінно від «Перехрестних стежок» Франка (де бачимо тільки одні майже наміри), подати образ діяльности додатної, витревалой, з повним пожертвованем для гарної ціли і то поперед усього в найближшій крузі ділання головної особи, до якого чоловік є призваний і обовязаний (як у Шевченковій «Наймичці»). Крім того писав оповідання історичні для молодежи й народу¹⁾. — З воєнного походу на Босну, котрого був учасником, подає Чайковський «Спомини з перед 10 літ» і живописує живо і правдиво з почуваннями глибокого трагізму сумні вражіння братовбійчої війни з тамошнім словянським племенем. Ся війна дала тему так похожу на події великої світової війни до гарної поеми его ровеснякови **Володимирови Маслякови** (ур. 1858 р.) гімназ. професорови у Львові, п. з. «Вдовиченко». Іде він на поклик у похід,

»Бо у Босні над рікою	Щироруське, мов соколи.
Став брат брата воювати,	У сім війську син вдовци
По одному ріки боці	Тулив щирю слезу в оці...
Стали діти слави й волі,	Голос правди в серцю кличе:
А по другім стало військо	— »Не бий брата по тім боці!«

Колиж почав ся бій кровавий, вдовиченко:

»Згадав матір раз останній
Згадав руську верховину.
Село еще згадав рідне..
Похрестившись, багнечайку
Застромив в широкі груди.»

І в смертельних болях кликав:

»Ненько! Менче гріху буде
За кров власну свого серця,
Чим за кровцю Славянина:
Чим за рани сина волі,
За смерть мого побратима!«

Після довгої мовчанки Масляк, котрий виявив уже в перших творах поетичний талант, відозвав ся недавно і на події сучасної світової війни новою збіркою поетичних творів, між котрими зобразив також смерть „сокола одинокого, що поляг у бою кервавім. („Там у балці при дорозі“).

Григорій Цеглинський (прибр. імя Григорій Григорієвич) (1853—1916), б. директор української гімназії в Перемишлі,

¹⁾ Тепер звернув ся А. Чайковський на ниву історичного повістярства.

про котрого найвидатнійшу комедію згадано в горі, оживив своїми комедіями народний театр.

Комедія »На добродійні цілці«, похожа радше на сатпору, мала метою критику світогляду тодішньої великоміської інтелігенції і невідповідного напрями її образования. Комічна картина »Тато на заручинах« зображає, як сватане багатого міщанського сина Осипа Простогуба з донькою обдовженого підпанка не дійшло до путя через простий мужицький кожух Осипового батька і таким способом міщанська родина не попала в нещасте й деморалізацію. Комедією »Соколикки« намагався автор відвернути пристарковатих соколиків від нерозумного безжennого життя, а в комедії »Лихий день« подав вірний і живий образ виборчої агітації по наших містах. Взагалі Цеглинський і в інших драматичних творах, (»Торговля жемчугами«, »Аргонавти« й ин.) звичайні обставини житеві уміє зобразити реально і зробити їх займивими, а живе дійство осіб і вірна їх характеристика додавали стійности его творам, хоч декуди не міг устерегти ся нахилу до пересади в сьміхотворнім напрямі.

Покоління письменників 80-их рр. засіяло особливо поетичну ниву гарними цвітами, а деякі своєю творчістю заняли визначні місця в історії українського письменства, яко представники різних родів української поезії. Окрім згаданих уже в горі поетів виступає **Василь Щурат** (ур. 1871 р.), гімназ. професор у Львові, з дрібними поетичними творами, розсіяними в різних видавництвах, що опісля появили ся в обновленім виді в збірнику п. з. »Вибір пісень«. Сей дійсний вибір з ліричної творчости дає нам образ его поетичного таланту. В тих піснях виявляє поет почування свого серця і краси природи, навіяної милими пахощами. Нема в них яскравої пристрасти, глибокого зворушення, тільки ніжне тремтінє зливає ся в найкрасшу гармонію мельодійних звуків, які несуть ся понад печалями сего життя. Ніжними почуваннями для природи навіяні всі ті пісні, в них відсвічує ся »майський день«, »весняний промінь сонця«, »блискавка темної ночі«, »вечірний час«, »рожевий сьвіт на небі«, всюди чути подих запаху цвітів, »піль Поділя«, куди лине серце і дума поета:

»Мое серце не тут, моя дума не тут!
Вони ген на Поділї, над Збручем:
Дума лине орлом, серце рветь ся притьмом,
На лани сном сповиті могучим.
Доки шасте твоє, рідний краю, є сном,

Мое серце і дума над Збручем.
Ген подільські лани, плодотворні лани,
Джерело мого смутку і суму!
Йдуть за море по хліб ваші рідні сини,
Яж до вас мою скорбну шлю думу,
Там блукає вона і шукає тих сліз,
Що заблисли на божім коверци,
Що зростили стежки всі й кождіський покіс
І труїть мов отрутою серце«. (»Луна з Поділя«).

Окремий відділ сих пісень у збірничку творять пісні п. з. „На арфі пророків“ і „Евангельські мотиви“, що впроваджують нас на ниву релігійної поезії (В. Щурат видав також Молитовник у віршованій формі, гарну легенду п. з. „Зарваниця“ й ин.), а в „Історичних піснях“ подав поетичні картини з нашої минувшини. Всі ті пісні визначають ся старанною обрібкою, гарною, ядерною, милозвучною мовою і пливають „подібно до лісового криничного жерельця, що срібlistою стяжкою веть ся поміж струнками буками й задумливими дубами та тихо розмовляє з синіми незабудьками й дзвінками“.

В. Щурат станув також поруч інших українських поетів, що присвоїли нашому письменству чимало найчільніших творів всесвітної поезії, і подав гарні переклади з німецької мови („Тангайзер“), приладив переклад „Нібелюнгів“, з французької мови переложив „Пісні про Ролянда“, „Горацієві оди“ і багато інших європейських творів¹⁾, а також видав взірцевий переклад „Слова о полку Ігоревім“ на основі критично справленого тексту. — Окрім того збогатив наше письменство вельми цінними „Літературними начерками“, а в „Записках Наук. Товариства ім. Шевченка“ і в окремих виданях подав між іншими цілу низку розвідок до пояснення літературної творчости Шевченка і нашого культурного життя.

Павло Грабовський (прибр. імя Граб, 1864—1902) записаний кровавими буквами в українській мартирольогії. За горячу любов України, посуджуваний о приналежність до народного сторонництва, а відтак о написанє в 1889 р. про-

¹⁾ Поезія XIX в. Ч. I. 1903 містить переклади з французької, румунської й італійської мови.

тесту проти російського правительства, засуджений на втрату горожанських прав, засланий на Сибір у якутські тундри, загиб там мученичою смертю. Більш десяти літ страшне засланє неначе молотом виковувало єго поетичний талант і викликало трогоючі, глибоко сумовиті звуки, що гомонять важким риданєм у піснях і думках. В небогатій спадщині поетичній (в двох збірниках п. з. „Пролісок“ 1894 і „З півночи“ 1896, всього около двох сотень творів) осьпівує не тільки своє бідолашне житє, свої думки й почуваня, але й горячу любов рідного краю і народу, якою з далекої, непривітної чужини палало єго серце. Одначе ся любов з рівною силою виявляє ся в єго творах і до всіх взагалі поневолених і гноблених яко вплив того важкого стражданя душевного, яке переживав він до останних хвиль мученичого житя. Всі єго пісні — се „ціла трагедія невольника, що рветь ся до житя і роботи, паде і піднімає ся, других накликає до праці для людей і сам на собі показує наслідки самоти на чужині та в неволі, що переходить цілу скалю почувань: від найвисшого одушевленя аж до крайного песимізму“. Одначе й серед найтяжшої зневіри не затрачує поет рівноваги, хоч які переживав стражданя, не погнув ся він і не зійшов на манівці, бо вірив у побіду правди:

Хай темніють видноколи,
Хай страшнійш гримлять гromі, —
Не зверну я в бік ніколи,
Не піддам ся силі тьми.
Збережу я віру сьвітлу,
Не зречусь надій сьвятих,
Не хляти мусь по вітру
Раз до сих, а раз до тих.
Знаю, згине все погане,
Не подужа зло добра:
Рід людський за правду, встане,
Хоч неправді й потура«.

Хоч тюремні думки Грабовського „З півночи“ визначають ся великою силою поетичною, то проте й особисті вірші дишуть справдішньою поезією, навіяні глибоким чутєм та й що до форми вони справді мистецькі. В молодечих літах попав поет на засланє і там помер, не бачивши вже України, а проте мова єго творів чиста й милозвучна, як се найкрасше пізнати по перекладах („З чужого

поля“ 1895, „Доля“ 1897) з чужих європейських поетів, так що єго можна поставити поруч В. Щурата й інших в горі згаданих головних перекладчиків, котрі виказали здібність української мови до найвисшого розвитку. В Грабовськім втратило передчасно наше письменство визначного і талановитого поета-громадянина.

Володимир Самійленко (ур. 1864 в Сорочинцях в Полтавщині) довів поміж поетами 80-их рр. до найвисшого мистецтва в своїх творах, підписуваних звичайно прибраним іменем **Сивенький**. Вже підчас побуту в київськім університеті, де головно займав ся класичними і західно-європейськими мовами, високо цінили єго визначний поетичний талант. Проживши якийсь час на ріжних становищах, опинив ся він співробітником українських видавництв, де в печатаних там творах виступив від разу готовий, вироблений єго талант і де виявили ся головні прикмети єго душі: поважна задумчивість у справдішних перлинах ліричних творів і в сатирах заправлених влучним та щирим українським гумором, що неначе усміхає ся крізь сльози. Всі єго поезії неначе виточені, написані чудовою, дзвінкою мовою, викінчені в усіх подробицях, як найгарнійша українська мережка, а з кожного твору пливе сьвіжа нова думка з глибини наболілої народним горем щирої української душі. Своєю поважною і не їдкою сатирою заповонив він серця українського суспільства і виявив глибоке знанє душі Українця і російського чиновництва. Бистрим зором зумів він не тільки підглянути недомаганя нашого народного житя і зіпсутє чиновництва, але й легкою іронією і невимушеним гумором вжалив там, де було треба, так що єго сатиричні твори викликають усміх на устах, а в серці розбуджують глибокий біль і поважну задуму.

Єго українська патріотична дума «На печи» патріота, що «пролежав цілий вік на печи», «Горе поета», що єго «поему в лойову вгорнули сьвічку», сатира «Патріота Іван», котрий «тільки що роззявить рота, про народ уже почав» й «працю він шанує дуже» й «сам колісь пристане до роботи — в гаманець», «Патріотична праця», що кінчала ся балаканєм й обіцянками, «Возсоединенний Галічанін — «слуга всерусскої ідеї» здобули єму широку славу серед українського громадянства.

З ніжною іронією і влучним сарказмом живописує Самійленко постать патріота, що на таємних думках обмежує народню

роботу, і з таким щирим гумором картає трусливість запічних патріотів, п'ятує всяке пустомельство там, де треба було дійсною і невсипучою роботи для добра рідного краю і народу.

Самійленко підглянув також сю велику хибу многих патріотів, що забираючись до „патріотичної праці“, вміють широко розправляти про неї високопарними словами і марнують дорогий час на таких розправах та кінчать діло на пустих розмовах і заспокоюють себе:

»Та нічого не журімось,
Що від нас не має діла;
То дарма, аби прихильність
В серці нашому сиділа«.

(»Патріотична праця«.)

Але з глибини душі поета, котрий з таким невимушеним гумором і сарказмом п'ятував недомаганя нашого громадянства, добувають ся горячі почування для долі України і пливуть у єго ліричних піснях струями справдішньої і високої поезії, — се справдішні дорогі перлини, а між ними найдорожша перла, що крізь сьміх у него являє ся, се:

...слъза съвятая,
За нещасний люд прольта«.

(»Найдорожша перлина«.)

„У сумний час“, єго „душа зболіла“ звертає ся до любої постати Христа розп'ятого, перед котрим народ із реготом гукає:

»І знов я згадую тебе, Вкраїно-Мати,
Твою біду, твій вид сумний:
Округ хреста твого, мій краю розп'ятий,
Я чую регіт навісний...«

(»У сумний час«.)

Але сей регіт не порушує поета до сліз. „Вже годі плакати!“ кличе він і з завзятем додає:

»Так сьмійте ся тепер! Але вже близко дні,
Що оживе наш люд забутий,
І ті, що слухають од нас самі пісні,
Почують голос ще нечутий.
І правди сьвіт ясний, якого не було,
Здивована земля побачить,
І сьвітом тим новим гнобителям за зло
Народ великий наш оддячить».

(Так сьмійте ся!)

Окрім справдішних перлин самостійної ліричної і сатиричної поезії, Самійленко до невеликої скарбони ¹⁾ своєї поетичної творчості додав гарні переспіви й переклади з європейських поетів (між тими початок перекладу Дантової „Божественної Комедії“ й „Іліяди“ Гомера).

✓ Ляриса Косачівна Квітка (1872—1913), донька Ольги Косачевої (О. Пчілки), відома під прибраним іменем Лесі Українки, в ліричній поезії українській останніх десятиліть підняла ся до найвисшого настрою. Її лірика щира і глибока, навіяна рішучістю й жаром і таким голосним страшним стоном зболілої душі, якого не було чути на Україні з часів киргизських пісень Тарасових. Вже молоденькою дівчиною починає поетичну діяльність ся незвичайно чутливою ліричною вдачею письменниці, і все жите своє переняла патріотичним чуттям, яке виявилось любов'ю сучасного і споминами минулого. Сим глибоким чуттям було переняте і жите і творчість Лесі Українки — все те віддала вона „Рідному храмови“. Однак сей патріотизм поетки не був романтизмом, виплеканим і натхненним ділами колишніх лицарів, але патріотизмом глибоких переживань людського духа.

Основа її творів звязана з українським життям, здавалося б, тільки мовою, однак в дійсності в її творах відбили ся всі прояви українського громадського життя, всі почування, що хвилювали душу українського народу. В сих творах, в котрих відзиває ся струна громадського життя, звенить вона боєвим покликком за волю і людські права, за найвисші громадські і вселюдські ідеали, за свободу, рівність і братерство всіх людей і виявляє неподужану силу й великі надії на красші часи. Вона розганяє думи і хмари осінні, бо „теперя весна золота“:

«Так я буду крізь сльози сьміятись,
Серед лиха сьпівати пісні.
Без надії так сподіватись.
Буду жити! Геть, думи сумні!»

(»Contra spem spero«)

Але в творах, в котрих проявляють ся її особисті почування, переважає сум і туга, невимовне якесь горе, навіяне

¹⁾ З поезій Володимира Самійленка. Ч. I. Київ 1890. „Україні“ збірник поезій 1885—1906, Львів 1906.

очевидно під впливом її терпіння задля хирного здоровля, що вже змалку підкосило її бідолашне жите.

В початкових творах¹⁾ подає Леся Українка наївним ладом „Дитячі“ помічування: „Літо краснеє минуло“, „Мамо, іде вже зима“, „Тіш ся, дитино“, але й тут блиснув уже її справдішній талант ясним сявом, а в дальших творах, як „Подорож до моря“, бачимо вже прояви сильного, самостійного таланту й мистецтва. В сїм творі придивляє ся поетка дійсному житю, реальним відносинам людського суспільства, в котрих виявляє ся людське горе, і змаганя до свободи й рівности. Тут блиснув талант письменниці в цілій красі і сей твір є справдішним жемчугом її творчости.

»Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листок...
І мчить залізний велитень мене«.

Минаючи Україну й Поділе, прощаєсь поетка:

»Красо України, Подоля!
Розкшнулась мило, недбало!
Здає ся, що з роду недоля,
Що горе тебе не знавало!«

Доїздить відтак до великого, душного міста, а

»Серце прагне бують на просторі!
Бачу здаєка — хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі« — і ось
»...вже сонечко яснее та стало на межі.
Освітило Акерманській турецькій вежі.«

Після побуту над морем кінець подорожі насуває їй спомини:

»І в рідному краю	Прощай, синє море,
Нераз спогадаю	Безкрає, просторе
Часницї єї любі та милі!	Ви горді, вольні хвилі! «

Леся Українка доторкує ся не тільки сучасної дійсности, питань правди і краси, але звертає ся у своїй творчости і до українського історичного житя або сягає в глибину давної старовини, глядаючи там захисту від сумної дій-

¹⁾ „На крилах пісень“ Твори Лесї Українки, Львів 1893., „Відгук п. поезії Л. Українки, Чернівці 1902.

сности. З сего обсягу повстали чудові її драматичні поеми як: „Касандра“, „Одержима“, „У пуші“, „Оргія“ й інші, в котрих відбили ся терпіня українського народу.

В епічних творах, як »Самсон«, написаних на біблійні теми, зображає борця й народолюбця з надлюдською силою, що метить ся і гине за недолю свого люду, в »Шотландській легенді« про Роберта Брюса, в котрій сей герой народних переказів з доби народного занепаду і втрати самостійности, після переходу вельмож на сторону Англичан намагає ся народним повстанєм добути рідному краю свободу і довести свій нарід до визволення, відчуваємо відгомін чогось своєрідного, а притім надію, що нарід, виступивши за свої права в могутім зєдненю всіх сил, доходить успішно до бажаної мети. — В поемі »Давня казка« зображає письменниця відносини між безіменним поетом і гордим графом Бертольдом, що закінчили ся смертю поета у в'язниці, а убиством кривдівця, проти котрого зворушений нарід зірвав ся до бунту; але шмо смерти поета не гине єго ідея, пісня, а розбуджує й ширить дальшу думку про волю.

Байдужність і безсильність волі у важких хвилях народного житя викликає у нашої письменниці різкий докір звернений до суспільства, що воно на великі події має тільки мовчанє, сльози й дитячі мрії, а більш ні на що не стає єму сили. Замітно також, що вся поема написана в легкім, гумористичнім настрою, котрий надає їй високої стійности, а оповіданю оживлення, погідности й принади. — З великим мистецтвом живописує Леся Українка „Кримські спогади“, в котрих єї талант дійшов до повної зрілости, а хоч і тут відбило ся гомоном єї особисте горе і терпіне, то при всім тим вона не попадає в зневіру і вміє в ліричнім настрою задержати предметовість (н. пр. у „Засьпіві“). Єї терпіне і горе не закриває краси природи і розкішних мрій, нав'яних красою кримської природи (н. пр. „Тиша морська“ й ин.).

Як жите Леся Українки не снувало ся довгим пасмом, так і літературна єї спадщина не богата. Але зате, як і сама поетка була окрасою народного українського руху, так і твори єї були й остануть окрасою українського письменства і мають високу стійність. Найкрасші з єї творів ліричні писаня, але й епічні та драматичні твори, в котрих проявляє ся також могуча лірика, мають велику ціху; тільки чиста епіка й драма не входять у обсяг єї таланту.

Поруч Леся Українки поміж громадою поетів під кінець 80-их рр. виступає вельми оригінальною й визначною

появою Агафангел Кримський (ур. 1871 р. з небогатої семі повітового учителя, нащадка татарського виходця з Криму). Кримський відомий учений, професор арабської словесности й історії музулманського сходу в Лазаревськім Інституті в Москві, видав цілу низку наукових розвідок з обсягу свого предмету московською мовою, три частини науково-історичної „Української Граматики“ і чимало історично-літературних, літературно-критичних, язикових й етнографічних розвідок, написаних з великою ерудицією, а при тім вельми займаво, котрими здобув собі передове місце в громаді поважних учених. Та крім наукової ниви, збогаченої основними й ріжносторонніми працями, не занедбав учений професор також красного письменства, печатав у ріжних видавництвах поезії оригінальні й перекладні та оповідання, котрі опісля з додатком нових творів появили ся окремими збірниками ¹⁾).

З виїмкою одного оповідання, всі інші присьвячені майже зовсім зображеню житя осьвіченої верстви суспільства. Автор займає ся вельми живо питаннями про відносини між „старшими“ (родителями й учителями) і „молодшими“ (дітьми, шкільною молодежю).

В оповіданю »Батьківське право« обурює ся він, що родителі не признають у дитині чоловіка, котрий має право на свої власні думки й почування і топчуть моральне я дитини по »праву« своєї батьківської власти. — В оповіданю »Перші дебюти одного радикала« гімназіяст Химченко, здібний, бистрий, під впливом власного досвіду й прочитаних книжок, обурює ся поведенем учителів і гімназійного начальства, зневажає »всьяке десогум, бо всі форми пристойности — панські витребеньки«, являє ся в театрі в розхристаній блюзі, говорить голосно по українськи, не тому, начеб був українофілом«, я задлятого, що ся мова видавала ся ему найбільш мужицькою і дратувала аристократичні уши. Опис сих чудацтв Петруся Химченка вельми живий і гумористичний. — В оповіданю »Не порозуміють ся« зображає непорозуміння в поглядах і моральних понятях матери-міщанки із сином студентом. — »Psychorathia nationalis«, дневник українського народовця п. з. »Нудьга«, перенизаний щиростю і блискучими картинами з народного житя і природи, виявляє національні почування в такім виді, що й розсмішує, але й зворушує читача.

¹⁾ Повістки й ескиси з українського житя, Коломня і Львів 1895. — Пальмове гілля, екзотичні поезії, Львів 1901-.

Взагалі всі оповідання Кримського стають певним доказом основного знання народного життя; однак в деяких случаях псує вражінє оповідання суб'єктивний тон автора, котрий звертає ся до читача задля такого або іншого поведеня героїв оповідання.

Загальну увагу звернули на себе відразу не так оригінальні, як перекладні поезії Кримського. Знанє вісьмох європейських мов, окрім словянських, і майже десяток східних, розкрило перед ним широке поле і тим способом він своїми перекладами східних поетів (арабських, перських, турецьких і ин.), крім того європейських (Сафо, Гете, Байрон, Гайне й ин.) зовсім нову струю на поле нашого письменства та виявив у тім напрямі велике мистецтво. Задля того треба вважати Кримського напередовцем української мови на сій майже не ораній українським лемішем ниві східної поезії.

»Пальмове гілля« містить чудові ліричні поезії Кримського побіч деяких перекладних, котрі дишуть незвичайним подихом тропічних цвітів, а живописані сирійські та кавказські краєвиди вийшли з погляду українського ока і почування українського серця. Дорогоцінними жемчугами справдішньої поезії і високого мистецтва являють ся циклі »Самотою на чужині« і »Передсмертні мелодії«, в котрих пересувають ся перед нашими очима картини Сирії і Кавказу, Ливанських гір і Єрусалимських околиць, з шелестом пальм і подихом тубероз та пахучих гвоздиків. Але й серед сеї розкоши чужої природи поет не може забути рідного краю:

»Горді пальми... Думні лаври...	Я хитнувсь, бо наче вплив ся
Манячливий кипарис...	З аромату тих квіток.
Океан тропічних квітів...	Аж погляну: коло пальми
Ще й цвите цитринний ліс.	Простий житний колосок.

»Гей, земляче! — шепче колос,
Похилившись на стебло:
Ми чужі для сього раю. —
Щож сюди нас принесло?«

(»Самотою на чужині«.)

Але сі чудові картини насували поетови спомини про Тарасове сьвято, котре єму довело ся переводити на чужині і з его душі вириває ся під впливом єврейського невольницького псалму могутне закляте:

»Нене, голубко! до тебе я лину:
Тут я чужий чужениця.

Аще забуду тя, Єрусалиме,
 Будь ми забвенна десниця!
 Най до гортані язик мій прилипне,
 Скоро тебе позабуду,
 І в чужині одію ся од служби
 Нашому рідному люду.
 Батьку Тарасе! ти чуй присягане!
 Ми українські діти,
 Матір і бідного менчого брата
 Будем во віки любити.
 Будем бороти ся, їх визволяти
 З пазурів сина Едома.
 Каже надія: Діждем ся напевне
 Вольного рідного дома«.

»Передсмертні мелодії«, останній цикль збірника поезій Кримського, се прощане недужого поета з життям і горячо ним улюбленою та по мистецьки зображеною природою, котра не приносить шльги его стражданю; він живе на самоті і навіть тоді в своїх думках веде боротьбу в передових рядах людства за красшу будучину, а все що він дає, стає духовною власністю всіх достойних его дару. Якнебудь чутливість поета доходить часто до нервовости, всеж таки его твори визначають ся такою саморідністю і талановитістю, якої не подибуємо у сучасників.

В громадї поетів, що управляли сучасно з Лесею Українкою й А. Кримським головно ниву ліричної поезії з горячими почуваннями й любовію рідного краю, замітні ще Людмила Старицька-Черняхівська, що крім гарних віршів і перекладів та драматичних нарисів, напечатала історичну повість „Перед бурею“ з козацької доби і цінні літературно-критичні розвідки про українських письменників (в „Л. Н. Вістнику“, „Кіев. Старині“ й „Україні“); Надія Кибальчич, що виявила справдішній поетичний талант у мистецьких віршах та оповіданнях („Смутна пісня“ з життя учительки, „Засуджені“ і в драмі „Катерина Чайківна“) і Дніпрова Чайка (прибр. імя) в чудових поезіях і поезії в прозі, (в оповіданю „Мара“ з життя митця-різьбаря, „Морські малюнки“, під котрих зверхними чертами криє ся глибокий і поважний зміст, та спочування до дюдського горя, а образи з природи відсвічують ся різнобарвними красками веселки; Іван Стешенко († 1918 р. прибр. імя Сердешний) окрім ліричних поезій, трагедії „Мазепа“, та перекладу „Овідієвих Метаморфоз“ визначив ся цінними літературно-історичними і критичними розвідками

(в „Зап. Н. Тов. ім. Шевченка“, „Л. Н. Вістнику“ і „Кіев. Старині“ та „Україні“); **Мусій Кононенко** (прибр. імя **Школиченко**) писав ліричні поезії й оповідання; **Е. Тимченко** переложив фінську поему „Калевала“ і видав 2-томовий „Українсько-російський Словар“ та „Граматику української мови“.

43. Поширенє обсягу і змісту українського письменства.

Пересуненє літературної праці з Придніпряньщини наслідком указу з 1876 р. у наддністрянську Україну причинило ся тут до значного поширеня і поглибленя письменського руху, особливо в другій половині 80-их рр. Обновлена заходами старої київської громади (в 1888 р.) „Правда“, котрою кермував Ол. Кониський, поселившись на довший час у Львові, згуртувала поважне число письменників з усіх українських земель. Окрім „Правди“ вспіли народовці при участі Придніпряньців значно оживити переняту від Ом. Партицького „Зорю“ яко орган Товариства ім. Шевченка. Особливо під умілою редакцією Володимира (Лукича) Левицького, заслуженого видавця кількох альманахів, ілюстрована „Зоря“ побіч „Правди“ була виразом літературно-культурного зєдиненя всіх українських земель. Навзаводи з народовцями в тих змаганях ішло радикальне сторонництво з Франком і Павликом під кермою Драгоманова в „Народі“, „Життю і Слові“ і т. п. та намагало ся промостити шлях новим суспільним струям серед українського громадянства. Оживленє літературного руху обхопило також надпрутську Україну, а на сторінки часописи „Буковина“, веденої умілою рукою Осипа Маковея, перенесла ся горяча і пристрастна нераз боротьба, розпочата між народовцями і радикалами в „Правді“ і „Народі“ про „все-світні поступові змаганя“ М. Драгоманова ¹⁾ і національне становище Б. Грінченка й народовців ²⁾. Широкою і несхитною підвалиною літературно-наукового і національно-культурного зєдиненя всіх українських земель була переведена з почину Ол. Кониського при участі Ол. Барвінського

¹⁾ „Чудацькі думки“ і „Листи на наддніпрянську Україну“.

²⁾ Листи з наддніпрянської України.

й львівських народовців переміна „Товариства ім. Шевченка у Львові“ в маю 1893 р. в „Наукове Товариство ім. Шевченка“ і організація єго на лад Академій Наук з поділом на три секції: фільольогічну, історично-філософічну і природничо-лікарську. Наукове Товариство ім. Шевченка стало з того часу осередком літературного й наукового руху всеї України, а єго виданя ¹⁾ виявили тривкі взаємини всіх українських земель та значний розвиток і поступ наукового письменства. Виєднанє печатаня українських шкільних книжок для печатні Наук. Товариства і сталих підмог з краєвих і державних фондів дало спромогу управі Товариства розвинути ширшу як до того часу літературно-наукову діяльність. Особливож, коли в львівськїм університетї утворено українську катедру всесвітної історії (з узглядненєм історії сходу Європи) в 1894 р., котру заняв колишній ученик Вол. Антоновича, проф. Михайло Грушевський (ур. 1866 р.) і став головою Наук. Товариства (першим головою і редактором II-IV тому „Записок Н. Товариства“ ²⁾) був Ол. Барвінський), розпочала ся систематична наукова діяльність, в котрій взяли участь не тільки письменники з усіх українських земель, але перегодом і деякі чужосторонні учені. Тим способом поширив ся значно обсяг і зміст українського письменства, котре найшло собі захист у наддністрянській Україні. Під кермою молодого ученого і найбільш роботящого редактора і співробітника видань Н. Товариства, М. Грушевського, станули до діла не гілько старші письменники, але перегодом виробила ся поважна громада нових наукових сил, що здобули Товариству признанє в науковім сьвітї.

Коли „Записки“ й інші виданя Н. Товариства ім. Шевченка згуртували українських учених з усіх земель, Літер.

¹⁾ Н. Товариство ім. Шевченка видає щорічно по 6 книжок „Записок Наук. Товариства ім. Шевченка“; окрім того видає кожда секція окремо свої „Збірники“. Окремо виходять „Жерела до історії України-Руси“, „Українсько-руський Архив“, „Етнографічний Збірник“, „Памятки української мови і літератури“, „Матеріяли до українсько-руської етнології“, „Матеріяли до української бібліографії“, „Українсько-руська Бібліотека“, „Хронїка“ Товариства й т. п.

²⁾ Перший том „Записок“ видадо ще „Товариство ім. Шевченка“ під редакцією д-ра Ю. Целевича († 1892 р.).

Науковий Вістник, заснований заходами М. Грушевського, став огнищем поширеного українського письменства, в котрім головна участь припала знов самому засновникови і головному его редакторови, що тут оповіщував свої белетристичні твори, літературно-критичні й публіцистичні розвідки. Попри сю широко розведену літературно-наукову роботу і професорську діяльність вспів професор Грушевський видати доси 8 томів (деякі з них появили ся новими, переробленими виданнями) на широких наукових підвалинах написаної „Історії України-Руси“, доведеної до Хмельнищини (1648 р.), а крім того популярну „Історію України“ багато ілюстровану і московською мовою „Очеркъ Истории Украины“. Сі видання причинили ся до поширення і поглиблення знання нашої минувшини і розбудження та прояснення національної свідомости серед українського суспільства, але й в широкім науковім світі й у ріжних культурних народів зацікавили ся ширші круги історією України і сучасною долею українського народу.

44. Прояви натуралізму в краснім письменстві.

Наслідком розбудження національної свідомости в широких верствах українського суспільства на Придніпрянщині та поступу що до ідейної ровени й ріжnorodности письменства, появили ся там в 90-их рр. нові талановиті письменники, котрі посунули значно вперед і поширили обсяг і зміст українського письменства. В останних десятиліттях ХІХ-го віку після реалізму 60-их і 70-их рр. проявило ся під впливом новійшої літератури московської і західно європейської якесь нестримне змаганє до правди, до дійсности, до настрою серед сеї дійсности, змаганє до зображуваня сего світа в письменстві з его світлого і темного боку з видосконаленим технічним мистецтвом. Проявило ся се змаганє передовсім у драматичних виставах, котрим російська цензура давала більше пільги як літературним творам. Театральне видно надавало ся найкрасше до розбудження нового настрою і нового одушевлення народних верств, бож театр є неначеб школою, до котрої горнуть ся

всі верстви суспільства. Тут переймають ся слухачі й видці і високими та благородними почуваннями й житєвими ідеями, але й так само можуть підлягати впливам низких почувань і зіпсутя, наколи театральна управа дбає більше про приманливі, на змислові розкоші обчислені вистави, до чого найбільш надає ся драма, комедія й оперета. Як лірика добувала нових живел з народної пісні, так і драма змагала до чистонародного ладу і настрою, а в сім напрямі йшла також новелістика і повість. Се найновійша літературна революція, — натуралізм, і в сім змаганю проявляє ся корисний напрям, бо література може дійти до найвисшого розвитку і процвиту, наколи вона має свій корінь у народі, в своєріднім сьвіті. Сими поглядами переняли ся найновійші письменники і сі змаганя можуть довести до витвореня новітнього письменства, наколи воно не впадатиме в крайности, доходить до баговиня та підлягати впливам чужих митців, особливо французських і їх московських послідовників у змаганях до переседи і бруталности в поглядах на сьвіт і жите, або в живописаню чорними красками ладом деяких шведських письменників, навіяних північною природою. Сучасний сьвіт вимагає дійсности в мистецтві, хоче жити в собі і для себе та бажає в найвисшій многосторонности реальної характеристики. Одначе новітне змаганє осягне свою найвисшу мету і витворить національний напрям, котрий обійме нинішній сьвіт і час, наколи на ниві письменства стануть у перших рядах сучасного покоління спосібні і основно осьвічені робітники з виробленим, свободним і піднеслим сьвітоглядом, із добрим зрозумінем мившини і широким овидом.

Переворот в останних десятиліттях суспільних і народно-господарських відносин на Придніпряньщині, викликаних переміною давного родинного і громадського ладу наслідком розвитку фабричних заводів побіч хліборобства та змаганя до особистої і народної свободи, виявили ся також у творах сучасних письменників. Давнійші письменники-повістярі (як Кониський, Левицький-Нечуй, Мирний або й Грінченко), а навіть драматурги (як Тобілевич), живописували більше з епічним спокоєм образи, постати і характери серед окруженя суспільства даними обставинами. Тепер же найновійші письменники, головно новелісти й поети зображу-

ють зворушення душі, котрі викликають пряму участь чуття в них самих і учасників, і тому в них більше нахилу до психольогічної аналізи і до ліризму, але ліризму об'єктивного, так що оповідачі висувають нам перед очі зображувані ними постаті й характери і спонукують нас глядіти на сьвіт і людей очима сих постатей. Сї письменники нового покоління силою свого натхнення (хоч і не всі з однаковим мистецтвом) піддають нашій душі бажані ними почування, думки і настрої, в яких вони нас держать.

Михайло Коцюбинський (ур. 1864 р. на забручанськїм Поділю, у Винниці) є найхарактеристичнїйшим і найзамїтнїйшим представником новїтнього українського письменства, що вибив ся на перше місце між письменниками нового покоління мистецьким викінченєм своїх творів, живим, сьвіжим і ярким живописуванєм, ніжним ліризмом, незвичайною образовостю, красою стилю і зрівноваженим темпераментом свого високого таланту. Мимо глибокого і нераз вельми трагічного реалїзму, з яким він подає нам психольогїчну аналізу людей і житя, єго твори навіяні незвичайною сердешностю, простотою й ніжностю. Він виступив з першими оповіданнями в 1890 р. у наддністрянських виданнях, а дальші виходили також окремо у Львові й Києві.

В них живописує він не тільки сучасне жите на Придніпрянщині, але в урядовїй службі довело ся єму проживати якийсь час серед Румунів у Бесарабїї й серед Татар на Криму, що дало єму нагоду придивляти ся до побуту сих народів і зобразити се в своїх бесарабських і кримських оповіданнях. Розстроєний нервовою недугою покинув він урядову службу в статистичнїм бюрї чернігівського земства і з підмогою товариства для пособлювання українським письменникам і ученим глядїв він пільги в Карпатах серед Гуцулів та в Італїї і черпав там нові теми до своїх оповідань. Відтак вернув він у Чернігів, де в цьвітні 1913 р. смерть перетяла передчасно пасмо житя в розцьвітї єго визначного таланту і на нїм справдив ся вислів одного з єго творів: „Жите людини як черешневий цьвіт.“

Коцюбинський був у літературнїй творчості справдїшним митцем, що глядїв на свою задачу очима поета, котрого пером кермує то, що лягло образом в душі письменника.

В оповіданнях дав він саморідні першовтори краси і правди високої мистецької й естетичної стійности. В перших оповіданнях (як „Пятизолотник“, „На віру“, „Ціповяз“, „Для загального добра“) живописує він з реальною правдою подробиці життя ладом письменників 70-их рр., особливож Левицького-Нечуя, але вже в самих починах його творчість щораз росла, кріпшала й поглиблювала ся. Єго мистецький розвиток не тільки не падав, не проявляв застої, але навпаки щораз більше досконалив ся. Коцюбинський найбільше звертав бачність на внутрішні, психічні переживання і виводив у своїх творах се, що образом лягло в єго душу. Тимто визначною і головною чертою єго таланту являє ся змаганє до яркої образности, живих красок і випуклости живописання та виразу в зображуваню. Навіть тоді, коли вичерпували ся єго фізичні сили, коли був уже прикований недугою, утомлений стражданнями, висьпіває він славу і радощі життя.

Оповідання Коцюбинського — се поетична „книга життя“, в котрій він зачіпає щораз нові сторони, обрабляє їх зовсім самостійно, розширяє межі своєї творчости, виповняє її новим змістом образів вироблених творчою уявою, збагачує мову недосяжною у інших митців слова музикальністю й образністю чутливого на красу природи живописця. Єго твори визначають ся ясністю, передуманєм виведеної гадки, глибоким розумінєм психології героїв, живописністю, викінченою по мистецьки формою й умілою композицією в розмірности частин та в скупленю уваги на головнім предметі.

Мистецтво творчости Коцюбинського дійшло до найвисшого розвитку в оповіданю і новелі. Одинока єго повість у самих починах літературної діяльности „На віру“, виявляє недостачі технічної вправи письменника. Але вибравши форму оповідання і новелі, осягнув єго талант питому єму гармонійність й естетичне зрівноваженє. Головним предметом письменської цікавости Коцюбинського є чоловік і єго душевні переживання, але жите чоловіка розвиває ся у него в нерозривній звязи з житем сьвіта. Природа одухотворює ся і вчоловічує ся так, що переживання людського духа перестають бути случайними, часовими, мало-

важними, а злизують ся з вічним житєм природи, в котрій мимо переходових явищ все має невмируще значінє. У Коцюбинського чоловік і природа зливають ся в одну гармонійну цілість, як се бачимо в оповіданю „На камені“, названім влучно „акварелею“, живописаній з особливою одухотвореною прозоростю. Се оповіданє поруч кількох інших того рода (як „Для загального добра“, „Пе-Коптьор“¹⁾ і „Цвіт яблунї“) є вершком єго мистецької творчости і в перекладах ввійшли вони яко цінна окраса до найгарнійшої скарбони європейської новелістики. Назву „акварелі“ можна приложити до всіх тих новель яко характеристичний лад письменський Коцюбинського, котрий з великим мистецтвом уміє живописати сьвітлі й темні відтінки природи.

Основою оповідання »На камені« є звичайна історія нещасливої любови Фатьми з Алїм, що приневолена була вийти татарським звичаєм купна жінки за нелюба, різника Мехмета, котрий єї батькови заплатив більше, як могли дати свої парубки і забрав її до себе. Фатьма утікає з Алїм із села, а за втікачами кинув ся весь рід Мехмета, та коли їх здігнали над морем, Фатьма стративши рівновагу на скелі, що виступала камяним рогом у море, потонула в морських філях, а Мехмет заколов Алїя, котрого тіло зіпхнули в човні у море.

Про жите головної особи оповідання подає автор тільки коротенькі згадки, психольогія дієвих осіб намічена короткими чертами, зате широко живописує сільську каварню, сільські відносини з цілком відмінним житєм і щоденний побут кримського села і кримської, цілком відмінної природи.

Зпоміж названих у горі найглибше подумане оповіданє „Для загального добра“, котре зображає вельми яскраво румунське жите в Бесарабії і поясняє болючі відносини між одиницею і загалом.

Виноградник Замфіра Нерона заражений фільоксерою треба було з приказу властий знищити »для загального добра«. Замфір не міг зрозуміти, задля чого агроном Тихович саме єго господарство довів до повної руїни, а з тим і до матеріального упадку та до глибокої розпуки всю єго родину, що закінчила ся смертю жінки Замфіра, Маріори. Зажурений сею пригодою і збентежений власними сумнівами про загальне добро, виїзжає агроном Тихович, покінчивши роботу з фільоксерою із села і на самім відїзді

¹⁾ „На печі“.

бачить на подвірю Замфіра жалібну хоругву, застромлену у тин, на знак, що в хаті є мрець. Автор вельми гарно зобразив се, як глибоко відчуває він людське горе та із справдішнім мистецтвом передає зміну настроїв у живописаних ним образах, радість Замфіра при оглядинах гарно виплеканого виноградника, невизначне причуте невідомого ще ему наперед лиха, розпуку після повної руїни господарства і смерті жінки.

Відмінна зовсім від української природа Криму з її чарівними краєвидами і зовсім окремий побут манили Коцюбинського.

В оповіданю »Під мінаретами« він живописує вельми докладно уличне жите Бахчисараю, сільську каварню, нічну відправу дервішів або вражіння таємничої нічної тишини, що так гармонійно сплітає ся з релігійним натхненем дервіша Абібули. — „Fatamorgana“ — се картини сільських настроїв, справдішня літопись села, списана з дійсним мистецтвом. Перед очима нашими пересувають ся і буденні радощі і горе та невмирущі налії на розділ землі, бурливі події 1905 року, спершу безробітє, опісля погром і самосуд. Доля одної селянської семі є основою сего широкого образу сільського житя, котрий може зайняти місце серед немногих справжніх мистецьких європейських творів, сему житю присвячених.

Твори Коцюбинського стали вже загальним добром світової літератури ¹⁾. В них зливає ся гармонійно народне живлє із загально-людським; одно перетворило ся в друге і сим добутком поставило живий доказ зросту української культурної творчости, розширення змагань народного живла до загально-людських питань і задач. Письменська цікавість Коцюбинського в однаковій мірі задержувала ся і на радощах і на горю, на побутових явищах української сумної дійсности останних літ, і на глибинах свідомости українського селянина, на бурних подіях 1905 р., і на простоті серця звичайних людей; вглядала в душу маленької „Хариті“ і в душу Гуцула („Тіни забутих предків“) або Румуна („Для загального добра“, „Пе-Коптьор), і чоловіка з виробленою психікою, із замотаними питаннями житєвими та вразливою чутливістю на злидні людського житя. В єго творах особливо ярко виступає одна характеристична черта, що освітлює Коцюбинського не тільки яко письменника, але й яко чоловіка, се любов до чоловіка і глибока

¹⁾ Твори Коцюбинського появилли ся в перекладах на французьку, німецьку, шведську, чеську, польську і московську мову.

віра в него. Навіть у людини, що втратила всякий моральний вигляд, умів він найти людські почування там, де вони, здавалося, дійшли до крайнього степеня занепаду, умів відгребати останки сумління та якусь майже погашену іскру каяття і спромогу віродин. Ся віра Коцюбинського в чоловіка пронизує всю его творчість і робить его твори також з етичного становища тим більше цінними і приманливими.

Літературне становище Коцюбинського. Коцюбинський є не тільки незрівнаним митцем української прози, справдішним клясиком в українськiм письменстві, але его образ злив ся тісно з образом письменника-громадянина, що будив цікавість до життя і був діяльним учасником в народній его будові. Він глибоко вірив у розбуджені сили українського народу і в світлу его будучину. Пробуджене сеї сили оживляло творчість письменника, загрівало любов рідного краю і народу в образах, вироблених его творчою уявою в словах і гадках. А сі образи, гадки і слова так гарні, поучні і цінні з естетичного, виховного і громадянського становища, що запевнюють ему не тільки в українській, але й у всесвітній літературі визначне місце поруч найбільших трудовиків людського духа.

Микола Чернявський (ур. 1867, син священника з Катеринославщини, по скінченю семинарії учителював, а відтак перейшов до служби в Чернігівськiм земстві) займає серед письменників найновішої доби відокремлене становище. Теплом, ніжністю та сердечністю лірики, горячими почуваннями для людства, живописністю образів наближає ся Чернявський до Коцюбинського, але не досягає глибини его психологічної аналізи. Після окремих видань поезій п. з. „Пісні кохання“ (1896) і „Донецькі сонети“ (1898), котрі не визначають ся особливою глибиною й саморідністю, але виявляють поетичний талант автора, печатав Чернявський свої твори в ріжних видавництвах і видав також окремо збірник „Зорі“ (1903). Тут уже вся сила его творчости змагає до того, щоби виявити як найбільш спочування для всіх покривджених долею і сплатити довг для людства спочуванем і розумінем всього людського.

...»бажав би я до краю
Огонь у серці зберегти,

І тим пісням, що я сьпіваю,
Добром в серця людей лягти».

Але поет відчуває се, що всі, що рвали ся колись до ідеалів та своїми почуваннями обіймали людство, були житєвими обставинами приневолені до признання своєї безсильности. І сей глибокий жаль проявляє ся також в єго творах яко людської одиниці.

Пригноблений житєвими злиднями, він глядить спокою на лоні природи і вдоволення житєм серед природи. Під впливом краси природи появили ся гарні єго поетичні твори, в котрих з дійсним мистецтвом, сьвіжими красками живописує особливо степову природу (н. пр. „Степові огні“, „Після бурі“, „Сон“, „Спека“, „Сільська осінь“ і т. п.) і тому влучно назвав єго проф. Сумців „поетом степу“. Він сьвіжими степовими квітками свою „вбирав ліру“, але бачив, що „в крови квіткі по нивах тих були“, „і до могил я припадав“ і той степ червонів „в огні нещадної війни“, а зпонад „берегів страшного моря“ „дзвенів грізнійше грома“ рев в ушах: „війна!“ Але не того він шукає, питає, що скаже ще земля, і здалека почув, як у далекій стороні „сурмів потужно хтось в ночі, людей до згоди зовучи“. Тоді поет, відчуваючи страшні наслідки війни, неначе віщим духом уявляв собі страшну всесьвітну війну, взяв і свою ліру та ударив в імя всего людства в струни:

»Ставайте всі проти війни,
Країни рідної спни,
І всіх до згоди зовучи,
На рала сковуйте мечі,
Щоб і одвічні вороги
Взяли ся сильно за плуги».

(»Зорі« ст. 149—151).

Чернявський виявляв отсі почування ліричні також в оповіданнях, в поезії, в прозі і в повістях н. пр. п. з. „Весняна повідь“ (1906 р.), котрої основою є події російсько-япанської війни і початки російської революції, а в повісти „Варвара“ (1908) шкідні пореволюційні наслідки серед російського суспільства. В них живописує він всю беззглядність житя, єго грубість та безвихідну безнадійність, але понад усім брудом житя тогочасного бере верх питомий Чернявському ідеалізм і віра у сьвітлий вигляд. З єго писань бє щире і тепле серце та прихильність до людей, яка

відзиває ся живим битєм на людську недолю, але поза тим не виявляє себе нічим на зверх. Тим то не дає він у своїх повістях живих, виразних постатий, хоч оповідає займаво, з ніжністю і чарівною поетичністю.

45. Збірні і популярні видання на Придніпрянщині.

Оживленє літературного руху на Придніпрянщині з початком ХХ-го століття виявило ся також збірними виданнями і творами популярного письменства. В Києві появил ся вибір літературних творів з усіх українських земель в 3-х об'ємистих томах п. з. „Вік“ і сим зазначено спільність та одноцілість українського письменства. Появляють ся також збірні видання повістей і оповідань Левицького Нечуя (в Києві), Кониського (в Одесі) й ин. Головнож не спияла цензура розвитку популярного письменства в українській мові для широких верств народних. На сім полі визначили ся особливо запопадливою працею Борис Грінченко і єго дружина (з прибраним іменем Марія Загірня), Євген Чикаленко, Василь Доманицький, Михайло Комар, Гр. Коваленко й ин., а їх заходами появляють ся численні популярні видання в Києві. Сей рух переносить ся і до Чернигова, Харкова, Одеси, Черкас, а в Петербурзі забирає ся до видання українських популярних книжок „Благотворительное Общество общепольныхъ и дешевыхъ книгъ“. Сі видання розходять ся в сотках тисяч примірників, а се стає певним доказом, як український нарід відчуває потребу просьвіти в рідній мові. Так само й між осьвіченою верствою літературні видання розходили ся дуже скоро („Вік“ протягом трех літ у 5000 прим., „Кобзар“ Шевченка протягом кількох літ в більш 60.000 прим.). Все те вказує на значне оживленє народної сьвідомости в ширших верствах на Придніпрянщині, з другої боку на поступ що до літературної й ідейної ровени і ріжнородности письменства. До підєму національного духа і почуття спільности всіх українських земель причиняли ся устроювані національні сьвяткованя і зїзди, як сьвяткованє столітя народного українського письменства у Львові і Києві (1898), відкрите памятника І. Котляревського в Полтаві (1905), ювілей М. Лисенка у Львові, в Чернівцях і в Києві (1898), сороклітє товариства „Просьвіта“ у Львові (1898) і приява галицьких та буковинських Українців на археологічнім зїзді в Києві (1899). При тих нагодах зустрічали й обмінювали ся своїми думками і поглядами представники з усіх українських земель і одушевляли ся до дальших народних змагань.

46. Найновіші струї в українському письменстві під впливом західно-європейських суспільних ідей.

В останніх десятиліттях ХІХ в. проявляють ся в західній Європі під впливом французьких ¹⁾, шведських ²⁾ і норвежських ³⁾ письменників нові струї в розвитку поетичної творчости, котрі викликали справдішній переворот у краснім письменстві. Бистрий розвиток природних наук та філософічні й поетичні твори німецького мислителя Фридриха Нічше пособляли сим новітнім струям.

В західно-європейськiм культурнім розвитку проявляє ся якесь нестримне змаганє до підєму чоловіка до „надлюдскости“. Се змаганє в житю і в думаню, в літературі й мистецтві та на всіх царинах людського єствованя виявило ся прямованєм до дійсности, до земських радощів, до повного і високого розвитку свого я на сій землі, до якихсь нових відродин людства. Новітне суспільство забажало дійсности в мистецтві і письменстві, забажало жити в собі і для себе, реалізму і характеристики в найвисшій всесторонности, а при тім також саморідного настрою і психологічної оригінальности.

Під впливом ідеї соціалізму, що з великою силою ворушила уми суспільства в західній і середній Європі, виринуло також нове питанє: суспільного становища жєнщини і єї рівноправности з мужчиною. З окликом т. зв. еманципації жєнщини, особливо у Франції, а ще з більшою силою в Швеції, жіноцтво кинуло ся до гімназій, до університетів, до письменства і суспільно-політичних змагань. Сей жіночий рух відбив ся очевидно і в письменстві суспільно-політичним напрямом. Жєнщини-письменниці аналізують найглибші прояви жіночої душі, котрі ставали нераз у суперечности з мистецтвом, свої власні почуваня й думки, глядять дороги до щастя, щоби зажити повним своїм житєм, додаючи ціль свого житя в жіночих стражданях і радощах, бути собі самим цілю без огляду на загал.

Отсі новітні струї і змаганя передіставали ся із західної Європи скрізь російські кордони, відбили ся і в московськiм новітнім письменстві та найшли відгомін в українських землях. І в українськiм письменстві більшає число письменниць, котрі на літературній ниві виступають із змаганями і творами під впливом згаданого західно-європейського жіночого руху, як Н. Кобринська в наддністрянській Україні, Любов Яновська, Надія Кибальчич й ин. на Придніпряньщині, Ольга Кобилянська в надпрутській Україні й инші.

¹⁾ Еміль Золя. ²⁾ Август Штріндберг. ³⁾ Генрик Ібсен.

Люб'я Яновська (ур. 1861 р.) виступила вперше в „Кіев. Старині“ з оповіданнями з сільського життя п. з. „Смерть Макарихи“ з великим знанем народного життя.

З глибоким зрозумінем селянської психології зображає тут Яновська журбу Макара задля недуги і смерті жінки Тетяни, але й его самолюбні почування і заклопотане щоденними потребами життя, а се доводить его до нарікання, що »вміла Тетяна працювати та не зуміла помирати! Осиротить — осиротила та ще й хазяйство розорила!« — В »Городянци« Яновська живописує сільський і міський побут, оповідаючи жите дівчини Пріськи, що стала покоєвою в місті й відчужила ся від сільського побуту, а хоч опісля вийшла заміж на село, покпнула чоловіка і пішла в найми у місті, звідки знесилена і хора, зневірена до міста, вертає на село до родичів, зрозумівши після того селянське жите.

Л. Яновська писала оповідання також з життя інтелігенції.

В гарнім оповіданю »Съ вято« живописує певхічні переживання письменниці в часі 25-літнього ювілею єї літературної діяльності, єї сумніви, чи справді се заслужена слава, і серед тої пошани відчуває вона свою »самотність« і глядить чогось такого, щоби могло злити ся з єї душею.

Після літературних починів на царині оповідання, на котрій ішла слідами попередників на сій ниві, звертає ся Яновська до драматичної творчости і намагає ся розв'язати трудне питанє людського щастя, котре не дасть ся звести під загальну форму. Коло того питання обертає ся дальша творчість Яновської, котра з тих попутаних поглядів і відносин людських бажає дійти до якогось ясного і певного висліду. Сему питаню присвячена єї 5-лієва драма п. з. „Людське щастя“ з життя інтелігенції.

Письменниця виводить у єї драмі дві супротивні собі по-статі, на які саме ділить ся все людство. Визначний учений професор, Василь Петрович, весь захоплений своєю наукою, бачить у тім все своє щастє. Навіаки его жінка Віра любить ся в розкоші, в комфорті, єї щастє не в принципах, а в житю, котре вимагає гроший. З того виходить конфлікт. Наукова подорож, на яку мав вибрати ся професор із своєю секретаркою Ганною Архипівною, могла забезпечити комфорт его жінці, не відбула ся наслідком непередвиджених пригод і тому Віра, втративши надію на гроші і комфорт, заповідяла собі смерть, що довело їх домашнього приятеля лікаря Олексу Олексієвича з розпуки до божевільности. Професор Василь Петрович, котрий останними часами жив ся з Ганною Архипівною, відчуває, що вона любить его і він її: він ожи-

ває, щастє додає ему нової сили, він призначений знов до наукової подорожи, оповідає матери про своє щастє і про намір одружити ся з Ганною. Коромоли матери-аристократки, котра вговорила Ганну, що професор не з любови женить ся, перебивають сему щастю: Ганна на допити професора відповідає тілько: »прощай!« і біжить до дверей, а професор з розпуки скрикує: »О щастє, жаданє щастє! доки тебе шукати, хто тебе найшов?« а в тій хвилі крізь відчинені двері входить божевільний лікар Олекса і держить у руках завітчану голову кістяка, обвиту стяжками. — На питанє про людське щастє письменниця не найшла відповіді: на думку письменниці щастє людське — се кістяк украшений діамантом, котрий найшов божевільний лікар. Дрібні пригоди, відрочене наукової подорожи, що довело Віру з розпуки до самовбійства, — коромоли матери-аристократки, котрим повірила Ганна і тому відказала своєї руки професорови, розстроїли в обох случаях щастє жптя.

Твір сей зложений у дійсності з двох драм, в котрих характери дієвих осіб живописані добре, одначе не достає сему творови драматичної техніки.

В драмі »Без віри« (в 5 діях), котрої основою послужила тема оброблена італійським поетом д'Анунцієм у трагедії „La Gioconda“ і норвежським драматургом Ібзенем у драмі »Коли ми мертві воскресемо«, виводить розклад ніжно-чутливої душі, викликаний знехтованєм вироблених житєвих принципів людини для хвилевого пориву серця. Марія Дмитрівна, жінка нотаря-карьеровича, дала спокусити ся молодому живописцеви Львови Григоровичеви, щоби ему послужити до образу — символ житя. Але по скінченю образу живописець, для котрого в душі Марії відозвала ся любов, а серце її запалало вірою в его приманливі слова, почула від него пряму, що вона тілько »канва, яку викидають, скінчивши шитво«, нищить з розпуки сей образ а сама пробиває ся кинджалом.

Драма робить добре вражінє своїм викінченєм і влучним живописанєм дієвих осіб, але живість дійства псують численні монольоги.

Кождий чоловік, навіть найбільш пригноблений злиднями, бажає собі шастя в житю і глядить єго. Одначе нераз чоловік не може найти вдоволеня і в душі єго повстає розстрій і зневіра. Се проявляє ся і в творах Яновської, але не доводить до упадку духа, а навпаки пробиває ся змаганє „до сьвітла, до сонця, до долі.“

Бажанє зірвати з давними, вузкими і перестарілими поглядами і витворити своє власне житє, проявляє ся також у творах придніпрянської письменниці **Надії Кибальчич** († 1914), котра підмітила між українською інтелігенцією, як там звичайно проповідує ся загальну для всіх обовязкову моральність,

а допускає ся в деяких обставинах певні обмеження, бо нібито „можна ходити над безоднею і не впасти“.

Змаганєм таким до визволу з перестарілих поглядів і приписів суспільства, до витвореня свого власного, самостійного житя, перенята в оповіданю Кябальчичевої п. з. »Нарис« панночка Інна, котрій обридло звичайне жите панночки і бажає ся чогось иншого, нового, що дасть иншу, нову, поважну ціль. Але такого почутя нема, анї такої людини, що могла би здобути таке глибоке почуте. Іти заміж без любовц, щоби не досидіти ся сідої коси... чи варто?... А як можна вірити в чужу ширість, у минувшє мужчини?... Так думала Інна і не могла найти виходу із своїх сумнівів і закінчила самовбійством.

Питанє про нерівний поділ праці і другорядне значінє женщины, протести проти вузких меж звичайного щоденного житя, домаганє що до рівноправного становища женщины від впливом західно-європейських ідей проявило ся не тільки в надністрянській (Н. Кобринська), але й у надпрутській Україні.

Ольга Кобилянська (ур. 1863 р. в місточку Гурагуморі, в надпрутській Україні, з урядничої знімченої семі) заняла в згаданих питаннях найбільш рішуче становище під впливом німецької філософії, особливо Фр. Нічшого. Початкову осьвіту шкільну доповняла самостійною працею і черпала головно з німецької літератури та писала перші твори оповіщувані в берлінських і віденських виданях (в 1891 р.) німецькою мовою. Під впливом Н. Кобринської стала пильно виучувати українську мову і писати оповіданя і повісти по українськи. Німецька література і філософія Нічшого придавила своєю вагою надпрутську письменницю і тому в перших єї українських творах мова невироблена, тяжкий стиль і неясні погляди, якими намагає ся промостити шлях між українське суспільство. Але переломивши перегадом сї грудности, подала Кобилянська в деяких творах з великим і саморідним талантом живописані чудові картини буковинської природи, бо природа і музика найбільше впливають на єї душу і найбільш її зворушують. В єї перших дрібних творах виступають мрачні і ні з чим живим не зв'язані образи природи. Ліс в єї образах жиє самостійним, незалежним житєм, але чоловік не може утечи від чарів впливу могутного зеленого ліса. Опісля перейшла письменниця на дальшу і більше вірну дорогу і подала цілу

низку образів з буковинської природи і з життя тамошнього народу („Битва“, „Некультурна“, „За готар“ (значить: за межу).

В Чернівцях, де перегадом поселила ся Кобилянська, станула на чолі жіночого руху в „Товаристві руських женщин на Буковині“ і в напрямі там виголошеного відчиту про суспільне становище женщины писала свої твори.

В оповіданнях з життя народу висунула письменниця постаті звичайних дівчат середньої освіченої верстви (н. пр. Олена в оповіданю »Людина« [первісний наголовок »Вона вийшла замуж«], і Наталія в повісти »Царівна«), котрі виступають з живим протестом проти сучасного становища женщины в суспільстві. Для них уже за вузкі межі звичайного, щоденного життя, вони почувують себе самотійною в житю свободною людиною, а не тільки нулею, котрій мужчина, яко одиниця, дає певне значіне. »Людина« є горячим протестом проти жіночої неволі, (бо Олена приневолена вийти заміж за неосвіченого богача і тим способом ратувати в біді батька-п'яницю), а »Царівна« (казочна царівна-спрїтка, що жде на принца) цілим своїм настроєм лірична, має основою бажанє свободи і праці для женщины, бажанє »зажити повним житєм«. Наталка в »Царівні« се женщина, що в своїм патріотичнім настрою має ще висші ідеали, письменську карієру, любить ся в Нічшім, за що страдає, але за ніжна в почуваннях, щоби видержати таку боротьбу.

В інших оповіданнях (»Природа«, »Некультурна« »Valse melancolique« і в гуморесці »Він і вона«) виводить письменниця обставини з жіночого життя, але більшу вагу кладе там на любов, як на потребу хліба і суспільної свободи для женщины.

В дальшій розвїткю свого таланту Кобилянська подала в повісти »Земля« історію буковинської селянської родини, повну глибокої поезії, трагічний образ братовбійства задля посідання землі і зображає тісну звязь селянського хліборобського життя із землею, котра дає їм хліб за важку їх працю. Ся важка праця стає для хліборобів нерозривним звязком із землею.

В повісти »В неділю рано зіле копала« Кобилянська доповнює відому народну пієню про зрадливого Грця і безмежний жаль жіночої покинутої душі ще й тим, що велить поруч сеї парї виступити ще матери й синови та лучить з тим давню казку про дятину-покиданця, підкиненого старим циганом-музикою Андронаті і материю Мавриною. Циганський табір після того щезає, але відтак Андронаті відвідує свого внука, а Маврина переказує Тетяні свої погляди на долю і свій страх перед зрадливою любовію.

В сій повісти Кобилянська, перша в українськїм письменстві, виявила глибоку поезію карпатських лісів і подала

ілька мистецьких образів лісової природи. В тих описах природи визначила ся Кобилянська jako лірична поетка великим даром і засобом помічень, чуття і мистецького маку. Побіч того єї поетична влада вражлива на красу китя і природи, а ще більше на їх грубости, відчуває становище безпомічної, самітної жєнщини серед наших пририх житєвих і товариських обставин, котрі викликають невичайно глибоко передумані рефлексії і надають єї творам огато ніжного чутя і значіня психольогічних студій та статть доказом потреби допущєня жєнщини до тих занять, котрих могли би найти ціль житя і прожиток на случай єзамужности. Твори Кобилянської, видані також перекладами в німецькій, чєській і болгарській мові запєвняють їй оважне становище в історії українського письменства.

7. Модєрністичний (новітний) напрям в українськїм письменствї.

Історія всїх літератур виявляє ненастанні зміни в напрямках творчости, боротьбу новітних (модєрних) ідей з давїйшими. В 60-их рр. ХІХ ст. проявила ся в західно-європейськїм мистецтвї і письменствї різка критика пересадного реалїзму і домаганє зміни в крайно-реалїстичнїм напрямї. Ре краса, тільки правда і дійсність має бути метою зобравуваня в мистецтвї і письменствї. Се змаганє, що вийшло з Франції, мало бути зверненє на схоплюванє вражіня, настрою (їмпресії, звїдси назва їмпресїонїзму, їмпресїонїстів), які викликає певний предмет на людське око. Живописець має дбати про вражіне всїх тих тонів, які виступають і зливають ся під впливом змінчивого освітленя¹⁾. Сей їмпресїонїзм вплинув також на літературну творчість, тих новітних поєтїв, що намагають ся зобразити вражіня настрої житя зовсїм вірно природї таким ладом, що відосимо фізичне вражіне предмету, називаємо натуралїстами, їмпресїонїстами, декадєнтами. Сю останню назву можна надати тільки одній частинї, новітних поєтїв-натуралїстів, котрі намагають ся розбудити посеред частини нїшнього нервового, розстроєного, зостарїлого суспільства вмираючі або завмерші здорові і природні чувства незвичайним подражнюванєм. Декадєнтизм студіює і зобравує чоловіка пересичєного, розстроєного й утомленого рабованеною новітною культурою, потопаючого в неправо-

¹⁾ Сей напрям є головною прикметою новітної умїлости в живописаню, званої сецєсією.

сти, в упадку (звідси й назва декаденції), щоби свідомістю і зрозумінням зла й упадку спонукати його до морального відродження (В. Будзиновського: „Стрімголов“, М. Яцкова: „Огні горять“ й ин.). — З більше мистецьким викінченням проявився сей напрям уже в деяких новелях Коцюбинського й Кобилянської, добачають його і в деяких творах Франка, хоч він рішучо застерегався проти сего.

Побіч декадентизму, котрий аналізує глибини людської душі і розкриває її внаву, виступає ще другий напрям — символізм, що досліджує єство і значіння життя, синтетично будує свій життєвий ідеал, у якому добачує символ вічності. Декадентизм, сходячи до глибини чуття, є перевершеним натуралізмом, а символічна поезія, піднімаючи людський ум до високопарних, надзміслових вишин світа, є перевершеним ідеалізмом. Всі оті новітні напрями, наскільки в них є частина природної здорової основи, проявлялися здавен-давна в літературах усіх віків і народів. Натуралізм н. пр. є в літописнім оповіданні про осліплене Василька Тербовельського, в думі про козака Голоту в Енеїді Котляревського, а навіть у Квітки й ин. Декадентизм і натуралізм разом можна добачити в апокрифічному зображенні страшного суду, мертвяків, опирів. Деякі подібні мотиви можна доглянути в поетичних безнадійних зазивах старих наших проповідників, навіть у деяких творах польських месіяністів (особливо у Словацького), також у Шевченка. Символізм є в Слові о полку Ігорі (зловіщі знаки, Сон кн. Святослава), але він є там тільки поетичною окрасою (н. пр. в „Украденім Щастію“ Франка в дії I., що віщує непереможено сумним настроєм великі нещастя).

Новітні письменники, глядаючи нових жерел правдивого натхнення дійшли при тім до великої односторонності і пересадки. Обидва напрями відвертаються від дійсності і переносять тяжище до внаву. Бажаючи як найвірнійше зобразити внутрішній психічний стан і по зможі викликати подібні чутства та зворушення в душі інших людей, настроєві поети намагаються викликувати штучні ефекти головно з підмогою символів, складних речень і вишуканих висловів, так що многі поети попадають у мрачну неясність і незрозумілість (н. пр. у бельгійського поета Метерлінка).

Сі напрями і змаганя в мистецтві і письменстві, викликані незвичайним розвитком і поступом природних наук і дослідями та змінами, які в життєвих відносинах спричинили розвиток техніки. Ідеальне вдоволене уступило місце практичним і матеріальним поглядам і змаганям, а суспільна боротьба між низшими і висшими верствами суспільства довела до змін давних патріархальних відносин. Наука німецького філософа Фридриха Нічше про беззглядність

самолюбство, про свободне й необмежене уживанє „надчоловіка“, поставленого поза межами добра і зла, відбило ся шкідним впливом на молодім покоління. Повісти французького письменника Еміля Золя, в котрих він сходить на саме дно людської мерзости й неправости, а не менше новітніх московських письменників, особливо Федора Достоевського, котрі йдуть навперейми в зображуваню суспільних суперечностей, фотографічно вірних картин нужди і горя, неправости й огидливости, відбило ся відємним впливом у всіх європейських літературах, а не минуло й української.

Націоналістична слов'янофільська струя в державнім і суспільнім житю самодержавної Росії викликала наслідком великої пропасти між самодержавним ладом і народними змаганнями завзяту боротьбу народного духа проти того ладу та довела в політично-суспільнім розвитку до нігілізму, а в літературній творчости до натуралізму. Посунений до крайности могутний народний рух виявив ся на останку, як усяка розпучлива боротьба, в запереченю позитивного світогляду, законности і ладу, добра й ідеалу, а московський натуралізм, котрий є тільки літературною формою нігілізму, спровадив московське умовé жите до умового й морального баговиня. Одначе тривку стійність осягнуть тільки сі поетичні твори, котрі в будучині витичать собі мету змагати до національного реалізму в зображуваню і гармонійного зєдиненя з новими ідеями світової культури. Тимто справдішню стійність усіх тих „новітніх“ і „найновітніших“ письменників можна буде оцінити в дальшій будучині на основі дотеперішних їх більших або менших успіхів.

Мимо тих новітніх змагань дійсні таланти уміють втворити щось літературно стійного і на старім шляху, що не втратив своєї вартости.

Василь Стефаник (ур. 1871 р.), син селянина із Снятинщини, що осягнув осьвіту гімназійну і на лікарськім виділі в Кракові, являє ся найвизначнішим представником наддністрянських новелістів молодого покоління. Вельми талановитий і глибокий реаліст, живописує він кількома нераз сьміливо киненими чертамі яскраві, часто вповні не оброблені яскраві картини страшного народно-господарського положеня або гіркого і важкого настрою душі народу в південно-східній Наддністрянщині (та послугує ся тамошнім місцевим говором). В тих яскравих картинах зображує він нераз „страшне виродженє і здичілість людности“, яко вплив безвихідного народно-господарського положеня

і тому сі картини викликають розпуку та зневіру в можливість поправи своєї долі. Такі картини виходять звичайно в користь очайдушних змагань тих, що не глядають освідомлення широких народних верств, їх організації та праці („З ласки родини“), або гублять ся, коли не в розпуці і зlobі, то хиба в псевдомесіяністичних надіях на якусь чужу поміч.

Автор звичайно держить ся здалека і велить кожній дієвій особі говорити своїм ладом про подію, без пояснень письменника, щоби тим яскравійше сі події, сі дієві особи і їх положенє виступали перед очима читача.

Ми чуємо, як важко Антонови прощати ся з проданою его хатою (в збірнику »Синя книжечка«) або читаємо, як молодого парубка провожають у військо (»Виводили з села«), а мати хватає за сприхи воза, щоби хоч на хвилю здержати відїзд, або слухаємо, як нещасний Іван з виходцями до Америки прощає ся і банує за тим горбом, коло котрого напрацював ся тяжко весь свій вік (збірка »Камінний хрест«), або як батько над домовиною свого сина у військовім шпиталі побиває ся неначе той Пріям над трупом свого улюбленого Гектора (»Синя книжечка«). — До глибини душі трогаюче вражінє викликає маленьке оповіданє »Новина«, як батько власні свої діти йде потопити в ріці, щоби не погбли голодовою смертю, як уже одно маленьке пірнуло в хвилях ріки, а друге старшеньке, зложивши вимарнілі рученята, виблагало собі ще жите і батько сам зголошує ся до суду.

Оповіданя Стефаника, зачерпнені з селянського житя, навіяні важким і глибоким сумом, викликають загально розпучливий настрій, одно тільки оповіданє п. з. „Підпис“ визначає ся погідним настроєм і вводить в яснійші царини людського житя, але поза тим висуває ся знов темна ніч. Стефаник обраляє звичайно давні теми, але вносить у них то, чого перед ним не бувало. Він не вдоволяє ся зверхним живописанєм селянського житя, лишає его на боці, але зате заглиблює ся в дрімучу душу селянина і се є тою новостію, яку він там доглянув. Здавалоб ся, що нема такого ходу, такого закутка в лябірінті людської душі, котрі булиб єму недоступні. Постати свої живописує він короткими, різкими чертами; виводить дієві особи помалу, але вже при першій стрічі їх пізнаємо, а все те відбуває ся скоро, двома, трома словами, влучними порівняннями, котрі своєю оригінальністю знаменують твори Стефаника. В кращих оповіданях виходить він поза межі селянського бідованя і порушує та-

кож загально-людські мотиви. Від довшого часу не дав однак Стефаник нічого нового, замовк, неначеб вичерпав свої письменські засоби і не хотів повтаряти ся.

Іван Семанюк (ур. в 70-их ро.) з селянської гуцульської семі розпочав під прибраним іменем Марка Черемшини літературну діяльність в 1895 р., а в 1901 появилася в Чернівцях п. з. „Карби“ збірка єго новель з гуцульського життя. Єго творчість стоїть у тісній звязи з розвитком новітнього (модерністичного) напряму в наддністрянським письменстві і носить на собі п'ятно сего впливу, а особливо впливу Стефаника. Одначе більшу стійність мають твори, написані предметовим, реалістичним ладом, під рішучим впливом старшої літературної школи.

Найкрасше виявив ся литомий Семанюковий талант в оповіданю »Більмо«, найціннішим з творів найновішого українського письменства. Кількома чертами зображає він осередок і умови життя в с'їм творі, гуцульську хату на узбіччю під лісом Гуцула Тимофія, приймака, що пристав до дідизни своєї жінки, і тому приневолений їй в усім корити ся, а одиноким єго прожитком є заробіток у трачці. До щоденного життя причинила ся ще несподівана пригода: взяли вони у Жіда-лихваря корову на випас, щоб мати молоко, але чужі воли зломали їй ріг, а донці Аннічці, що боронила жидівську корову, скалічили око і на н'їм повстало більмо. За с'ю шкоду вимагає Жид великих грошей, а одинокою розрадою для родини, що лісничий взяв Аннічку за покоєву і тепер можна буде свобідно брати дерево з ліса, хоч Аннічку може стрітити лиха доля дівчат, єї попередниць у с'їй службі.

Автор здержує ся від деяких пояснень від себе, але с'ї події визиску лихваря і поневірки дівчини викликають самі про себе сильне вражінє, а злука натяків співчуття з певним сумовитим гумором надає оповіданю незвичайної принадности і лагодить почуванє жалю. — Оповіданє „Засновини“ написане подібним ладом, подає опис закладин хати на малім клинці ґрунту бідної Гуцулки Семенихи, що лишив ся їй по процесі з „камерою“. І се оповіданє визначає ся предметовістю, без участі письменника, але гумор, так рідкий у новітших письменників, переважає тут над сумним настроєм картини.

Окрім сих двох оповідань ще шість інших, не з таким уже хистом написаних, творять с'ю групу, на котрій або зовсім непримітно або дуже мало відбив ся новітний напрям. С'їм дальших оповідань, дрібних картин с'ї книжочки

„Карби“ становлять другу групу, писані під впливом наддністрянського модернізму, нагадують уривчастий, імпресіоністичний лад і ліричний настрій оповідань Стефаніка і вони менше вдатні від попередних, а навіть цінніші між ними є наслідованиями оповідань першої групи. Саме оповіданє „Карби“ подає дитячі вражіння малого хлопця, вихованого дідом і бабою і висланого до „шкіл великих“, що би міг замолити „карби“ (гріхи), впадає в пересадний модернізм, несхожий з чисто реалістичними споминами з почутєм написаними. До ліпших з другої групи належить оповіданє „Чічка“, як Гуцулови-коновкареви згинула в дорозі одинока єго конина. Оповіданя сеї другої групи, імовірно пізнійше написані, вказують на не зовсім щасливий зворот Семанюка на новітний шлях.

Лесь Мартович (ур. 1871 в Торговиці, в Городеньщині), присьвятив ся адвокатурі, визначив ся jako автор оповідань з селянського житя, головно з сатиричним настроєм.

В оповіданю »Мужицька смерть« зображає він безвідрадне положенє Гриця, що у важку годину запожичив ся у Боруха, що би заплатити банк, і Борух забирає єму поле, бо не міг звернути позички, а безнадійно хорий Гриць жде смерти з гіркою думкою, що лишає дітий без батьківщини. Таке безвідрадне положенє селянина є впливом єго темноти, а одинокою радою була би освіта з підмогою доброї школи і читальні, але до такої новини відносять ся деякі неприхильно. Таким противником читальні є селянин в оповіданю »Не-читальник«, баламучений шинкарем Абрамком, що »тим себе під Москаля підпишеш, панщину підпишеш«. — В оповіданю »Ось поєси мое« живописує Мартович весь опір селян проти читальні та їх ненависть до Юрка за те, що він читальник, а в оповіданях »Війт«, »Хитрий Панько«, »Квіт на п'ятку« різні коромоли громадських діячів при виборах.

Оповіданя Мартовича визначають ся вірною характеристикою виведених у них постатий і добрим зрозумінєм селянської психології. До сеї громади письменників зачислити треба **Дениса Лукіяновича**, що в оповіданю „За кадилъну“ зображає безвиглядну боротьбу селянина за забрану дідичем громадську землю й **Антоня Крушельницького**, що в оповіданях „Пролетарі“, „Буденний хліб“ „Герої“, „Зяті“, „Семчишин“ й ин. подає вибрані саме з неприродних відносин повні глибокої зневіри картини житя.

В крайно реалістичнім напрямі, посуненім до натуралізму, пішов Михайло Яцків, котрий глядів пристановища в ріжних заводах і зазнав чимало горя, але й мав нагоду приглянути ся всесторонно людському житю. Отже хоч з письменським хистом зображує се жите, то майже всюди слідно велику пересаду, жаль єго до сьвіта і людей, в котрих бачить стілько зьвірячих збочень душі й звироднення, а в суспільнім житю стілько гнилизни, що сей жаль переходить у ненависть до людей і до суспільного ладу. Особливож крайно пересадно намагав ся він зобразити в оповіданю „Огні горять“ жите української осьвіченої молодежи.

У деяких з тої групи письменників не достає снаги, витворити собі свобідний, піднеслий сьвітогляд, який можна осягнути історично-фільософічною осьвітою і основним зрозумінєм сьвітового розвитку. Тимто нераз побивають ся серед доволі обмеженого овиду, вичерпують ся і замовкають.

48. Заране конституційної свободи в Росії і вплив на просьвітний та літературний рух на Придніпряньщині.

В 1905 р. після погрому Росії Японцями на далекім Сході конституційний маніфест мав Росію впровадити поміж конституційні європейські держави, а толєранційний указ мав забезпечити свободу віроісповдань. Вибори до державної думи розбудили національну сьвідомість, що як іскра в попелі тліла також у широких верствах народних на Придніпряньщині, а вибір українських послів й утворенє в петербурській думі „Української Громади“ (клубу), що виписала на своїм прапорі яко мету — змаганє до самоуправи України, розбудило, поглибило і поширило приспаній народний рух. Правда, на перше місце висунули ся хліборобські, земельні й суспільні питання, що довели до революційного перевороту, а по єго згнобленю до розв'язаня першої, опісля також і другої думи та до значного обмеженя конституції, але задля недостачі основних горожанських та личних прав і задля обмеженя права зборів і товариств конституція стала тільки тінію. Всеж таки

і в умовім та письменськїм розвитку проявив ся на Придніпряньщині певний поступ.

Головним осередком українського руху стає знов Київ (хоч і в Полтаві, в Чернигові, в Харкові, в Одесі й по інших більших і менших містах проявляє ся нове українське жите). На лад львівської „Просьвіти“ заснують ся там українські „Просьвіти“ і видають популярні книжочки для всенародної осьвіти. Для розповсюднення науки українською мовою у верствах української інтелігенції повстають видавництва „Вік“, „Час“, „Лан“ і ин. і видають оригінальні твори та переклади з європейських літератур. До сих змагань для поширення і поглиблення всенародної просьвіти в українській мові пристає також народне учительство на Придніпряньщині, щоби на педагогічнім полі вести свою роботу. Заходом видавництва „Український Учитель“ появляють ся шкільні книжки та й інші педагогічні виданя (опісля педагогічний місячник „Сьвітло“), хоч української мови все ще там не допускали навіть до народної школи. Розповсюднюваню сих видань пособляють „Українські книгарні“, позаснуювані в Києві й інших містах.

Коли в Наддністрянщині вже від половини ХІХ-го ст. почало поступенно розвивати ся дневникарство в українській мові, а пізнійше також і в Надпрутщині, російська цензура не дозволяла навіть популярних часописий видавати українською мовою. Із заранем конституційної доби нові відносини і цензурні пільги помогли зродити ся і в Придніпряньщині дневникарству в українській мові. Правда, цензура часто застанавляла виданя українських дневників і часописий небавом після їх появи, коли тільки троха сміливійше промавляли і домагали ся своїх народних прав і тому були вони приневолені або змінювати наголовки або переносити ся до інших міст, де троха лагіднійше оцінювано їх писаня. Але хоч задля недостачі прасового закона панувала там що до дневникарства велика самоволя, всеж таки при всіх перепонах дневникарство почало там розвивати ся і сповняти свою задачу народного осьвідомлюваня. Окрім дневника „Рада“, виходив у Києві тижневник „Рідний Край“ з додатком для дітей „Молода Україна“, популярний ілюстрований тижневник „Село“, літер. наук.

місячник „Українська Хата“ і „Л. Н. Вістник“ перенесений зі Львова, педаг. місячник „Сьвітло“ й ин.

Неначе продовженем „Основи“ був заснований місячник (1882 р.) „Кіевская Старина“, де українські учені подавали московською мовою історичні, етнографічні й инші розвідки, а перегадом також белетристичні твори українською мовою, поки в 1907 р. не перемінила ся в місячник „Україна“, видаваний українською мовою, (виходив тільки оден рік). Новим огнищем, около котрого згромадили ся українські учені, стало в Києві „Українське Наукове Товариство“, котре почало видавати місячними книжками „Записки“ з науковими розвідками українською мовою.¹⁾

Українська мова розвиває ся отже не тільки на ниві популярного, шкільного і педагогічного письменства, але почала собі здобувати щораз ширший обсяг в наукових царинах і входить також на церковне поле („Український переклад чотирох євангелистів п. з. „Сьвяте Євангеліє“, в Москві 1907 „Проповіди сьвящ. Ксенофонта Ванькевича в Камянці Подільським 1908 й инші).

49. Нові шляхи і перехід до висшого степеня творчости в українськїм письменстві.

Українське письменство з доби Котляревського до новітших часів було сільським і селянським, живописувало жите селянина з єго бідом і радостю. Одиноким жерелом натхненя письменників було село і тому вони були письменниками сільського побуту, письменство було демократичне що до ідейного змісту і реалістичне що до форми; психічного житя і настрою воно майже не доторкувалось.

Розклад давного ладу, суспільно-громадські змаганя і суперечности, організації нових сил, що стають до боротьби з окликамі до нового ладу, — всі ті прояви почали потрясати підвалинами європейської Росії особливо на переломі ХІХ і ХХ ст., а се зазначило ся також в українськїм письменстві зворотом до нового висшого степеня творчости. Красне письменство виходить поза межі сільського

¹⁾ Замітно, що з появою і поширенем українського дневникарства не тільки в часописях, наслідком поспіху в редагованю, але й у творах деяких новітних письменників мова що до чистоти всловів і що до складні не дорівнує мові вірцевих письменників 60-их і 70-их рр. та визначнійших письменників 80-их і 90-их рр.

побуту. Міські живля́ народу, в значній мірі винародовлені під впливом довголітнього національного гноблення, звертають на себе бачність українських письменників, дають їм ширший вибір тем і більше засобів для мистецької творчості. Поруч з побутовими творами являють ся в українським письменстві образи з внутрішнього, психічного життя.

Памятний 1905-ий рік зазначив ся в історії Придніпрянщини не тільки політичними розрухами, але й прискоренем національного розвитку. На селі являє ся в господарстві пролетаріят уже jako доволі сьвідома суспільна верства, котра починає боротьбу з великими земельними власниками. Революційні змаганя здобувають деякі пільги для українського слова і печати. В українським суспільстві відбуває ся розріжнюванє верств серед самого суспільства й осьвідомлюванє українського народу. Сі зміни в українським суспільстві відбили ся також у творах найвизначнійшого письменника сеї найновійшої доби.

Володимир Винниченко (урод. 1880 р.) почав літературну діяльність в 1902—3 р. кількома оповіданнями, в котрих відразу проявила ся окрема саморідність, визначний талант, глибоке знанє життя, а до того питомий український гумор, що надає їм тільки життя. Твори Винниченка обіймають незвичайно широкий обсяг життя українського народу, в них являють ся постати сільського й міського робітника, новітнього інтелігента й т. ин. представників суспільства. З глибини пробудженого громадсько-політичного життя народу від перших страйків українського селянства переходить Винниченко на широкий простір революційного руху з 1905 р. і живописує цілу низку постатей нового українського суспільства. Доба розрухів відбила ся також на формі перших творів Винниченка. Се переважно невеличкі оповідання, бо жите давало чимало вражінь та автор бажав дати їм вислів найкоротшою дорогою. Визначають ся вони богатством глибокого почуття.

В перших оповіданнях («Краса і сила», «Біля машини», «На пристані», «Голота», «Раб краси», й ин.) живописує він важку працю та злидні сільського робітника і его боротьбу з сільським капіталістом-дідичем, клясовий розділ серед сільського громадянства і зростаючу сьвідомість робітників. В оповіданнях «Робота», «Салдатики», «Боротьба» живописує роботу агітаторів серед народу і надтягаючу бурю революції.

Відтак дав Винниченко кілька образів російської тюрми, сеї «мертвої скрині, зробленої із старого промоклого слізми каменя» («Темна сила», «Щось більше за нас», «Дим» і ин.) і так

умів схопити характеристичні черти вязнів, садлатів і тюремного начальства, що вони стоять перед нами як живі, вільні й невільні населенці «мертвих домів» Росії. Тюрма страшна не голодом, холодом і хворобами, але позбавленем свободи і тому він живописує не людські фізичні умовини життя в тюрмі, але моральні муки людий позбавленых волі розумної діяльности і вражіннь широкого сьвіту — се вязниця людської душі.

Твори Винниченка визначають ся в порівнаню з письменниками давнійшої доби иншим настроєм. Замість безмежного суму, виробленого в давнійшій письменстві сумними історичними обставинами, гомонить у Винниченка нова пісня завзятої боротьби пролетаріяту, се взагалі характеристична прикмета новійшого українського письменства.

Від оповідань переходить Винниченко з 1906 р. до драми з сучасного життя, яко нового степеня розвитку его творчости („Дісгармонія“, „Великий Молох“, „Щаблі щастя“). Одною з прикмет спільних майже всім дієвим особам Винниченкових драм є се, що вони є люди сильні духом, а із сеї сили впливає бажанє витратити, використати сю силу-жадобу до життя великого, шумного, дужого, з окликом „хорошо жити на сьвіті!“ Ся жадоба до життя дієвих осіб є відбиткою дійсности, вона питома пролетарам. Але поруч сильних людий, жадних життя, стрічаємо в его драмах супротивности — слабих духом, котрим життя здає ся великим тягарем.

Наголовком першої драми «Дісгармонія» намічає Винниченко, що головною перешкодою жити повним, сильним, хорошим життям є дісгармонія між бажаннями інтелігента і наложеними ним на себе обовязками. У Грицька в сій драмі дісгармонія між моральним ідеалом соціаліста і соціалістом у дійсности і ся дісгармонія виринає відповідно обставинам кожного, проявляє ся в самих їх вдачах. Протестом проти тих обставин являє ся Мартин, син міщанина, він боре ся проти вимог пануючої моралі, котрі вяжуть его волю. На місце принципу «мушу» Мартин ставить «хочу» і каже: «Чому я мушу здержувати свої сили? Я нічим не хочу звязувати себе і наплювати на всі моралі, на всі поржавілі кайдани, якими сковують себе люди». Мартин є руйнуючим живлом.

В драмі «Великий Молох», котрої змістом є важка боротьба з самим собою, Зінко і Мирон Антонович кладуть основою моралі принцип «бути чесним самим з собою». Зінко висловлює погляд, що коли і воля і розум і серце одобряють се, що він зробить, тоді він робить морально, хоч би і вбив чоловіка. Отже він

відкидає обовязки наложені на нас із внї, бо »визнане моїм «я» вже не обовязок, а щире моє бажане, котре виконаю без усяких обовязків« — »я з примусу не признаю обовязків«. — Тимто найвисшою критерією пролетара в опреділеню моральности або неморальности якогось вчинку може бути внутрішнє »я« сеї людини.

Богато уваги присвячує Винниченко психольогії любови, на котру глядить із становища більш матеріялістичного і обрабляє теми, котрі можна би назвати психопатольогічними. Він намагає ся зобразити жите таким, яким воно є і розглядає єго питання без ніжности, а деколи в ярости розкриває всю гидоту, що нагромадила ся в людськїм єстві. Тимто поруч картин високої поетично-мистецької стійности, стрічаємо в єго творах картини, котрі би красше було понехати, або не одно промовчати задля естетичної стійности твору.

Одною з найкрасших драм Винниченка являє ся «Базар»: також і що до сценічности представляє значний поступ. Все драматичне дійство й увагу читачів зосередив автор около краси головної особи дієвої, Марусі. Між інтересами революційної роботи і наміреною втечею вязнів з тюрми з одного боку і відносинами революціонерів до Марусиної краси повстає конфлікт. Щоби наклонити Трохима до помочи в утечі вязнів і здобути собі можливість спокійно трудити ся в партії, Маруся пеує свою красу. Одначе втративши свою цінність — красу, не здобуда Маруся можливости, спокійної праці в революційній роботі, бо спомини про єї красу налягали на неї великою журбою, а побачивши, що й инші відносини по єї бажаню не змінили ся (нещирість Леоніда до неї), не видержала сего і вибух бомби, що розвалила стіну тюрми, убиває також Марусю, а єї смерть являє ся гармонійним закінченем єї революційної роботи.

Винниченко цікавить ся все моральними питаннями в широкому розуміню сего слова і вони є головною основою одной з найновіших єго повістей.

В сій повісти п. з. »По-свій«, головною особою є Вадим Стельмашенко, син скаліченого у фабриці робітника, близький свояк фабриканта. Жите Вадима є справдіньною кримінальною хронікою, а довгим побутом на Сибірі, яко політичний засланець, відчужив ся він від людей і дійшов до крайного зденервованя і зневіря в людях і житю та в їх совісти. Винниченко живописує єго яко людину, що не має ніякого почутя до добра і зла, і до якої небудь справи, ані до жіночої краси і та »байдужність до всього« є хоробливою і непрпродною, а так само проголошуваний ним імморалізм. Постатю Стельмашенка намагав ся Винниченко показати, що

тільки така людина може бути імморалістом, що не звертає зовсім уваги на той чи інший напрям і характер почувань у людини.

Винниченко є натуралістом з рідкою зневірою до життя та людей і звертає ся в своїх творах більше до розуму, як до почуття читачів. Він пристрасно переймає ся своїми ідеями і доводить не раз до крайних висновків, до парадоксів. Виявляючи свої погляди в пристраснім одушевленню, попадає сам не раз у суперечности і часом почутєм ненавидить се, що обороняє розумом.

Великою его заслугою є, що здійсмає нові питання, виводить явища, що в усіх перед очима, але неосвітлені і не постережені; в основі его парадоксів найдемо все якусь нову правду, не помічану доси громадянством. Парадоксальність настрою і думок Винниченка, викликана імовірно роздражненєм его на громадянську байдужність до справ займаних для автора, приневолює его спиняти ся на постатях з прикметами незрівноваженя і психопатизму, на людях психічно неморальних і в тім виявляє ся его мистецьке чутє, а се чутє визначного его таланту спричиняє, що дієві особи зовсім живі а не вигадані.

Винниченко неперечно великий і саморідний талант, одначе жаль діймає, що сей визначний талант звертає ся часто до питань, котрі приневолюють его впадати в розумованя мораліста і публіциста, замість полишити лікарям і соціольогам сі питання, яких годі розв'язати в белетристичних творах, що повинні бути творами мистецтва. Можна одначе сподівати ся, що з настанєм природних відносин після страшного перевороту й руїни дійде до зрівноваженя талант письменника.

Придніпряньщина в добі великих потрясень російської держави, котрі не минали й українського народу, видала ще й другий визначний талант, великих надій ліричного поета.

О. Олесь (прибране назвище) виступив у перше з поетичними творами в 1903 р., а в его піснях загомоніла така могутна струна, якої не чутно було на Придніпряньщині після Тарасової смер:и. В перших творах виливає поет особисті почуваня своєї душі з дитинячих літ, викликані вражіннями природи, коли,

»весь Божий сьвіт сьміявсь, радїв,
раділо сонце, ниви, луки...«

і тоді

»і задзвеніли в серці згук
і розітнувся мій перший сьпів.«

В єго описово-ліричних творах картини природи переняті глибоким єї розумінєм, особливож чудовими, пишними краскими поет живописує природу Криму, де

»Осрібляні місяцем гори блищать
І кедри і сосни казки шелестять,
Що ниньком підслухали з моря з гори.
А море і сердить ся й лає вітри,
Що ниньком єго підслухають з гори.«

Ніжна й вельми чутлива душа поета відчуває не тільки свої особисті переживаня:

«Кожний ніжний рух сердешний
В срібну пісню переллю.» —

з чого зложить ся „велика повість радощів і мук“, але й в тій пісні власних переживань поета відзиває ся часто суспільна нута. Доба відродження України після першого подуву політичної весни натхнула поета гнівом проти гнобителів і зрадників народних:

»Ой не квітні, весно, пишними квітками,
Бо народ мій встане,
Розібе кайдани,
Вкриє сьвіт димами
А поля тілами.
Ой не квітни, весно: глянь — надходять хмари,
Тугою чорніють,
Гнівом червоніють...
Ой ті хмари — кари...
Смерть вам, яничари!«

Але мимо сумного вражіння, яке на поета навіяла зневіра і пригнобленє народу, він перенятий надією в красшу будучину кличе:

»Ми не кличем боротись за волю;
Наші братя упали в борні,
Іхня кров ще гаряча на ранах,
Іхні рани горять ще в огні.
Ми не зложимо зброї своєї...
Дужі в нас і бажання і гнів,
Ми здобудемо землю і волю
І загоїмо рани віків.«

Невдачі в перших починах боротьби за волю навівають знов на поета розпуку. Одначе навіть у хвилях розпуки по невдачах поет не падає духом, бо він „горів, душа ставала крем'яною, і не слова тепер спокою, а іскри креше з неї гнів“.

В глибині душі поета живе віра,

...»що скоро день засьвітить,
Що сонце наше вже зза обр'ю встає,
Що хід его шинить ніщо не зможе в сьвітї:«

він не висьпівав ще всіх пісень, котрими бажає будити нарід:

»Ще кров кипить, клекоче в шалї,
І серце бе, як дзвін, в менї,
І вся душа в огні.
Житю і вам я не скорю ся,
Вогню сльозами не заллю,
Я буйним степом розгорну ся,
Я морем сьпівів розіллю ся
І в кожду пісню увіллю
Весь жар, всю кров мою.«

А хоч страшні злидні переживає Україна, поет подає надію на дальший розвиток визначного таланту з вірою в красшу будучину, яку висловив у „Пісні“:

»Живи, Україно, живи для красї,
Для сили, для правди, для волї..
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.
До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.
Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити і вмерти з тобою.
І рідні знамена в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою!«

В останних десятиліттях окрім названих у горі двох визначних письменників появила ся на Придніпряньщині і Наддністрянщині ціла громада поетів, котрих твори стають доказом значного підему народного духа, зростом одушевлення і національної сьвідомости, нового життя, нових окликів і також віри в немиручу силу українського народу.

На творах сих письменників відбили ся різні впливи, які ворушили українським суспільством у сих землях, націо-

нальні, політичні і суспільні змагання, якими кермує ся українське громадянство в сій добі. Деякі між ними, хоч не завершили ще своєї письменської діяльності, виявили вже до певної міри характер свого таланту в своїх творах і їх літературну стійність.

С. Черкасенко (дійсне назвище **П. Стах**) визначив ся jako автор драм, повістей і ліричних віршів навіяних щирим демократизмом і людяним, громадянським світоглядом, а черпаючи між иншим теми з життя пролетарів і шахтарів, вказує на їх змагання:

»Вільна праця — то наша мета, Наша надія, — На щож занедбана тая сьвята. Вкохана мрія? Всюди руїна. У пустці німій Голод никає —	Знов на кривавий розлючений бій Нас закликає. Годі нам крови, доволі оман! В хаті, вже рідній, Вільно спочинем од сліз і од ран В праці свободній.«

(»Вільна праця«.)

Одначе вступаючись за правом на людське жите пролетарів, з горячим серцем й одушевленем відзиває ся Черкасенко про Україну:

»Бадьоро має ще нам стяг,
Госпóдь ще любить Україну:
Він в ризи пишній одяг
Свою окривджену дитину.«

А зобразивши чудову природу рідного краю, кінчить:

»Нехай чигають хижаки
На ту красу — Красу-Дівчину. —
На варті стали козаки,
Госпóдь вратує Україну!« (»Україна«)

Поет перенятий вірою в красшу долю народу-Антея і своєю щирою душею обіймає весь народ, без клясового і партійного вузкоглядства і певний того, що:

»Народ злама́ його одчай,
І з попелу страшних пожарів,
Як фенікс, встане Рідний Край, —
Країна вільних господарів.« (»Народ«)

Погідний і рішучий настрій знаменує твори Черкасенка, а так само й близкого ему що до напряму **П. Капельгородського**, коли тим часом **Г. Чупринка** в своїх віршах впадає в тугу й розпуку. Тужливим настроєм віє також з віршів **Л. Пахаревського**, як і з творів згаданої вже **Н. Кибальчичевої** і **Г. Комарової**.

У Наддністрянщині визначив ся поміж молодим поколінням поетів найновішої доби **Василь Пачовський** (учитель гімназійний) викінченою формою ліричних віршів переважно любовного настрою, з котрих видно, що він глибоко вслухав ся в мелодію нашої народної пісні і нашої мови і володіє технікою вірша, як мало хто з того покоління та в одній хвилі вміє викликати в душі настрої і видержати єго до кінця. Окрім любовних віршів („Розсипані перли“), в котрих інколи в натуралізмі сходить до найнижших крайностей (н. пр. „На стоці гір“) і серце своє переповнене любовним чутєм розливає щедро на всі боки, та взагалі забагато уваги присвячує забавам і танцям, намагав ся також дати драматичний твір „Сон української ночі“ за приводом польського поета Виспянського і вказати змаганя молодого покоління Українців до виконання „золотого вінця“ волі України серед змагань загалу Українців для заспокоєня власних почестий. Однак автор не звернув уваги на се, що не мрії і звучні оклики, але тільки невсипуча праця кожного на своїм становищі, над осьвідомленєм народу, може сплести сей вінець для України в крузі культурних народів. — В другім драматичнім творі „Сфінкс Європи“ намагав ся Пачовський вказати на се, що тільки справедлива полагода української справи може довести до розв'язки сего трудного світово-політичного питання, котра зможе забезпечити лад і мир в Європі.

З громади поетів молодого покоління підіймає ся на крилах свого таланту **Петро Карманський** (гімназ. професор), незвичайно ніжна і мистецька душа. Єго пісні навівають тиху задуму, як срібнорогий місяць, що пливе осіннім небом понад селянські стерниска, а металево чисті їх звуки зачіпають живо наші серця і викликають глибокий сум. Поета діймає до живого не тільки власний єго біль, але й загальнолюдські стражданя. Збірка єго поезій „Пливе м по морі тьми“ (1909) нагадує зовсім якусь цминтарну картину з кипарисами, туями і взагалі дише якоюсь екзотичною природою. Інколи відзивають ся на струнах єго кобзи звуки про рідний край і степенують ся до вибухів гніву зверненого до земляків: „Раби, пігмеї, маловіри, як довго ваші стони й скарги будуть одиноким щитом проти кайдан тиранів! О сором, сором!“ — Одначе поет остає заєдно довго в тім цминтарнім

настрою й єго муза слабо відзиває ся про жите живих. Він радо здіймає ся в надземні круги від людського житя.

Він мріє про

»далеч, куди не доходить
І спомин б'уденної мови«,

і бажає:

»Коби то мож заснути так на вікні
І не вертать в долину до людей,«

весь настрій єго творів журливий, навіть з природи зачерпнені мотиви сумовиті.

Всеж таки й у тім сумовитім настрою поет відзиває ся нераз рішучим голосом на стражданя народу і єго боротьбу за волю і красшу долю.

Окрім згаданих поетів виступив цілий кружок у „Молодій Музі“ як Степан Чарнецький, Сидір Твердохліб і ин.

Сим не вичерпано огляду літературної творчости всіх українських письменників, котрих число в останних десятиліттях наслідком розвитку дневникарства, науково-літературних місячників і окремих видань зросло вельми, а в с'ім можна бачити запоруку, що українське слово попливе щораз ширшою і могутнійшою струєю і видасть гарні плоди на всіх царинах письменства.

50. Головні прикмети і напрями українського письменства нової доби.

Перші українські письменники нової доби, І. Котляревський, П. Артемовський-Гулак, Квітка, Гребінка й ин., звернули ся до властивого жерела, до устної словесности народної, і старали ся збереженою в ній живою народною мовою впровадити пригноблений віковими злиднями український нарід своїми творами в семью культурних націй. А хоч вони не доторкували ся політичних справ, або питання самоуправи України, впровадили в своїх писаннях могутну демократичну струю. З самого почину українське письменство шукало ширшої основи, яку могла єму дати європейська цивілізація; з європейських літератур черпало воно повною жменею вироблені форми, а иноді і зміст творів. Се однак не зменшувало стійности українського письменства, бо народний дух умів на всіх тих живлах ви-

тиснути своє знамя і зляти та стопити їх з народними живлами.

Знаменно, що з першими починами обновленого українського письменства появився на Придніпрянщині визначний історичний твір (хоч написаний московщиною), — перша виява української політичної думки, котра мала довгий час величезний вплив на витворення автономічної ідеї посеред тодішнього освіченого українського суспільства. Це була знаменита „Історія Руссовъ“, оден з найбільш вільнодумних творів не тільки для тої доби, але й для многих пізніших літ. Сей в дійсності історично-політичний твір розповсюдився на Придніпрянщині в рукописах і будив посеред усього старшого покоління національно-свідомого ще українського суспільства любов рідного краю і народу, приспану думку про волю України, автономічні ідеї і демократизм навіяний революційним настроєм. Під впливом сего твору засновують ся почини організацій, тайних товариств, вільномулярських лож, з котрими й Українці були в звязи (Котляревський був членом полтавської ложі). В Києві заснований „Союзъ соединенныхъ Славянъ“ (1818) не мав, правда, чисто українських змагань, але опирався на федеративній демократичній основі і промощував шлях організаціям, що мали метою самоуправу України, між тими славному „Братству Кирило-Методіївському“, утвореному заходами Костомарова. З его розбитем не остала без сліду висока его ідея, та найшла відгомін у поезіях Шевченка й оповіданнях М. Вовчка, котрі мають величезне значіння для розвитку демократичного українства.

Проминуло після того більш десятка літ, поки колишні члени Кирило-Методіївського Братства змогли продовжувати свою роботу в петербурзькім місячнику „Основа“. Одначе часи змінилися: хвилевий весняний подув російської свободи захолюнув, а хоч знесено крпацтво, ідея федералізму не найшла відгомону, реакційні змагання налягли на суспільство з давнюю силою, а жертвою їх упала також „Основа“.

Під кінець існування „Основи“ відозвалися там нові звуки. Молодші її дописці В. Антонович, Т. Рильський, П. Житецький і ин. підносять з повною широтою справу становища шляхти на Україні і потребу її праці для українського народу (В. Антонович — „Моя исповѣдь“) і право українського народу на своє власне національне житє та на дальший розвиток на основі свого народного світогляду (П. Житецький).

„Основа“ прояснила відносини українського народу до московського і польського та задачі української інтелігенції супроти свого народу. Із застановою „Основи“ наслідком вспятних змагань російського правительства, обмежився український національний рух на культурну і про-

світну діяльність, поки опісля в 70-их і 80-их рр. ХІХ-го ст. під впливом розбудженого в Наддністрянщині національного життя („Мета“, „Правда“) не поширився обсяг і зміст українського письменства, що стало підвалиною літературно-наукового і національно-культурного зєднання усіх українських земель на свідомій і ясній національній основі.

В другій половині 80-их рр., з починком суспільно-політичної діяльності М. Драгоманова, вихованого під впливом ідей Кирило-Методіївського Братства і західно-європейського соціалізму, проявляють ся в українськїм письменстві прикмети і напрями крайно-реалістичні, в дусі західно-європейських суспільно-демократичних ідей. На переломі ХІХ-го і ХХ-го ст., в змаганнях до висшої мети, літературний рух бажає такого широкого розвитку і напрями, який обхопив би весь нинішній світ і час. Рух сей видав визначні письменські таланти, котрі однак або не виявили ся ще вповні або не завершили своєї літературної діяльності, щоби могли стати предметом наконечної історично-літературної оцінки. До тогож ще й переворот, викликаний світовою війною на всіх українських землях не сприяє спокійному і правильному розвитку письменства. Всеж таки можна з певною відрадою вказати на се, що невмируща сила українського народу мимо всіх перепон, які спиняли розвиток української мови, літератури, науки й всенародної просвіти, довела українське письменство, хоч не до розросту і широкого розвитку, відповідного культурній спосібности й чисельности українського народу, але видала чимало таких творів, які внесли багато цінного і саморідного до світової культурної скарбони.

Віра в невмиручу силу й справедливість української національної ідеї в найтрудніших хвилях народного єствования давала снагу народним борцям іти проти всякої сили й окрилювала їх у поході до правди і волі, щоби здобути українському народови соняшне місце посеред семі культурних націй. Колиж уже щезли ті перепони, що загороджували українському народови шлях до сеї мети, коли після перевороту спричиненого світовою війною на українських землях настане необхідний для письменської і всякої культурної роботи мир і лад, то можна мати певну надію, що пишними цвітами вкриє ся і „нерозмежованою“ останеть ся на віки“ українська земля та стане цариною культури, що здобуде українському народови почесне місце в історії.

Зміст.

Третя (народна) доба письменства.

	стор.
1. Загальний історично-літературний погляд. Внутрішні причини витворення народного українського письменства	1—4
2. Зверхні, загально-європейські причини, що впливали на витворення народного укр. письменства. а) Романтизм. б) Вплив європейської науки на розвиток українського письменства. в) Відроджене словянських народностей. г) Ідея рівних прав чоловіка. д) Політичні події	5—11
3. Іван Котляревський. Полтава першим огнищем українського життя і письменства. І. Котляревський. Писання Котляревського	11—23
4. Вплив Котляревського на розвиток української літератури і народности. Наслідовці Котляревського. Павло Белецький-Носенко, Олександр Корсун, Порфирій Кореницький, Степан, Петро і Марта Писаревські, Михайло Петренко, Константин Думитрашко, Остап Рудиковський, Константин Пузина, Василь Гоголь, Яків Кухаренко, Киприло Тополя, Іван Озаркевич	23—29
5. Харків — друге огнище українського народного життя і письменства	29—30
6. Вплив харківського університету на літературний рух	30—31
7. Харківський літературний кружок. Василь Маслович, Петро Артемовський-Гулак	31—36
8. Поширене літературного руху під впливом харківського університету	36—38
9. Романтичний напрям в українськiм письменствi. Лев Боровиковський, Олександр Корсун, Амврозій Метлинський, Микола Костомарів, Тимко Падура	38—41
10. Взаємини українського письменства з польською і московською літературою	41—44
11. Громада українських письменників у Харкові. Григорій Квітка-Основяненко, Літературна діяльність Гр. Квітки	45—54

12. Харківські й полтавські ровесники Квітки.
Евгеній Гребінка, Михайло Петренко, Яків Щого-
лів, Михайло Макаровський, Амврозій Метлин-
ський, Віктор Забіля, Олександр Атанасій-Чуж-
бинський . . . . . 54—61
13. Головні прикмети і струї відродженого письмен-
ства на придніпрянській Україні 20-40 рр. . . . . 61—62
14. Національне відроджене і почини народного пись-
менства в наддністрянській Україні . . . . . 63—64
15. Доля українського населення в наддністрянській
Україні після прилуки до Австрії.
а) Дбалість про долю Русинів у Австрії. б) Неясне
розуміє про руську мову й народність. в) Почини
українського народного шкільництва. г) Перше
просвітне товариство українське. д) Відгомін сло-
вянського відродженя в наддністрянській Україні.
е) Досліди української історії і мови . . . . . 64—69
15. Почини народної літератури в наддністрянській
Україні.
Вплив романтизму на розбуджене національної
свідомости. Руська Трійця. Літературна творчість
М. Шашкевича і єї значінє. Літературно-історичне
значінє М. Шашкевича . . . . . 69—83
16. Доля українського письменства в наддністрянській
Україні по смерті М. Шашкевича.
Іван Вагплевич, Яків Головацький . . . . . 83—86
17. Подув »весни народів« у наддністрянській Україні.
а) Головна Руська Рада у Львові. б) »Руський
Собор« у Львові і словянський зїзд у Празї.
в) »Собор руських учених«. Галицько-руська Ма-
тиця. Народний Дім. Ставропигійський Інститут.
г) Літературна діяльність Я. Головацького після
зїзду руських учених, Микола Устїянович, Антін
Могильницький, Лука Данкевич, Михайло Козане-
вич, Рудольф Мох . . . . . 86—95
18. Вплив письменників Придніпрянщини на відро-
джене письменства в наддністрянській Україні . . . . . 95—97
19. Обєднителний напрям в письменстві Наддні-
стрянщини.
Денис Зубрцький, Антін Петрушевич, Михайло
Гарасевич, Михайло Малиновський, Антін Добрян-
ський . . . . . 97—100
20. »Особый русский языкъ« у літературі 50-их рр.
XIX-го ст. в Наддністрянищині.
Іван Гушалевич, Богдан Дїдицький, Іван Наумович . . . . . 100—104
21. Літературні змаганя против »обєднителного« на-
прямю.
Евгеній Згарський, Ксенофонт Клевкович, Пля-
тон Костецький . . . . . 104—105
22. Національне відроджене і почини народного пись-
менства в надирутській Україні.
Гаврил і Василь Продан, Василь Ферлеєвич . . . . . 105—108

23. Закарпатська Україна, її національний занепад і почини відродження. Історичний огляд . . . . . 108—109
24. Змагання до підєму народного почуття між закарпатськими Українцями . . . . . 109—110
25. Літературна діяльність закарпатських Українців.
Александр Духнович, Юрій Гуца-Венелин, Ляслов Чопей . . . . . 110—112
26. Ширший розвиток письменства в придніпрянській Україні. Київ третим огнищем літературного й умового руху . . . . . 112—114
27. Слов'янофільство в Росії. Кирило-Методіївське Братство в Києві . . . . . 114—118
28. Українська Трійця.
Микола Костомарів, Тарас Шевченко, Дитячий вік Тараса, Шевченко глядає учителів малярства, Шевченко від викупу з крєпацтва до заслання в неволю, Шевченко в неволі аж до визволу, Шевченко на другім засланю, Смерть Шевченка і похорони, Єго вдача, Поетична творчість Шевченка, Шевченкові балади, Побутові поеми, Історичні поеми, Національно-політичні твори, Шевченко апостол правди і науки, учитель людства, Лірична творчість Шевченка, Назар Стодоля, Шевченкові писаня в московській мові, Музикальність і живописність Шевченкових творів, Літературне й історичне значінє Шевченка, Пантелеймон Куліш, Молодий вік Куліша, Діяльність Куліша від заснованя Кирило-Методіївського Братства до виходу „Основи“, Діяльність Куліша від заложєня „Основи“ до зміни поглядів на козаччину і розриву із земляками, Писаня П. Куліша в першій добі єго літературної діяльності, Погляди Куліша на історичний розвиток українського народу, Друга доба літературної діяльності Куліша. Літературне та громадянське становище і характеристика Куліша . . . . . 119—195
29. Віднова діяльності придніпрянських письменників у 60-их роках. Петербург осередком умового й літературного руху. Змагання до всенародної просвіти. Українські недільні школи . . . . . 195—202
30. Українські письменники-шестидесятники.
Марко Вовчок, Літературна діяльність М. Вовчка, Літературне становище М. Вовчка. Громада письменників-Основ'ян. Олександра Кулішева (Ганна Барвінок), Матвій Симон (Номис), Степан Ніс, Петро Кузьменко, Митрофан Александрович (Олелькович), Данило-Сліпченко Мордовець, Олекса Стороженко, Анатоль Свидницький, Яків Щоголів, Леонід Глібів, Олександр Навроцький, Василь Кулик, Володимир Олександрів, Василь Мова, Микола Вербіцький, Петро Охоцький-Огієвський . . . . . 202—228
31. Літературна діяльність народовців. Друга »руська трійця«.
Володимир Шашкевич, Федір Заревич, Ксенофонт Климкович . . . . . 228—241

32. Успіхи й перепони в поширюваню ідеї народовців. Львів осередком умового і літературного життя. Павлин Сьвенціцький. Обнова львівської громади народовців. Засноване часописи „Правда“ . . . . . 241—24
33. Спільна літературна робота письменників усіх земель українських. Олександр Кониський, Літературна діяльність Ол. Кониського, Степан Руданський, Іван Левецький, Літературна діяльність І. Левицького, Літературне становище і характеристика І. Левицького, Панас Мирний, Літературне становище й характеристика П. Мирного . . . . . 249—28
34. Початок новітнього українського театру. Творці новітньої української драми. Михайло Старицький, Літературне становище й характеристика творчості М. Старицького, Марко Кропивницький, Літературна діяльність М. Кропивницького, Літературне становище М. Кропивницького, Іван Тобілевич. Драматична творчість І. Тобілевича, Літературне становище І. Тобілевича . . . . . 282—30
35. Національне відроджене надпрутської України (Буковини). Йосиф Федькович і братя Воробкевичі. («Буковинська Трійця»). Йосиф Юрій Гордицький Федькович, Літературне становище Федьковича, Ізидор Воробкевич, Літературна діяльність, Літературне становище. Григорій Воробкевич . . . . . 303—32
36. Відгомін відродження надністрянської і надпрутської України на Придніпрянщині . . . . . 328—32
37. Заборона українського письменства в Росії указом з 18/30 мая 1876 р. . . . . 329—33
38. Вплив заборони української мови в Росії на літературний рух у Надністріянщині. Василь Ільницький, Анатоль Вахнянин, Омелян Огоновський, Омелян Партицький, Юліян Романчук, Юліян Целевич, Олександр Барвінський, Константин Лучаківський, Євген Желехівський, Іван Верхратський, Корнелло Устіянович 33
39. Змаганя до поширення культурно-національної роботи народовців у 70-их рр. Володимир Барвінський, Володимир Навроцький . . . . . 338—34
40. Вплив західно-європейських суспільно-політичних ідей на дальший розвиток письменства. Михайло Драгоманів, Національні й суспільно-політичні погляди Драгоманова. Вплив М. Драгоманова на розвиток українського письменства і науки. Іван Франко, Літературна творчість І. Франка, Остап Терлецький, Михайло Павлик, Степан Ковалів, Наталя Кобринська . . . . . 343—36
41. Змаганя до полагоди взаємних відносин між рідними національними й європейсько-суспільними струями. Ольга Косачева, Борис Грінченко, Літературне становище Б. Грінченка, Трохим Зінківський, Іван

Мавжура, Дмитро Маркович, Михайло Комар, Петро Ніщинський	365—377
42. Оживлене письменського руху в наддністрянській і придніпрянській Україні у 80-их рр. Осип Маковей, Тимотей Бордуляк, Богдан Лешкий, Андрій Чайковський, Володимир Масляк, Григорій Цеглинський, Василь Щурат, Павло Грабовський, Володимир Самійленко, Ляриса Косачівна, Агафангел Кримський, Людмила Старицька-Черняхівська, Надія Кибальчич, Двіпрова Чайка, Іван Степенко, Мусій Кононенко, Євгеній Тимченко	377—389
43. Поширене обсягу і змісту українського письменства. Михайло Грушевський	389—391
44. Прояви натуралізму в краснім письменстві. Михайло Коцюбинський, Літературне становище М. Коцюбинського, Микола Чернявський	391—399
45. Збірні і популярні видання на Придніпрянщині	390
46. Найновіші струї в укр. письменстві під впливом західно-європейських суспільних ідей. Любов Яновська, Ольга Коблянська	400—405
47. Модерністичний (новітний) напрям в українськім письменстві. Василь Стефаник, Іван Семанюк, Лесь Мартович, Денис Лукіянович, Антін Крушельницький, Михайло Яцків	405—411
48. Заране конституційної свободи в Росії і вплив на просвітний та літературний рух на Придніпрянщині	411—413
49. Нові шляхи і перехід до висшого степеня творчости в українськім письменстві. Володимир Винниченко, О. Олесь, С. Черкасенко, П. Канельгородський, Г. Чупринка, Л. Пахаревський, Н. Кибальчичева, Г. Комарова, Василь Пачовський, Петро Карманський, Степан Чарнецький, Сидір Твердохліб	413—422
50. Головні прикмети і напрями українського письменства нової доби	422—424
Поправки	430

Л о п р а в к и.

стор.	ряд.		замість	має бути
2	1	з долини	сьмішним	сьмішними
10	3	з гори	унїверситетах	унїверситетах
11	7	з долини	занепастити	занапастити
11	12	„	занепащенем	занапащенем
23	14	з гори	любовою	любовію
32	6	„	в український	в українській
35	20	з долини	деякі єго писаня	в деяких єго писанях
49	18	з гори	піддержати	піддержати
69	16	з долини	21. Почини	15. Почини
151	10	„	славославить	славословить
187	3	„	погляд	погляд
228	18	„	Літературна діяльність	31. Літер. діяльність
241	15	„	Успіхи і перепони	32. Успіхи і перепони

